

Některé teoretické otázky sociologie průmyslu a řízení výrobních kolektivů

BEDŘICH WEINER

Katedra marxismu-leninismu, strojní fakulta ČVUT

Socialistická společnost dospěla k novému stupni vývoje. Překonává některé deformace a omyly předchozí etapy. Vytyčuje si nové složité a náročné cíle, které vyžadují všestranné uplatnění a vědecké řízení společenského pohybu. Základní otázkou dalšího vývoje naší společnosti a určujícím činitelem, dokazujícím přednost socialismu, je úspěšné uskutečňování a vědecké řízení procesů vědeckotechnické revoluce.

Řízení výroby pojímáme jako vědecky fundovanou analytickou a syntetickou činnost jednotlivců a kolektivů, v níž vystupuje do popředí konkrétně historický přístup, společenská odpovědnost, odborné řízení i socialistická samospráva. Na základě těchto principů je řízení rozhodováním o optimálních cílech, metodách, prostředcích, organizaci a skladbě a strukturních přeměnách výrobních kolektivů.

Významnou součástí vědního základu řízení je jedna z odvětvových sociologií – sociologie průmyslu.

Na Západě existuje rozvitá, finančně, materiálně i kádrově velmi dobře dotovaná sociologie průmyslu. Její teoretická východiska i její některé závěry jsou vědecky mnohdy neudržitelné. Západní sociologie průmyslu se pokouší vytrhnout závod ze společensko-ekonomických souvislostí a prezentovat mikrovztahy, vztahy mezi lidmi na závodě jako harmonický základ organizace celé společnosti. Tento útěk od koncepce společnosti ke koncepcím závodu je důsledkem krize buržoazních teorií společnosti. Sociologie průmyslu na Západě se snaží zamezit třídním konfliktům a zabezpečit klidný průběh výroby – tj. klidný průběh vykořisťování, hromadění zisků. Je tedy službou buržoazii, odpovědí na sociální objednávku monopolů.

Bylo by však krátkozraké omezit se na kritiku ideově teoretických východisek buržoazní sociologie a nepostřehnout celou řadu zajímavých výsledků, dosažených západními sociology, a škálu metod a tech-

nik výzkumu, které rozvinuli. Po seriózní kritice lze bezesporu velmi mnoho aplikovat i v marxistické sociologii průmyslu, a to tím spíše, že tato disciplína v době tzv. kultu osobnosti byla potlačována; nyní se začíná rozvíjet ve většině socialistických zemí.

Pro vymezení tohoto u nás se teprve rozvíjejícího oboru bude správné uvést následující charakteristiku. Sociologie průmyslu se zabývá společenskými vztahy v průmyslu (trustech, koncernech, podnicích, závodech a výrobních kolektivech) jako relativně samostatnou, ale nedílnou součástí sociálního systému. Při rozboru vychází z analýzy současného stavu i vývojových trendů faktorů technických, ekonomických a sociálně politických a jejich vlivu na strukturu, funkci, organizaci a změny průmyslu, jakož i sociálních vztahů v průmyslu. Zabývá se strukturou a vývojem výrobních kolektivů v pracovním procesu. Působením práce na vytváření hodnot, postojů a vztahů mezi lidmi, vztahů mezi nadřízenými a podřízenými apod. Tolik k charakteristice sociologie průmyslu a řízení.

V další stati půjde o formulování některých problémů sociologie průmyslu jako jednoho ze základů vědeckého řízení.

Základními teoretickými otázkami jsou zákonitosti vývoje a struktura výrobní jednotky. Pokus o teoretický přístup k řešení těchto problémů je obsahem stati.

Pro snadnější popis, zdůvodnění i pochopení problematiky uvedeme rozbor abstrahované relativně ucelené výrobní jednotky, za kterou lze např. považovat podnik nebo závod. Samozřejmě, že se pokusíme vyvodit závěry mající širší, nejen „závodní“ nebo „podnikovou“, platnost.

Pokusme se o stanovení struktury, vnitřní skladby, základních prvků takové uvažované jednotky – jejich vzájemného poměru, vztahů a vazeb. Uvažujeme socialistickou výrobní jednotku, která je sou-

částí socialistického společenského systému. Je jím vytvořena a podmíněna. Je obecně určena socialistickými výrobními vztahy, konkrétně historickou situací společnosti, zvláštnostmi a odlišnostmi příslušného výrobního odvětví, územními odlišnostmi a konec konců zvláštnostmi, jedinečností, přímými specifickými problémy daného celku, tj. uvažované jednotky.

V našem pojetí každá výrobní jednotka je vždy otevřeným systémem, který je ovlivňován, podmíněn a navazuje na celospolečenskou ekonomiku a vývoj. Taková jednotka má vnitřní dynamiku a probíhají v ní neustálé přeměny v procesu vývoje.

Základní elementy výrobní jednotky

Výrobní jednotka — podle našich úvah — se skládá ze tří základních částí:

a) je to *materiálně technická základna* — vybavení výrobní technikou, a na základě toho technologický proces, množství a úroveň výrobků;

b) dále je to *soustava a úroveň řízení, systém organizace a soustava organizací*. Sem podle našeho názoru patří jak hospodářské vedení a organizace jednotky, tak také soustava masových organizací a organizace KSČ. Tedy jak technické a mocenské hospodářsko-státní řízení a organizace, tak také dobrovolné organizace, tj. vedoucí celospolečenské a masové zájmové organizace a jejich činnost (plánování, ekonomické stimuly a prostředky řízení, administrativní způsoby, politicko-ideologická činnost, účast pracujících na řízení apod.);

c) konečně je to *výrobní, pracovní kolektiv jednotky*, ve své vnitřní, nesmírně diferencované a stratifikované struktuře. Skládá se z celé řady navzájem se lišících a navzájem spjatých vrstev. Tyto vrstvy jsou ve stejném vztahu k výrobním prostředkům. Mají v podstatě stejný vztah k socialistickému vlastnictví, stejné objektivní postavení celého výrobního kolektivu v systému výrobních vztahů. Vytvářejí základ pro totožné zájmy, stejné celokolektivní cíle a objektivní možnosti pro upevňování kolektivní soudružskosti a soudržnosti. Diferencovanost a stratifikace ovšem vedou i k určitým, i když dílčím nebo dočasným, protichůdným nebo odlišným zájmům, stanoviskům, názorům a požadavkům, které se postupně různými způsoby řeší v celé škále konfliktních situací.

Pokusme se nyní charakterizovat problémy vývoje a vztahů uvedených tří částí.

a) *Prvním prvkem je materiálně technická základna*, technické vybavení výroby. Žádná výrobní jednotka v dnešním světě, v kterékoliv zemi a v jakémkoliv společenském systému nemůže být a není všestrannou jednotkou, nezávislou na světovém vývoji vědy a techniky. Samozřejmě jen pokud abstrahujeme od takových naprosto výjimečných případů, jako je nedávno objevený úplně izolovaný kmen v australské poušti. Život tohoto kmene ustrnul na stupni, který byl dnešní moderní společností překonán před několika tisíci lety. Taková úplná izolace nutně vedla k několikatisíciletému ustrnutí. Konec konců jakékoliv pokusy o izolaci od progresivního světového proudu vývoje vedou k ustrnutí a zaostávání, a proto jsou evidentně nemarxistické.

Do určité míry, na rozdíl od vyspělých zemí, je situace odlišná ve vývojových zemích. Tyto zaostaly, ustrnuly ve vývoji z historicko-ekonomicko-společenských příčin, především v období přímé nebo nepřímé imperialistické koloniální nadvlády, a byly v té nebo oné míře, více nebo méně záměrně izolovány od celosvětového vývoje.

Svět je rozdělen na dvě společenské soustavy a na skupinu vývojových zemí, jež se rozhodují, ke které soustavě se připojí. Věda a technika se rozvíjí v těchto obou soustavách v odlišném rámci a hranicích vymezených právě těmito protichůdnými společensko-ekonomickými soustavami. Metody a stimuly rozvoje i způsob organizace vědy a techniky jsou často v těchto soustavách odlišné. Jsou odlišné základní společensko-ekonomické vztahy, předpoklady i důsledky rozvoje a působení vědy a techniky. Přes tyto rozdíly existuje jednotný celosvětový, celospolečenský proud rozvoje vědy a techniky. Každá moderní společnost, a především moderní společnost komunistického typu, musí na jedné straně „držet krok“ s celosvětovým vědeckotechnickým vývojem, na druhé straně musí sama tento krok spoluurčovat, a to čím dále tím více. To je základní revoluční úkol komunismu. Celosvětový rozvoj vědy a techniky je první vnější ovlivňující činitel.

Zvláštní okruh a vnější vliv pro každou socialistickou výrobní jednotku předsta-

vuje světová socialistická soustava a její vývoj. Z tohoto okruhu vystupuje do popředí, a bude mít čím dále tím větší význam, mezinárodní dělba práce. Ta bude určovat zaměření, úroveň a tempo rozvoje výrobních jednotek zúčastněných států. Socialistická mezinárodní dělba práce je druhý závažný vnější činitel.

Dalším, třetím vnějším činitelem je specifikum a stav vlastní státní a národní ekonomiky.

A konečně čtvrtým činitelem je sama výrobní jednotka — její situace, stav, podmínky, možnosti, vybavení apod.

V průsečíku těchto tří vnějších vlivů se vytváří zaměření výroby a úroveň materiálního vybavení. K tomu, aby „držela“ i „spoluudávala“ krok, je nutno zaměřit způsob i činnost řízení a celého pracovního kolektivu. K tomu, aby mohla „držet“ i „udávat“ krok, je nutno z celospolečenského hlediska světové socialistické soustavy, socialistického státu i výrobní jednotky vytvořit podmínky. Umožnit přístup k informacím a vybavit jednotku takovými právy a prostředky, aby výsledky neustálého vědeckotechnického pokroku mohla bezprostředně realizovat.

b) Druhým prvkem je *systém, způsob a úroveň řízení organizace a systém organizací*. Tento má svou technickoekonomickou stránku, danou zaměřením, vybavením a způsobem výroby. Tato stránka si vynucuje určitý způsob organizace a řízení bez ohledu na společenský systém. Společensko-ekonomicko-politickou stránku má danou společenským systémem, jeho stupněm vývoje a stavem na tomto stupni, dále postavením jednotky v hospodářsko-politické soustavě země.

Soustava řízení je podmíněna a ovlivňována a musí „držet“ a „udávat“ krok s vývojovými procesy své socialistické společnosti a státu, se zkušenostmi a procesy probíhajícími ve všech socialistických zemích. Konec konců v určitých oblastech a do určité míry, ať již přímo nebo zprostředkovaně, s celosvětovým vývojem v této oblasti.

Zvláštní význam má společenskoekonomická, politickosprávní stránka organizace a řízení. Význam spočívá v tom, že se zde prolínají momenty odborného řízení a socialistické samosprávy, tj. podílu a účasti pracujících na řízení. Těmito otázkami se budeme zabývat v dalších částech práce.

V této oblasti se především projevuje specifikum socialismu, jeho zvláštnosti, přednosti a možnosti v rozvoji společnosti. Hlavní otázkou řízení je zabezpečit vývoj jednotky, její rovnováhu v procesu neustálých přeměn a postupů vpřed, zabezpečit vývoj jednotlivých elementů a jejich v procesu vývoje neustále se měnící vzájemné vztahy a vazby — tj. strukturu jednotky.

c) Třetí část — *výrobní kolektiv* je stejně ovlivňován a podmíněn výše uvedenými vnějšími činiteli, a to jak ve své skladbě biosociální, sociálně ekonomické, tak i v úrovni a struktuře společensko-kolektivního vědomí, zájmů a uspokojování potřeb, jakož i životního stylu. Struktura lidského pracovního kolektivu je vytvářena biosociálními činiteli, tj. rozdíly ve věku, pohlaví apod. Dále sociálně ekonomicky, tj. rozvrstvením podle oborů — profesí, postavením ve výrobě, různým druhem a stupněm kvalifikace apod.

Rozvoj techniky je určujícím momentem při vytváření profesionální a kvalifikační struktury výrobního kolektivu.

Soustava řízení je východiskem pro postavení ve správě, v hierarchii jednotky. V soustavě organizací si výrobní kolektiv vytváří své společenské vedoucí a zájmové organizace. Utváří si své politické názory, koncepce a postupy, ideologii apod. Pracovní kolektiv si vytváří své kolektivní společenské vědomí, které je samozřejmou a nedílnou, ale zároveň, i když jen do určité míry, zvláštní a částečně se odlišující částí celospolečenského vědomí. V tomto vědomí se fixují různé názory, představy, motivace, postoje, zájmy, uznávané nebo neuznávané hodnoty, normy, autority, prestiže těch nebo oněch jednotlivců, skupin, institucí, činností apod. Vytváří se celý systém komplikovaných vztahů mezi lidmi, mezi jednotlivci a kolektivy, mezi kolektivy navzájem; mezi jednotlivci a kolektivy na jedné a institucemi (oficiálně pověřenými osobami — funkcionáři) a organizacemi na straně druhé. Každý takový kolektiv má určité politické, ideologické a morální představy, názory, které se do určité míry ztotožňují s celospolečenskými, ale zároveň se v tom nebo onom směru od nich odlišují.

Abychom se vystříhali zjednodušujícího pohledu na věc, je nutno říci, že některé názory a postoje vyplývají z příslušnosti

k vrstvě (mládež, učňové, ženy, kvalifikovaní dělníci, technici, vedení apod.), ale některé nejsou ani podmíněny, ani hlouběji ovlivněny příslušností k té nebo oné vrstvě. To uvádíme proto, že se někdy vyskytuje primitivní a nemarxistický přístup k různým hlásaným a zastávaným názorům. Takový přístup se snaží vždy a všude objevit za každým názorem původ v příslušnosti k vrstvě, třídě apod.

Pracovní kolektiv si vytváří svou jednotu i rozpory, harmonii i konflikty. Tedy to, co bylo lze souhrnně nazvat klimatem, ovzduším, životním prostředím a způsobem života jednotky. Přičemž čím (snad bude správné použít následujícího termínu) „socialističtější“ klima, tím lépe se žije, řeší problémy a postupuje vpřed. Čím méně „socialistické“ klima, tím hůře pro jednotku, její okolí, partnery a celou společnost.

Poznání panujících norem, hodnot a klimatu je důležité při studiu a výzkumu stavu a situace výrobního kolektivu. Bez poznání názorů, norem, hodnot a postojů kolektivu nelze řešit problémy upevňování a vývojové cesty kolektivu. Mimo tuto stránku danou studijním, výzkumným, pracovním přístupem ke kolektivu má klima (celozávodní, ale i dílčí – mikroklima pracovní skupiny) velký význam pro jednotlivce, vstupuje-li do zaměstnání – adaptuje-li se do pracovního kolektivu. V tomto případě se setkává s určitým daným klimatem, hodnotami a postoji. Musí se klimatu přizpůsobovat. Vyhovuje-li mu, je vše v pořádku. Nevyhovuje-li (částečně nebo vůbec), tak buď se musí sám omezovat a přetvářet, nebo vnitřně izolovat – mlčet; jinak vznikne konflikt s kolektivem a přijatými normami. Vyústěním konfliktu může být buď dočasné nebo trvalé nepřátelství mezi ním a kolektivem. Nebo přeměna panujících hodnot, klimatu. Nebo přizpůsobení se, podřízení.

O něco širší specifikaci posledního uvedeného prvku struktury jsme uvedli proto, že tato problematika a otevřený přístup k ní byl v etapě kultu osobnosti do značné míry (i když ne úplně) potlačován.

Funkce a funkčnost

Výrobní jednotka je charakterizována společensko-ekonomickými vztahy k svému společensko-ekonomickému prostředí. Má určitou funkci, určitý úkol vymezené činnosti a cílové zaměření v rámci celku.

Tímto celospolečenským úkolem je vyrábět určité materiální hodnoty, výrobky, zboží. Činnost i skladba jednotky musí být podřízena tomuto úkolu. Všechny brzdy, disfunkce a překážky, které vznikly ať již z objektivních nebo subjektivních důvodů, je nutno překonávat a jejich příčiny odstraňovat. Funkce, činnost jednotky, její cíle, prostředky, organizace, řízení a metody se konstituují na základě hlavních společensko-ekonomických výrobních úkolů.

V souvislosti, závislosti a podmíněnosti těmito výrobními úkoly plní každá socialistická výrobní jednotka své všestranné společenské funkce. Realizuje na základě současné úrovně a stavu podíl pracujících na řízení. Uspokojuje jejich ekonomické a kulturně politické zájmy. Zajišťuje, pokud je to v silách a možnostech jednotky, jejich všestranný rozvoj a realizaci člověka v pracovním procesu i ve volném mimo-pracovním čase. Tato činnost nestojí proti výrobnímu úkolu, ale naopak umožňuje jeho optimální plnění. Funkčnost jednotky se vytváří konfliktně. Domníváme se, že každá funkce v sobě nese – alespoň do určité míry – disfunkční prvky.

V předcházející části jsme popsali tři základní elementy jednotky a vyzvedli nutnost dynamické stability. Každý z těchto tří elementů, jeho ustrnutí a zaostání za vývojem a potřebami společnosti vede k tomu, že působí jako disfunkční, dezorganizující činitel. Tak může působit disfunkční jak zaostalá technika, tak systém řízení nebo struktura, skladba, vztahy, hodnoty, názory a postoje celého nebo části výrobního kolektivu.

Funkčnost se rozvíjí překonáváním disfunkčních činitelů a vlivů. Vzájemný vztah je ovlivněn existujícími mimofunkčními činiteli, kteří v každé výrobní jednotce existují a působí.

Vývoj, stabilita a nestabilita jednotky

Uvedli jsme tři prvky, které podle našeho názoru jsou základními částmi výrobní jednotky. Nyní půjde o to, jak působí vzájemné vztahy těchto prvků na stabilitu a vývoj jednotky. Výrobní jednotku považujeme za dynamicky se organizující systém. Řízení jednotky, možnost regulace a autoregulace je podmíněna stabilitou jednotky. Nestabilní jednotku nespolečenskou ani společenskou nelze řídit a vést.

Pokud mluvíme o stabilitě, máme na

myslí dynamickou stabilitu, dynamickou rovnováhu jednotky ve vztahu k ji obklopujícímu prostředí. Relativní stabilitu, která je dána a umožněna vnitřní strukturou vztahů a úrovní jednotlivých elementů, především však soustavou a úrovní organizace i řízení. Tato umožňuje a zaručuje samostatnost postupu jednotky v různých a rozličných podmínkách a vlivch vyvíjejícího a měnícího se okolního světa. Stabilizovaná jednotka je ta, která v procesu postupu vpřed je s to vytvářet a organizovat své vztahy k vnějšímu, ji ovlivňujícímu a podmiňujícímu okolí. Je s to organizovat a měnit v průsečíku vnějších vlivů a určeného cílového zaměření a postupu svou vlastní strukturu a činnost. Každá jednotka, která je organizujícím a sebeřídícím systémem, může měnit svou strukturu a činnost a přizpůsobit ji daným určením.

Dialektika přeměny vnitřních strukturálních vztahů je tato: Řídící soustava vzniká a odpovídá svým zaměřením účelům, stavu a struktuře techniky a organizace, organizací a řízení v důsledku vnějších podmínek, vlivů a určení. Na základě svých možností, působení vnitřních sil a vlastních schopností rozvíjí, mění strukturu a úroveň techniky a výroby i strukturu výrobního kolektivu. Tyto změny zpětně vedou k vývoji a změnám řídicí soustavy. Dynamická stabilita je tok nutných a potřebám jednotky i širšímu celku odpovídajících přeměn elementů a struktury. V procesu vývoje se vždy ten nebo onen prvek a s ním spojená a na něj navazující struktura dočasně oproti ostatním opozdí, zaostane. Vývoj celku je uskutečňován překonáváním fázového opoždění, dočasného zaostání jedné nebo více částí. Dočasné opoždění je takové, že je ještě v běžné „normě“ disponovatelných sil, prostředků a rezerv výrobní jednotky. Mobilizací a nasazením těchto sil a prostředků je překonáváno zaostávání.

Nebezpečí zpomalení nebo zastavení vývoje, nebezpečí krize, vzniká tehdy, ustrnou-li jednotlivé části natolik, že poruší strukturální vazby, a rezervy jednotky nestačí na překonávání ustrnutí.

Nestabilita, krizové jevy v systému (až do nebezpečí rozpadu), se vytváří tehdy, ustrnou-li ve vývoji a čase jednotlivé rozhodující části a struktura výrobní jednotky. Stabilita jen jednoho nebo několika

prvků v nestabilním systému nemusí ještě vést k stabilitě (může přispět nebo být využita pro dosažení vyrovnání a rovnováhy). Stejně i nestabilita jednoho nebo více prvků ve stabilním systému nemusí ještě uvést celý systém do nestability. Může ovšem být určitým výchozím bodem nebo v určitém okamžiku momentem, který přispěje rozhodujícím způsobem k negativnímu zvratu.

V námi uvažované socialistické výrobní jednotce nejde o jednotku, jejíž integrální a určující součástí by byly neřešitelné protiklady (antagonistického typu). Je to jednotka, jejíž základní stavebné prvky jsou vzájemně sladěny, jsou v relativní (tedy ne idylické nebo bezkonfliktní) jednotě. V tomto případě může dojít ke krizi a nestabilitě jednotky tehdy, jestliže např. jeden z uvedených tří základních prvků ustrne, přestane se vyvíjet, a to jak vzhledem k vnitřnímu vývoji ostatních částí, tak vzhledem k ostatnímu jej podmiňujícímu světu a vývoji. V takovém případě mohou vzniknout „zbytečné“ protiklady. Tedy protiklady, kterým šlo zabránit, které vůbec nemusely vzniknout. A pokud vznikly, stalo se tak převážně v důsledku subjektivních chyb, nedostatečné úrovně znalosti, nedostatečného pochopení a realizace nutného apod.

Porušení stability lze znázornit takto: (Vzhledem k tomu, že se zabýváme otázkami socialismu, nebudeme brát příklady z kapitalismu. V takovém případě by se dobře uplatnil výklad problémů těch nebo oněch údobí a forem stabilit a nestabilit kapitalismu. Příklady, které budeme uvádět, se vztahují jak na makro-, tak na mikrosvět socialistického průmyslu a jeho strukturu.)

Vezmeme si nějaký závod. V tomto závodě je vše v pořádku. Plní plán výroby, vedení závodu má výrobu v rukou. Stranické a masové organizace pracují normálně. Vztah mezi nadřízenými a podřízenými je v normě běžných vztahů. Struktura pracovních sil odpovídá potřebám. Závod je stabilizován. (Uvažovaný příklad se vztahuje k dosavadnímu administrativně centralizovanému modelu řízení, jehož přeměna se nyní uskutečňuje.)

Jak to tedy je s naším tvrzením o stabilitě a vývoji? Přesně řečeno o stabilitě, která musí být všestranná a v souladu s všestranným vývojem?

Závod vyrábí, dejme tomu, moderní výrobky na zastaralém zařízení. Zatím vše ještě běží, ale tím, že je narušen vývoj základní části prvku jednotky (nemoderní zařízení), začíná uvnitř soustavy napětí, projevují se první trhliny. Je-li tento prvek vývoje potlačován i nadále, dojde-li k jeho podstatnému omezení, pak se stabilita čím dál víc mění v něco, co by snad šlo nejlépe nazvat pseudostabilitou. Zastaralé zařízení znemožní i další modernizaci výrobku, navíc tento bude ekonomicky neúnosný, nebude schopen konkurence ani po technické, ani po estetické, ani po ekonomické stránce. Nikdo takové výrobky nepotřebuje. Závod je však stále vyrábí — již ne pro trh, ale pro sklad. Na samotném závodě se přitom nic nezměnilo. Vše je „v pořádku“. Lidé jsou v průměru spokojeni, „pseudostabilita“ trvá. Tento stav může trvat jen proto, že model řízení společnosti umožňuje, aby závod realizoval svou krizi ne sám v sobě, ale přenesl ji na celonárodní ekonomiku. Pseudostabilitu zachoval tím, že krizové prvky přesunul na někoho jiného. V daném případě na celé národní hospodářství. V tom okamžiku nastává napětí na vyšším útvaru, ve vyšší soustavě. Jestli se obdobně kumulují prvky potlačení vývoje té nebo oné části i v této soustavě, pak může dojít i zde napřed k pseudostabilitě a pak k přímému „rozkmítání“ soustavy, k dilčím nebo hlubším projevům nestability a krize.

Vraťme se však k našemu závodu: Buď je třeba sáhnout k radikálním opatřením (i se vším bolestným, ale nutným, které je vždy nedilnou součástí radikálních opatření), jejichž pomocí je za mimořádného vypětí doháněna úroveň vývoje. A dohánět zameškané je vždy obtížné, vyčerpávající, a vyžaduje sebeomezení a úspory. Nebo závod zaostal natolik, že se prostě musí zrušit. Tedy vývoj šel tak prudce vpřed, že pseudostabilizovaný dilčí celek se stal naprosto zbytečný a musí být v zájmu celé soustavy, tedy i v zájmu pracovníků dilčího celku, zlikvidován.

Vezmeme-li poslední diskuse o soustavě řízení naší ekonomiky a jejich vyústění, můžeme konstatovat, že v předcházející etapě došlo jak k určitému zaostávání (ustrnutí) vědeckotechnické vybavenosti a úrovně výroby, tak k přežití se (ustrnutí) dosavadní soustavy a úrovně řízení. Obojí je jednou z podstatných příčin vážných

těžkostí, jež prožíváme. Vusnesení ÚV KSČ (viz RP 30. 1. 1965) se o tom říká: „Zkušenosti, které strana nashromáždila v posledních letech, vedou k závěru, že dnešní soustava řízení hospodářství, která splnila své historické poslání v dosavadní výstavbě socialistické společnosti, již neodpovídá stále stoupajícím požadavkům a že bez jejích zásadních změn by nemohly být splněny ekonomické direktivy XII. sjezdu.“

Lze tedy vyvodit tento závěr. Dynamická stabilita, stabilita v procesu vývoje, je rozhodující pro rozvoj soustavy, pro rozvoj výrobní jednotky. Podstatou řídicí práce, řídicích složek, každého řídicího systému libovolné jednotky (soustavy) je nutnost zabezpečit tuto dynamickou, vývojovou stabilitu. V opačném případě, podle stupně působení, dochází buď k pseudostabilitě a k pseudovývoji (zastřeně krizi) nebo k otevřenému „rozkmítání“ soustavy, ke krizovým jevům nebo nezastřené krizi. Přičemž i při pseudostabilitě může docházet k určitému vývoji, ale tento je obvykle deformovaný, omezený nebo jednostranný. Např. dochází k extenzivnímu vývoji, k růstu výroby i výrobních prostředků, ale nedochází k dostatečné modernizaci atd. atd.

Nebezpečí pseudostability je v tom, že vzbuzuje zdání stability, pořádku a vývoje. Progresivní je někdy potlačováno při a přes hlásání hesel progresivního vývoje.

Růst vnitřního napětí je, zvláště na začátku, neznatelný. Řídicí orgány i příslušný kolektiv jednotky obvykle nebezpečí nevidí. A často nejsou s to v důsledku zaujetí a vlivu pseudostability nebezpečí odhalit, poznat a překonat. Pseudostabilita, a v tom je její nebezpečí, omezuje aktivitu a akceschopnost a zesiluje v další etapě pocitu pasivity a bezbrannosti. Vznikají názory: „Jak je to možné? Vše bylo v pořádku a nyní toto! Příčina musí být v něčem jiném než v tom, co jsme dělali.“ Druhá negativní stránka pseudostability se projevuje tak, že vyvolává u některých jednotlivců a skupin tendence konzervatismu a snahu o návrat „idylických“ časů pseudostability. Překonávání a boj proti těmto tendencím zosťhuje napětí a zvyšuje rozpory uvnitř kolektivu nebo alespoň jeho angažované části v údobí překonávání nestability a odstraňování příčin. Např. v době, kdy závod musí zastavit

vytyčených a přijatých úkolů a cílů bylo dosaženo.

Sebeřízení na rozdíl od samosprávy (touto se budeme zabývat později) se v technickoekonomické oblasti může uplatňovat, aniž se zásadně změní vztah nadřízený – podřízený. Může se uplatnit tak, že kolektiv (jednotlivec) převezmé do své činnosti řešení některých, např. technickovýrobních otázek. Přitom jeho postavení (vyjádřené právně organizačními normami) se v systému řízení v podstatě nezmění. Proto sebeřídicí schopnosti pracujících jsou např. využívány i v kapitalistických závodech.

Na základě této charakteristiky je nutno v souladu se záměrem této práce řešit alespoň dvě otázky: Problém sebeřízení v souvislosti s řídicí prací a vztah mezi sebeřízením a samosprávou ve výrobních jednotkách a kolektivech.

Pokusíme se napřed řešit první problém.

Řízení a sebeřízení

Podívejme se z tohoto hlediska na strukturu řídicí činnosti a pokusme se z ní vyvodit některé závěry. V daném případě použijeme zjednodušeného příkladu – vztahů řídicího centra a řízené jednotky natolik abstraktně, aby závěry mohly být aplikovány na jakoukoli řízenou jednotku a její řídicí centrum. To znamená, že dále uvedená struktura platí nejen pro uvedený celek, ale i pro vnitřní strukturu řídicího centra a jeho práci. Pro zjednodušení uvažujeme v rozmezí jednoho stupně řízení.

Pokusme se nyní vytvořit grafické modely struktury řízení. První schéma znázorní v podstatě centralisticko-administrativní model řízení v malém.

$$\begin{array}{ccccc}
 & & \text{ŘC} & & \\
 & \text{RI} & \updownarrow & \text{ZV} & \\
 & | & & & | \text{ŘJ} \\
 \text{ŘC} & \text{--- řídicí centrum} & & \text{RI} & \text{--- regulující informace} \\
 \text{ŘJ} & \text{--- řízená jednotka} & & \text{ZV} & \text{--- zpětná vazba}
 \end{array}$$

V daném případě řídí řídicí centrum nediferencovaně vše. Řídicí centrum v podstatě nebo alespoň ve většině případů složitých výrobních jednotek a kolektivů není s to nediferencovaně řídit vše. To je, zdá se, nejen u velké, ale i u malé řízené soustavy vyloučeno. Jakkoliv malá řízená soustava je v určitém smyslu ve své složitosti a mnohosti obdobně nekonečná, a

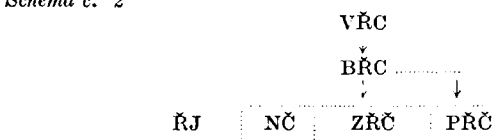
tedy obdobně komplikovaná jako jakákoli velká soustava. To platí ovšem i naopak. Jakkoli velká soustava je stejně konečná, poznatelná a do určité míry jednoduchá jako jakkoli malá soustava.

Uvedené řízení vyjádřené schématem č. 1 je nediferencované. Nepřihlíží ke složitosti; domnívá se, že může obsáhnout všechny komplikované jevy v jejich strukturální odlišnosti, mnohosti a odborné náročnosti. Složitost výroby a vztahů mezi lidmi, výrobní procesy a sociální a psychologické vztahy v kolektivech si vynucují odlišný přístup. Grafem znázorněné pojetí snižuje úroveň řízení. Řídící centrum takovýmto způsobem přístupu a práce si samo snižuje úroveň řízení. Přesněji řečeno, snižuje a omezuje svou řídící úroveň. Řízení se mění v položení nebo v neřízení. Úkoly přerůstají přes hlavu, možnost koncepční práce mizí. Vedoucí se utápí v operativě a navíc pracovní kolektiv je omezován v podílu na řízení, v socialistické účasti na správě.

Aby bylo možno řídit, je nutno omezit se na hlavní, podstatné. Nespoutat si ruce, nevyčerpat svou kapacitu na řešení a řízení jakéhokoliv pohybu v řízené jednotce.

Pokusme se znázornit správný model řízení. K tomu potřebujeme dva nákresey. (Pro zvýšení přehlednosti vypustíme znázornění zpětných vazeb.)

Schéma č. 2

VŘC = vyšší řídící centrum

BŘC = bezprostřední řídící centrum

ŘJ = řízená jednotka

NČ = neřízená (nebo nepřímo řízená) část

ZŘČ = zprostředkované řízené části

PŘČ = přímo řízené části

Řídící centrum musí tedy začít tím (nebo končit tím), že vyřadí činnost, o kterou se v podstatě nebude starat, nebo se jí bude zabývat jen velmi málo. Jsou to obvykle vedlejší a nepodstatné části chodu soustavy. Chod těchto částí je udržován nebo udržován činností podstatných částí – je určen jinými činiteli. Tím si řídící centrum uvolní kapacitu na skutečné řízení rozhodujícího a určujícího. (Nepodstatné a vedlejší se může změnit v hlavní a opačně, to záleží na pohybu soustavy. S takovou

přeměnou by se samozřejmě měnil i směr řídicí činnosti.) V takovém případě lze se plně věnovat řízení rozhodujících částí.

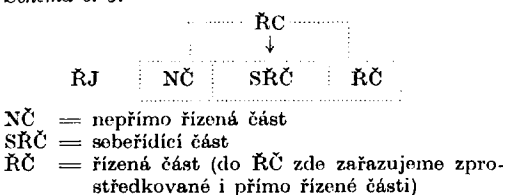
Zprostředkované řízení je takové, v němž řídící centrum zprostředkuje ve své soustavě vyšší příkazy. To znamená, že úkoly (např. výrobní) jsou dány, normy a postupy stanoveny a řídící centrum samostatně a tvůrčím způsobem zabezpečuje realizaci úkolu, příkazu, normy. Přímé řízení je ta část činnosti soustavy, ve které z převážné většiny úkoly a normy určuje bezprostředně řídící centrum. Např. v dílně výroba může být zprostředkovaným řízením, kdežto opravy zařízení mohou být přímým řízením, stejně tak i rozmístění pracovníků atd.

Čím větší podíl přímého řízení, tím samostatnější jednotka. Větší samostatnost a pravomoc vede k větší odpovědnosti. Růst podílu přímého řízení je součástí decentralizačních samosprávních postupů.

Pokusme se o shrnutí. Aby řídící centrum mohlo řídit, musí začít u „řízeného neřízení“ (omezit řízení). Obdobně lze říci, aby řídící centrum mohlo plánovat, musí začít u „plánovaného neplánování“ (vyloučit neplánovatelné). To znamená, že musí vyloučit z přímého řízení nebo plánování věci vedlejší a ty, které nejdou nebo nemohou být plánovány a řízeny (někdy i proto, že např. na to řídící centrum prostě svou kapacitou nestačí; v tomto případě se zdaleka nemusí jednat o vedlejší a nepodstatné). Tím si uvolní řídicí kapacitu a může řídit nutné – to, na co stačí. Zkráceně lze říci – každé řízení a plánování má začínat u řízeného a plánovaného neřízení a neplánování vedlejšího, aby mohlo plně plánovat a řídit podstatné a hlavní.

Nyní se podívejme na jinou stránku struktury řízení, kterou ukáže následující schéma. Opět vynecháme zpětné vazby.

Schéma č. 3.

Tady jsme u nové kvality struktury řízení. Řízená soustava se skládá ze tří

částí — nepřímě řízené, řízené a sebeřídící. Sebeřízení je v tomto schématu novým prvkem.

Rídící centrum může přistupovat k autoregující se části dvěma způsoby. První je nepoznaný převod; Ashby to nazývá „černou skříňkou“.¹ Druhý je poznaná autoregulace, poznaný převod; chtěli-li bychom parafrázovat Ashbyho termín, použili bychom názvu „průhledná skříňka“.

První přístup řídicího centra se uplatňuje zvláště tehdy, když nový vedoucí přejímá řízení jednotky a nezná její chod a úroveň (kolektivy, jedince apod.), anebo když k existující a zaběhnuté jednotce se přidružují nové celky a stávají se její součástí.

Tedy buď tehdy, když se řídicí centrum adaptuje na řízení soustavy, nebo nová část se přizpůsobí nějaké soustavě. V tomto případě řídicí centrum zná vstup a výstup, ale nezná převod. Neví, co se v jednotce, kolektivu apod. děje. Neví, jakým způsobem se vstup mění ve výstup. Vzhledem k tomu, že výstup k vstupu je v normě, výsledek odpovídá předpokladům, řídicí centrum se omezuje na evidenci vstupních a výstupních hodnot a na jejich regulaci.

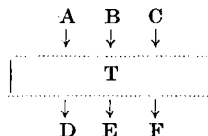
Nemá-li řídicí centrum dostatek řídicí kapacity, nestačí pro vyčerpání svých řídicích možností na přímém řízení „odkryt černou schránku“. Tak se musí spokojit s řízením autoregulujících se částí, aniž ví (buď zcela nebo částečně), jak tyto pracují. V takovém případě je autoregulace nepoznaná. Převod je neznám (způsob a metody realizace úkolů a příkazů), kdežto vstup a výstup je evidován, kontrolován a regulován. Kdyby relace mezi vstupem a vstupem vybočily z přijatelné normy (výstup by byl hluboko pod vstupem), tak by zřejmě došlo ke ztrátě schopnosti sebeřízení. Řídicí centrum, není-li s to ovlivnit úroveň sebeřízení a neobnoví-li se toto samo, pak musí sebeřízení zrušit a převést tuto doposud sebeřídící část soustavy do přímého řízení.

Vyšší stupeň řízení těchto sebeřídících částí dosáhne řídicí centrum tehdy, když odkryje „černou skříňku“, když pozná celý cyklus: vstup — převod — výstup. Gra-

ficky by bylo lze „černou skříňku“ znázornit tímto způsobem:

Schéma č. 4

Vstupy

Výstupy

A, B, C jsou možné a volitelné vstupy

D, E, F jsou na základě zvolených vstupů možné výstupy

T, je-li nepoznáno, je „černou skříňkou“, poznané je „průhlednou skříňkou“.

V tomto případě (např. práce dílny, závodu, kolektivu, jedince nebo jen některé úkony a části práce těchto složek) provede pokud možno vědeckou analýzu sebeřízení a zhodnotí její přednosti a nedostatky. Na základě analýzy odstraňuje nedostatky, vytváří vhodné podmínky a rozvíjí pozitivní stránky sebeřídící činnosti. Neruší, ale rozvíjí sebeřídící část. Řídicí činnost se projevuje ne v omezování a rušení, ale v prohlubování a rozvíjení úrovně sebeřízení.

Poznání, odhalení podstaty a zvyšování úrovně sebeřízení výrobních kolektivů a jejich činnosti je jednou z podstatných stránek práce řídicího centra. V tomto smyslu lze formulovat zásadu, že řídicí centrum postupuje tak, že omezuje své přímé řízení (neruší řízení) a zvyšuje úroveň sebeřídící části. To je kvalitativní stránka zvyšování sebeřízení. To má však i svou kvantitativní stránku. K pochopení budou sloužit následující schémata:

Schéma č. 5

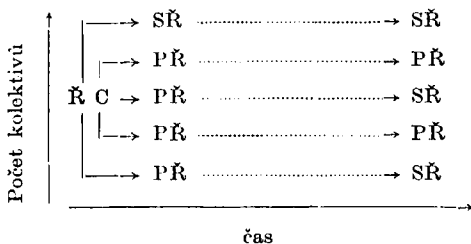

Schéma ukazuje změnu, správný vývoj v čase. Řídicí centrum svou činností rozšiřilo počet sebeřídících částí na úkor přímo řízených částí.

¹ Černá skříňka je termín, jehož Ashby používá pro řízení stroje, organismu apod., jehož vnitřní pochody (transformace) jsou neznámé. Na-

sazováním různých vstupních působení se dosahuje různých výsledků. Převod od vstupu k výstupu zůstává neznám, proto název černá skříňka.

Schéma č. 6

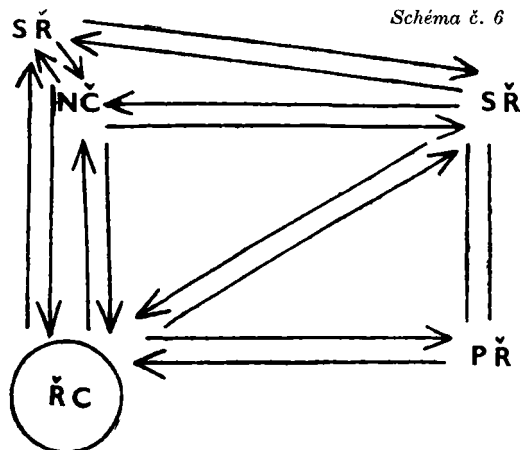

Schéma ukazuje některé možné vazby mezi částmi soustavy. Tím ukazuje možnosti a cesty rozšiřování autoregulačních se částí v soustavě nejen silami řídicího centra, ale i působením jiných sebeřídících částí na ostatní části soustavy. Při nedostatečné úrovni jak řídicího centra a jeho práce, tak i sebeřídících částí mohou ostatní části svým negativním působením – prostřednictvím výše uvedených kanálů – snižovat úroveň sebeřídících částí a přispívat k jejich rozpadu. Úkolem řídicí práce je zabránit tomu, vést k omezování počtu přímo řízených částí a k rozšiřování počtu sebeřídících částí.

Pochopit vnitřní strukturu řízené soustavy a řídicí práce, prohlubovat úroveň a rozšiřovat počet sebeřídících částí se ukazuje být podstatným rysem řídicí činnosti.

Zbývá ještě otázka, zda řídicí centrum musí vždy takto postupovat? Zda není nutno likvidovat sebeřízení a převést sebeřídící kolektiv mezi přímo řízené?

Je zřejmo, že i tato skutečnost může někdy nastat. A to v takových případech, kdy došlo např. k základnímu obratu (modernizace výroby nebo výroba nového výrobku). Sebeřídící části jsou zaměřeny na staré a nejsou s to se přeorientovat. Jinou otázkou je, zda neschopnost přeorientace je důsledkem nízké všestrannosti sebeřídící části, tedy i důsledkem nízké úrovně řídicí práce, která nezabezpečila, aby sebeřídící část byla s to se přeorientovat na nové. Tato přeorientace vyžaduje, aby kolektiv někdy postupoval i proti svým dočasným zájmům. Při neschopnosti přeorientace je nutno doposud

sebeřídící kolektiv převést do přímého řízení. Ovšem jen proto, aby řídicí centrum okamžitě vytvářelo podmínky a snažilo se, aby i v nových podmínkách a s novými úkoly vyrostl nový sebeřídící kolektiv. Tedy jde o dočasné opatření jen za tím účelem, aby byl dán průchod nutnému a zákonitému, a aby sebeřídící části byly vytvářeny ve směru nového pohybu na vyšší úrovni.

Samospráva

Při řešení vztahu řízení a sebeřízení, tedy vztahu mezi vedením a vedeným kolektivem, jsme došli k závěru, že hlavním úkolem vedoucího je vytvářet podmínky a zaměřit svou činnost k samostatnosti, k sebeřízení pracovních kolektivů. Takové zaměření řídicí činnosti uskutečňuje v jednom dva úkoly. Za prvé umožňuje lépe řídit. Za druhé umožňuje účast pracujících na řízení, aktivní podíl na správě, aktivní demokratickou samosprávu. Tím jsme se dostali k otázce sebeřízení a samosprávy. Problém řízení – odborného řízení výroby – je otázka specializovaného okruhu kvalifikovaných odborníků, a to kvalifikovaných pro odbornou technickoekonomickou řídicí činnost. Problém sebeřízení je otázka demokratické kolektivity pracujících, demokratické samosprávy mas, které mají sice velmi různorodou odbornou výrobní kvalifikaci, ale většinou ne výše uvedenou. Je to i v socialismu existující objektivní rozpor mezi úzkým odborným vedením a širokou socialistickou účastí v podílu mas na správě.

Manipulace v kapitalismu

V historickém vývoji principy sebeřízení uzavřených kolektivů (rodů, občin, kmenů) mají v prvobytně pospolné společnosti tehdejší konkrétně historickou formu, výraz v samosprávě základního lidského kolektivu, životní jednotky. Třídní společensko-ekonomické formace, od otrokářské až po kapitalistickou, v podstatě vyloučily možnost takové samosprávy. Tím zároveň v zásadě znemožnily přerůstání sebeřízení v samosprávu. Samospráva je konkrétně historická forma a způsob, v němž se uskutečňuje sebeřízení. Samospráva je v podmínkách existence státu vymezený a právně normovaný výraz rozsahu a obsahu, struktury a funkce prosazujícího se sebeřízení. V třídních systémech byla sa-

mospráva mas nahrazena třídní nadvládou a správou. Aktivní a demokratická účast a podíl kolektivu na vlastním „spravování se“, na samosprávě, byly nahrazeny vládnutím, donucením, třídní administrativou, manipulováním s lidmi. K vysvětlení pojmu manipulace (který se doposud u nás nepoužíval) nutno říci, že je to vztah manipulujícího, např. státu nebo jiné tou či onou formou moci vybavené instituce, k manipulovanému, tj. ke kolektivu, třídě, národu, vrstvě, jedinci. Nemusí to být jen buržoazní stát, ale i kapitalistická firma, monopol apod. Tedy instituce, která disponuje hospodářskou mocí, a státní moc svými prostředky sankcionuje, zabezpečuje a umožňuje direktivní manipulování s lidmi v takovéto kapitalistické hospodářské organizaci. Při manipulaci je subjektem vládnoucí třída, stát a další instituce této třídy, a objektem politickomocenské a ekonomickokulturní manipulace je lid v nejširším slova smyslu. V soudobém kapitalismu lze manipulovat — tedy vést, posouvat, řídit — masy celou řadou prostředků. Je to možno přímým donucením hrozbou, násilím. To je ovšem nejprimitivnější a v moderní buržoazní společnosti víceméně zálohovou, nejzazší formou, které se používá, až když to již jinak nejde. Dáleko rafinovanější, modernější formou je vytvořit na jedné straně zdání podílu na řízení (buržoazní demokracie), na druhé straně vytvořit uzavřené okruhy typizovaného myšlení, názorů, postojů a jednání mas, které odpovídají požadavkům, umožňujícím manipulaci: Za pomoci poznatků celé řady vědních oborů (např. sociologie, psychologie apod.). Ovlivňováním, prostřednictvím komunikačních prostředků masového sdělování (televize, film, rádio, tisk). Působením reklamy a standardizovaného trhu. Výchovou, náplní a organizací volného času (z člověka se stává pasivní konzument, divák prázdných a povrchních pořadů). Vytýčením prestižních požadavků na dosažení „předepsaných“ standardních prostředků (auto, domek apod.; aby nedošlo k omylu, vlastnění těchto ne především k uspokojování životních a kulturních potřeb, ale jako společensky diktované nutnosti — k získání určitého prestiže). Vytvořením typizovaného, standardně myslícího a standardně jednajícího člověka, a na základě tohoto standardu snadno ovládnutelného. Manipulace

s lidmi je způsob, v němž člověk alespoň částečně není samostatně myslící a rozhodující se individuum. Rozhodnutí a myšlení za manipulovaného člověka provádí někdo jiný. Manipulovaný člověk je člověk zvnějšku vedený, někým řízený. Manipulovaný člověk buď uskutečňuje nařízené požadavky, nebo svou pasivitou (i nemožností — někdy danou, někdy vynucenou) umožňuje, aby cizí přání, zájmy a vůle byly uskutečňovány. Kapitalismus se snaží o to, aby manipulovaný člověk nebyl individualitou, ale schématem, typem, uniformovaným výtvorem kapitalistické „masové produkce“ uniformovaných, typizovaných „výrobků“ — lidí. Kapitalistická manipulace ve své podstatě znamená, že vládnoucí vrstva si může dovolit vést a řídit lidi tak, že tito dovolují nebo dokonce sami uskutečňují věci a cíle, které jsou v rozporu nebo docela protichůdné jejich vlastním zájmům. Tolik k charakteristice manipulace v kapitalismu.

Manipulace v socialismu

Socialismus po mnohatisíciletém přeryvu opět umožňuje — na nové, vysoké úrovni — realizaci sebeřízení v socialistické a v dalším vývoji v komunistické samosprávě. Komunistická samospráva je cílem, v němž lidstvo vezme „vládu věcí svých do rukou svých“ a změní se bez státního zprostředkování v bezprostředně vědecky se řídící a organizující organismus. Domnívám se, že pro progresivní třídy, vrstvy a jednotlivce ve vyspělých imperialistických zemích je přitažlivost komunismu dána především, nebo alespoň do značné míry, historickým vývojovým procesem, směřujícím k plnému uplatnění sebeřízení společenských kolektivů v komunistické samosprávě.

Komunistická samospráva je cílem. Jak je to s manipulací a samosprávou v socialismu? V socialismu stále ještě existuje stát, i když je tento stát kvalitativně odlišný od kapitalistického. Je to podle Lenina „nestát“, jehož jedním z hlavních úkolů je, aby učinil vše pro své hladké a rychlé „odumření“. Pro socialismus je státní, i když odumírající forma správy společnosti objektivní nutností.

Socialistická demokratická forma státní správy je státně zprostředkovaným uskutečněním prvků sebeřízení národních kolektivů jako mezistupeň ke komunistické

samosprávě. V socialistickém státě se vytváří na teritoriálně správním principu státní hierarchie volených demokratických orgánů a institucí. Manipulace kapitalistického typu je socialismu bytostně cizí. Přesto socialistický stát, právě proto, že je státem zvláštní, dočasné, přechodné etapy, socialistického mezistupně, musí používat manipulace, odpovídající potřebám socialistické společnosti. Je to manipulace dvou kvalitativně odlišných druhů, dvou zaměření, a to vzhledem k odlišným třídám a vrstvám společnosti. První je manipulace s nepřítelem, s přežívající a odumírající menšinou, s poraženými a historicky odumírajícími částmi společnosti. Druhý typ je manipulace s tou nebo onou částí dělnické třídy a ostatních vrstev pracujících. Taková manipulace je odlišného typu a charakteru než výše uvedená. Vyplyvá do určité míry z charakteru a funkce socialistické státní moci, tedy socialistickým státem zprostředkovaného, omezeného a vymezeného uplatnění sebeřízení. Mimoto však vyplývá i z objektivně se vyskytujícího, i když dočasného zaostávání a pasivity té nebo oné části pracujících mas. Zní to trochu paradoxně, ale přece je dočasně nutné a existuje manipulování socialistických institucí s lidmi.

Socialistická manipulace je kvalitativně odlišná od kapitalistické. Jejím úkolem je přispět k překonání manipulace vůbec. Její smyslem je nikoliv manipulování s lidmi, proti nim a jejich zájmům, ale právě naopak ve prospěch lidí, a prosazování jejich zájmů tehdy, když si je dostatečně sami neuvědomili a nejsou s to je aktivně uskutečňovat. Je to tedy manipulace k likvidaci manipulace a manipulujících institucí. Je to manipulace, která se snaží o přeměnu manipulovaného objektu v samosprávný subjekt.

Historický vývoj socialismu je cesta plná těžkostí, vítězství, ale i omylů, chyb a neúspěchů, které se vyskytly. Vedle úspěchů a nezadržitelného pokroku došlo i v této oblasti k deformacím. V uplynulé etapě kultu osobnosti byla v mnoha případech pokřivena a odcizena socialistická manipulace svému pozitivnímu charakteru. Tato odchylka byla vytvořena v uplynulém období deformacemi socialismu vůbec a socialistického státu zvláště. Tyto jakkoliv bolestné a negativně působící deformace, přes jejich dosud působící palčivý a emo-

ciální vliv, jsou přece jen v historickém kontextu dočasné a vedlejší. Hlavní, i když se prosazuje tak obtížně a za takových obětí a ranami, které sami sobě zasazujeme, je zásada: od socialistické manipulace ke komunistické samosprávě.

Samospráva výrobních kolektivů

Pokusme se nyní otázku samosprávy řešit v oblasti výroby, v oblasti působnosti výrobních kolektivů. Tedy uplatněním socialistické demokracie ve výrobní oblasti, nebo, jak to lze také nazývat, ve výrobní, hospodářské demokracii. K tomu, abychom tak mohli učinit, je nutno charakterizovat dva existující modely socialistické demokracie. Přesněji řečeno, jen ty části modelů, které se týkají hospodářské oblasti. Rozbor a vytvoření popisných modelů socialistické demokracie a systému řízení teprve čeká, alespoň u nás, na svého autora. Pro nedostatek materiálů a podkladů se omezíme na velmi stručný a obecný náčrtek. Termíny pro označení obou modelů si vypůjčíme od W. Bruse (viz jeho knihu *Modely socialistického hospodářství*, NPL, Praha 1964). I když Brusem používané termíny vyhovují jen do určité míry, nemáme zatím jiné. Pokusme se tedy, vycházejíce ze shora uvedeného určení, charakterizovat napřed centralizovaný a pak decentralizovaný model.

V centralizovaném modelu (tedy v takovém, který vznikl v SSSR a byl uskutečněn i u nás) se volí demokratické zastupitelské orgány ve všech státně správních administrativních oblastech a stupních (obce, okresy, kraje, atd.). Dále ve všech společenských zájmových organizacích. Ve výrobních oblastech, v průmyslu, na závodech a podnicích takové zastupitelské demokratické orgány výrobních kolektivů neexistují. Průmyslové podniky a závody jsou direktivně řízeny z ministerstev, vládou. Z výrobní oblasti mají samosprávu jen družstva.

Výrobní družstva ve městech a na venkově si volí svá představenstva. Družstva ve městech jsou vzhledem ke svému počtu zanedbatelná. Proto lze říci, že výrobní demokracie se v podstatě uplatňuje jen v jedné oblasti výroby, a to v nestátní části zemědělství. V ČSSR např. v drtivě většině národního hospodářství neexistují demokratické zastupitelské správní sbory výrobních kolektivů. Forma demokratic-

kých zastupitelských sborů existuje v centralizovaném modelu – pokud jde o oblast státního vlastnictví – jen v mimovýrobní činnosti. Mimo státní oblast existují tyto sbory v dobrovolných společenských zájmových organizacích a družstvech. Ve státním výrobním sektoru neexistují.

Centralizovaný model samozřejmě nevylučuje účast pracujících na řízení. (Dříve než budeme pokračovat, chtěl bych poznamenat, že v této souvislosti abstrahujeme od ekonomických faktorů, účinnosti fungování, formalizace věci, podmínek, atmosféry apod.) Výrobní kolektivy se mohou do určité míry podílet na správě, a to prostřednictvím svých základních organizací KSC (např. právo kontroly). Dále prostřednictvím zájmových společenských organizací, jako je ROH, které jsou vybaveny celou škálou práv, jejichž prostřednictvím se kolektiv může podílet na správě. Nutno říci, že z těchto práv celá řada byla uzákoněna až v procesu likvidace kultu osobnosti. Do tohoto období spadají i pokusy o vytvoření stálých výrobních porad atd.

Přes tyto zprostředkované možnosti v rozhodující oblasti a směru, ve stanovení výrobních úkolů, rozvoje závodu, podílu na zisku apod. jsou v centralizovaném modelu demokratické možnosti účasti na správě relativně malé. Pracovní kolektiv včetně svého hospodářského odborného vedení je více objektem než subjektem řízení. Omezená možnost odborného vedení jednotky i celého výrobního kolektivu podílet se na správě vedla nutně k tomu, že nebylo dost příležitostí, že byly ztíženy hranice a prostor i pro tvůrčí uplatnění aktivity a iniciativy pracujících.

Druhá stránka centralizovaného modelu se projevuje v tom, že vztah a vymezení práv mezi vedením závodu a společenskými zájmovými organizacemi (i základními organizacemi strany) jsou takové, že si v mnoha oblastech činnosti, obrazně řečeno, vzájemně „svazují ruce“. Stejnou věcí se musí postupně zabývat všechny rozhodující orgány a instituce – bez ohledu na její význam. Všichni všechno schvalují. Žádný nenese plnou odpovědnost, není dostatek prostoru pro samostatná rozhodnutí. V důsledku toho, že vše podléhá společným rozhodnutím, se ještě více zmenšuje osobní odpovědnost a prostor pro samostatnou a tvůrčí socialistickou iniciativu a podnikavost. Možnost vzájemné principiální kritiky je minimální. Tak centralizovaný model obecně „shora“ omezuje princip samosprávy a navíc vytváří v příslušných výrobních jednotkách takové propojení vazeb a vztahů mezi odpovědnými institucemi, že se dále, tentokrát zdola, omezuje samostatnost, odpovědnost a možnosti tvůrčí a aktivní iniciativy.²

Tolik ke stručné charakteristice centralizovaného modelu i k některým opatřením, která vyplývají z procesu překonávání těchto nedostatků.

*Decentralizovaný model*³ by bylo lze v oblasti výrobní demokracie načrtnout zhruba takto: V oblasti výrobní je vytvořen důsledně demokratický a samosprávný systém. Vedení a správa výrobních jednotek (v Jugoslávii nejen výrobních jednotek, ale i jiných odvětví) je vložena do rukou samosprávních rad. Tyto rady si navrhuje, vytváří, volí a mění celý příslušný pracovní kolektiv výrobní jednotky.

V centralizovaném modelu jsou výrobní

² Zasedání ÚV KSC v lednu 1965 vycházelo z výše uvedeného stavu nedostatků centralizovaného modelu a dospělo k následujícím závěrům:

„Bude žádoucí zbavit odbory projednávání a schvalování běžných výplat prémie, odměn apod., nezasahovat tu do pravomocí hospodářských pracovníků, ale pozvednout činnost odborů v oblasti mzdové politiky na kvalitativně vyšší úroveň, dát jim právo spolurozhodovat především o zásadních mzdových politických opatřeních a kontrolovat jejich praktické provádění. Pravomoc odborů v mzdové problematice se nezmenší, ale naopak zvýší. A zvýší se pochopitelně i nároky na jejich politickovychovnou činnost při osvětlování a probíjování správných, socialistických zásad odměny za práci.“

V rezoluci ÚV KSC o postavení, úloze a úkolech ROH v období rozvíjení výstavby socialismu je tento odstavec:

„Odborové organizace jsou hlavním ručitelem aktivního uplatňování a dodržování pracovního zákonodárství a pracovního řádu a pořádku ve výrobě. Vzájemné vztahy odborových a hospodářských

i dalších orgánů musí napomáhat progresivnímu vývoji naší společnosti a ekonomiky. Ústřední výbor strany združuje, že je třeba plně přihlížet k objektivnímu působení zákonitosti plánovitého řízení národního hospodářství, ke zvýšení pravomocí vedoucích hospodářských pracovníků i k větší odpovědnosti i hmotné zainteresovanosti kolektivů. Doporučuje se Ústřední radě odborů z těchto hledisek upravit vztahy odborových organizací k hospodářským orgánům a podnikům a předložit návrh příslušných opatření. Upustit od předchozího souhlasu závodního výboru ROH při přijímání pracovníků a od podobných ustanovení, která jsou předmětem kritiky odborových orgánů samých, protože jsou ve své podstatě pouhou formální administrativní záležitostí. Tyto zásady promítnout do zákoníku práce a provést změny usnesení o závodních výběrech.“

³ Decentralizovaný model se někdy také nazývá jugoslávský model. To je nesprávné. V Jugoslávii byl tento model pouze rozvinut. Jde v tomto případě o jugoslávskou variantu, konkretizaci decentralizovaného modelu, z níž lze abstrahací, zobecněním, konstruovat decentralizovaný model.

úkoly, plán i řídicí kádry určovány a dosazovány do výrobních jednotek shora. V decentralizovaném modelu si řídicí kádry dosazuje výrobní kolektiv prostřednictvím svých demokratických zastupitelských sborů, dělnických rad. V ekonomické oblasti⁴ plány, schválené vládními orgány, určují jen základní ekonomické proporce a fondy, stanoví podmínky a skutečnosti, které ovlivňují nabídku a poptávku a nepřímo i cenovou hladinu. Podnikové orgány si (v rámci celkového plánu) stanoví vlastní výrobní program, úkoly, investiční činnosti, počty zaměstnanců, rozdělování mzdových fondů apod.

V poslední ústavě SFRJ (z roku 1963) je zajímavý pokus skloubit demokratické zastupitelské orgány, volené jak na správně teritoriálním základě, tak na výrobně a pracovním oborovém základě. Mimo svazovou radu (volenou na základě teritoriálního principu) existují další oborové rady, a to hospodářská, osvětové kulturní, sociálně zdravotní a politickosprávní. Tyto jsou voleny ve svých vlastních odvětvích, tedy na základě objektivní skutečnosti, vzniklé v důsledku dělby práce. Při přijímání zákona, který se vztahuje na jedno z výše uvedených odvětví, se schází vždy svazová rada s příslušnou oborovou radou. V centralizovaném systému se takové otázky připravují v komisích a projednávají v Národním shromáždění (v našem případě).

Decentralizovaný model umožňuje uplatnění tvůrčí iniciativy, odpovědnosti, samostatnosti a dává značná práva výrobním kolektivům.

V decentralizovaném modelu vystupuje rozpor, který by se dal charakterizovat jako rozpor mezi odborností — odborným vedením hospodářskotechnických pracovníků a řídicích funkcionářů — a demokratickou samosprávou, účastí na řízení a správě celého výrobního kolektivu. Při řešení tohoto rozporu nutno skloubit odbornost, vědeckost a demokracii. Přesněji, je nutno jak respektovat, tak také především prohlubovat všechny tři stránky. Vědecko-technicko-ekonomický rozvoj si vynucuje, vysouvá do popředí a zdůrazňuje první dva činitele. Společensko-vědecko-technicko-ekonomický vývoj vysou-

vá do popředí jak jednotu všech tří principů, tak především poslední z uvedených činitelů. Problém demokratické samosprávy, spolurozhodování o velikosti podílů, zůstává základním problémem každé socialistické společnosti, jakož i společnosti, která se bude vyvíjet do vyššího komunistického stupně.

V ČSSR byl přijat nový systém ekonomického řízení. V této soustavě se vytváří závislost mezi úrovní a odpovědností řízení a hmotným zainteresováním konkrétních výrobních kolektivů a jedinců v nich. V souvislosti s tím vzniká potřeba zvýšit úroveň samosprávy kolektivů, rozšířit demokratickou účast pracujících ve výrobních jednotkách o možnost volby cest vývoje své jednotky, rozdělování výsledků hospodaření apod. Tedy jde o prohloubení výrobní demokracie. Nový model vyžaduje řešit rozpory mezi odborností, vědeckostí a demokracií prohlubováním a rozšiřováním těchto principů.

Nyní bychom měli provést srovnání a charakterizovat přednosti a nedostatky obou modelů. (Věcně bylo do určité míry srovnání provedeno již v předcházejícím textu.) Z vědeckých (nikoli politickoideologických) důvodů takové srovnání, alespoň v našem případě, nelze ještě udělat. Byla by to do určité míry neodpovědnost, a to proto, že vědecká konstrukce obou modelů nebyla ještě dostatečně provedena, nebo pokud byla provedena, tak materiály nám nejsou dostupny. Obecně lze říci, že decentralizovaný model v současné etapě je s to hlouběji realizovat základní výraz sebeřízení, to je postupné uskutečňování komunistické samosprávy v oblasti výrobní demokracie.

V jugoslávské variantě modelu se demokratická samospráva vytváří jako samostatný mocenský faktor, na který je propojena činnost zájmové organizace (odborů). U nás se uvažuje o odlišné variantě. Tuto variantu charakterizují materiály ze zasedání ÚV KSČ v lednu 1965. Proto uvádíme trochu širší citáty; první je z projevu s. Hendrycha:

„Po diskusi v předsednictvu ústředního výboru předkládáme Vám, soudruzi, námět, aby při oborových ředitelstvích a

⁴ Ekonomický rozbor obou modelů je velmi výstižně proveden v knize W. Bruse *Modely socialistického hospodářství* — NPL Praha 1964.

trustech podniků byl zřízen orgán, který by několikrát do roka v rámci ústředně stanovených základních úkolů projednával zásadní otázky hospodářského a finančního plánu, zaměření investiční činnosti, problematiky úvěrů, mezd a bilanci hospodaření podniku. Vyjadřoval by se rovněž k použití prostředků z jednotného fondu pracujících na základě návrhů ředitele. Členy takového orgánu, který by bylo možné nazvat radou či jinak, by byli spolu s vedoucími pracovníky oborového ředitelství nebo trustu někteří ředitelé (2–3) podřízených hospodářských jednotek, představitelé stranických a odborových orgánů (2–3 předsedové celozávodních výborů, 2–3 předsedové ROH), představitel Státní banky a případně i hlavních odběratelů. Tyto orgány by měly celkem asi 12–15 členů. Kompetenci a odpovědnost těchto orgánů by bylo nutné přesně vymezit tak, aby měly vliv na práci a rozvoj podniků, ale aby přitom nijak neomezovaly odpovědnost ředitelů. Tyto orgány by v žádném případě nesměly zasahovat do operativního řízení výrobního procesu. Soudíme, že zřízení takového orgánu je potřebné, odpovídá složité problematice výroby a ekonomiky, kdy je nezbytné kolektivněji posuzovat základní otázky, a odpovídá i dalšímu rozvoji socialistického demokratického.

Druhý je z rezoluce o ROH:

„Úkoly, které naše společnost řeší v současné etapě svého rozvoje, vyžadují, aby účast pracujících a aktivní úloha ROH byly pod vedením KSČ komplexnější a bezprostřednější. V podmínkách soustavy plánovitého řízení národního hospodářství nejde pouze o účast pracujících při zabezpečování úkolů, o rozvoj iniciativy k splnění úkolů, ale i o nejširší účast při rozhodování, zračící se i ve zvýšené morální a materiální odpovědnosti za to, jak se využívá výrobních prostředků pro zvyšování bohatství celé společnosti, a tím i pro zvyšování životní úrovně. Odborové orgány v podnicích a závodech se budou podílet na posuzování návrhů plánů rozvoje podniku, investičních záměrů, finančního rozpočtu, rozdělení vyprodukovaných prostředků do fondů, plánů pracovních sil a úkolů technického rozvoje.

Vzhledem k vysokému stupni uvědomělosti dělnické třídy a ostatních pracujících, jejich morálně politické jednotě a vysoké

organizovanosti v ROH, plní úlohu organizátora účasti pracujících na řízení a rozvoji výroby v podmínkách naší socialistické společnosti organizace našich odborů a jejich orgány. Aby tuto svou důležitou roli mohly odbory ještě lépe plnit, ustaví si pro soustavnou a kvalifikovanou účast pracujících na řízení výroby ve velkých provozech, závodech a případně podnicích průmyslové činnosti, dopravy, stavebnictví a státních zemědělských organizací výrobní výbory, které budou podřízeny příslušným odborovým orgánům a které budou pro ně zpracovávat stanoviska k návrhům plánu rozvoje provozu, závodu a podniku, plně využívat zkušenosti a poznatků pracujících při řešení konkrétních problémů výroby, zejména její kvality, technické úrovně a rentability, pečovat o vyřizování připomínek a námětů pracujících ve výrobě a kontrolovat jejich realizaci. Výrobní výbory složit z předních dělníků, techniků, pracovníků hospodářského vedení, odborových a stranických funkcionářů tak, aby zajišťovaly kvalifikované posuzování problémů. Dále plně využívat výrobních porad podle oborů povolání, technologicky navazujících dílen a provozů na ucelených zakázkách.“

Zůstává ještě otázka, jakou jednotku je možno a nutno vybavit příslušnými samosprávnými právy. Domnívám se, že to musí být dostatečně velká, ekonomicky soběstačná jednotka, s ucelenou výrobou a samostatným funkčním úkolem v systému výroby. Dále je to jednotka, která je s to si vytvořit základní politické a společenské zájmové organizace a orgány. Jednotka, která vytváří ucelený kvalifikovaný a spolupracující kolektiv. Zdá se, že takovou základní jednotkou samosprávy by mohl být jak podnik, tak i závod.

Socialistická samospráva může být dvojího druhu. Jedním druhem je samospráva socialisticko-manažerského typu. Druhým je samospráva socialistických výrobních kolektivů. První typ samosprávy – manažerské – může být technickoekonomicky funkční, ale sociálně ekonomicky, sociálně politicky bude pravděpodobně disfunkční.

Samospráva výrobních kolektivů může být funkční všestranně, proto je nejen výhodnějším, ale i vývojově oprávněným typem samosprávy.

Přijatý československý model v oblasti podílu pracujících na řízení má tyto rysy:

a) Do úrovně podniků nositelem samosprávy bude ROH a jeho orgány. K zabezpečení takové činnosti si vytvoří nové zvláštní orgány – výrobní výbory.

b) Na úrovni oborových ředitelství a trustech podniků nositelem samosprávy budou rady na jedné straně složené z (pravděpodobně určených) zástupců státních institucí (vedoucí pracovníci oborového ředitelství, někteří ředitelé hospodářských jednotek, zástupci Státní banky a popř. odběratelů). Na straně druhé budou zde zástupci demokraticky volených orgánů (zástupci ROH a KSČ).

c) Hospodářští vedoucí budou pravděpodobně jmenováni příslušnými nadřízenými orgány.

d) Zůstává dosavadní správně teritoriální způsob volby a složení nejvyšších státních zastupitelských orgánů.

Tato nová skutečnost otevírá některé

problémy. Bude třeba zkoumat, zda je nutno, aby vytvořili si pracující vlastní řídicí orgán, instituci, v rámci dosavadní zájmové organizace, nebylo tím omezeno zároveň alespoň do určité míry právě toto zájmové zaměření, nebyla tím omezena možnost, aby tato organizace mohla plně kontrolovat řídicí i samosprávné orgány, obhajovat pracující před chybnými kroky a porušováním předpisů. Zároveň by taková organizace měla organizovat účast pracujících v řídicí instituci. Dalším problémem je otázka konkrétní pravomoci a odpovědnosti, jakož i způsobu výběru a voleb výrobních výborů a rad. Toto poslední má mimořádný význam v novém modelu. V současné etapě přestavby modelu řízení našeho hospodářství byly vytyčeny obecné zásady. Rozpracování těchto zásad odpoví na některé shora uvedené problémy.

Výzkumy účasti pracujících na řízení výroby, které byly realizovány postupně na dvou pražských strojírenských závodech¹, nekladly původně do středu své pozornosti zvláštní problémy aktivity žen. Příznak pohlavního rozdílu figuroval v prvním výzkumu v referentských arších, které byly podkladem rozhovorů jen jako jeden z řady sledovaných faktorů. Výsledky však ukázaly jeho mimořádný význam.

Při stálém vzrůstu zaměstnanosti žen a při potížích, které tím pro jejich činnosti a životní podmínky vyvstávají, se v procesu prohlubování účasti pracujících na řízení a přípravy budoucích samosprávních vztahů nezbytně dostávají do popředí také zvláštní problémy aktivity žen při této účasti. Vedle práce v zaměstnání, práce v domácnosti, uspokojování kulturních a dalších potřeb, vystupuje účast na řízení a politická činnost vůbec jako další linie činnosti, náročná nejen na čas, ale ještě více na vypětí psychické pozornosti, na soustavné sebevzdělání.

Rozdíl v aktivitě mužů a žen při této účasti není metafyzickou nezbytností, má své historické a ekonomické příčiny v dosavadním vývoji postavení ženy ve společnosti. V jeho důsledku mají ženy i nyní těžké postavení, zejména starají-li se o větší rodinu a přitom pracují. Proměna těchto příčin je nezbytnou objektivní podmínkou postupného překonávání daného rozdílu.

Proto byla při výzkumu na druhém zá-

vodě (ZPA Křižík) věnována speciální pozornost zvláštním problémům žen. Byly zjišťovány detailnější demografické údaje, týkající se rodinného stavu, počtu a věku dětí. V podstatě šlo o to, odpovědět alespoň částečně na otázku, jakou úlohu při ovlivňování úrovně aktivity žen při účasti na řízení hrají ve svém vzájemném působení takové faktory, jako kvalifikace, rodinné postavení a zaneprázdněnost v domácnosti, dlouhodobé přerušení pracovní činnosti v zaměstnání, některé faktory psychologické.

1. Srovnání aktivity mužů a žen

V závodě Křižík v době výzkumu tvořily ženy 54 % všeho osazenstva a 66 % dělnického osazenstva. V Sokolovu naproti tomu jejich podíl sotva překračoval šestinu. Proto bude na místě srovnání výsledků z obou závodů. Především si ukažme, jaké průměrné hodnoty aktivity (Ia) dosahují ženy ve srovnání s muži.²

Tabulky ukazují podstatné rozdíly mezi aktivitou mužů a žen při účasti na řízení. Zatímco muži v Křižíku vykazují stoupající trend od skupiny I. ke skupině V. a v Sokolovu maximum ve II. a III. skupině, u žen jde v obou závodech o výrazně klesající trend. V jednom závodě dvě pětiny, ve druhém polovina všech žen prokazuje v účasti na řízení plnou pasivitu. V závěrečných průměrných hodnotách se objevuje v Křižíku mezi muži a ženami rozdíl

¹ První z nich proběhl na závodě ČKD-Sokolov v l. 1961–1962. Byl organizován Ústavem pro výuku a vědeckou práci kateder marxismu-leninismu při Karlově Univerzitě. Zúčastnila se jej pod autorovým vedením početná skupina výzkumníků. Výsledky byly zpracovány v rozsáhlé materiálové studii *Účast pracujících na řízení strojírenského závodu*, rozmnožené uvedeným ústavem ve čtyřech svazcích v r. 1962. Podrobný referát o výzkumu i o studii uveřejnil S. Kolafa v Přehledu 1963, č. 6., str. 71–87.

Druhý výzkum podobnou, částečně zdokonalenou metodou provedl autor sám v r. 1963 na závodě ZPA – Křižík. Předkládaná stať obsahuje třetí část výsledků, získaných při tomto výzkumu. Doposud vyšly články: D. Slejška, *Podněty a předsázky aktivity pracujících při účasti na hospodář-*

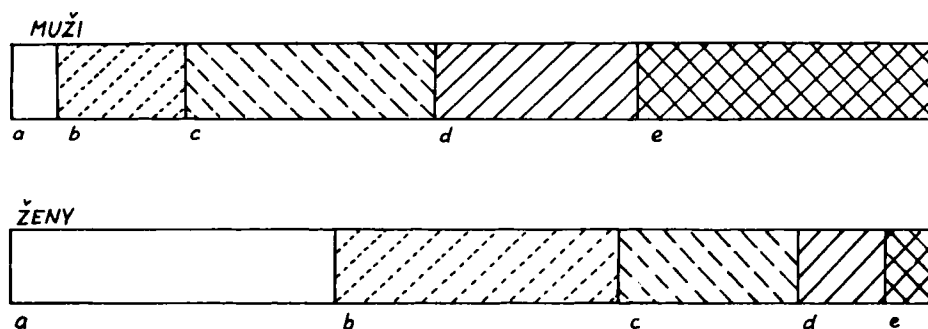
ském řízení („Přehled“ 1963, č. 6) a D. Slejška, *Práce a řízení* (Sociologický časopis 1965, č. 2). Výsledků prvního výzkumu je zde používáno jen v menší míře, pro srovnání.

² Bylo použito téže metody měření, která byla vyložena v Přehledu – 1963, č. 6., str. 6–7, a v Sociologickém časopise 1965, č. 2., str. 112–115. Další text přítomného článku předpokládá seznámení čtenáře s tímto výkladem. Intenzivně monografický výraz našeho výzkumu způsobil, že některé cifry v tabulce se jeví statisticky příliš nízkými. Nutno však mít na zřeteli, že členění aktivity slouží jemnějšímu odstínění příslušných příznaků početnějších skupin mužů, žen atd., kromě toho četnost např. pasivních mužů – komunistů je skutečně nízká.

	I (a)	II (b)	III (c)	IV (d)	V(e)	Souhrn	Ia	
Křížík								
<i>Komunisté</i>								
Muži	2	3	16	14	26	61	3,97	
Ženy	8	11	11	6	3	39	2,62	
Komunisté celkem	10	14	27	20	29	100	3,44	
<i>Nestraníci</i>								
Muži	3	11	11	8	7	40	3,13	
Ženy	30	18	8	2	2	60	1,80	
Nestraníci celkem	33	29	19	10	9	100	2,33	
<i>Komunisté a nestraníci</i>							Ia souhrnu	Ia vzorku
Muži	5	14	27	22	33	101	3,64	3,46
Ženy	38	29	19	8	5	99	2,16	1,97
Celkem	43	43	46	30	38	200	2,89	2,68
Sokolovo								
Muži	23	56	50	35	33	197	2,99	
Ženy	21	13	5	4	0	43	1,82	
Celkem	44	69	55	39	33	240	2,79	

půldruhého stupně, v Sokolovu něco více než rozdíl jednoho stupně.

znamnou metodickou okolnost. Průměrná hodnota celého vzorku je u Křížíka o něco

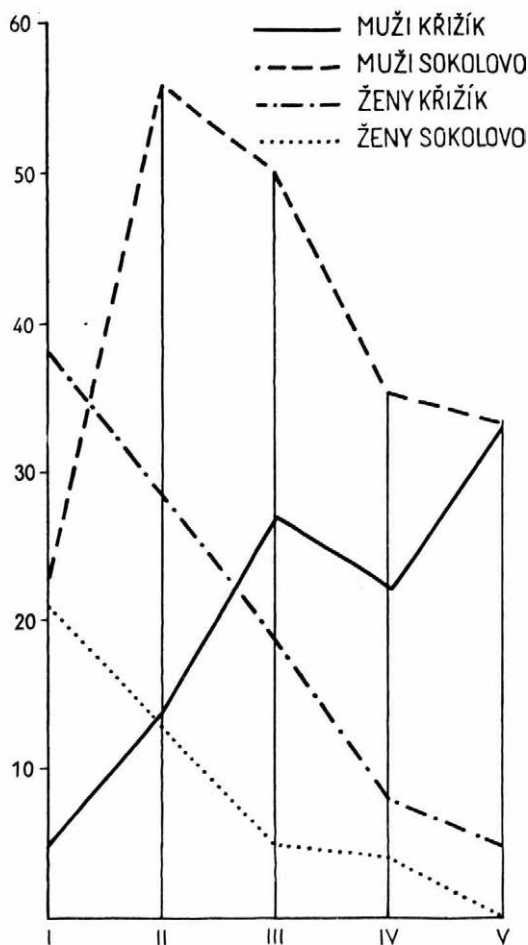
Graf č. 1

Graf č. 1 ukazuje, že v Křížíku je zastoupenost mužů a žen na jednotlivých stupních aktivy zhruba ve vztahu opačné proporcionality. Graf č. 2 vyjadřuje v podstatě stejnou sestupnou tendenci zastoupenosti žen od I. stupně ke stupni V. v obou závodech. Trend zastoupenosti mužů se však u obou závodů výrazně liší. V Křížíku má vzestupnou tendenci, v Sokolovu vrcholí na II. stupni (což souvisí s daleko vyšším podílem nekvalifikovaných dělníků mezi muži Sokolova).

Uvedené tabulky ukazují též jednu vý-

nižší než v Sokolovu. To však nemusí být rozhodující pro posuzování celkového vývoje osazenstva i úrovně politické práce. Rozebereme-li aktivitu diferencovaněji podle skupin, zjistíme, jak může souhrnná průměrná hodnota mýlit. Ukázalo se totiž, že jak u žen vzatých zvlášť, tak i u mužů je průměrná hodnota značně vyšší na závodech Křížík. Muži sami o sobě jsou zde aktivnější a podobně i ženy samy o sobě. Opačný poměr u souhrnného indexu plyne pouze z té skutečnosti, že v Sokolovu je mnohem nižší podíl žen. Celkově nižší

úroveň aktivity žen ovlivňuje pak souhrnný index v neprospěch závodu Křižík. Na tom se exaktně prokazuje, jak je nutný

Graf č. 2

rozbor podle skupin, nechceme-li se dát klamat o skutečné úrovni politickovýchovné práce.

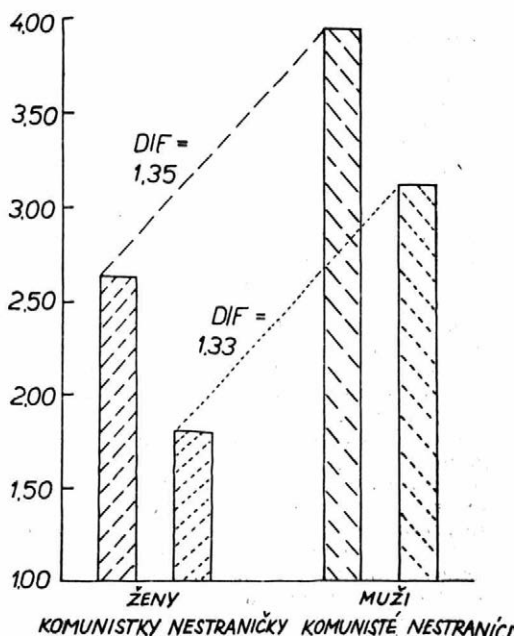
V závodě Křižík je řada kolektivů, s výjimkou mistrů a dalších vedoucích pracovníků, tvořena výhradně ženami. Proto se zde ženy mohou přirozeně více uplatnit než v závodě, kde tvoří v kolektivech zpravidla malou menšinu. Často je k tomu vede sama situace. I strana a masové organizace zde věnují ženám daleko větší pozornost než v Sokolovu.

Tabulka dále ukazuje, že v ZPA - Křižík je podíl mužů a žen na členech a nečlenech strany právě opačný. Přes převládající podíl žen na složení osazenstva jsou $\frac{3}{5}$ členů strany muži a pouze $\frac{2}{5}$ ženy.

Tabulka umožňuje také porovnat stupně aktivity u komunistek a u nečlenek strany. Souhrnný Ia ukazuje, že u komunistek je podle očekávání tato aktivita podstatně vyšší. Ve vztahu mezi jednotlivými skupinami aktivity se to projevuje tím, že klesající tendence od I. k V. skupině, kterou vykazuje celkový souhrn žen, je u nečlenek strany ještě více zvýrazněna a polovina jich náleží do skupiny zcela pasivních I., zatímco u komunistek jde nejprve o vzestup, takže nejvyšší podíl mezi nimi mají skupiny II. a III. Komunistky jsou v podstatě na úrovni celozávodního průměru, zůstávají však značně hluboko pod úrovní mužů-nestraníků.

Podstatně vyšší aktivita komunistů – mužů i žen – ve srovnání s nestraníky plyne jak z toho, že do strany vstupují iniciativnější pracovníci, tak i z toho, že členství ve straně (vzhledem k právu kontroly hospodářského vedení) umožňuje intenzivnější uplatnění iniciativy při účasti na řízení. Vystává otázka: Sblížíže členství ve straně úroveň aktivity mužů a žen při účasti na řízení, přispívá k překonávání podstatných rozdílů mezi nimi? Příslušné údaje tabulky jsme znázornili v grafu č. 3.

Sloupce vyjadřují Ia čtyř skupin, rozdělených podle kombinovaného kritéria člen-

Graf č. 3

ství ve straně a pohlaví. Mezi sloupci žen a mužů — komunistů — je vedena šrafovaná diferenční linie, mezi sloupci žen a mužů nestraníků diferenční linie tečkovaná. Na grafu jsou tyto linie prakticky rovnoběžné a vyjadřují téměř stejnou diferenční hodnotu. To znamená, že na hladině vyšší úrovně aktivity komunistů jsou rozdíly průměrných hodnot aktivity mezi muži a ženami, kteří jsou ve straně, téměř stejné jako mezi muži a ženami-nestraníky. Ženy-komunistky drží tedy v tomto ohledu krok s muži — svými soudruhy ve straně, nepřibližují se však v daném závodě a na dané etapě jejich úrovni ve srovnání s rozdíly u nestraníků.

Náš výzkum tedy nepotvrdil, že by členství ve straně přispívalo k překonávání rozdílů v aktivitě mužů a žen při účasti na řízení.³

2. Jsou to jen výjimky?

Při výzkumu v Sokolovu nebylo ani jedné ženy, která by svou odpovědí dala možnost zařazení do celozávodního aktivu (V. skupiny aktivity). Naproti tomu u Křižíka bylo takových žen 5, z toho 2 nebyly členkami strany. Pouze jedna z nečlenek strany je administrativní pracovnící v účtárně, všechny ostatní jsou dělnicemi. Pro zvláštní význam jejich aktivity uvádíme podrobnější charakteristiky:

A: 40letá soudružka, vyučená krejčová, pracuje nyní jako nekvalifikovaná lisařka. Má 3 děti ve věku 20, 18 a 13 let. Hlavní význam pro růst její politické aktivity měla práce ve straně. Již rodiče byli komunisté, sama spolu s manželem byla nejprve v soc. dem. straně a potom v r. 1948 sloučením přešla do KSČ. Soudružka je členkou CV KSČ již po dva roky. Kromě toho má řadu dalších funkcí ve výboru žen, v ČSPO, je velitelkou hlídky ČsČK a nárazově pracovala v přípravné komisi pro vytvoření KLK. Její aktivní práci přispívá také členství v BSP od r. 1960. Obzvláště cenný je její přínos proto, že bydlí mimo Prahu, jedna cesta do práce trvá 45 minut. Soudružka ve svých odpovědích projevila znalost závodního plánu. Vystupovala na celozávodních konferencích KSČ i při jiných příležitostech, kde se probíraly zásadní organizační a ekonomické problémy. Kriticky se vyslovovala k tomu, že kolektiv není náležitě informován o plánu celého podniku a že sama nemá možnost po 3 letech práce na závodě se blíže seznámit

s vedoucími pracovníky závodu. Při motivaci své aktivity kladla hlavní důraz na celospolečenský zájem: „Chci, aby to opravdu bylo dobře vedeno, aby se splnilo vše, co si přejeme, abychom se měli lépe. Baví mě to a je to i pro naše děti.“

B: Soudružka je 51 let, má pouze 1 odrostlé dítě. Je nekvalifikovanou dělnicí v balírně, pracuje však jako skupinařka a současně vede 16člennou BSP, která žádá o titul. Je členkou strany od r. 1946, sympatizovala se stranou a volila ji už před válkou proto, že se komunisté zastávali dělníků. Tehdy pracovala jako textilní dělnice. Soudružka je také velmi aktivní ve funkcích, je členkou DV ROH, kde se stará o mzdové otázky, a také výboru ČsČK. Před časem pracovala v CV KSČ. Vyslovovala se k otázkám plánu celého závodu, měla bystré postřehy k možnostem práce KLK. Vystupuje pravidelně na odborových schůzích, občas i ve stranické skupině. Kromě politické práce a účasti v soutěžení působí na její aktivitě příznivě každodenní péče o otázky odbytu a zájem o rovnoměrnou práci na závodě, jejíž výsledky by mohly v balírně dobře zvládnout. Také tato soudružka si stěžuje, že nemá přehled o plánu celého podniku. Jako hlavní motiv své aktivity uvádí snahu pomoci překonat nedostatky. Mimo běžné otázky besedy zdůraznila, že považuje za hlavní, aby ve vedení pracovali vždy soudruzi, kteří by poctivě a s láskou plnili své úkoly. Domnívá se, že u Křižíka je takových soudruhů dost, jinde v podnicích tomu tak však není. Provede-li některý chybu, je podle ní třeba, aby druzí mu ji pomohli překonat, spolupracovali s ním a poctivě mu vše vysvětlili.

C: 39letá soudružka má 2 děti ve věku 12 a 19 let. Pracuje jako středně kvalifikovaná dělnice v dílně měřících ústředí. I pro ni základní význam má členství ve straně, ke kterému byla vychovávána již od malička v rodině. Do strany vstoupila v roce 1946. Pracovala původně jako úřednice, z vlastního popudů přešla do dílny. Na rozdíl od předcházejících dvou soudružek absolvovala ekonomické školení RSS. Na závodě pracuje již 18 let. Nyní je vedoucí stranické skupiny a úsekovou důvěrníci, hlavní její funkci je však členství v OV KSČ. Byla členkou BSP s titulem na pase elektroměrů, nyní je členkou kolektivu, soutěžícího o titul BSP. Soudružka velmi aktivně vystupuje na stranických i odborových schůzích, zejména k problémům v plnění plánu provozu, který trpí nezajistitelností odbytu. Ve svých odpovědích kladla důraz na důslednost v plnění úkolů, zejména pak na zásadní kritiku. Význam práva kontroly vidí v tom, aby se neděly nesprávné věci, které by mohly vést ke špatnému plnění plánu a k různým nedostatkům. Z tohoto hlediska také posuzuje úlohu komise lidové kontroly.

D: Zkušená 56letá soudružka, má 4 děti

³ Podobně byly výsledky porovnávání diferencí mezi jednotlivými profesionálními skupinami dělníků-komunistů a nestraníků. („Sociologický časopis“, 1965, č. 2, str. 122).

vesměs nad 16 let. Pracuje jako nekvalifikovaná dělnice v jemné mechanice, původním povoláním je úřednice. Má obchodní dvouletou školu. Není členkou strany a také se nezúčastní soutěže o titul BSP. Její jedinou funkcí je práce v ČsČK jako zdravotnické sestry. Aktivně však vystupuje na výrobních poradách, kde se zabývala i zásadními otázkami, jako je příprava práce z toho hlediska, aby ženy mohly plynule pracovat. Zájem o vyšší rozpracovanost ji přivedl k zájmu o plánování vůbec. Jako motiv své aktivity uvádí, stejně jako C, celkový zájem o práci kolektivu.

U členek strany tedy vysoká aktivita při účasti na řízení těsně souvisí s vykonáváním stranických funkcí. V tomto ohledu se osvědčilo, že do odpovědných funkcí v orgánech strany jsou často voleny. Kromě toho přispělo i soutěžení v hnutí brigád socialistické práce. Poněkud zvláštní je případ soudružky D, která není členkou strany. Dokládá, že je možné projevoval významnou aktivitu i tehdy, nemá-li někdo významnější funkce v masových organizacích, zabývajících se účastí na řízení. Většina soudružek s touto vysokou aktivitou má již odrostlé děti a současně i hodně životních zkušeností, které mohou i v této své činnosti uplatnit. Čistě aritmeticky vzato jsou tyto ženy výjimkami. Věnoval jsem se jim však tak podrobně proto, že pro vývojovou dialektiku jsou něčím víc, že předznamenávají stav, ve kterém již nepůjde o pouhé výjimky. Uvedené soudružky demonstrují, že dosavadní celkově nižší aktivita žen při účasti na řízení nepůsobí s fatální nutností v každém případě.

Týká se to jen jednotlivců, nebo i celých kolektivů? O tom lze soudit na základě srovnání jednotlivých dílen Křižíka, utříděných podle dvou kritérií: podle indexu aktivity pracovníků dílny a podle podílu žen v celkovém jejich osazenstvu (nejen ve vzorku). Viz tabulku na této stránce.

Provedli jsme propočtení koeficientu korelace pořadových čísel, a to tímto způsobem:

$$\rho = 1 - \frac{6 \sum d_i^2}{N(N^2 - 1)} = 1 - \frac{6 \times 95,5}{12 \times 143} = 0,67$$

Výpočet ukázal, že mezi indexem aktivity dílny při účasti na řízení a podílem mužů a žen ve složení jejího osazenstva je dvoutřetinová korelace, která je významná, přesto však zdaleka ne absolutní.

Jinak lze demonstrovat tyto vztahy, rozdělíme-li dílny podle dvou kritérií: jednak do tří skupin podle toho, zda v osazenstvu dílny převládají muži, ženy, anebo zda je jejich podíl na osazenstvu přibližně vyrovnan, a jednak do jiných tří skupin podle toho, zda průměrná hodnota aktivity je zde nad celozávodním průměrem, nebo se k němu blíží, či je pod ním. Hypoteticky se předpokládalo, že dílny s převažujícím ženským osazenstvem budou spíše mezi těmi, které mají podprůměrnou hodnotu aktivity, dílny se smíšeným osazenstvem spíše nadprůměrnou. Viz str. 514.

Znakem □ jsou označeny dílny, jejichž Ia je o stupeň nižší než by odpovídalo hypotéze, × dílna s Ia o jeden a ×× s Ia o dva stupně vyšší než by odpovídalo hypotéze.

Dílňa	% žen	Ia	Pořadová čísla		Rozdíl poř. čísel di	di
			podle % žen (K ₁)	podle Ia (J ₁)		
Navijárna	90	2,6	1	6	5	25
Montáž elměřů	85	2,4	2	4	2	4
Mechanika	75	2,1	3	2	—1	1
Lisovna	73	2,3	4	3	—1	1
Elektronika	69	3,2	5	9,5	4,5	20,25
Cejchovna	57	2,5	6	5	—1	1
Lakovna	53	2,0	7	1	—6	36
Relé	40	2,7	8	7	—1	1
Vývoj	25	3,2	9	9,5	0,5	0,25
Údržba	23	3,0	10	8	—2	4
Automaty	11	3,8	11	12	1	1
Nástrojárna	5	3,5	12	11	—1	1
Součet						95,5

Dílny s převahou žen
(přes $\frac{2}{3}$)

navijárna
montáž elměrů
mechanika
lisovna
elektronika

lakovna ☐
montáž elměrů
mechanika
lisovna

Dílny s podprůměrným Ia

Dílny se smíšeným
osazenstvem

cejchovna
lakovna
relé

navijárna ×
cejchovna
údržba ☐
relé

Dílny s průměrným Ia

Dílny s převahou mužů
(přes $\frac{2}{3}$)

vývoj
údržba
automaty
nástrojárna

vývoj
elektronika × ×
automaty
nástrojárna

Dílny s nadprůměrným Ia

Ukázalo se, že ze dvanácti dílen osm odpovídalo této hypotéze. Je to přesně tentýž dvoutřetinový podíl, který vznikl výše provedeným výpočtem. Byly to dílny lisovny, mechaniky a montáže elektroměrů, kde bylo převládající ženské osazenstvo a hodnota aktivity podprůměrná. Naopak dílny automaty, nástrojárna a vývojová dílna s převládajícím mužským osazenstvem měly nadprůměrnou hodnotu aktivity. Provoz relé a cejchovna elektroměrů se smíšeným osazenstvem měly průměrnou hodnotu aktivity. Avšak ve čtyřech dílnách se tato hypotéza nepotvrdila. Jde o dílnu údržby, která i přes převládající mužské osazenstvo dosáhla přibližně průměrné hodnoty aktivity. (Zde byly výsledky ovlivněny okolností, že k údržbě byly organizačně přiřazené uklízečky.) Obzvláštní význam však má skutečnost, že ve dvou dílnách s převládajícím ženským osazenstvem byla průměrná hodnota taková, která odpovídala celozávodnímu průměru nebo jej překračovala. Blízká celozávodnímu průměru byla tato hodnota v navijárně. Nadprůměrný ukazatel se vyskytl v provozu elektroniky. Takto se projevil právě kolektiv dílen, ve kterých je rozvinuto hnutí brigád socialistické práce. Jsou tu velmi živé diskuse na výrobních poradách a zejména se utváří dobrý vztah mezi ženským osazenstvem a vedením dílen i provozů. Vedoucí provozu nelituje času k tomu, aby osobně hovořil s každou soudružkou o všech ožehavých otázkách, které je třeba řešit na výrobních poradách a o kterých by se mnohé z nich ostýchaly hovořit veřejně.

Jestliže ve dvou třetinách dílen byla hypotéza potvrzena, hovoří to o tom, že

převážně ženský charakter osazenstva zatím ve většině případů znamená nižší úroveň účasti dílenského kolektivu na řízení. Avšak skutečnost, že v ostatních případech, mezi nimi ve dvou dílnách s převážujícím ženským osazenstvem, hypotéza potvrzena nebyla, ukazuje, že to není osudová nevyhnutelnost, že mužský nebo ženský charakter osazenstva není základní příčinou úrovně účasti pracujících na řízení a že jde o hlubší sociální příčiny, které jeho prostřednictvím působí. V dalším k nim přejdeme.

3. Ženy na výrobních poradách

Jestliže na těch pracovištích, kde převládají kvalifikovaní dělníci-muži, nabudou výrobní porady často polemického rázu, v řadě dílen s převážujícím ženským a málo kvalifikovaným osazenstvem se na výrobních poradách diskutuje a kritizuje málo, porady jsou většinou informativní nebo operativní. Hlavní příčinu třeba hledat v tom, že v dílnách, kde převládají ženy, jde o pracovnice, které ve většině případů přešly do závodu po dlouhých letech práce v domácnosti a teprve dodatečně se zaučovaly pro své povolání. Jako takové se uplatňují zejména v seriové výrobě na montážích a na pasu. Vyučeny jsou pouze některé mladší dělnice, které již absolvovaly učňovská střediska. Ženy prokazují ve velké většině dobrý poměr k práci; jsou pečlivé a ukázněné. Socialistického soutěžení se účastní zpravidla s lepším porozuměním a méně formálně než muži. To se sice týká jejich výkonné pracovní činnosti, ale vytvářejí se tím i některé předpoklady pro překonání obtížného

postavení, do kterého se dostávají, když jde o účast na činnosti řídící.

V otázce zájmu žen o provozní problémy probíhala skrytá polemika přímo v osobních rozhovorech. Mistr jedné z dílen s převažujícím ženským osazenstvem uvedl, že ženy je těžko aktivizovat. Postoj žen prý spočívá v tomto: „Naučte mě to, dejte mi k tomu potřebné věci a já to udělám.“ Podle tohoto soudruha jsou ženy náchylné k tomu, aby dobře plnily již uložené úkoly, příliš nad nimi samy nepřemýšlejí a dokonce, jak dodal, se ani nepřihlásí, když věci náležitě nerozumí. Tento názor je rozhodně přehnaný, absolutizuje některé případy. Na to vlastně odpověděly některé ženy, když ve svých besedách vytýkaly mužům, že právě takto na ně pohlížejí. Nekvalifikovaná dělnice z provozu elektroniky – nečlenka strany – uvádí, že „je nesprávné, když muži na nás koukají jako na nějakého robota, a hlavně ti mladší, ti se asi rádi vytahují nad ženy“. Přitom soudružka dodává, že nejsou náležitě zkušené jen proto, že zpravidla nedávno přišly z domácnosti. Že však není správné, svádí-li se všechno na jejich nezkušenost a nepozornost. Jiná soudružka vytýká zejména pracovníkům z hospodářského vedení, že neradi dávají na rady žen, ačkoliv ty někdy bývají dobré.

Postřehy žen, jak se projeví na některých výrobních poradách a zejména v osobních besedách, jsou skutečně v určitých směrech pronikavější než postřehy mužů. Ženy jsou zejména citlivější na konkrétní důsledky organizačních a jiných nedostatků. Ty zpravidla výborně vystihnou ve svých kritických připomínkách. Méně hluboko se však dostávají k příčinám těchto nedostatků, a proto zřídka mohou uvést základní opatření, které by pomohlo nedostatky odstranit.

V Sokolovu byla účast žen na různých akcích, kde se realizuje účast na řízení, ještě pasivnější. Na výrobních poradách sice ženy občas vystupovaly, ale téměř vždy v drobných věcech užšího zájmu pracovníků. Tam, kde se jedná o závažnější problémy celoprovozního nebo celozávodního charakteru, je účast žen minimální. Ze tří shromáždění závodního aktivu, jichž

jsme se zúčastnili, na dvou nebyla ani jedna žena, na třetím byla jen jedna. Na celozávodní konferenci KSC mezi 146 delegáty s hlasem rozhodujícím bylo pouze 7 žen.

Příprava výrobních porad a dalších schůzí nebývá zpravidla promyšlena natolik, aby náležitě počítala se zvláštnostmi osazenstva jednotlivých dílen a zajišťovala takový průběh, který by byl pro dané osazenstvo zajímavý. Málo kvalifikovaným lisařkám by bylo třeba otázky plánování nebo organizace vykládat a o ekonomických otázkách je informovat jiným způsobem než vysoce kvalifikované nástrojaře. Pak by mohla výrobní porada působit i výchovně. Přibližují se tomu v ZPA tam, kde se vedoucí vyznačují obzvláště citlivým a psychologicky propracovaným přístupem a dále v některých menších dílnách, kde se na poradách schází menší počet pracovníků, navzájem dobře známých, takže ženy se tu neostýchají hovořit. Jinak se průběh výrobních porad většinou přizpůsobuje složení osazenstva živelně.

Mnoho žen v besedách přiznalo, že nevyjádří své myšlenky z ostychu. Jiné sdělily, že nikdy nepronášely připomínky, protože nechtějí hovořit na větších shromážděních, domnívají se, že neumějí mluvit a jiní to mohou říci lépe.⁴

Pro průběh výrobních porad v dílnách s převládajícím ženským osazenstvem má význam také to, že ženy nerady pobývají na schůzích dlouho, usilují o to, aby porady byly krátké a věcné, spěchají domů. „Pospícháme domů, jsme mámy.“ Tak a podobně odpověděla řada soudružek na otázku o účinnosti výrobních porad. Věcnost je vždy kladem. Na druhé straně to však znamená, že se zde zpravidla nerozvine náležitá diskuse.

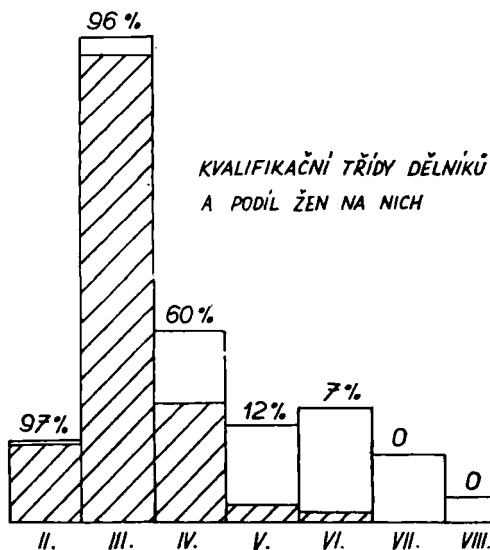
4. Působení nižší kvalifikace žen

Jaké místo mezi příčinami nižší úrovně účasti žen na řízení zaujímají otázky kvalifikace? Uvádíme tabulky procentuálního zastoupení mužů a žen v jednotlivých kvalifikačních třídách dělníků na závodech Křižík:

⁴ Podrobněji o tomto faktoru viz zmíněný článek v Přehledu, 1963, č. 6, str. 12 a 16.

Třída	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Souhrn
Muži	0,5	3,8	20,2	22,9	28,6	18,1	5,9	100
Ženy	11,7	67,9	18,0	1,4	1,0	—	—	100
Celé osazenstvo	6,8	40,0	19,0	10,8	13,0	7,8	2,6	100

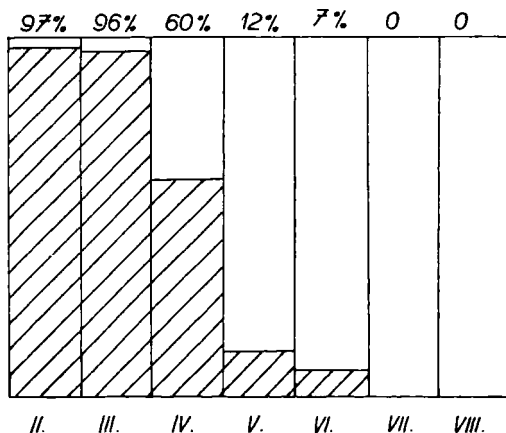
Relativní zastoupení mužů a žen v jednotlivých kvalifikačních třídách dělníků jsme znázornili dvěma grafy, z nichž první (graf č. 4) výškou sloupců vyjadřuje početnost každé kvalifikační třídy jako variabilitu a druhý (graf č. 5) pro větší přehlednost bere každou třídu jako konstantní jednotku. Právě tento graf vyjadřuje odstupňovaný pokles podílu žen od tříd s nižší kvalifikací směrem ke třídám s vyšší kvalifikací. (Šrafované plochy vyjadřují podíly žen, bílé plochy podíly mužů v kvalifikačních třídách II. až VIII. Třída I. není v praxi zastoupena.)

Graf č. 4

Celé čtyři pětiny dělníků nemá kvalifikaci (II. a III. třída). Téměř všechny ženy jsou soustředěny v těchto nekvalifikovaných třídách a ve středně kvalifikované IV. třídě, ve které jsou většinou mladší soudružky. V nejvyšší kvalifikované VII. a VIII. třídě není ani jediná, v V. a VI. třídě jejich počet je nepatrný. Naproti tomu

PODÍL ŽEN NA KVALIFIKAČNÍCH TŘÍDÁCH DĚLNÍKŮ

Graf č. 5

muži jsou soustředěni ve středně kvalifikovaných IV. a V. a ve vysoce kvalifikovaných VI. a VII. třídě. Zatímco v VII. a VIII. třídě je téměř $\frac{1}{4}$ všech mužů z dělnického osazenstva, z žen tam není ani jediná. Zatímco ve VI. třídě je nejvyšší podíl mužů vůbec (téměř tři desetiny), z žen je v této třídě pouze 1%. Nekvalifikovaných mužů je zcela mizivý počet.

Výzkum všeobecně demonstroval podstatný vliv kvalifikace na úroveň účasti na řízení. Když jsme zjistili, že nejnižší průměrnou hodnotu vykazovali nekvalifikovaní dělníci, tedy šlo téměř vesměs o ženy. Naproti tomu průměrná hodnota aktivity vysoce kvalifikovaných dělníků se blížila průměrné hodnotě ITP. A mezi nimi je na závodě celkem pouze 6 žen (ve vzorku byla 1).⁵

Nemá-li většina dělníků odbornou přípravu a koná-li méně kvalifikované práce, nemůže mít přirozeně ani technické, technologické a ekonomické znalosti, které mají vyučení kvalifikovaní dělníci a bez

⁵ Viz Sociologický časopis, 1965, č. 2, str. 121 aj.

kterých nelze dosti dobře rozumět zásadnějším výrobním a hospodářským otázkám, ani zúčastnit se dostatečně účinně řízení. To má vliv na charakter připomínek, které ženy podávají, např. při prověření efektivnosti. Valnou většinou se týkají pracovního prostředí (osvětlení, vymalování, mytí oken apod.). I tyto připomínky jsou potřebné a cenné, nezasahují však podstatu výrobního procesu.

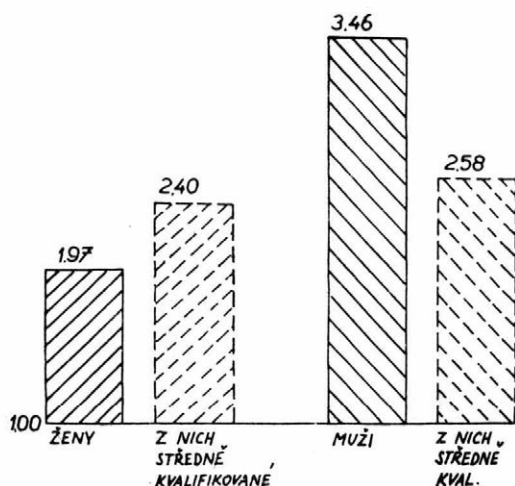
Je-li zjištěno, že ženy mají v průměru značně nižší kvalifikaci a současně značně nižší úroveň aktivity při účasti na řízení než muži, není tím ještě naznačena míra dosahu působení faktoru kvalifikace na danou aktivitu. Tato míra bude tím vyšší, čím bližší si budou úrovně aktivity (Ia) mužů a žen uvnitř jednotlivých kvalifikačních skupin dělníků. Příslušné porovnání nelze provést uvnitř skupiny nekvalifikovaných dělníků (pro minimální zastoupení mužů), ani uvnitř skupiny dělníků vysoce kvalifikovaných (pro minimální zastoupení žen). Propočteme-li Ia pro zbývající sku-

piny středně kvalifikovaných dělníků-mužů a žen (tj. pro třídy IV. a V., v jejichž úhrnu je podíl mužů a žen přibližně vyrovnán), získáme údaje, vyjádřené grafem č. 6.

Úroveň aktivity středně kvalifikovaných dělnic při účasti na řízení se tedy přibližuje úrovni středně kvalifikovaných dělníků-mužů, rozdíl nemá zásadního významu. Proto lze pro daný objekt považovat za prokázané, že úroveň kvalifikace stojí mezi příčinami nižší aktivity žen-dělnic při účasti na řízení na prvním místě. Při stejné kvalifikaci ustupují rozdíly mezi představiteli obou pohlaví v daném ohledu do pozadí.

Kromě nekvalifikovaných a středně kvalifikovaných dělnic byly v obou závodech ženy zastoupeny mezi administrativními pracovníky (kde měly naprostou početní převahu) a ve zcela malé míře mezi inženýrsko-technickými pracovníky (ITP). V další tabulce jsou shrnuty údaje z obou závodů, diferencované podle uvedených

	I.	II.	III.	IV.	V.	Souhrn	Ia
Nekvalifikované dělnice	36	20	8	5	3	72	1,88
Středně kvalif. dělnice	6	10	9	2	1	28	2,36
Administrat. pracovníce	15	12	4	4	1	36	2,00
ITP	2	—	3	1	—	6	2,50
Ženy z obou závodů celkem	59	42	24	12	5	142	2,03

Graf č. 6

skupin. (Mezi komunistkami, kterých bylo vzato relativně více, byl daleko vyšší podíl kvalifikovaných dělnic, než odpovídá souhrnnému údaji. V daném případě to však není na závadu, protože jde o srovnání jednotlivých kategorií bez ohledu na jejich podíly.)

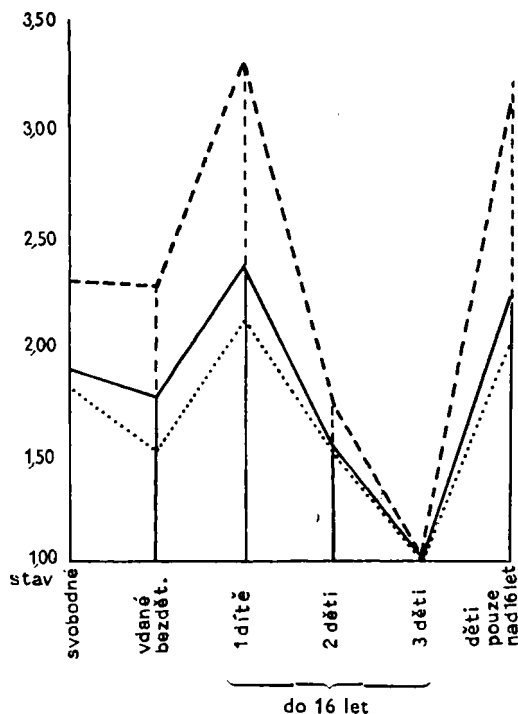
Úroveň aktivity administrativních pracovníků při účasti na řízení jen o málo převýšila nízkou úroveň nekvalifikovaných dělnic — a to přesto, že mají příznivější vzdělanostní předpoklady. Jde většinou o sekretářky, písárky na stroji a účetní, které si buď neuvědomují souvislosti mezi svou administrativní prací a problémy výroby, její organizace a plánování, anebo pokud si je uvědomují, vyvozují z toho praktické důsledky jen pro běžné plnění

své pracovní funkce. Většina z nich nemá zájem o podstatnější ekonomické problémy závodu.

Inženýrsko-technické pracovnice vykazují sice nejvyšší Ia, odstup proti středně kvalifikovaným dělnicím je však rovněž nepatrný. Diference je ještě méně významná nežli diference mezi Ia souhrnu (mužů a žen) ITP a vysoce kvalifikovaných dělníků u Křižíka. Ia pro ITP — ženy je podstatně nižší než pro ITP — muže. Ale i to souvisí s charakterem práce. Zatímco mnozí muži z této skupiny mají vedoucí postavení, u žen jde vesměs o odborné práce v konstrukčních a technologických pracovnách.⁶

Již tyto okolnosti varují před tím, aby výše uvedené zjištění o prvořadém významu kvalifikace byla absolutizována. Menší diference mohou nasvědčovat tomu, že zvyšování kvalifikace žen působí příznivě na zvyšování jejich aktivity při účasti na řízení, za daných podmínek přece však ještě ne tak efektivně jako u mužů.

Vše to souvisí s tím, že rozpor mezi

Graf č. 7

aktivitou mužů a žen v účasti na řízení se neredukuje pouze na rozpor mezi zařazením žen velkou většinou jako nekvalifikovaných dělnic a administrativních pracovnic a zařazením nesrovnatelně vyššího podílu mužů jako kvalifikovaných dělníků a ITP. Působí ještě další komplex příčin, spjatý s prací žen v domácnosti.

5. Péče o rodinu a účast na řízení

Rodinné poměry žen tvoří vedle úrovně kvalifikace další složitý komplex příčin nižší úrovně jejich účasti na řízení. Graf č. 7 je sestaven na základě rozboru, ve kterém byly ženy z Křižíka rozděleny do skupin podle rodinného postavení a počtu dětí:

Plná čára v grafu vyjadřuje Ia reprezentativního vzorku všech žen v Křižíku, přerušovaná Ia vzorku komunistek, tečkovaná Ia vzorku žen, které nejsou členkami strany. Do skupin žen s 1, 2 či se 3 a více dětmi jsme příslušným způsobem řadili ženy nezávisle na tom, zda mají část dětí nad 16 let. Tak např. měla-li žena 3 děti ve věku 12, 14 a 18 let, byla zařazena do skupiny žen se 2 dětmi do 16 let.

Aktivita při účasti na řízení u žen, které se vdají, se valně nemění, pokud jsou bezdětné. U komunistek nedochází prakticky k žádným změnám. Závažnější jsou změny u nečlenek strany, kde index aktivity klesne o 0,30. To znamená, že starost o domácnost, sestávající zatím ze dvou lidí, dopadá tíživěji na aktivitu u nečlenek strany, a to vzhledem k úrovni jejich uvědomělosti a také jistě i proto, že tyto ženy patrně méně energicky odporují někdy jednostranným názorům manželů o péči o jejich osobní pohodlí a o domácnost vůbec. Naproti tomu u komunistek tato péče nesnižuje politickou aktivitu. Pravděpodobně se také spíše dělí o domácí starosti i příslušné práce se svými manžely.

Zajímavé jsou v souvislosti s tím údaje, plynoucí ze srovnání ženatých mužů, jejichž manželka je zaměstnána, s těmi, jejichž manželka je v domácnosti. Je zřejmé, že druhá skupina ženatých mužů nemusí věnovat tolik času pomoci v domácnosti; manželka, která nepracuje v zaměstnání,

⁶ Tamtéž.

zastane doma více pracovních úkolů. Opět by se dalo předpokládat, že tito muži budou moci více času věnovat závodním záležitostem mimo pracovní dobu. Tedy i jejich aktivita by měla být v průměru vyšší. Ale zde se ukázal pravý opak. Uvádíme tabulku Ia komunistů, nestraníků i celého vzorku:

	Ia		
	A	B	vzorku
Muži, jejichž manželka je zaměstnána	4,13	3,42	3,81
Muži, jejichž manželka je doma	3,68	2,67	3,27
Ženatí muži celkem	3,94	3,21	3,56

Jak u komunistů, tak i u nestraníků vykazují značně vyšší průměrnou hodnotu aktivity ti, jejichž manželka je zaměstnána, přičemž u nestraníků se difference stupňuje. Jak si to vysvětlit? Působí okolnosti, které převážily mechanicky pojaté časové možnosti. Spíše manželky pracovníků uvědomělejších, politicky pracujících, jsou zaměstnány. Zůstávají doma spíše v rodinách, které ještě podléhají tradičním představám o úloze ženy ve společnosti a tedy patrně i jiným konzervativním názorům. Muž, jemuž bylo takto uvolněno více času, ho přirozeně může využít spíše k činnostem, které považuje pro sebe osobně za výhodnější (vedlejší výdělečná činnost, vynucená i tím, že v rodině není druhý plat, zábava, než k obětavé činnosti, jaké vyžaduje aktivnější účast na řízení.

Z grafu č. 7 lze dále poměrně spolehlivě učinit závěr, že péče o jedno dítě nezatěžuje ještě ženu natolik, aby zabrzдила její politický růst ve srovnání se stavem, kdy na jedné straně byla bezdětnou a měla tedy více objektivních možností a času pro veřejné zájmy, ale současně na druhé straně byla mladší a politicky méně zkušená. Ženy s jedním dítětem jsou při účasti na řízení v průměru neaktivnější. Jsou zde také značné rozdíly mezi členkami a nečlenkami strany. Komunistky mají i s jedním dítětem možnost dát volnější průchod svým veřejným zájmům.

Zato péče o 2 děti znamená podstatný pokles této aktivity jak u členek, tak i nečlenek strany. Přitom se rozdíl mezi

nimi značně sníží. Jestliže v případě jednoho dítěte byl index aktivity komunistek vyšší o 1,18, zde to je již pouze 0,11. Znamená to, že zatížení péčí o 2 nezaopatřené děti podstatně omezuje průchod politické aktivity i uvědomělejších soudružek. Tato okolnost vystoupí do popředí tak, že rozdíly mezi komunistkami a ostatními, mezi vyšší nebo nižší politickou uvědomělostí ustoupí do pozadí.

Při péči o 3 nebo více nezaopatřených dětí klesá Ia na minimum. Je pravda, že v našem vzorku byly pouze 3 ženy z této skupiny. Při reprezentativním výběru to bylo nezbytné, neboť jen velmi málo žen při 3 malých dětech může zůstat v povolání. I tyto 3 příklady jsou charakteristické a je pravděpodobné, že teprve kdyby počet žen v této skupině překročil desítku, mohla by být zjištěna jedna aktivnější žena.

Zde již narážíme na problémy širších a dnes velmi palčivých demografických souvislostí. Rovnoprávnost žen v povolání i ve veřejném životě, v práci i při řízení je zajištěna zákonem, ale nemůže být realizována, pokud působí v daném rozsahu tyto rodinné starosti. To hraje svou úlohu i v často diskutovaných problémech porodnosti v naší zemi. Bylo by absurdní vyvozovat odtud závěry, že v zájmu společenské aktivity žen není záhodno zakládat početné rodiny anebo zase naopak smířovat se s tím, že u žen s větším počtem dětí nelze na jejich společenskou aktivitu spoléhat. Jde zde o zřejmý vývojový rozpor, který může a musí být překonán stále větší péčí společnosti o děti a jejich matky. Jelikož naše natalitní propaganda zdůrazňuje, aby u nás každá rodina měla alespoň 3 děti, je třeba podrobněji charakterizovat ženy, které jsou v této skupině.

A: 26letá kvalifikovaná dělnice-frézařka, pracuje na závodě 3 roky. Má 3 malé děti ve věku 5, 5 a 7 let. Je členkou strany od r. 1961 a zároveň členkou kolektivu BSP s titulem v dílně jemné mechaniky. Soudružka má sice funkci v DV ROH — je to úsek práce s dětmi — ale její odpovědi v osobní besedě svědčily o tom, že je při účasti na řízení zcela pasivní. O plánu uvedla jen, že je dobrý, spíše to však předpokládala, protože — jak se vyjádřila — kdyby nebyl dobrý, byly by na dílně potíže. Nikdy nevystupovala s připomínkami ani s dotazy na schůzích, přičemž jako zábranu uvádí to, že nemá odvalu. Výrobní porady ji plně vyhovují tím, že jsou krátké a věcné.

B: 38letá nekvalifikovaná lisařka má 3 děti ve věku 12, 12 a 15 let. V přítomnosti nemá žádné funkce, dříve bývala domovní důvěrníci v místě bydliště. Soutěžení se v žádné formě nezúčastní. Soudružka uvedla, že se jí její práce líbí, protože je práci od malička zvyklá. Práci lze zvládnout a zdá se jí být dobře zorganizovanou. Sama nikdy veřejně nevystupovala a ani nedovedla vyjádřit, co jí v tom bránilo. Chválí kolektiv dílny, hovoří o tom, že vždy souhlasila s těmi návrhy, které na výrobních poradách a dílenských besedách předkládala důvěrnice ROH. Téměř na žádnou otázku konkrétně neodpověděla. Pouze navíc dodala jako výtku, že s novými pracovníky se nejedná dobře ze strany vedoucích. Podle ní je třeba umožnit novým, aby dokázali, zda jsou schopni k výkonnější práci a vydělat si. Uvádí také, že by dala přednost střídavé práci, která by jí více bavila.

C: 50letá soudružka má 3 děti ve věku 6, 10 a 16 let. Původně pracovala jako ošetřovatelka dětí, nyní je nekvalifikovanou baličkou. Před válkou byla členkou komunistické mládeže, nyní členkou strany není a od té doby ani neměla žádné politické a veřejné funkce. Je členkou kolektivu, soutěžícího o titul BSP. Soudružka odpovídala víc nežli předcházející, avšak šlo většinou o prázdné fráze. O plánu uvedla, že naráží v dílně na takové potíže, které je těžko zlepšit. Je dobře plněn, neboť všichni se snaží nezůstat pozadu. Soudružka nikdy veřejně nevystupovala a jako zábranu uvádí na prvním místě, že její názor obvykle někdo řekne lépe a že o věcech stejně hovoří v užším kroužku. Kromě toho — jako jediná ze všech tří — výslovně uvádí skutečný hlavní důvod, který spočívá v tom, že vynechává porady a schůze, neboť má doma malé děti, je svou domácností tak zaměstnána, že na víc nestačí. Je třeba matkám ulevit v pracovní době. Pracovní doba není jejich potřebám přizpůsobena a tak dochází k tomu, že děti jsou odkázány samy na sebe, zejména se musí ráno samy vypravovat do školy.

D: Navíc uvádíme soudružku, která spadá do skupiny se 2 dětmi do 16 let, avšak rozdíl zde není valný. Je jí 38 let, má 3 děti ve věku 14, 15 a 17 let. Její postavení je o to obtížnější, že je rozvedená. Pracuje jako nekvalifikovaná lisařka. Od r. 1947 je členkou strany, kde má funkci výběřého příspěvků. Nikdy před tím neměla funkci, kterou by považovala za významnější. Je členkou BSP s titulem a má i závazek v rámci vnitrozávodní soutěže. Soudružka aktivně nevystupuje a jako důvod uvádí, že neumí mluvit, zadrhne se a neví jak dál. Kromě toho byla nedávno nemocná. K plánu uvádí pouze, že se někdy projevují potíže v dodávkách nástrojů nebo v jejich kvalitě, takže pak práce nestojí za nic. Sama uvedla, že jinak o plánu žádný přehled nemá. K výrobním poradám připomíná, že by měly být kratší a věcnější. Soudružka nevystupuje ani na stranických schůzích a upřímně k tomu dodává, že na ně sice chodí, ale obvyčejně dlí myšlenkami

jinde, u dětí, neboť má těchto starostí hodně. Žádá, aby schůze byly kratší.

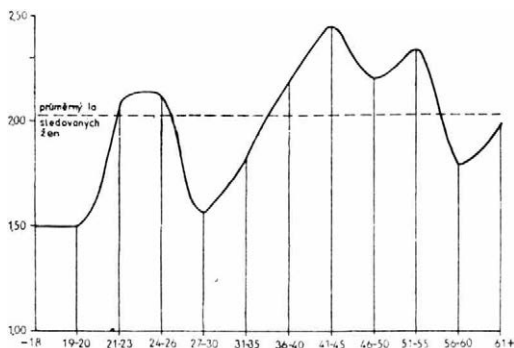
E: Zcela pasivní je i 41letá soudružka se 3 dětmi ve věku 15, 18 a 21 let. Je kvalifikovanou dělnicí na montážním pasu elektroměrů. Žádné funkce nikdy nezastávala. Je členkou BSP s titulem a má závazek v rámci vnitrozávodní soutěže. Soudružku uvádíme proto, že jediná výrazně uvedla, že vzhledem k rodinným podmínkám je při práci nešťastná. Na otázku o výrobních poradách odpověděla: „Toho si nevšímám. Hlavně, že si odpracuji své hodiny a už pospíchám domů. Mám ráda domácnost, koukám, abych v ní už byla. Bylo mi moc líto, když jsem ji musela opustit a jít kvůli výdělku do práce. Ještě horší je to, že pracujeme na směny. Celý rodinný život je tím rozbourán. Někdy jsem z toho nešťastná. Jak je pěkné, když jsme všichni doma pohromadě. Při odpolední směně je jediné to dobré, že mohu klukovi všechno připravit, když jde ráno do školy.“ Přitom soudružka uvedla, že si již na práci zvykla, i když je na pase velké tempo. Kriticky se vyslovila k tomu, že jsou dodávány někdy špatné součásti a potom práce nejde. Při výslovné otázce, co jí brání vystupovat na poradách, nevedla rodinné okolnosti, ale to, že nic takového pro ni není, raději se uchýlí do ústraní. To je, jak řekla, její povaha.

Všech 5 případů demonstrovuje, že při péči o 3 děti (i když některým je něco nad 16 let), jakákoliv možnost politické práce, zájmu o provozní a hospodářské otázky na závodě je prakticky vyloučena. Děti a péče o ně jsou tu základní objektivní podmínkou. V odpovědích soudružek je příznačné také to, že pokud se o něčem zmiňovaly, týkalo se to vesměs bezprostředně jejich pracovní povinnosti a obtíží na jejich vlastním pracovním místě. Na ostatní, složitější vztahy, týkající se i nejbližších spolupracovníků, nemohou již téměř vůbec mýslieť.

Když děti vyrostou, možnosti iniciativy ve veřejném životě se pro ženy znovu uvolňují. Proto průměrná hodnota aktivity u žen, jejichž děti mají vesměs již více než 16 let, opět prudce stoupne a je jen o málo nižší ve srovnání s průměrnou hodnotou u žen, které mají jedno dítě.

Graf č. 7 názorně ukazuje, jak složitá je cesta pracovnic-žen při jejich účasti na řízení a politické aktivitě vůbec. Vykazuje 2 kulminace u skupiny žen s jedním dítětem a u skupiny žen, jejichž děti již mají více než 16 let. Mezi nimi je však hluboký pokles, charakteristický pro ženy se 2 a více dětmi. Plně to potvrzuje i rozbor, který srovnával indexy aktivity jednotliv-

vých věkových skupin žen, opět pro oba závody souhrnně.

Graf č. 8

Na horizontální ose grafu č. 8 jsou uvedeny věkové skupiny, které jsou u mládeže do 30 let vzhledem k intenzivnějšímu dynamismu diferencovány detailněji nežli u starších věkových skupin. Přerušovaná čára označuje průměrnou Ia souhrnu všech zkoumaných žen.

Na první pohled je patrné, že křivka průběhu Ia u žen podle věku je velmi komplikována, značně více než u celého zkoumaného souboru.⁷ Jsou zde 2 výrazné kulminace. První nastupuje po překonání počátečních potíží s adaptací a získáváním zkušeností na pracovišti – ve věku 21 – 26 let. Pak dochází k prudkému poklesu aktivity žen, který zahrnuje zhruba věkové období 27 – 35 let. Je to pro většinu žen období tzv. aktivního mateřství, kdy pečují o malé děti. Teprve po 35 letech je toto kritické údobí překonáváno.

Údobí poklesu aktivity odpovídá zhruba též údobí, kdy se počet žen v osazenstvu práce snižuje. Zatímco kvalifikovaní muži pracují ve svém oboru nepřetržitě od mládí, od vyučení, ženy po vdavkách nebo po příchodu dětí začasté přerušily své zaměstnání, neměly možnost nabytí kvalifikace a teprve poté, kdy děti vyrostly, přicházejí do práce. Často volí pracoviště podle nahodilého příležitostného výběru, většinou tak, aby bylo blízko od domova a nemusely ztrácet delší dobu na jízdu do práce. Tím se také vysvětluje zdánlivě paradoxní jev, že čím blíže mají pracovníci do práce,

tím je průměrná hodnota jejich účasti na řízení nižší.

Ženy přicházejí zpět z domácností teprve v době, kdy již jsou děti starší a jim samotným je kolem 35 let. Nyní začínají vnikat do složitých souvislostí ekonomiky a společenského života na závodě a nabývat příslušných zkušeností. Je to značně obtížnější než u mužů, kteří jsou zde od mládí. Některé i přesto proniknou do těchto souvislostí úspěšně – to je období druhé kulminace – jiné setrvávají již jen na povrchu.

Tyto zkušenosti mají velký význam pro přístup k mladé generaci žen, které absolvovaly učňovské středisko. Ty mohly nabyt kvalifikace a nastoupit do zaměstnání ve stejné době jako chlápci. Bude však nutné zajistit nejlepší podmínky pro to, aby mohly pokračovat ve svém zaměstnání i po příchodu dětí. Jinak by se mohly opakovat historie jejich starších soudružek, takže by ve 35 letech nebo později začínaly vše od začátku. Navíc by to v jejich případě znamenalo faktickou ztrátu kvalifikace a příslušných odborných zkušeností.

Situace zaměstnaných žen-matek je obtížná po mnoha stránkách. Úlohu hraje to, že se stále rozptylují ve své pozornosti mezi zaměstnáním a domácností a nemohou se prostě náležitě soustředit na veřejnou činnost. Hlavní je však otázka času. I když jsou děti ve školce nebo v družině, musí matka připravit večeři, uklidit domácnost, vyprat a vyžehlit, obstarávat nákupy. Proto není divu, snaží-li se soudružky o to, aby bez zdržování mohly hned po skončení směny odejít domů, při delší schůzi jsou nervózní a myslí více na domácnost než na předmět jednání. Ještě tíživější je problém využití času ke vzdělání, bez něhož není myslitelné prohlubování účasti na řízení.

6. Politická aktivita žen

O relativně nižší úrovni politické aktivity žen svědčí i řada dalších údajů. Mezi členy KSČ v Křižku bylo pouze 38 % žen, což je o třetinu pod podílem žen zaměstnaných na závodě. Při sestavování kandidátek, zejména stranických výborů, vznikají často

⁷ Srovnej s grafem (technicky nepřilíš dokonalým), uveřejněným v Přehledu 1963, č. 6, str. 9.

problémy, jak získat soudružky, které by si přály pracovat, měly do toho chuť a zároveň znamenaly přínos. Soudružky ve výběrech většinou pouze pozorně naslouchají, samy se nevysloví. K tomuto postoji se nepřistupuje vždy dostatečně psychologicky, ženám se nepomáhá zvýšit vhodným způsobem aktivitu. Při sestavování návrhu na CV KSČ v Křižíku musel Obvodní výbor KSČ vytknout, že je v návrhu málo žen, ačkoliv v osazenstvu tvoří většinu. Pro zvýšení politické aktivity žen-komunistek má obzvláštní význam okolnost, že nejvíce vystupují a pomáhají řešit problémy na fóru stranické skupiny. Zde je užší kolektiv důvěrně již známých soudruhů, kteří si vždy mají co říci o svých společných zájmech. Tak nejspíše spadne ostych. Jedním z organizačních prostředků zvýšení aktivity žen by tedy bylo zvýšení pravomoci stranických skupin, prohloubení obsahu jejich jednání. Je to důležité v souvislosti s tím, že stranické skupiny jsou bližší bezprostředním pracovním kolektivům. Návrhy, které v tomto smyslu byly podávány v individuálních rozhovorech při výzkumu, mají tedy svůj význam i v souvislosti s řešením otázek zvyšování účasti žen na řízení.

Při překonávání uvedených rozporů vystupuje do popředí nutnost častěji pověřovat ženy nejen politickými, ale i vedoucími hospodářskými funkcemi. Už je na čase smazat takové paradoxy, jaké byly u Křižíka, kde na závodě s většinou ženského osazenstva neměla v době výzkumu ani jedna žena vedoucí hospodářskou funkci ve výrobě. To ovšem zase je závislé na úrovni kvalifikace, takže řešení nemůže být jednoduché.

Ženy v besedách se k tomu nezřídka vyjadřovaly:

Ke zlepšení účasti pracujících na řízení je třeba poskytnout větší možnosti ženám. Pověřovat je řídicími funkcemi. V plánování i jinde se již osvědčily jako velmi svědomité pracovnice. Jsou energičtější, důslednější. Je jen třeba je lépe připravovat k řídicí práci a zejména jim dodávat sebevědomí.

Proč by ženy nemohly pracovat jako časoměřiči, proč jsou všude na takových místech muži? Třeba žena by lépe chápala pracovní podmínky a možnosti ženy. Proč nemůžeme získat kvalifikaci, když tak dlouho děláme v továrnách a svou práci už máme v rukou?

Ovšem je faktem, že ženy samy pomáhají vytvářet atmosféru, ve které je vedoucí funkce mužů považována za samo-

zřejmost i v ryze ženském kolektivu. Na pase pro montáž elektroměrů pracují ve dvou směnách vesměs ženy. Pouze skupináři obou směn jsou mladí muži. Ženy si je přitom samy zvolily za vedoucí svých BSP. Skupináři pracují pečlivě i v hospodářské i v soutěžní funkci, ženy jsou s nimi spokojeny. Přesto tento fakt bije do očí. Kolektivy měly plnou možnost zvolit si do čela BSP některou řadovou pracovníci. Nenašla se však ani jediná, která by byla ochotna tuto funkci vykonávat. Na to má zřejmě vliv i způsob práce na pase, který silně unavuje.

Starosti o domácnost, nižší kvalifikace a nakonec z dřívějšíka dodnes se táhnoucí tradice jsou tak tíživými faktory, že vzhledem k objektivním podmínkám, ač dosažený stupeň této aktivity je relativně nízký, se zde pouze na první pohled pokroky zdají být malými. Ve skutečnosti se za nimi skrývá nesmírná obětavost pracovníc, které i za těchto podmínek velmi často považují za nutné podle svých sil přispět k úspěchu závodu nejen po pracovní stránce, ale i při účasti na řízení a politicky vůbec. Při jejich často monotónní a nervově vyčerpávající práci je jejich aktivita nedocenitelná.

V závodě s většinou ženského osazenstva se projevuje obzvláště silná vývojová nerovnoměrnost. Po stránce soutěžení, pracovní obětavosti a vůbec všeho, co může být provedeno v pracovní době, se takový závod dostává silně do popředí. Po stránce účasti na řízení, politicko-organizační aktivity, která se uplatňuje z valné míry po pracovní době a předpokládá též vyšší úroveň kvalifikace, vzdělanosti, orientace ve složitých organizačních problémech, může ustupovat ve svém celku těm závodům, které po první stránce jsou na nižší úrovni aktivity. Tak zde utváření vztahů v pracovním kolektivu má některé specifické rysy.

Účast žen na řízení výroby je zvláštním a velmi složitým problémem, který může být řešen pouze tehdy, vezmou-li si jeho řešení za své všechny složky veřejného života na závodě a zejména stranická organizace. Velkou úlohu v tom hrají hospodářští vedoucí, kteří by měli mít více pochopení pro zvláštní obtíže, brzdící aktivní účast žen na řízení a tím více si vážit každé sebedrobnější jejich připomínky. I když nemají ve všem věcně pravdu, je

třeba dát si práci s tím, aby jim to bylo zdůvodněně vysvětleno a jejich iniciativa usměrněna k lepším výsledkům. Více rozšiřovat zkušenosti těch vedoucích, kteří jsou v denním individuálním věcném styku s pracovníci, sledují je v jejich

práci, hovoří s nimi osobně o jejich potřebách a potížích a přitom získávají jejich náměty a připomínky. Význam takového postupu je dán tím, že v ženách je důležitá rezerva pro další zvyšování účasti pracujících na řízení a masové iniciativy vůbec.

V rodině tak jako v každé sociální skupině existuje dělba práce a jednotliví členové v ní mají rozdílné sociální postavení a různé role. Rodina může být proto zkoumána jako sociální pole s „mocenskou“ strukturou.¹ Sociální organizace rodiny není však určována pouze individuálními vlastnostmi jejích členů a sociálními vztahy, které se na základě těchto vlastností krystalizují, nýbrž ve význačné míře také sociálním postavením jejích členů v „širší“ společnosti. Z tohoto hlediska je velmi poučné studium současných československých rodin. Vysoká zaměstnanost žen mění jejich organizaci i mocenskou strukturu a působí velmi složitým způsobem na utváření vztahů mezi manžely na jedné straně, mezi rodiči a dětmi na straně druhé.

Současně se změnami v postavení žen a dětí ve společnosti působí na sociální organizaci rodiny tradiční názory na úlohu muže a ženy a tradiční představy o dělbě práce mezi rodinnými příslušníky. Tato kombinace vnitřních a vnějších vlivů způsobuje, že současná rodina v ČSSR má velmi bohatou škálu typů.

Cílem tohoto článku je přispět k poznání těchto typů na základě údajů o výchově dětí a o dělbě práce mezi členy rodiny. Opírá se o celostátní průzkum o vdaných ženách v rodině a zaměstnání, který roku 1962 uskutečnila Státní populační komise.² Průzkum byl proveden u 4848 zaměstnaných žen a u 3107 žen v domácnosti, náhodně vybraných na území celé republiky. Účelem průzkumu, o jehož hlavních výsledcích podal zprávu Prokopec [1], bylo zjistit, jaké problémy mají ženy v zaměstnání, s provozem domácností, jak jim vy-

hovují služby a jak jsou spokojeny se zařízeními pro děti. Bohatý materiál tohoto průzkumu ovšem umožňuje další sociologické analýzy a tato studie je jednou z nich. Nebude se zabývat obecnými problémy vývoje rodiny a jejích funkcí, nýbrž pouze sociální organizací a typologií.

Typologie rodiny

Existuje velké množství klasifikací typů rodiny, od historických typologií až po sociologické klasifikace z hlediska sociální organizace a skladby jejích členů. Vzhledem k zaměření této studie věnujeme svou pozornost především těm, které jako třídícího kritéria používají znaků charakterizujících jejich vnitřní vztahy. Gillin a Gillin [2] rozlišují tři druhy těchto klasifikací:

1. podle postavení jednotlivých členů rodiny,
2. podle funkčně převládajícího vztahu mezi členy rodiny,
3. podle toho, které osoby se zahrnují do rodiny (např. manželská rodina, širší rodina).

Většina klasifikací je dichotomní a vyjadřuje obvykle dva póly určitých stránek sociální organizace. Becker [3] rozlišuje mezi „posvátnou“ (sacred) a „světskou“ (secular) rodinou, Murdock [4] mezi závislou a nezávislou, Folsom [5] mezi demokratickou a autokratickou, Angell [6] mezi přízpůsobivou a nepřízpůsobivou. Z historické typologie zaslouží pozornost rozlišení mezi patriarchální a matriarchální rodinou. Zimmerman [7] nahradil tuto dichotomii třístupňovou klasifikací, rozlišující mezi: 1. rodinou s přiznanou autoritou (trustee family), která může být patriarchální nebo

¹ Pojem sociálního pole byl zaveden do sociální psychologie K. Lewinem a vyjadřuje skutečnost, že u sociálních jevů můžeme odvozené hovořit o sociálním prostoru, o oblastech sociálního života rodiny apod. Přenesené prostorové pojmy se objevují i v sociologii i v jiných souvislostech, např. když se používá pojmu sociální distance. Pojem mocenská struktura se začíná rovněž v přenesen-

ném slova smyslu používat v sociálně psychologických rozbořech skupin s nedostatkem vhodnější terminologie. V podstatě vyjadřuje rozdělení rozhodovacích funkcí uvnitř skupiny, jinými slovy dělbu autority.

² Děkuji sekretariátu Státní populační komise za poskytnutí statistických údajů nutných pro provedení rozboru.

matriarchální a má obvykle silné svazky s příbuzenstvem; 2. rodinou „domáckou“, ve které ztrácí příbuzenské svazky význam a naopak se posilují intimní rodinné svazky, loyality vůči užší rodině rodičů a dětí, a zdůrazňuje se stabilita rodiny, a konečně 3. rodinou „atomizovanou“, velmi nestálou a individualistickou.

Kromě těchto klasifikací, založených na ideálních typech, existují pokusy měřit charakter sociální organizace rodiny, např. její sociální integraci, jež se nepokládá za znak, který rodina buď má nebo nemá, nýbrž za měřitelnou proměnnou. Toto stanovisko vyjádřil Angell, Cavanová [8] a jiní autoři, kteří např. měřili stupeň familismu. Táž myšlenka kontinua v klasifikaci rodiny je obsažena ve starší, avšak známé úvaze Mowrera [9] o typech rodin podle ekologických oblastí města. Podle Mowrera roste vliv matky s přibývajícím vzdáleností od středu města, což souvisí s rozdílnou délkou pobytu mužů doma. Tato hypotéza mohla mít ovšem smysl jen za předpokladu, že ostatní faktory ovlivňující postavení matky zůstaly stejné, což ovšem byl předpoklad nereálný.

Již z tohoto přehledu, který si neklade nároky na úplnost, je vidět, že vnitřní „mocenská“ struktura rodiny, určená postavením členů rodiny a kvalitou jejich vzájemných vztahů, byla velmi častým nástrojem klasifikace a typologie rodiny. Scházely však empiricky ověřené důkazy těchto rozdílů, i když byly dostatečné informace o postavení ženy a dětí v rodině, opírající se o právní normy, o ekonomická fakta apod. Sociálně psychologická stránka organizace rodiny se začala zkoumat později. Sociologický výzkum se v tomto směru zaměřil na zkoumání autority uvnitř rodiny a na výzkum její mocenské struktury. Obojí bylo ovlivněno výzkumem malých skupin a výzkumem třídních rozdílů v technikách socializace dětí a v jejich výchově.

Výzkum sociální organizace rodiny a vztahů mezi jejími členy

Od nepřímých metod zjišťujících změny v „mocenské“ struktuře rodiny, např. zlepšení postavení ženy vyplývající z rostoucího podílu rozvodů na žádost žen [10], z častějšího stěhování manželů do bydliště manželek, se přechází k přímému studiu,

které se týká nejčastěji tří stránek sociální organizace rodiny:

1. vztahů mezi manžely,
2. rodičovských rolí čili typu autority rodičů,
3. způsobu výchovy dětí.

Většina těchto studií, provedená buď ve Spojených státech nebo ve Velké Británii, případně i v jiných zemích [11], ukazuje, že pokles autority otce je jednou z největších změn v rodině kapitalistických zemí a že roste počet tzv. rovnostářských rodin a rodin, kde má žena primární roli. Když Ogburn a Nimkoff [12] položili 18 odborníkům v sociologii rodiny otázku, co považují za hlavní změny v organizaci rodiny, 12 z nich uvedlo snížení autority manželů a otců. Nejde přitom o akademickou otázku, neboť vnitřní struktura rodiny je úzce spojena s procesem socializace dětí, s vytvářením základních postojů a ovlivňuje také motivaci dětí ve starším věku [13]; působí na jejich samostatnost, rozhodování a životní plány [14].

Při zkoumání vztahu mezi manžely se obvykle zjišťuje, zda otec nebo matka, anebo oba společně učiní nejčastěji tzv. poslední rozhodnutí. Podobně je tomu u rodičovských rolí, neboli typů autority. Zkoumá se, zda je dominantní otec nebo matka, nebo zda se dělí o autoritu. Pokud jde o třetí stránku organizace rodiny, o výchovu dětí, a typ vztahu mezi dětmi a každým rodičem zvlášť, rozlišuje se několik stupňů rodičovské kontroly, od přísné rodičovské kontroly až po značnou benevolenci, např. výchova autokratická, autoritativní, demokratická, rovnostářská a zcela benevolentní [15]. O rodině, kde matka rozhoduje v „poslední instanci“ o věcech rodiny a způsobu výchovy dětí a kde vztah mezi matkou a dětmi je autokratický nebo autoritativní, lze říci, že se blíží matriarchátu. A podobně o rodině, kde je otec dominantní ve všech těchto třech sférách, lze říci, že je rodinou téměř patriarchální. V rodině rovnostářské se rodiče dělí o moc ve všech těchto třech oblastech.

Pro poznání sociální organizace a mocenské struktury v tomto přímém slova smyslu nejsou dosud v ČSSR k dispozici empirická data. Zmíněný průzkum SPOK však umožňuje provést alespoň zčásti dva z rozborů, jež doporučoval Herbst [16].

Podle tohoto autora, který pracoval v duchu Lewinovy teorie sociálního pole [17], v každé rodině existují čtyři oblasti činnosti a rozhodování, podle nichž lze usuzovat na jejich organizaci. Jsou to: domácí práce, péče o děti a jejich výchovu, sociální činnosti a ekonomické činnosti. Herbst rozlišil z tohoto hlediska čtyři možné typy rodin: 1. autonomní typ – muž a žena jsou aktivní a dominantní v různých sférách rodinného života, 2. typ rodiny ovládaný mužem – muž rozhoduje, ale muž i žena jednají společně, 3. typ rodiny ovládaný ženou – žena rozhoduje, ale oba jednají společně, 4. synkretický typ – demokratické uspořádání v rozhodování i v činnosti.

Průzkum Státní populační komise o vdané ženě obsahoval několik otázek o domácích pracích a výchově dětí, a i když jejich cílem nebyl rozbor sociální organizace, lze odpovědi použít pro sociologickou analýzu. Především však je zapotřebí uvést základní údaje o rozsahu domácích prací, které umožní lépe vníknout do celého problému.

Domácí práce a jejich rozsah

Rozsah práce žen v jejich domácnostech je určen především ekonomickou aktivitou žen, počtem dětí a v dosti značné míře – alespoň u žen zaměstnaných – pomocí ostatních rodinných příslušníků a zčásti také společenskou skupinou obou manželů. Ze srovnání doby, kterou trvají domácí práce ve všední den, je jednoznačně vidět, že ženy v domácnosti tráví touto činností více času (v průměru denně 6,5 hodin) než ženy zaměstnané (průměrně denně 4,6 hod.). Rozdíl mezi těmito průměry lze jen částečně vysvětlit tím, že ženy v domácnosti mají v průměru o něco více dětí. Určitou roli tu hraje také pomoc rodinných příslušníků, která je větší v rodinách zaměstnaných žen, jakož i snaha těchto žen zvládnout co nejracionalněji domácí práce, jež jsou jen v nepatrné míře zkráceny pomocí častěji používaním služeb. Je také pravděpodobné, že se snižuje kvalita domácích prací.

Spolehlivější porovnání poskytují údaje o délce těchto prací při stejném počtu dětí.

Rozdíl v délce trvání domácích prací žen zaměstnaných a žen v domácnosti není důsledkem pouze toho, že ženy v domácnosti mají na tyto práce více času. Plyne i z odlišného způsobu organizace těchto prací v rodinách žen zaměstnaných a žen

v domácnosti. Ženám zaměstnaným pomáhají doma mnohem více jejich rodinní příslušníci nebo jiné osoby. Stačí jen porovnat čísla o tom, kolik žen musí obstarat domácnost bez jakékoli výpomoci v typické rodině se dvěma dětmi.

Z výsledků průzkumu plyne, že přes veškerou snahu racionalizovat domácí práce v rodinách zaměstnaných žen zůstává i tam jejich množství zhruba stejné jako v rodinách, kde ženy nejsou zaměstnány mimo domácnost. Protože však rezerva absolutního času zaměstnaných žen je menší než žen, které pracují v domácnosti, a protože výše příjmů a nedokonalost služeb nedovolují přesunout domácí práce mimo domácnost, musí těmto ženám pomáhat další členové rodiny. Vytváří se nová dělba práce uvnitř rodiny. V menších rodinách pomáhá ženám častěji muž, ve větších spíše děti. Za současných podmínek vede tedy zaměstnanost žen k rovnoměrnějšímu rozdělení starostí o domácnost mezi muže a ženu. Znamená to také, že se postupně odbourává tradiční způsob dělby práce mezi mužem a ženou, při kterém pouze žena nesla břímě úkolů spojených s provozem rodinné domácnosti a muž se plně soustřeďoval na zaměstnání mimo domácnost. Z odpovědí zaměstnaných žen lze vyčíst, že délka domácích prací je závislá na rozsahu pomoci, kterou těmto ženám poskytují manželé, děti nebo starí rodiče. Lze to odvodit z toho, že s rostoucí délkou práce v domácnosti se zmenšuje počet žen, kterým nikdo nepomáhá.

Tato závislost se však téměř nevyskytuje, anebo se vyskytuje v mnohem menší míře v rodinách, kde žena není zaměstnána mimo domácnost. Je to jeden z důkazů toho, že vstup ženy do zaměstnání mění nejen provoz domácnosti, nýbrž i vztahy mezi členy rodiny, organizaci rodinného života, sociální role jednotlivých členů rodiny, neboli prakticky celý život rodiny.

Spolupráce celé rodiny při domácích pracích se s rostoucím počtem osob zvětšuje zejména v rodinách dělnických a zaměstnaneckých [18]. V kategorii zaměstnaných žen je nejméně rozvinuta dělba domácích prací v rodinách žen pracujících v zemědělství. Je to z části způsobeno přežíváním tradice patriarchální rolnické rodiny, která měla velmi ustálenou dělbu práce. Kromě toho i v současné době je

pracovní režim v zemědělství méně racionalizován, méně časově vymezen a soustředěn než v ostatních povoláních. V mnoha případech práce těchto žen nemá trvalý charakter a je nárazová.³ Tyto vlivy, spojené s patriarchální tradicí, činí ze zemědělských rodin sociální skupinu s velmi malou účastí mužů na domácích pracích. Protikladem zemědělských rodin jsou rodiny zaměstnankyň, kde je pomoc rodinných příslušníků ženám nejvíce rozvinuta. O něco méně pomáhají ženám ostatní rodinní příslušníci v rodinách dělnic. Obě tyto společenské skupiny mají nejdelší zkušenosti s prací žen mimo domov a jejich rodiny se nejvíce blíží modelu tzv. rovnostářské rodiny, ve které jsou práva i povinnosti rovnoměrně rozloženy mezi muže a ženu a zčásti i děti. Součástí sociální organizace rodin tohoto typu je i rovnoměrnější rozdělení domácích prací.

Dělba domácích prací mezi členy rodiny

Z průzkumu Státní populační komise a také z dřívějších výběrových šetření ÚKLKS o časovém režimu obyvatelstva [19] je dobře známo, že domácí práce spočívají převážně na bedrech žen i tehdy, když jsou ženy zaměstnány. Je však také známo, že mezi jednotlivými rodinami existují v tomto směru velké rozdíly. V dotazníku pro vdané ženy v rodině a v zaměstnání, kterým se obrátila Státní populační komise na téměř 8000 náhodně vybraných žen v republice, byla otázka: „Pomáhá Vám trvale někdo při domácí práci?“ I když z odpovědí nebylo možno určit, jak velký je rozsah této pomoci v čase, umožnila její analýza zjistit, v kolika rodinách různých socio-ekonomických skupin ženám vůbec někdo pomáhá a jaká je struktura této pomoci.

Na organizaci provozu rodinných domácností mohou mít vliv dva faktory:

1. časový režim jednotlivých členů rodiny a rodiny jako celku,
2. sociální organizace rodiny, to jest, jak jsou uspořádány sociální vztahy mezi mužem, ženou a dětmi, popřípadě dalšími osobami, které tvoří domácnost.

Abychom zjistili, do jaké míry působí více první nebo druhý faktor, zkoumali

jsme, jak se měnil podíl žen, které uváděly, že jim pomáhá manžel nebo děti.

První výklad vychází z předpokladu, že podíl mužů pomáhajících doma ženě závisí na časovém režimu mužů. V rodinách, kde jsou muži dlouho mimo domov, kde mají těžkou fyzickou práci, která není časově omezena, nebo kde se vracejí domů později, by měla být pomoc manželů méně častá než tam, kde mají muži příznivější denní režim. V těchto rodinách, kde jsou muži déle mimo domov, lze teoreticky předpokládat, že bude mít větší význam pomoc dětí.

Podle druhého výkladu by mělo s rostoucím stupněm „demokracie“ uvnitř rodiny přibývat počtu odpovědí, podle nichž pomáhají ženám manželé, a naopak by mělo o něco ubývat pomoci dětí.

Do jaké míry je první nebo druhá hypotéza správnější, nelze zjistit pouze z tabulek, ve kterých jsou tříděny odpovědi jen podle socio-profesionální skupiny žen nebo mužů. Především je zapotřebí uvést také tabulku, ve které jsou informace o pomoci ženám tříděny současně podle společenské skupiny obou manželů. Při třech společen-

Pořadí	Typ manželství podle kombinace společenské skupiny obou manželů	Podíl žen, jimž pomáhá manžel (v %)
1.	Zemědělec — Dělnice	30,8
2.	Zemědělec — Žena v zemědělství	35,1
3.	Zemědělec — Zaměstnan-kyně	39,1
4.	Dělník — Žena v zemědělství	45,5
5.	Zaměstnanec — Žena v zemědělství	50,0
6.	Zemědělec — Žena v domácnosti	52,5
7.	Zaměstnanec — Dělnice	55,9
8.	Zaměstnanec — Žena v domácnosti	58,1
9.	Dělník — Žena v domácnosti	58,9
10.	Dělník — Dělnice	61,2
11.	Zaměstnanec — Zaměstnan-kyně	62,4
12.	Dělník — Zaměstnan-kyně	65,5

³ Zemědělská práce stále ještě dovoluje, a to v různých organizačních formách (v JZD i ve farmách státních statků), podřizovat, nebo aspoň

vhodně spojovat zaměstnání s domácími povinnostmi a činnostmi.

ských skupinách mužů a čtyřech společenských skupinách žen vzniká 12 možných typů manželství. Pořadí těchto typů podle podílu žen, které odpověděly, že jim trvale v domácích pracích pomáhá manžel, je uvedeno v tabulce na str. 527.

Na první pohled je zřejmé, že mezi oběma krajními typy rodin jsou značné rozdíly. Počet žen v rodinách tvořených dělníky a zaměstnankyněmi, které uvedly, že jim manžel trvale pomáhá v domácích

skou skupinou ženy a konečně třetí, podle které je účast muže v domácích pracích určena kombinací společenských skupin obou manželů. Při sestavování všech těchto řad jsme vycházeli ze stejného předpokladu, že pomoc manželů ženám bude stoupat od zemědělců přes zaměstnance k dělníkům, a od žen v zemědělství přes ženy v domácnosti k zaměstnankyním a dělnicím. Teoretické řady podle těchto předpokladů pak vypadají takto:

Pořadí	Řada sestavena podle společenské skupiny muže	Řada sestavena podle společenské skupiny ženy	Řada sestavena podle společenské skupiny obou manželů
1.	Zemědělec — žena v zemědělství	Žena v zemědělství — zemědělec	Zemědělec — žena v zemědělství
2.	Zemědělec — žena v domácnosti	Žena v zemědělství — zaměstnanec	Zemědělec — žena v domácnosti
3.	Zemědělec — zaměstnankyně	Žena v zemědělství — dělník	Zemědělec — zaměstnankyně
4.	Zemědělec — dělnice	Žena v domácnosti — zemědělec	Zaměstnanec — žena v zemědělství
5.	Zaměstnanec — žena v zemědělství	Žena v domácnosti — zaměstnanec	Zemědělec — dělnice
6.	Zaměstnanec — žena v dom.	Žena v domácnosti — dělník	Dělník — žena v zemědělství
7.	Zaměstnanec — zaměstnankyně	Zaměstnankyně — zemědělec	Zaměstnanec — žena v domácnosti
8.	Zaměstnanec — dělnice	Zaměstnankyně — zaměstnanec	Dělník — žena v domácnosti
9.	Dělník — žena v zemědělství	Zaměstnankyně — dělník	Zaměstnanec — zaměstnankyně
10.	Dělník — žena v domácnosti	Dělnice — zemědělec	Zaměstnanec — dělnice
11.	Dělník — zaměstnankyně	Dělnice — zaměstnanec	Dělník — zaměstnankyně
12.	Dělník — dělnice	Dělnice — dělník	Dělník — dělnice

pracích, byl více než dvojnásobný než v rodinách zemědělců a dělnic.

S tímto empirickým pořadím jsme porovnali tři jiné, teoretické řady typů manželství. První řada byla sestavena s předpokladem, že pomoc v domácích pracích je určena společenskou skupinou muže, druhá, že rozsah spolupráce je dán společen-

První a druhá řada odpovídají hypotéze, podle které o pomoci mužů ženám rozhoduje na prvním místě časová bilance jednoho z manželů. Třetí řada vyjadřuje předpoklad, že rozhodující jsou vzájemné sociální vztahy mezi členy rodiny, neboli sociální organizace rodiny.

Srovnáme-li tyto tři teoretické řady

s empiricky zjištěnou řadou, zjistíme, že empirické řadě je nejpodobnější třetí teoretická řada. V menší míře je jí podobná i první řada konstruovaná podle společenské skupiny mužů, kdežto druhá řada vycházející ze společenské skupiny žen je odlišná od řady zjištěné průzkumem natolik, že společenskou skupinu žen nelze považovat za faktor významněji určující dělbu domácích prací. Stupeň shody mezi empirickou řadou a teoretickými řadami vyjadřují hodnoty pořadové korelace.⁴

1. Pořadová korelace mezi empirickou řadou a teoretickou řadou sestavenou podle společenské skupiny mužů

$$\rho = 0,71$$

2. Pořadová korelace mezi empirickou řadou a teoretickou řadou sestavenou podle společenské skupiny žen

$$\rho = 0,41$$

3. Pořadová korelace mezi empirickou řadou a teoretickou řadou sestavenou podle společenské skupiny obou manželů

$$\rho = 0,80$$

Je tedy zřejmé, že o dělbě domácích prací rozhoduje ve větší míře sociální organizace rodiny jako celku než časový režim mužů nebo žen jednotlivých společenských skupin.⁵

Všimněme si podrobněji ještě toho, ve kterých rodinách pomáhají ženám častěji muži a naopak, ve kterých jim pomáhají častěji děti. Z tohoto hlediska můžeme rozlišit tři velké skupiny rodin (srv. též tabulky č. 3, 4):

1. Rodiny, ve kterých pomáhají ženám více muži než děti.
2. Rodiny, ve kterých je pomoc manželů a dětí téměř rovnoměrně rozdělena.
3. Rodiny, ve kterých pomáhají ženám více děti než muži.

Průzkum SPOK ukázal, že do třetí skupiny patří především rodiny zemědělské. Velká pomoc dětí zemědělců matkám je jedním ze znaků rodiny, která svými kořeny tkví v soustavě, kde byla rodina jako celek výrobní jednotkou. V těchto rodi-

nách byly i malé děti pověřovány drobnými pracemi, nemluvě o starších dětech, které byly vydatnými a levnými pracovními silami. I když byly ryze ekonomické motivy velké účasti dětí na domácích pracích v rodinách zemědělců odstraněny, jejich důsledky ze setrvačnosti přezívají i v přítomnosti. Malá pomoc mužů v domácích pracích je rovněž vysvětlitelná přezíváním tradiční dělby práce. Na větší rozsah pomoci dětí působí nepochybně také životní prostředí venkova.

Opakem zemědělské rodiny v tomto směru je rodina dělnická. Rozsah pomoci manželů ženám je tu podstatně větší než pomoc dětí. Je to pravděpodobně výraz laskavějšího a benevolentnějšího poměru rodičů a zejména matek k dětem, který byl zjištěn mnoha autory i ve výchově dětí a při vytváření hygienických návyků [20]. Kromě toho dětská práce v domácnostech dělníků neměla již dlouhou dobu onen ekonomický efekt jako v rodinách zemědělských. Zdá se také, že pozice matek, a skrze ně i dětí, byla v rodinách dělníků lepší než v rodinách ostatních [21]. Tyto rozdíly trvají podle výsledků průzkumu SPOK dodnes a z lepšího postavení dětí uvnitř dělnických rodin vyplývají i menší požadavky na jejich práci doma.

Poměrně rovnoměrně je rozdělena pomoc ženám v rodinách zaměstnaneckých. Lze to vysvětlit rozdílem v postoji matek této společenské skupiny k dětem a také odlišným pojetím výchovy dětí ve srovnání s dělníky. Rodiny zaměstnanecké jsou uprostřed mezi rodinami zemědělců a dělníků.

Četné sociologické výzkumy vedly opakovaně k závěru, že v tzv. úřednických rodinách, které tvoří jádro skupiny zaměstnanců, je ve výchově kladen větší důraz na kázeň než v rodinách dělnických. Takto zaměřená výchova považuje pravděpodobně spolupráci v domácnosti za jeden z prostředků ukázněnosti.

Rodiny žen v domácnosti jsou nejbližší rodinám zemědělským. „Mocenské“ postavení mužů se pravděpodobně také projevuje menším podílem jejich pomoci ve srovnání s dětmi. Komplex patriarchalis-

⁴ Pořadová korelace se vypočítává podle tohoto vzorce:

$$\rho = 1 - \frac{6 \sum d_i^2}{N(N^2 - 1)}$$
 kde ρ je koeficient korelace

pořadových čísel, d_i je rozdíl mezi pořadovými čísly, N je počet pořadových čísel.

⁵ Tento výsledek ovšem nevylučuje další možné interpretace zjištěných fakt, neboť jde o velmi složité vztahy, do kterých teprve začínáme vnikat.

mu je v těchto rodinách vyjádřen mnohdy přímo skutečností, že žena zůstává doma a pečuje především o děti a domácnost, kdežto muž ji zajišťuje hospodářsky.⁶

Výchova dětí jako součást sociální organizace rodiny

Aby se zjistilo, jak se na výchově dětí podílí otec a matka, a jaká je v tomto směru dělba práce, ženy odpovídaly v průzkumu na všeobecnou otázku: „Kdo z rodiny se převážně stará o výchovu dětí?“ Otázka byla takto obecně formulována záměrně. Odpověď na ni měla osvětlit nejen organizaci výchovy, nýbrž nepřímou přispět i k lepšímu porozumění vnitrorodinných vztahů. Je totiž nepochybné, že poměr k dětem a rozdělení výchovy dětí mezi rodiče jsou spolehlivými měřítky rodinné orientace mužů a žen.

Při analýze odpovědí je však nutno mít na zřeteli, že odpovídaly pouze ženy a že tudíž celá věc byla posuzována z jejich perspektivy. Ženy si mohly vybrat jednu z pěti odpovědí: o výchovu se stará matka, otec, oba rodiče společně, starší rodiče nebo jeden z nich, nebo někdo jiný.

Nejčastější odpovědí bylo, že výchova dětí je věcí obou rodičů. O něco méně žen uvedlo, že se o výchovu dětí starají výlučně samy. Jen velmi málo žen odpovědělo, že výchovu dětí svěřují starším rodičům, manželům či jiným osobám (srv. tab. č. 5).

Organizace výchovy dětí je diferencována mnoha okolnostmi, z nichž nejdůležitější je ekonomická aktivita žen. O tom, kdo se stará o výchovu dětí, rozhodují ovšem i příjmy žen, jejich společenská skupina, počet dětí v rodině, vzdělání žen a také skladba a typ domácnosti.

V rodinách, kde je žena v domácnosti, je výchova dětí výlučnou záležitostí matky dvojnásobně častěji než v rodinách zaměstnaných žen. V rodinách zaměstnaných žen je naopak mnohem více případů, kdy o výchovu dětí pečují oba rodiče. Zaměstnané ženy uvádějí také častěji než ženy v domácnosti, že o výchovu dětí se starají jejich rodiče nebo jiné osoby.

I když jsou zjištěné rozdíly důsledkem také jiných faktorů (počet dětí, příjmy), není pochyb, že zaměstnání žen mimo do-

mácnost samo o sobě přispívá k rovnoměrnějšímu rozdělení odpovědnosti za výchovu dětí mezi matku a otce. Lze tu pozorovat obdobný vývoj jako u ostatních funkcí rodiny, které se po vstupu ženy do zaměstnání alespoň zčásti rozdělují mezi ženu a muže. Pravděpodobně však na rozhodnutí o tom, zda žena vstoupí do zaměstnání, má vliv názor obou manželů na „správnou“ výchovu dětí. Představa o správné výchově dětí působí jako selektivní činitel. V rodinách s přežívající patriarchální tradicí zůstávají ženy nepochybně doma častěji než v rodinách ostatních. Názor, že výchova zejména malých dětí nemá být řešena kombinací rodinné a společenské výchovy, jež je nutnou součástí odchodu ženy do zaměstnání, nemusí však být jenom zbytkem patriarchální organizace rodiny. Může být součástí časového „plánu“ v podstatě „demokratických“ rodin, ve kterých se oba rodiče dohodnou, že matka zůstane přechodně s malými dětmi doma a nastoupí do zaměstnání teprve potom, až děti odrostou. Na tomto příkladu je vidět, že životní cyklus rodiny vyžaduje od žen velkou přizpůsobivost a kladě na ně z hlediska sociálních rolí větší nároky než na muže.

Z rovnoměrnějšího rozdělení výchovných funkcí v rodinách, kde jsou oba rodiče zaměstnaní, plyne posílení výchovné funkce otce. Dosah této změny neumíme dosud odhadnout, avšak lze předpokládat, že může mít příznivé důsledky, vnášejíc do výchovy větší různorodost a diferencovanou stimulaci. Může však působit i obtíže, plynoucí z konfliktu názorů manželů na výchovu. V každém případě je to jeden z výrazných nových prvků sociální organizace našich soudobých rodin.

Na odpovědi žen měla vliv také výše jejich příjmů. Ukazuje se, že i uvnitř skupiny zaměstnaných žen existují poměrně značné rozdíly. Obecnou tendencí je, že se ženy s vyššími příjmy starají o výchovu dětí méně často výlučně samy než ženy s nižšími příjmy. S rostoucím příjmem žen se zvětšuje počet rodičů vychovávajících děti společně anebo přenášejících výchovu na jiné osoby, hlavně na staré rodiče. Je zřejmé, že ženy s vyššími příjmy jsou více

⁶ Na venkově není kategorie žen v domácnosti vždy ekonomicky neaktivní, jak to vyplývá ze statistické definice. Ženy v domácnosti pracují často

v zemědělství. Avšak i v tomto případě působí na rodinu patriarchální tradice.

angažováni na svých pracovištích a přikládají činnosti mimo rodinu větší význam než ženy v nižších příjmových skupinách, které mají většinou neatraktivní práci.

Z výsledků průzkumu je vidět, že práce na odpovědném místě, s vyšším platem a s větší mírou nároků na čas ženy, je podmíněna výpomocí muže, a zejména starých rodičů, při výchově a v péči o dítě, a pravděpodobně i v jiných tradičních funkcích ženy. Jsme tak svědky překvapivého vývoje v organizaci rodiny. Jedna z velmi rozšířených a běžně uznávaných teorií o moderní rodině tvrdí, že městská rodina směřuje k modelu malé, tzv. jaderné rodiny tvořené pouze rodiči a dětmi [22], k rodině, která nespoleská na svazky s tzv. širší rodinou. Průzkum však ukázal, že zvláště v zaměstnaneckých rodinách s vysokými příjmy žen – což jsou rodiny nejpodobnější zmíněnému modelu – je výpomoc starých rodičů či jiných příbuzných velmi významná a je zřejmě podmínkou pracovních úspěchů žen. A naopak u rodin s nižším příjmem žen, kde bychom očekávali mnohem častěji existenci fungující širší rodiny, nepomáhá ženám ve výchově dětí téměř nikdo z příbuzných.

Vyhledávání pomoci příbuzných je ovšem také známkou přesunu v životních hodnotách žen. Ženy, které zaujala jejich práce, nepřikládají výchově dětí tak velký význam jako ty, které mají horší a nezajímavou práci. Pro tyto ženy, jež jsou především v nízkopříjmových skupinách, jsou hodnoty spojené s životem rodiny a tudíž také s výchovou dětí důležitější, a to se projevuje i v jejich odpovědích na otázku, kdo se převážně stará o výchovu. Zvláště patrné je to u dělnic.

A tak jsme svědky paradoxního jevu. Zaměstnanost žen bez současného rozvoje dětských zařízení, nebo bez možnosti svěřit péči a výchovu dětí za úhradu jiným osobám, vede alespoň v určité míře k posílení tradiční organizace rodiny, ve které má větší význam výpomoc starší generace a širší rodina vůbec. Toto zjištění je v souladu s dřívějším pozorováním, podle něhož v domácnostech zaměstnaných žen bydlí častěji starí rodiče než v domácnostech žen, které nejsou zaměstnány [23].

Rozbor odpovědí žen podle výše jejich příjmu doplňuje třídění podle společenských skupin. I když význam společenských skupin není v tomto směru tak dů-

ležitý jako ekonomická aktivita žen nebo jejich příjem, nelze je zanedbat.

Odhlédneme-li od rodin žen v domácnosti, druhou společenskou skupinou, ve které ženy velmi často odpověděly, že výchova dětí je jejich výlučnou funkcí, jsou rodiny zemědělské. Odpovídá to struktuře dělby práce v rodinách s převážně patriarchální organizací.

Výchova dětí je společnou věcí obou rodičů nejčastěji v rodinách dělnických, kdežto rodiny žen zaměstnankyň jsou v tomto směru o něco podobnější rodinám zemědělským. Je to výsledek obdobný závěrům, ke kterým vedl rozbor dělby domácích prací. Větší účast mužů na výchově dětí v dělnických rodinách je důsledkem vnitřní organizace jejich rodin, ve kterých jsou patriarchální tradice nejvíce potlačeny, a také důsledkem denního režimu dělníků. Dělníci se většinou vracejí dříve domů a mají na rodinu a tudíž i na děti více času než v zaměstnaneckých rodinách.

Socio-profesionální skupiny se dosti výrazně liší navzájem také z hlediska účasti příbuzných, tj. hlavně starých rodičů, na výchově dětí (srv. tab. č. 6). Pořadí společenských skupin podle podílu žen, které svěřily výchovu dětí příbuzným, je toto:

1. rodiny žen zaměstnankyň,
2. rodiny dělnic,
3. rodiny žen v zemědělství,
4. rodiny žen v domácnosti.

Překvapuje opět to, že tzv. širší rodina má největší význam v sociální skupině, u které bychom to ve světle teorie nejméně čekali, tj. v rodinách převážně úřednických, a naopak nejmenší u zemědělců, kteří žijí podle výsledků sčítání lidu [24] nejčastěji společně se starými rodiči. To znamená, že společné bydlení v bytě nebo domě není samo o sobě podmínkou existence sociálně fungující širší rodiny. Rozhodující jsou spíše sociální vztahy mezi generacemi, časový režim žen, odpovědnost jejich práce a mimorodinné zájmy.

K obdobným závěrům vede také rozbor odpovědí žen s různým stupněm dosaženého vzdělání. Je zřejmé, že s rostoucím vzděláním žen přibývá rodin, kde se o výchovu stará někdo jiný než rodiče. Ubývá jak výlučné výchovy matky, tak i společné výchovy obou rodičů. V domácnostech žen, které mají vysokoškolské vzdělání, se o výchovu dětí starají téměř v jednom případě

Tab. č. 1. Délka trvání domácích prací u zaměstnaných žen a žen v domácnosti

Délka trvání domácích prací v hodinách	Zaměstnané ženy		Ženy v domácnosti	
	abs.	v %	abs.	v %
0	87	1,8	56	1,8
1	137	2,8	16	0,5
2	509	10,5	102	3,3
3	779	16,1	174	5,6
4	1002	20,7	293	9,4
5	791	16,3	367	11,8
6	701	14,5	524	16,9
7	298	6,1	283	9,1
8	252	5,2	456	14,7
9 a více	292	6,0	836	26,9
Celkem	4848	100,0	3107	100,0

Tab. č. 2. Procento žen, kterým nikdo nepomáhá v domácích pracích, podle ekonomické aktivity žen a počtu dětí

Počet dětí	Délka trvání domácích prací denně u					
	zaměstnaných žen			žen v domácnosti		
	—3 hod.	4—6 hod.	7+ hod.	—3 hod.	4—6 hod.	7+ hod.
0	40,7	47,9	46,8	65,7	67,3	73,7
1	27,6	40,2	48,6	71,4	66,1	73,0
2	23,4	30,2	37,2	63,9	64,5	71,1
3	19,0	25,4	33,8	57,5	64,2	62,9
4	16,7	20,7	30,5	27,0	45,9	55,5
5	9,8	19,7	24,2	23,3	37,2	41,1
Celkem	26,0	31,8	37,3	58,0	62,0	65,1

Tab. č. 3. Procento žen, kterým nikdo nepomáhá v domácích pracích, podle společenské skupiny a počtu osob v domácnosti

Společenská skupina žen	Počet osob v domácnosti					
	2	3	4	5	6	7 a více
Dělnice	52,1	35,4	21,6	14,9	15,3	17,7
Zaměstnankyně	44,1	32,0	23,2	16,3	13,2	2,9
Ženy v zemědělství	64,6	47,7	40,6	28,8	19,7	1,8
Ostatní povolání	36,4	51,6	35,9	0,0	33,3	0,0
Ženy v domácnosti	70,7	67,2	66,0	61,4	46,7	33,5
Celkem	59,5	47,0	41,1	34,1	29,0	21,5

z deseti převážně staří rodiče (srv. tab. č. 8).

Rozpor mezi rodinnou rolí a rolí ženy zaměstnané musí a může řešit řada žen pouze s pomocí starší generace. Jsou to ženy s vyššími příjmy a také ženy s vyšším vzděláním, které tento konflikt sociálních rolí prožívají nejakutněji. Rozpor je

o to vážnější, že právě tato kategorie žen má pravděpodobně nejodlišnější názory na výchovu dětí oproti názorům svých rodičů.

Organizace výchovy dětí je zčásti posuzována také skladbou rodin a domácností. Především je patrné — posuzujeme-li odpovědi žen bez ohledu na jejich sociální

Tab. č. 4. Struktura odpovědí o pomoci ženám v domácích pracích podle společenské skupiny a počtu osob v domácnosti

Kdo pomáhá ženě v domácích pracích	Počet osob v domácnosti					
	2	3	4	5	6	7 a více
Manžel Děti a jiné osoby	Dělnice					
	99,1 0,9	68,5 31,5	59,1 40,9	46,7 53,3	45,1 54,9	35,4 64,6
Manžel Děti a jiné osoby	Zaměstnankyně					
	92,6 7,4	75,9 24,1	56,6 43,4	44,4 55,6	41,8 58,2	39,4 60,6
Manžel Děti a jiné osoby	Ženy v zemědělství					
	90,5 9,5	38,3 61,7	43,4 56,6	24,7 75,3	22,4 77,6	9,1 90,9
Manžel Děti a jiné osoby	Ženy v domácnosti					
	88,5 11,5	66,0 34,0	57,6 42,4	47,1 52,9	43,4 56,6	34,5 65,5

Tab. č. 5. Výchova dětí v rodinách podle ekonomické aktivity žen

O výchovu dětí se převážně stará	Zaměstnané ženy	Ženy v domácnosti	Ženy celkem
Matka	27,1	56,1	38,6
Manžel	1,0	0,8	0,9
Oba rodiče společně	67,8	42,9	57,9
Starší rodiče	3,8	0,1	2,3
Jiné osoby	0,3	0,1	0,3
Celkem	100,0	100,0	100,0

skupinu —, že oproti očekávání s rostoucím počtem dětí roste význam výlučné mateřské výchovy a snižuje se nepatrně společná výchova obou rodičů. S rostoucím počtem dětí v rodině také ubývá případů, kdy se o jejich výchovu starají jiné osoby než rodiče. V tomto ohledu je počet dětí velmi důležitým faktorem. Vysvětluje také zčásti organizaci výchovy v rodinách žen s vyššími příjmy a vzděláním. Počet dětí v těchto rodinách je totiž nižší než v rodinách žen s menšími příjmy a s niž-

ším vzděláním, a tato okolnost umožňuje přenesení výchovy na staré rodiče nebo na příbuzné, což je prakticky nemožné při větším počtu dětí.

Závěr

Rozbor výsledků výběrového šetření o vdaných ženách na území ČSSR ukázal, že v současné době existují poměrně značné rozdíly v sociální organizaci československých rodin. Lze předpokládat, že tyto rozdíly, při možnosti podrobnějšího třídění

Tab. č. 6. Výchova dětí podle společenské skupiny žen a počtu dětí (údaje v %)

O výchovu dětí se převážně stará	Počet dětí			
	1	2	3	4 a více
Dělnice				
Matka	24,8	26,7	24,5	23,7
Oba rodiče	69,1	70,4	73,8	74,1
Jiné osoby	6,1	2,9	1,7	2,2
Zaměstnankyně				
Matka	25,3	26,0	28,4	29,4
Oba rodiče	64,3	68,8	66,5	70,6
Jiné osoby	10,4	5,2	5,1	0,0
Ženy v zemědělství				
Matka	33,2	29,8	32,9	37,3
Oba rodiče	64,2	68,1	62,3	61,5
Jiné osoby	2,6	2,1	4,8	1,2
Ženy v domácnosti				
Matka	53,1	56,3	60,3	56,1
Oba rodiče	46,0	42,6	38,4	43,6
Jiné osoby	0,9	1,1	1,3	0,3

podle přesněji rozdělených společenských skupin, by vytvořily kontinuum, na jehož jednom konci by byly rodiny s autoritativní sociální organizací s významným postavením muže, a na druhém konci rodiny demokratické s rovnoměrnou dělbou práv i povinností mezi muže a ženu a také s lepším sociálním postavením dětí. Autoritativní rodiny ovládané ženami existují nepochybně také, nejsou však sociologickým, hromadně se vyskytujícím typem rodiny.

O sociální organizaci rodiny, měřené dělbou domácích prací, rozhoduje kombinace společenských skupin obou manželů, přičemž sociální skupina muže je stále významnějším činitelem. Tradiční dělba práce, při které se žena zabývá hlavně domácími pracemi a péčí o děti (a z ní vyplývající sociální důsledky ve vztazích mezi členy rodiny), existuje ještě v rodinách, kde jsou ženy v domácnosti a v rodinách zemědělských. V tomto případě lze hovořit

o dozdivání patriarchální organizace rodiny.

Na druhém konci kontinua jsou rodiny dělnické a zaměstnanecké, které mají tzv. rovnostářskou organizaci a jsou si navzájem podobny také pokud jde o dělbu domácích prací mezi členy rodiny. Dělnické a zaměstnanecké rodiny se však navzájem liší postavením žen a výchovou dětí. V dělnických rodinách je výrazná spolupráce mužů v domácích pracích, a z toho lze nepřímo soudit na lepší postavení žen v těchto rodinách, což je v souladu s tradicí těchto rodin. Naopak je zřejmé, že pomoc dětí je menší, kdežto v zaměstnaneckých rodinách pomáhají děti ženám více. V dělnických rodinách je výchova dětí častěji věcí obou rodičů, v zaměstnaneckých rodinách není tato funkce rozdělena tak rovnoměrně.

Vývoj sociální organizace soudobé rodiny v ČSSR směřuje k větší dělbě rodinných funkcí mezi muže a ženu a k zlepšo-

Tab. č. 7. Výchova dětí podle příjmu žen a jejich společenských skupin (údaje v %)

O výchovu dětí se převážně stará	Měsíční příjem ženy v korunách		
	—749	750—1249	1250—1749
Matka Oba rodiče Jiné osoby	Dělnice		
	30,7	22,5	15,7
	66,1	73,2	84,3
	3,2	4,3	0,0
Matka Oba rodiče Jiné osoby	Zaměstnankyně		
	24,1	26,1	26,3
	71,1	66,1	63,2
	4,8	7,8	10,5
Matka Oba rodiče Jiné osoby	Ženy v zemědělství		
	33,5	31,0	4,2
	63,9	65,9	95,8
	2,6	3,1	0,0

Tab. č. 8. Výchova dětí podle školního vzdělání žen

O výchovu dětí se převážně stará	Ukončené školní vzdělání žen			
	Základní	Nížší odborné	Vyšší odborné	Vysoká škola
Matka	39,0	38,4	35,4	42,9
Oba rodiče	58,3	57,5	56,7	48,5
Jiné osoby	2,7	4,1	7,9	9,6

vání sociálního postavení dětí, neboť lze předpokládat, že zmíněné kontinuum typů rodiny není jen statickou škálou, nýbrž skrývá v sobě i náznak vývojové řady. Tento předpoklad je ovšem nutno ověřit. Rodiny dělnické a zaměstnanecké jsou rodinami, které mají sociální organizaci lépe odpovídající současné struktuře socialistické společnosti než domácnosti zemědělské. Na druhé straně se však ukazuje, že se nesplňují předpovědi o rychlém vývoji rodiny k malé, izolované rodině tzv. manželského typu. Sociální a ekonomické podmínky provozu domácnosti a péče o děti v kombinaci s rostoucí zaměstnaností žen vedou k posílení sociálního významu tzv. širší rodiny, zejména k posílení významu výpomoci mezi generacemi. Významnou stránkou této skutečnosti je, že těsnější vztahy mezi generacemi jsou právě v těch rodinách, kde jsou pravděpodobně rozdíly

v postojích a životních hodnotách generací dosti velké.

Použitá literatura

1. J. Prokopec: *Vdaná žena v rodině a v zaměstnání*, Demografie, 5, 1963, č. 1, str. 17—29 a č. 2, str. 109—119.
2. J.L. Gillin, J.P. Gillin: *An Introduction to Sociology*, New York, Macmillan Co., 1947, str. 209—215.
3. H. Becker: *Interpreting Family Life in Context*, kap. 1. v knize *Family, Marriage and Parenthood*, ed. Becker a Hill, Boston, D.C. Heath & Co., 1955, str. 19—40.
4. G.P. Murdock: *Social Structure*, New York, Macmillan Co., 1949, str. 32.
5. J.K. Folsom: *The Family and Democratic Society*, New York, John Wiley & Sons, Inc., 1943, str. 221.
6. R.C. Angell: *The Family Encounters the Depression*, New York, Ch. Scribners Sons, 1936, str. 14—15.
7. C.C. Zimmerman: *The Family and Civilization*, New York, Harper & Row, 1947, str. 125.

8. R.S. Cavan, K.H. Rauck: *The Family and the Depression*, Chicago, University of Chicago Press, 1938, str. 55.
9. E.R. Mowrer: *The Family, Its Organization and Disorganization*, Chicago, University of Chicago Press, 1932, str. 188–190.
10. M. Kučera, Vl. Srb: *Rozvodovost v Československu v letech 1950–1959*, Demografický sborník 1961, Praha, SEVT, 1962, str. 110.
11. J. Mogeý: *A Century of Declining Paternal Authority, Marriage and Family Living*, 19, 1957, str. 234–239, srovnej také E.C. Devereux et al.: *Patterns of Parent Behavior in America and West Germany: A Cross-National Comparison*, International Social Science Journal, 14, 1962, str. 488–506.
12. W.F. Ogburn, M.F. Nimkoff: *Technology and the Changing Family*, New York, Houghton Mifflin, 1955, str. 18.
13. Ch.E. Bowerman, G.H. Elder, Jr.: *Variations in Adolescent Perception of Family Power Structure*, American Sociological Review, 29, 1964, č. 4, str. 551–567. Autoři formulovali v tomto směru následující hypotézu: „Silná motivace k dosažení úspěchů ve škole nejčastěji charakterizuje chlapce z rovnostářských rodin, ve kterých otcové ponechávají synům svobodu nezávislého rozhodování a přitom nepřetávají kontrolovat a řídit jejich chování.“ Srv. str. 556–557 citovaného článku.
14. W.R. Morrow, R.C. Wilson: *Family Relations of Bright High-Achieving and Under-Achieving High School Boys*, Child Development, 32, 1961, str. 501–510; srv. také B.C. Rosen a R.D. Andrade: *The Psycho-social Origins of Achievement Motivation*, Sociometry, 22, 1959, str. 185–218.
15. Srv. Ch.E. Bowerman, G.H. Elder op. cit. str. 552.
16. P.G. Herbst: *Conceptual Framework for Studying the Family* v knize O.A. Olsena a S.B. Hammonda: *Social Structure and Personality in a City*, London, Routledge and Kegan Paul, 1954, str. 126–137. Kniha je napsána ve smyslu Lewinovy topologické teorie osobnosti.
17. K. Lewin: *Principles of Topological Psychology*, 1936.
18. V průzkumu SPOK bylo použito základního třídění podle socioprofesionálních skupin, jak jsou používány v československé statistice obyvatelstva. Jak kategorie „dělníků“, tak kategorie „zaměstnanců“ jsou pro sociologickou analýzu příliš hrubé. Vzhledem k tomu, že základní data průzkumu byla takto tříděna, musíme i v této studii používat zmíněné klasifikace sociálních skupin. Vzhledem k malému počtu žen, které byly při zpracování průzkumu zařaděny pod hlavičkou „ostatní povolání“, a také proto, že jde o zcela nesourodou skupinu, nevěnovali jsme jim v našem rozboru pozornost.
19. J. Bezouška, J. Vytlačil: *Šetření o využití času obyvatelstva v Československu*, Demografie, 5, 1963, č. 4, str. 321–330.
20. Velmi dobrým přehledem zahraničních teorií o vztahu rodičů a dětí v různých sociálních třídách, je článek M.L. Kohna: *Social Class and Parent-Child Relationships: An Interpretation*, American Journal of Sociology, 68, 1963, č. 4, str. 471–480.
21. Srv. k tomuto problému ze zahraniční literatury např. knihu M. Younga a P. Willmotta: *Family and Kinship in East London*, London, Routledge & Kegan Paul, 1957 a nejnověji J. Klein: *Samples from English Cultures*, sv. II. *Child-Rearing Practices*, London, Routledge & Kegan Paul, 1965. V této knize je provedeno porovnání pozice matek a dětí v dělnických, úřednických, středostavovských a jiných rodinách.
22. Tato teorie má své kořeny v Durkheimových názorech na tzv. famille conjugale.
23. J. Musil, J. Prokopec: *Příspěvek k otázce skladby našich domácností*, Statistický obzor, 61, 1961, č. 3, str. 119–130.
24. J. Musil: Rozbor nároků na bytovou výstavbu vyplývajících ze současného stavu zalidnění bytů v jednotlivých krajích, Výzkumný ústav výstavby a architektury, březen, 1964.

Mládež jako věková sociální skupina a jako generace

JAROSLAV JANDA
Hlavní politická správa MNO

Výchova mládeže vždy byla a je nerozlučně spjata s životem společnosti. Boj o vědomí mládeže byl vždy jedním z hlavních úkolů každé společnosti, národa a třídy. Kvalitativně zcela odlišnou podobu nabývá postavení mládeže s přechodem společnosti ke kapitalismu; zde teprve problém mládeže a její výchovy v pravém slova smyslu vzniká. Základním a nejobecnějším znakem kapitalistické epochy je podle Marxe vztah osobní nezávislosti, spočívající na věčné závislosti. V této společnosti se boří pokrevní a územní svazky, dochází k rozpadu patriarchální rodiny, k oddělení bezprostředního výrobce, nyní osobně svobodného, od výrobních prostředků. V této době se současně osvobozuje mladý člověk z dřívější permanentní závislosti na rodině. Dělbá práce, průmyslová revoluce zostrňuje odvěký konflikt mezi společností, třídami, skupinami a jednotlivcem, jejich názory, zájmy a postoji. Vzniká nová, kapitalistická sociální struktura. Zatímco o mládeži jako sociální skupině nelze v předcházející epoše uvažovat, vznikají nyní objektivní podmínky pro její formování ve zvláštní, samostatnou sociální skupinu. Jsou vytvořeny nezbytné předpoklady a možnost, aby se z mládeže, kategorie zatím převážně biologické, stala i kategorie společenská. Tedy teprve v sociální struktuře kapitalismu se formuje z mládeže zvláštní sociální skupina, tuto však nelze ztotožňovat s pojmem mladá generace. Mladá generace vzniká pouze za určitých, konkrétně historických podmínek. Počínaje kapitalismem patří mládež jako věková sociální skupina (a za určité konkrétně historické situace jako generace) již trvale do sociální struktury každé společnosti.

1. Mládež jako věková sociální skupina

Pojmu věková sociální skupina (ale i generace) se dosud v marxistické filosofii běžně nepoužívá;¹ i do této oblasti sahají pozůstatky období tzv. kultu osobnosti a jeho subjektivismu. V letech deformace marxismu se příčiny, určující vývoj společnosti, redukovaly pouze na způsob materiální výroby, společenské vztahy pouze na výrobní a jim odpovídající třídní vztahy. Zjednodušený výklad materialistického pojetí společnosti² zcela zanedbal existenci těch sociálních skupin, které se nevytvářejí na základě výrobních vztahů. I když vztahy vyplývající z ekonomické struktury společnosti lze pokládat za rozhodující společenské vztahy, nelze pro ně zapomínat na celou škálu dalších, byť vedlejších, druhořadých. Na tom nic nemění ani to, že tyto vedlejší, druhořadé vztahy můžeme pochopit pouze v souvislosti se vztahy výrobními, v třídní společnosti třídními. A k těmto vztahům druhořadým patří i vztahy determinované biologickými faktory, vztahy mezi věkovými sociálními skupinami (případně generacemi), mezi nimi a společností atd.

Objektivní předpoklady pro formování mládeže ve věkovou sociální skupinu (a za určité konkrétní historické situace v generaci) vznikají při přechodu společnosti ke kapitalismu. V této společenské epoše se tak poprvé v historii lidstva objevuje mládež jako zvláštní společenská síla. Počínaje kapitalismem patří mládež jako věková sociální skupina (nebo jako generace) již trvale do sociální struktury každé společnosti. Má tudíž své místo i ve struktuře socialistické společnosti.

¹ U nás prvním závažným přínosem k řešení této problematiky byla konference o sociální struktuře socialistické společnosti, uspořádaná v roce 1964 v Hrazanech. Naši pozornosti si zvláště zaslouží příspěvek D. Cahové a J. Bartoše *K významu věkových skupin a generačních vztahů v sociální struktuře společnosti*. Dále upozorňujeme na podnětnou úvahu P. Machonina *Nová sociální struktura*, Kult. tvorba č. 3. 1965.

² Tento zjednodušený výklad materialistického pojetí dějin a společnosti je staršího data. Bezprostředně vyplývá z kritiky tzv. Engelsova omylu, kterého se údajně dopustil ve své předmluvě k *Původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Engelsovi bylo vytýkáno, že zavádí biologické faktory do zkoumání vývoje lidské společnosti (Kautský, ale i redakce všech dosavadních vydání této Engelsovy práce).

„Mládež, stejně jako každou věkovou sociální skupinu, charakterizují *společné znaky, obecné zvláštnosti*: biologicko-psychologické, sociálně ekonomické a ideově politické.³ Obecné zvláštnosti rozdělujeme na biologicko-psychologické, sociálně ekonomické a ideově politické proto, že v těchto třech rovinách je můžeme nejlépe vystihnout. Myšlení a jednání mládeže je především podmíněno biologickými a psychologickými procesy, probíhajícími na tomto stupni ontogenetického vývoje. Současně to jsou sociálně ekonomické poměry, které na ni působí a v nichž mládež zaujímá zvláštní postavení. A s tím bezprostředně souvisí vše, co pomáhá vytvářet vědomí a postoje mladého člověka. Společným jmenovatelem obecných zvláštností je stupeň ontogenetického vývoje a charakter postavení mládeže v sociální struktuře společnosti. Oba tyto základní faktory podmiňují další: kvalitu odrazu skutečnosti ve vědomí a postojích mládeže, její zájmy, potřeby a požadavky. Obecné zvláštnosti tvoří dialektickou jednotu, vzájemně se doplňují a podmiňují; sociálně ekonomické jsou však rozhodující. Ve vztahu k ostatním věkovým sociálním skupinám je přesnější nazývat společné znaky mládeže obecnými zvláštnostmi. Zvláštnostmi proto, že je odlišují od ostatních věkových sociálních skupin, že *vyjadřují vztah*. Obecnými vzhledem k tomu, že přes značnou vnitřní diferenciaci jedné věkové sociální skupiny mládeže vyjadřují tendence této skupiny celé, a současně proto, že jsou obecné pro všechny věkové sociální skupiny mládeže.

Obecné zvláštnosti mládeže

V této části a v celé další práci se budeme zabývat mládeží výlučně ve věku 18–21 let (mužského pohlaví), tj. v období pozdní adolescence, v období posledního stupně jejího dozrávání před vstupem do všestranného života.⁴ Zvláštnosti mládeže tohoto období jsou podle našeho názoru roz-

hodující pro posouzení zvláštností mládeže vůbec. V něm dochází ke zlomu mezi dospíváním a dospělostí, kdy fyzická zralost je provázána dozráváním psychických funkcí a vlastností.

Dříve než přistoupíme k základnímu rozboru obecných zvláštností mládeže, jehož východiskem jsou výsledky zkoumání mládeže v období pozdní adolescence, uvádíme pro orientaci tabulku věkového rozvrstvení mládeže.⁵

Věkové rozvrstvení sociální skupiny mládeže

	Chlapci	Dívky	Celkem
Raná adolescence 14—18 let	437 880	426 039	863 919
Pozdní adolescence 18—21 let	290 898	281 094	571 992
Raná dospělost 21—24 let	252 165	248 524	500 689
Celkem	980 943	955 657	1 936 600

(propočteno podle definitivních výsledků sčítání lidu k 1. 3. 1961, uveřejněného ve Statistické ročenke ČSSR — 1964)

Biologicko-psychologické zvláštnosti mládeže⁶

Jak jsme již uvedli, v tomto období dochází ke zlomu mezi dospíváním a dospělostí. Zatímco biologický proces dospívání je již v podstatě ukončen, vývoj vyšší nervové, jakož i psychické činnosti postupně vrcholí, nabývá základních kvalit těchto činností u dospělého člověka.

Zvláštnosti rozvoje vyšší nervové činnosti tohoto období lze schematicky charakterizovat: — vzrůstající úlohou vlivu mozkové kůry na podkoří; — růstem vlivu

³ Přejímáme zde s menšími úpravami kategorizaci obecných zvláštností tak, jak je uvedena v práci K. Máchy — M. Marušáka, *Etika a dnešek*. Bratislava, Osveta 1963, str. 88–89.

⁴ V tomto období vykonává většina chlapců vojenskou základní službu. Tato okolnost, jejich koncentrace do určitých organických celků v relativně stejném prostředí, vytváří optimální podmínky pro nejrůznější sociologické výzkumy. V současné době se v armádě začíná věnovat

značná pozornost studiu generačních zvláštností vojenské mládeže.

⁵ *Statistická ročenka ČSSR 1964*. Praha, SNTL 1964, str. 66.

⁶ Těmito zvláštnostmi, zejména psychologickou charakteristikou mládeže období pozdní adolescence, se podrobně zabývá Oldřich Mikšík ve své práci „*Vojenská psychologie*“. Praha, Naše Vojsko 1964, str. 214–271.

druhé signální soustavy na mozkovou činnost; — postupným vyrovnáváním inhibice s excitací. Zřetelně v tomto období vidíme rozpornou jednotu fyziologických a psychologických procesů, typických na jedné straně pro dospívání, a na druhé straně již pro dospělost. V myšlení a jednání nalézáme mnohé rysy, které jsou příznačné jak pro období rané adolescence, tak již rané dospělosti. Přesto se domníváme, že pro většinu mladých lidí tohoto období je typická značná odlišnost od dospělého člověka. Ukážeme nyní základní psychologické zvláštnosti mládeže tohoto věku, které nepřímo souvisí jak s jejím fyziologickým vývojem, tak i sociálně ekonomickým postavením.

Je to především *touha po samostatnosti v myšlení a jednání*. Ta se projevuje zejména iniciativou, elánem a snahou překonávat překážky. Mladý člověk chce být uznáván okolím již za dospělého, má typickou tíživost a zvýšené sebevědomí. Chce něco dokázat, být prospěšným a nějakým způsobem vyniknout. Vzhledem k tomu je pro mladého člověka charakteristická soutěživost, neustálá snaha porovnat s někým své síly a schopnosti, naučit se a udělat co nejvíc, být prvním. Proto touží po poznání a proniknutí až na „kořen věci“, k podstatě jevů. Touha po samostatnosti v myšlení a jednání je provázena *zvýšenou kritičností* mladého člověka k okolí.

Je přirozeně zaměřena k myšlení a jednání dospělých, k srovnávání jejich slov a činů, ideálů a praxe, morálních zásad a konkrétního způsobu života. Proto lze především u mládeže nalézt smysl pro nové, „schopnost vidět novým, vnímavým a objevným pohledem to, co starší generace chápe konvenčně.“⁷ Proto mladý člověk nesrovnává skutečnost, do které se narodil a kterou prožívá, s minulostí, ale s ideály, které si vytvořil na základě působení celé společnosti a svých vlastních úvah. Zvýšená kritičnost se projevuje i v některých vnějších projevech myšlení a jednání mládeže, podstatně se lišících od způsobu života, myšlení a jednání starších. Vlivem právě svých biologicko-psychologických, ale současně sociálně ekonomických zvláštností nutně reaguje na skutečnost jinak

než dospělí lidé. Tento rys dále bezprostředně souvisí s odporem mladých proti vnucované autoritě, proti mentorování, konzervatismu a dogmatismu. Proces „osamostatňování se“ mladého člověka v myšlení a jednání je konečně stále ještě v tomto období provázen *romantičností, touhou po dobrodružství a celkovou zaměřeností do budoucnosti*.

Všechny tyto základní zvláštnosti se však spíše jeví jako objektivní tendence. I zde platí, že to, co se projevuje jako obecné pro mládež jako věkovou sociální skupinu, nemusí být platné pro každého jejího příslušníka. Kromě toho se tyto zvláštnosti prosazují a uplatňují v těsné závislosti na postavení mládeže v určitém společenském prostředí. To znamená, že se mohou projevovat v pozitivním, ale i negativním slova smyslu. Tak například iniciativa a snaha mládeže překonávat překážky může za určitých okolností vést až k „demonstrativní“ činnosti, k okázalé revoltě či vzpouře bez důvodu. To však přirozeně závisí na jejím vedení, na kvalitě společenského prostředí, které ji obklopuje. Současné myšlenkové procesy mladého člověka jsou často poplatné právě jeho „mládí“. Bývají poznamenány i překotností, často jednostrannými až ukvapenými závěry, tendencí k nadměrnému zevšeobecňování. U mladých tohoto období jsme svědky ještě silně impulsivního myšlení, citění a jednání, zvláště ve složitějších situacích, stejně tak rychlých zvratů v dílčích názorech a postojích. Konstatujeme v jejich myšlení ukvapené úsudky při řešení vážných a odpovědných otázek každodenního života. Konečně mladí lidé (stejně jako všichni, kdo mají ještě málo vědomostí a životních zkušeností) mají sklony podléhat bezprostředním, silně a často citově působícím faktům.

I v oblasti citových stavů se setkáváme s rozpornou jednotou procesů dospívání a začínající dospělosti. Citová stránka člověka hraje v tomto věku ještě velmi významnou úlohu, často větší, než se předpokládá. To se projevuje nejen v myšlení, ale i v jednání mladého člověka; rozumová „korekce“ není ještě dostatečně výrazná, zejména stálá. Na druhé straně nelze však mluvit ani o stálosti citů, spíše o jejich

⁷ K. Mácha — M. Marušlak, cit. dílo, str. 90.

rychlém střídání, současně o jejich značné intenzitě. Stejně tak v oblasti volního jednání se střetávají rysy adolescence s rysy volního jednání již dospělého člověka. Značná živelnost a impulsivnost v jednání se střídá s hledáním vědomých cílů a prostředků, volním jednáním. Rozhodují se rychle, pohotově volí prostředky k dosažení určitého předsevzetí, jež přijali. Zpravidla ale velmi brzy zjišťují různé obtíže a překážky, které zapomněli vzít dříve v úvahu. Překonávání těchto obtíží je však již v tomto věku záležitostí stále více vědomě volní. Současně u lidí tohoto období dochází proti mladším ke značnému přesunu v kvalitě potřeb a zájmů. Tento přesun má tendenci co nejvíce prospět okolí (společnosti), současně potřebě společenského uznání a sebeuplatnění. Náhorně to dokumentuje i motivace zájmu o vojenské povolání.⁸

	Chlapci	
	17 let	19 let
1. Intelektuální a technické zájmy	39,9 %	17,8 %
2. Romantismus	34,8 %	10,7 %
3. Poutavost vnějších znaků	17,5 %	7,1 %
4. Snaha po sebeuplatnění	8,7 %	25,0 %
5. Zájem společnosti prospět	4,3 %	32,1 %

V pozdním období adolescence dochází ke krystalizaci a ustálení světového názoru mladého člověka, a to zejména korekci získaných světonázorových představ vlastními názory. V této době se totiž zvlášť intenzivně vyvíjí *potřeba vytvořit si svůj vlastní názor na život, společnost a svět*. „Dříve jsem názory na život a vůbec na vše důležité víceméně automaticky přijímal od rodičů a také učitelů. Dnes je hlavně srovnávám s názory kamarádů, hodně přemýšlím také sám“ – je typickou odpovědí, projevem této tendence. Jde přitom již o vytvoření určitého souhrnu životních názorů a postojů nejen výlučně světonázorového charakteru, ale i sociálně ekonomického, etického apod. Zatímco v dřívějším věku jde zejména o pouhé kvantitativní narůstání sumy poznatků a znalostí,

dochází nyní k jejich určité syntéze, zpracování. Schopnost abstraktně myslet, rozvíjet a formovat určité názory je důležitou psychologickou podmínkou pro vytváření světového názoru. Obecné pojmy a poučky se třídí a stále více konfrontují s fakty a vlastní zkušeností. Není sporu o tom, že tato fakta i zkušenosti, často i při vysokém úsilí, zůstávají pouze ve světě vnějších jevů, na povrchu skutečně podstatných procesů. Potřeba vytvořit si vlastní názor na svět je provázána potřebou dokonale poznat sebe sama, odhadnout své schopnosti a životní ambice. Zvýšené sebevědomí začíná být vnitřně stále kritičtější posuzováno. Tato potřeba určité „introspekce“, sebezpozorování, bezprostředně souvisí s další, s *potřebou relativní nezávislosti a svobody myšlení i jednání* (jde paralelně s osamostatňováním mladého člověka od závislosti na rodině a jiných přímých vlivech). Vytváření životních ideálů nabývá v této době obecnější a přitom značně individuální podoby, až výrazně subjektivní.

Relativnost nezávislosti a svobody myšlení i jednání je dána *potřebou společenského uznání*. Snad každý, zejména však mladý člověk, touží uplatnit své síly, vyniknout, prostě být užitečný a prospěšný. Proto hledá v každé činnosti, do které je „vržen“ a vtahován, společenský smysl a význam, chce jí dát pečeť své osobní účasti. Nemůže být pro něj nic nelidštějšího než to, nemůže-li tyto své hodnoty uplatnit v tvořivé práci. *Chce působit na své okolí, nechce být pouze jeho produktem*.

Stručný výčet těchto zvláštností mládeže, fyzických i duševních, citových, volních, potřeb a zájmů tvoří důležitou součást její charakteristiky. Je však nezbytné je úzce spojit a se zvláštnostmi ostatními: sociálně ekonomickými a ideově politickými. V mnohém se překrývají a vzájemně podmiňují.

Sociálně ekonomické zvláštnosti mládeže

Mladí lidé se přirozeně liší od starších biologicky a psychicky. To ovšem říci nestačí. Člověk je tvor společenský; důležité je tedy prostředí, ve kterém žije. Mladý člověk, stejně jako všichni lidé, je nejen pro-

⁸ Tabulka převzata z cit. díla O. Mikšíka, str.244.

duktem svého okolí, ale i jeho spolutvůrcem. Je nejen objektem působení společnosti, ale i relativně samostatně myslícím a jednajícím subjektem. Na každého člověka, tedy i mladého, působí velmi mnoho sociálně ekonomických činitelů. Je to především nejbližší společenské prostředí: rodina, škola, práce a pracoviště, přátelé a známí, organizace a spolky. Přitom na činitele tohoto nejbližšího společenského prostředí i přímo na člověka působí širší společenské prostředí: poměry hospodářské a politické, situace v boji tříd, zvláštnosti národa a kraje, kultura, knihy, film, hudba, noviny, rozhlas a televize, náboženství, politická propaganda a agitace atd.⁹ Ovšem to samo o sobě nic neříká o sociálně ekonomických zvláštnostech mládeže. To, že myšlení a jednání mládeže je determinováno sociálně ekonomickými poměry, není její zvláštností. Stejně tak, že je současné i subjektem společenského vývoje, ji neodlišuje od jiných věkových sociálních skupin. Tyto skutečnosti jsou univerzální pro celou lidskou společnost, každou sociální skupinu i pro každého jednotlivce.

Mladý člověk se rodí, je „vržen“ vždy do určitého společenského prostředí. Rodí se do skutečnosti, kterou si nevybírá, která je z jeho hlediska určitým, v podstatě již hotovým systémem materiálních i duchovních hodnot. Přistupuje proto k této skutečnosti a jejím konfliktům z „vnějšku“, není jí vázán ekonomicky ani politicky. Tento pohled z „vnějšku“ je jednou z důležitých příčin zvýšené kritičnosti mládeže. Teoretickým studiem a postupně získávanou životní zkušeností poznává, že na skutečnosti, která jej obklopuje, je mnoho přežitého a že je třeba ji přinejmenším zdokonalovat. Nejsou to ovšem jen mladí lidé, kteří se takto dynamicky dívají na skutečnost (a nejsou to ani všichni mladí lidé). Ale postoj mladého člověka ke skutečnosti je objektivně kritičtější, mj. pro-

tože dosud nezaujímá žádnou společenskou pozici a roli. Také jakmile je začne zaujímat, přestává být mladým člověkem. Miroslav Jodl¹⁰ vymezuje z hlediska sociologického obsah pojmu *mládež* jako ty členy společnosti, kteří „ony zmíněné pozice, spjaté s fungováním hospodářského, politického a kulturního života v zemi, ještě nezastávají.“ S tím lze plně souhlasit; tento vztah *mládeže ke společenským pozicím a rolím je její základní sociálně ekonomickou zvláštností*.

Tím, že člověk začíná zastávat určité společenské pozice a role, podstatně se mění jeho postoj ke skutečnosti. To samozřejmě neznamená, že rázem ztrácí všechny zvláštnosti charakteristické pro mladého člověka.¹¹ Společenská role se však nakonec stává součástí osobnosti člověka, i když není vždy ve shodě s jeho základními vlastnostmi; vzájemně na sebe působí. Na druhé straně se rolím člověk učí již od dětství — roli otce, prodáváče, učitele, veřejného pracovníka. Není však jisté třeba zdůrazňovat, jaký je rozdíl mezi přípravou na určitou roli a jejím výkonem. Vládnoucí třída jako reprezentant a představitel určité skutečnosti vede mládež vždy k tomu, aby její skutečnost přijala za svou, aby se s ní ztotožnila.¹²

Mladý člověk zaujímá vždy určitý postoj ke skutečnosti, který je vymezen dvěma extrémními podobami:

postoj pozitivní — subjekt víceméně akceptuje konkrétní skutečnost a v jejím rámci uplatňuje svou aktivitu;

postoj negativní — subjekt neakceptuje existující skutečnost a svou aktivitu uplatňuje v rozporu s ní; zvláštním druhem tohoto postoje je pasivní rezistence — subjekt akceptuje existující skutečnost formálně, pouze se jí přizpůsobuje.

Celkem lze toto postavení mládeže cha-

⁹ Viz V. Tardy a kol., *Psychologie pro učitelé školy*. Praha, SPN, 1962, str. 262.

¹⁰ M. Jodl, *Mládež-hodnoty-politika*, Literární noviny č. 41/1964.

¹¹ Přesto mnoho lidí, kteří „ve svém mládí a v následujících letech jsou žhaví revolucionáři a reformátoři, jakmile jsou v pevném postavení a zakládají rodiny, jdou do defenzivy a brání status quo...“ (Karl Mannheim, *Diagnose unserer Zeit*, Zürich 1951, str. 57, kapitola *Das Problem der Jugend in der modernen Gesellschaft*, překlad z anglického originálu *Diagnosis of our time*.)

¹² Je samozřejmé, že rozhodující je, o jaký systém hodnot, o jakou skutečnost jde. Jsou ovšem takové situace, kdy zcela reakční podstata skuteč-

nosti je zdobena přitažlivými, ba dokonce některými relativně pokrokovými vnějšími znaky, které ji do značné míry zakrývají. Naopak progresivní podstata skutečnosti může být značně deformována. Lidé, především mladí, nedovedou vždy správně postřehnout, zda vnější jevy jsou adekvátní podstatě. A tak si lze, přirozeně velmi zjednodušeně, vyložit, proč například fašismus nalezl tak značnou oporu mezi německou mládeží nebo proč socialismus nenalezl mezi mládeží světa tak sponátní ohlas, jak by si jeho objektivní pokrokovost zasloužila. Vlivů je jistě více, tento však patří k nejdůležitějším: cesta od poznání jevové a předmětné skutečnosti k pochopení konkrétní totality se všemi podstatnými určeními je složitá.

rakterizovat jako přípravu na budoucí historické poslání. Dospívající mládež se „osvobozuje“ ze „zajetí“ rodiny, vlastní rodinu si ještě nezaložila, důležitou společenskou roli rodičů ještě nezastává. Dospívající mládež se učí, studuje, zaučuje se, připravuje se na své budoucí povolání, ale ještě žádnou hospodářskou pozici nezaujímá. A stejně je tomu ve všech ostatních oblastech společenského života, „... mládež se teprve připravuje převzít tyto pozice z rukou dospělých, »nastoupit na jejich místo.« Role, kterou hraje mládež, není tedy role bezprostřední výkonové činnosti, ale přípravy na tuto činnost. Mládež se učí ve škole i v dílně, studuje, po vyučení a vystudování se pod dozorem zkušených zaučuje ve své práci, ve svém povolání. Ještě není plně odkázána na sebe ani v práci, ani v ostatním životě, ještě nepřevzala štafetu“.¹³

A to je důležité východisko pro správné pochopení postavení a situace mládeže v sociálně ekonomické struktuře společnosti. Znovu zdůrazňujeme, že v našem případě není rozhodující, o jakou společnost jde. V žádném případě nejde o roli pouhého neúčastněného diváka, ale člověka, který se svým způsobem vyrovnává se skutečností. A jeho postavení mu umožňuje, aby ji zkoumal a přejímal kriticky; v tom je také jedna ze záruk společenského vývoje. Tento vztah mladého člověka ke skutečnosti a jemu odpovídající pocit je zvláště dobře patrný u mládeže v adolescenci — pocit „já“ a „oni“. I když „oni“ nejsou nebo nemusí být jeho nepřáteli (jsou to často i lidé, kterých si váží), jsou to „oni“. „Oni“ představují skutečnost; nejsou to však „my“.

Sociálně ekonomické zvláštnosti mládeže lze charakterizovat: — *postojem přípravu na společenský život, na zařazení do pracovního procesu; — postupným sociálně ekonomickým osamostatňováním. Základní sociálně ekonomickou zvláštností mládeže však je, že dosud nezaujímá žádné společenské pozice a nemá žádné role.* Tato zvláštnost spolu s biologicko-psychologickými zvláštnostmi je rozhodující pro charakteristiku mládeže jako věkové sociální skupiny. Všechny ostatní zvláštnosti jsou pouze odvozené.

Ideově politické zvláštnosti mládeže

Ideově politické zvláštnosti mládeže velmi úzce souvisí se sociálně ekonomickými a odvozují se z nich; patrná je korelace i s biologicko-psychologickými. V těchto zvláštnostech je zafixováno postavení a vztah mladého člověka ke skutečnosti i jeho biologické „mládí“. Rozporná jednota procesů dospívání a dospělosti se projevuje i v této rovině. Ze vztahu mladého člověka k sociálním poměrům vyplývá i jeho vztah k společenskému vědomí. Je „vržen“ do systému společenských idejí, politických, filosofických a estetických názorů, náboženských vyznání apod. Vztah k tomuto systému je součástí jeho postavení v sociální struktuře společnosti. Opět jde o pocit „já“ a „oni“; „oni“ lze chápat jako ideový a kulturní odkaz otců. Mladí lidé znají především společenské ideje, názory a teorie vládnucí ve společnosti. Seznamují se s nimi již od mládí, v rodině, ve škole i v praktickém životě (přitom nemusí být ideové působení vždy jednotné). Tento systém ideových názorů a postojů na ně působí, mnohé přejímají; ale jejich vztah k němu je poněkud jiný než starších. Vidí jej svýma očima, mají k němu zejména jiný citový vztah, velmi často slabý nebo dokonce žádný. Mládež totiž tyto ideje a politické postoje „neprobíjávala“, nestála ani u jejich zrodu, ani dosud neměla možnost je uvádět do života. Ale učí se jim, poznává je v teorii i v praxi, bývá svědkem jejich deformace. Srovnává je proto se svou, byť malou, životní zkušeností, se svými představami a plány.

Při rozboru biologicko-psychologických zvláštností jsme uváděli, jak je důležité období pozdní adolescence pro stabilizaci a krystalizaci světového názoru. Potřeba vytvořit si vlastní názor na svět není však determinována jen psychickými aspekty; jsou to zároveň hlediska společenská. Mladý člověk na přechodu k dospělosti, těsně před vstupem do všestranného života cítí tuto potřebu jako zcela nezbytný sociální požadavek: mít vlastní názor, mít pevné životní zásady. Přitom, a to je již odraz zvláštností předcházejících, je zřetelná snaha, aby tyto životní názory a zásady byly pokud možno originální a zvláštní. Tato snaha bezprostředně souvisí s potřebou

¹³ M. Jodl, cit. úvaha.

bou svobody, která provází člověka od nejútlejšího mládí. Avšak právě v tomto období se dostává mladý člověk do zcela paradoxní situace: „osvobozuje se a osamostatňuje“, nabývá dojmu osobní svobody, ale zároveň zjišťuje, že jeho svoboda je omezena svobodou ostatních, zákony společnosti. Mezi ně počítá i systém idejí, politických názorů a postojů.

Základní ideově politické zvláštnosti mládeže lze charakterizovat: — *způsobem hodnocení a zkoumání systému idejí, politických názorů a postojů*; — *potřebou vytvořit si vlastní názor na svět, na smysl a perspektivy lidského života*.

* * *

Stručná charakteristika obecných zvláštností mládeže nám dovoluje konstatovat, že jsou *univerzální* pro každou sociální skupinu mládeže. Současně jsou *přechodné*; jsou typické pro lidské pokolení pouze v době jeho mládí. Obecné zvláštnosti pomáhají vymezit místo mládeže ve společenské struktuře. Charakterizují ji ve vztahu k ostatním věkovým sociálním skupinám. Biologicko-psychologické, sociálně ekonomické a ideově politické zvláštnosti jsou základní roviny, kterými lze tento vztah nejpřehledněji vyjádřit. Zároveň se domníváme, že obecné zvláštnosti naznačují, že místo mládeže je objektivně na straně společenského pokroku, že jsou dokonce jednou z jeho záruk a předpokladů. To neznamena, že mladí lidé v konkrétní situaci stojí vždy na straně pokroku, ani že sami živelně toto své místo musí najít.¹⁴ Soudíme, že *obecné zvláštnosti mládeže jsou objektivní podmínkou její sociální progresu*. Tato hypotéza by si ovšem zasloužila konkrétní sociálně historické analýzy. V této souvislosti říká Palmiro Togliatti:

„Starší generace dělají často tu chybu, že vystupují před mládeží jako mentoři, stavíce před ni světlý příklad minulých

dob. Podíváme-li se však na věc blíže, zjistíme, že ve všech historických obdobích to byla především mládež, která zaujímala přední místa, byla oporou pokroku, ... mládež je nutno považovat za sílu revoluční.“¹⁵

Mládež je věkovou sociální skupinou (zpravidla se udává rozmezí 14–24, dokonce i 30 let),¹⁶ která vykonává důležitou funkci v sociální struktuře společnosti, kapitalistické i socialistické. Předpokládáme, že za přechodu společnosti ke komunismu, stíráním sociálních vztahů jiného charakteru, bude se tato její funkce dále prohlubovat.

2. Mládež jako generace

Pojem mládeže jako věkové sociální skupiny nelze ztotožňovat s pojmem generace. V předkapitalistických formacích nebyly objektivní podmínky ani pro vznik mládeže jako věkové sociální skupiny, ani jako generace. Jak jsme uvedli, počínaje kapitalistickou epochou patří mládež jako sociální skupina již trvale do sociální struktury každé společnosti. Tak tomu není s generacemi, s generačními vztahy; jejich vznik a modelace je determinována specifickou historickou situací, dynamikou jejího vývoje. A tak můžeme říci s Ernstem Fischerem: „Starí a mladí byli vždycky, stejně tak i konflikt mezi syny a otci; avšak nebyl vždy boj generací.“¹⁷

Slovo generace pochází z latinského *gens*, což znamená rod, pokolení. Slova generace se však běžně používá v užším smyslu, než má „rod“, „lidský rod“. Používá se zpravidla k označení *pouze určité skupiny lidského rodu*, a to výhradně takové, jejíž příslušníky přes značnou vnitřní individuální nesourodost (ta je dána i několika vrstvami v jejím rámci) pojí některé *specifické zvláštnosti*, které ji vtiskují určitý osobitý charakter.

¹⁴ Włodzimierz Sokorski kategoricky tvrdí, že v třídní společnosti „... mládež může být stejně nápomocná silám reakce jako revoluce“; uvádí příklady úlohy mládeže ve fašistických systémech, v OAS, rasistických pogromech, ale současně v kubánské nebo alžírské revoluci. Podobných příkladů je jistě bezpočet, nejsou však argumentem proti objektivně pokrokové úloze mládeže. (W. Sokorski: *Współczesność i młodzi*, Warszawa, Iskry, 1963, str. 21).

Stejně K. Mannheim tvrdí, že mládež ve své přirozenosti není ani pokroková, ani konzervativní. (K. Mannheim, cit. dílo, str. 56.) Připustit oprávněnost těchto názorů znamená pochybovat o spo-

lečenském vývoji; o silách, které jsou jeho garanty. Mládež má podle našeho názoru, právě díky svým obecným zvláštnostem, tendenci patřit k těmto silám.

¹⁵ P. Togliatti, z dopisu Sjezdu italské komunistické mládeže, Unità z 26. 1. 1964.

¹⁶ Zatímco období biologického „mládí“ se vlivem akcelerace procesu růstu a vývoje člověka relativně zkracuje, pak ostatní zvláštnosti mládeže nedovolují toto rozmezí podstatně zkracovat; mládež není kategorií pouze biologickou, ale i společenskou.

¹⁷ E. Fischer: *Problémy mládež generací*. Bratislava, Mladé letá, 1964, str. 15.

Pojmu generace se používá v nejrůznějších významech; jednou jako kategorie výhradně biologické, jindy sociální, v užším slova smyslu tak nazýváme určitou skupinu společného politického, kulturního i jiného zaměření.¹⁸

Uvedli jsme, že vznik mladé generace, tudíž i jejich specifických zvláštností, je determinován specifickou historickou situací. Uplynulý společenský vývoj, počínaje kapitalistickou společností, ukazuje, že bylo více těch historických období, v nichž se mládež jako generace neformovala. V těchto obdobích nelze identifikovat specifické zvláštnosti vyrůstajících mladých lidí, prosazují se pouze jejich obecné zvláštnosti. Těch období, ve kterých se modelovala generace, je mnohem méně. Každé období je charakterizováno příslušnými sociálně ekonomickými procesy. Jsou období více-méně relativní stagnace a opakování společenských a hospodářských procesů, jsou naopak období jejich bouřlivého rozvoje a změn, a to jak ve státním (národním), tak i v mezinárodním měřítku. To úzce souvisí se základní tezí materialistického pojetí dějin, že lidé jsou vždy produktem, ale současně vždy producentem svých vlastních společenských vztahů. A v dějinách jsou období, kdy lidé jsou spíše determinováni prostředím (degradováni na objekt vnějšího okolí), a naopak období převládající aktivity lidí. Zatímco první období je charakterizováno takřka neměnnou so-

ciální strukturou, je pro druhé typická právě její dynamika.¹⁹

Období relativní stagnace a opakování společenských a hospodářských procesů, a tedy i lidské činnosti, nevyvolává potřebu nějakých specifických postojů k této skutečnosti, nejsou ani podmínky pro jejich vznik. Neexistují proto ani podmínky pro vznik nové generace. V tomto období podle Lenina „masy spí“. Období bouřlivého rozvoje a změn, revoluční přeměny sociální struktury a její ideologické nadstavby naopak vyžaduje vyhraněné, specifické postoje, vytváří pro jejich vznik nezbytné podmínky. V tomto období vznikají tudíž i objektivní předpoklady pro vznik nové generace. Konkrétní historická situace determinuje generační modelaci, bude-li to generace výrazná nebo méně výrazná, do jaké míry a kdy dojde k uskutečnění jejich cílů a snah. Není náhodou, že současně v tomto období bouřlivých přeměn vždy vrcholí boj společnosti o vědomí mládeže. Mládež se stává předmětem všestranné péče a pozornosti vládnoucí třídy, ale i ostatních sociálních skupin a tříd, jejich organizací a institucí. Mladá generace se stává důležitým objektem taktiky a bojů o její přízeň. Je si vědoma svého zvláštního postavení, svou povahou a svými zvláštnostmi chce být „vpuštěna“ do bouřlivého rozmachu společenských přeměn.²⁰

Z toho lze vyvodit závěr: *vznik generace je podmíněn specifickou historickou situa-*

¹⁸ Karel Mácha a Jiřina Máchová ve své práci *Lidé a socialismus* (Praha, Svobodné slovo, 1964) vysvětlují obsah pojmu generace tak, jak se všeobecně chápá a používá:

- společný okruh současníků, vrstevníků (narozených v téměř časovém období 30–50 let)
- souhrn současníků, kteří řeší ve svém životě určité společné problémy (např. v naší historii generace roku 1848)
- společný okruh zájmů, myšlenek, idejí, citů, které jsou sdíleny určitým okruhem lidí a jsou jimi aktivně vyjadřovány (např. literární generace 90. let XIX. století)
- úzká skupina tvůrčích pracovníků (např. umělců, teoretiků apod.), která vyjadřuje společné základní myšlenky své doby nebo svých vrstevníků
- odlišení i v rovině srovnávání „staré“ a „mladé“ generace.

Podrobně vymezuje obsah pojmu pokolení (generace) Marie Ossowska; po eliminaci různých variant zůstává u tří významů generačního určení: uvažuje o kategoriích biologické, kulturní nebo sociálně historické.

(M. Ossowska: *Koncepcja pokolenia*, Studia Socjologiczne Nr 2 (9), 1963, str. 47.)

¹⁹ Dynamikou společenského vývoje, rozbořením jeho jednotlivých období se velmi podnětně zabývají R. Urbánek a K. Michňák ve své práci *Společenské třídy*, Praha, Svobodné slovo 1964.

²⁰ K podobnému závěru, i když v idealistickém

pojetí, dospívá Karl Mannheim: „Není obtížné uhodnout, které to jsou společnosti, v nichž staří požívají vážnosti a kde se síly mládeže nedostávají do nějakého pohybu, hnutí, ale zůstávají jako nevyužité rezervy. Jsem přesvědčen, že ustálené společnosti, které se vyvíjejí jen krokem a v nichž změny probíhají jen v relativně pomalém tempu, se opírají hlavně o zkušenosti starých. Zde budou váhat probudit nové síly uzavřené v mládeži, jejich výchovný systém se bude soustřeďovat na další předávání tradice, jejich učební metody se budou koncentrovat na reprodukci a opakování. Duchovní a vitální rezervy mládeže budou zde úmyslně ponechány ladem, protože nikdo nechce jimi vyvolat nějaké nové tendence: proti těmto stacionárním nebo jen pomalu se měnícím společnostem jsou dynamické společnosti, ty, jejichž sociální a politické krédo zní „budovat nové“, ty se opírají o spolupráci s mládeží. Mobilizují své vitální síly a používají jich k tomu, aby měnily stávající formy společenského uspořádání. V tomto smyslu jsou jen rozdíly mezi společnostmi, která chce revolučně převrátit, a společnostmi, která chce pouze reformovat. V obou případech může být vůle stvořit něco nového uskutečněna pouze s pomocí mládeže... ona je rezervou, která vystoupí jen tehdy, je-li takové oživení chtěno...“ V naší interpretaci: mládež se formuje jako generace tehdy, jsou-li pro to vytvořeny příznivé podmínky, tj. společenské a z nich především hospodářské. (K. Mannheim, cit. dílo, str. 53.)

ci, vyznačující se zvýšenou aktivitou lidí, tj. v revolučních nebo přechodných obdobích na rozmezí epoch. Společné prožitky této historické situace, formující zážitky, vytvářejí ony specifické zvláštnosti, které dělají generaci generací, které jí vtiskují osobitý charakter. Specifické zvláštnosti generace mají tudíž objektivní základ v podmínkách a okolnostech, za nichž její příslušníci vyrůstají a posléze vstupují do společenského života. Jsou to především materiální podmínky života společnosti, ale i příslušná atmosféra společenského vědomí. „Dějiny nejsou nic jiného než sled jednotlivých generací, z nichž každá těží z materiálu, kapitálu, výrobních sil, které jí odkázaly všechny předchozí generace, pokračuje tedy jednak za úplně změněných okolností v tradiční činnosti, jednak úplně změněnou činností modifikuje staré okolnosti...²¹ Dějiny jsou tedy provázány neustálým dialektickým působením poměrů na generace a generací na poměry (i když u Marxe znamená generace – lidský rod), „... okolnosti jsou vytvářeny lidmi, stejně jako lidé jsou vytvářeni okolnostmi.“²² Tak se to má i s generací v našem smyslu; chápeme ji nejen jako komponentu současnosti, ale i budoucnosti.

Uváděli jsme, že *specifické zvláštnosti pojí značně vnitřně nesourodou skupinu v jeden celek*. Přirozeně, v každé generaci existují hluboké rozdíly, současně však některé společné prvky a znaky.²³ Není sporu o tom, že třídní příslušnost mladého člověka v třídní společnosti má pro utváření jeho světového názoru rozhodující význam, prosazuje se jako obecná tendence. V každé generaci existují dále rozdíly podle vzdělání, povolání, rozdíly nejružnějšího druhu, rozmanitá vnitřní diferenciaci. Máme-li vymezit pojem generace, je nezbytné uvést, že její specifický charakter není dán aritmetickým součtem charakterů každého jejího příslušníka, zpravidla ani ne většiny. *Nositelům specifických zvláštností bývá často pouze určitá progresivní*

část mládeže, její „špička“, elita, předvoj; cíle a snahy této části mládeže jsou v nejtěsnějším souladu s objektivními potřebami společenského vývoje. Ernst Fischer uvádí, že v každé mladé generaci „jsou typické menšiny, které vynikají nad obvyklejně netypickou většinou, jdou v jejím čele. Typické se jen zřídka kdy shoduje s průměrným. V stagnujících obdobích může průměrné tvořit typ, v rychle se vyvíjejících se typickým stává nové, neobvyklé, to co se liší od obvyklého.“²⁴ O specifických zvláštnostech lze spíše tedy mluvit jako o určité tendenci, která vtiskuje generaci ráz. *Generaci proto chápeme především jako objektivní tendenci ve vývoji mládeže, respektive jejího předvoje.*

Co platí a jeví se jako obecné, v našem případě zvláštní, nemusí platit a jevit se u jedinečného. Zvláštní je protikladnou jednotou obecného a jedinečného. Není náhodou, že to, co se projevuje jako tendence celé generace, se zpravidla zdá nesprávnou generalizací vlastností mládeže určitého historického období.²⁵

Konečně respektujeme skutečnost, že nejsou v každé době nezbytné podmínky, které by vedly k vzniku a formování mladé generace. To znamená, že mohou být společnosti bez jakékoliv generace, nebo naopak může být i několik generací v rámci jedné sociální struktury. Z toho vyplývá, že i životnost různých generací je různá; „stárnutím“ generace (biologickým i sociálně ekonomickým) ustupují specifické zvláštnosti stále více do pozadí, generace pomalu přestává být generací. Starší generace se stále více vnitřně diferencují, i když je spojuje určité společné povědomí. Současně nelze opominout, že každá mladá generace se podobá všem generacím mládeže a všem sociálním skupinám mládeže obecnými zvláštnostmi (biologicko-psychologickými, sociálně ekonomickými a ideově politickými).

Generační vztahy, stejně jako vztahy mezi jednotlivými věkovými sociálními

²¹ K. Marx, B. Engels, *Spisy* 3, Praha, SNPL, 1958, str. 58–59.

²² K. Marx, B. Engels, cit. dílo, str. 52.

²³ P. Togliatti říká, že o vzniku nové generace lze mluvit tehdy, „... když se v ideologické a praktické orientaci mladých mužů a žen vstupujících do života projevují určité stejnorodé prvky, z jejichž souhrnu vznikají nové problémy a nové zkušenosti, neboť uzavíráním těchto nových problémů a utvářením těchto zkušeností vystavují před lidmi další otázky týkající se jejich dnešního i zítřejšího života a objevují se i nové odpovědi

na tyto otázky.“ (*Otázky míru a socialismu* č. 11/1961.)

²⁴ E. Fischer, cit. dílo, str. 18.

²⁵ To se zvlášť typicky projevuje v hodnocení poválečné generace u nás, která začala veřejně vystupovat v období 1945–48. Hodnocením se vytýká, že příliš jednoznačně charakterizují mládež těchto let; zapomínají, že její část byla pod vlivem reakčních stran apod. I když připustíme oprávněnost těchto výtek, nejsou přece pro poválečnou generaci zvláštní.

skupinami, se formují na základě mimoekonomických faktorů. Generační vztahy jsou determinovány nejen obecnými zvláštnostmi jednotlivých věkových sociálních skupin, ale současně a především jejich zvláštnostmi specifickými. Z předcházejícího vyplývá, že specifické zvláštnosti jsou charakteru výlučně společenského, že *generace je kategorií výlučně společenskou*. Z toho lze vyvodit další závěr: generace je výrazem určitého společenského vztahu, generace je vztah. Mladou generaci lze posuzovat podle jejího vztahu ke společnosti, podle jejích specifických zvláštností vzhledem ke skutečnosti. Soudíme, že přitom rozhodující jsou její problémy existenční a existenciální. Palmiro Togliatti považuje za základní problém generace problém hmotný, „jímž je problém její budoucnosti, perspektiv její existence.“²⁶ Tento problém mladé generace v socialismu a kapitalismu je jistě kvalitativně rozdílný.

Generační vztahy nenabývají v žádné společnosti podoby antagonismu; ani v třídní, ani v beztřídní. Přesto vztah mladí a společnost, mladá generace a starší generace, existuje; existuje tudíž generační problém. Patří do škály společenských neantagonistických vztahů a konfliktů. Boj věkově mladých a starých lidí, vztah mezi generacemi není bojem nového se starým; je pouze jedním z jeho aspektů. Přitom se zpravidla tento boj neodehrává otevřeně a za zvuku polnic; jeho projevem je i vzájemná skrytá negace hodnot, které ta či ona generace prosazuje do života. *Generace*

je postoj ke skutečnosti z hlediska budoucnosti, je program. Výjimečně může být programem i bezprogramovost. Mladá generace je zpravidla vždy v útoku proti konvenčnosti, ornamentu, opakování. Je v ofenzivě proti všemu strnulému, filistrovskému, zkrátka proti všemu, co brání životu. Jejím ideálem je vnitřně se ztotožnit s tím, co je nové, revoluční. Je vždy přesvědčena, že společnost bude řídit a povede lépe než generace předcházející. Smyslem jejího úsilí je vždy boj o člověka, o jeho hodnoty. Generační problém vzniká v revolučních nebo přechodných obdobích na rozmezí epoch. Proto nabývá na celém světě zvláštního charakteru dnes, kdy se rozhoduje o dalších osudech lidstva.

Obecné zvláštnosti mládeže jsou většinou známé, není nesnadné je vystopovat v charakteru mládeže. Méně snadné je poznat ty, které jsou vlastně „odrazem doby“ a objektivní tendence společenského vývoje. Zvláště tehdy, nejsou-li předmětem soustavného studia celé společnosti. Potom hrozí nebezpečí, že společnost ztratí kontakt s mládeží.

Rozhodující v našem pojetí generace (na rozdíl od mládeže jako věkové sociální skupiny) je její chápání jako objektivní tendence vývoje mládeže. Proto je důležité včas postihnout to nové a zvláštní, co s sebou přináší každá mladá generace. Dokonalé poznávání obecných zvláštností v souladu se specifickými a jejich respektování je prvním předpokladem úspěšné výchovy každé mladé generace.

²⁶ P. Togliatti: *Projevy k mladým Italům*, MF Praha 1956, str. 19.

Základní informace o přípravě a provedení průzkumu¹

Již první pokusy o empirickosociologické postižení některých společenských jevů upozorňují na výhodnost různých forem kooperace řídicích center praxe a sociologických vědeckovýzkumných pracovišť. Ukazuje se, že sociologické výzkumy se bez takových – ať již volnějších a dočasných, či těsnějších a trvalých – svazků neobejdou.

Sekce sociologie mládeže katedry sociologie a psychologie na Vysoké škole ekonomické navázala takové kontakty s některými politickými a hospodářskými centry na Mostecku při orientačním průzkumu učňovské mládeže na podzim roku 1964. Tento orientační průzkum jednak poskytl dílčí poznatky politickovýchovným centrům na okrese, jednak pomohl sekci získat základní orientaci o dané problematice, o možnostech a mezích uplatnění některých metod a technik zkoumání, umožnil formulovat východiska a pracovní hypotézy pro její další zkoumání.

Již na jaře r. 1964 požádali pracovníci nakladatelství Mladá fronta pracovníky sekce sociologie mládeže o provedení sociologického průzkumu čtenářských zájmů mládeže v českých zemích, jehož cílem by bylo zjištění čtenářských zájmů a potřeb mládeže v jejich jednotlivých věkových a sociálně profesionálních skupinách, jež by mohlo přispět adekvátnímu zaměření ediční činnosti nakladatelství Mladá fronta a ostatních nakladatelství, případně i jiných kulturních center. Ačkoliv tematika průzkumu vybočovala z plánu základního zaměření sekce (jímž je pro nejbližší léta zkoumání pracující mládeže, zejména její sociální adaptace či socializace v průmyslovém podniku), byla žádost nakladatelství MF přijata, a to zejména proto, že řada

otázek, jejichž zkoumání nakladatelství požadovalo, patří k základním otázkám empirickosociologického poznání mládeže. Jsou to například otázky struktury volného času mládeže, jejich hmotných a kulturních potřeb, jejich zájmů, kulturní specifika věkových a sociálně profesionálních skupin mládeže, sociální podmíněnost kulturních jevů mezi mládeží aj. Při rozhodování o přijetí průzkumu ovšem nikoliv bezvýznamnou roli hrála možnost finančního zabezpečení takového poměrně rozsáhlého průzkumu, který by si katedra sociologie v počátcích svého rozvoje nemohla dovolit. Poměrně rozsáhlý průzkum současně sliboval ověření a vyzkoušení některých základních metod a technik sociologického výzkumu v prostředí české mládeže na tematice, která v empirické sociologii nepatří k nejobtížnějším. Dosavadní zkušenosti sekce z přípravy průzkumu potvrzují prospěšnost spojení sociologického vědeckovýzkumného pracoviště s podnikem zainteresovaným na poznání určitých společenských jevů a jejich stránek.

Po tříměsíční studijní přípravě přistoupily dvě pracovnice sekce v listopadu 1964 ke koncipování projektu průzkumu, jeho obsahového zaměření, metod a technik.

Studijní příprava zahrnovala:

1. studium objektivního materiálu (statistik knihoven, přehledů o odbytu, distribuci a prodeji knih, propagačního materiálu nakladatelství apod.);

2. studium živé problematiky čtenářských zájmů a konsumpce literatury (předběžné rozhovory s knihovníky, s pracovníky prodejen Knihy n. p., s mladými čtenáři, s pracovníky nakladatelství, vysledování současné problematiky četby knih v knihovnických a j. kulturních časopisech, studium dopisů čtenářů knih apod.);

3. studium literatury týkající se čtenářských aj. kulturních zájmů, volného času,

¹ Rozsáhlejší informaci o zpracování a hodnocení přineseme v Sociol. časopise 1966/3.

konsumpce kulturních hodnot ap.; studium průzkumů čtenářských zájmů skutečných v našich zemích a v zahraničí;

4. studium sociologických metod a technik, statistické přípravy průzkumu;

5. konzultace s odborníky (pracovníky fakulty osvěty a novinářství KU, s pracovníky Ústavu marxismu-leninismu aj.);

6. konzultace se statistikem, předběžná dohoda o uplatnění statistické metody, o spolupráci při průzkumu.

Po takovéto přípravě následovalo koncipování 1. verze projektu průzkumu a jeho metod a technik. Projekt byl dán k opo-
nentuře, konzultován znovu s řadou odborníků a revidován.

Důležitou součástí přípravy průzkumu bylo vyškolení výzkumníků v semináři Teorie a praxe sociologických výzkumů na Vysoké škole ekonomické. Většina účastníků tohoto semináře se přihlásila k účasti na průzkumu. Seminář jim poskytl jednak povšechné znalosti o metodách a technikách sociologického bádání, jednak podrobné seznámení s přípravou průzkumu a instruktáž k jeho provedení.

V březnu proběhl předvýzkum na vzorku asi 310 respondentů. Jeho účelem bylo ověřit vhodnost technik, zejména dotazníku. Předvýzkum přinesl některé cenné zkušenosti a upozornil na nedostatky nejen technik, ale i projektu. Původně zamýšlená volná beseda jako doplňková a kontrolní technika byla nahrazena řízeným rozhovorem se čtenářem. V dotazníku bylo pozměněno pořadí otázek, některé otázky byly nahrazeny novými, účinnějšími a účelnějšími. Upustili jsme od zjišťování některých znaků, týkajících se například druhů navštěvovaných knihoven, od příliš podrobného zaměření na konsumpci novin a časopisů apod. Ukázalo se, že takové otázky odvádějí od hlavního účelu průzkumu a že dotazník zbytečně zatěžují. Některé otázky jsme konkretizovali. V předvýzkumu se ukázalo, že u otázek, u nichž má respondent uvádět přibližně číselné údaje (např. průměrnou dobu věnovanou četbě knih týdně aj.), mají odpovědi obecnou tendenci směřovat k vyšším číslům, a to i u skupin mládeže, u nichž jsou takové údaje velmi nepravděpodobné.

Po shrnutí poznatků z předvýzkumu a některých cenných rad a připomínek z konzultací jsme přepracovali projekt

i metody a techniky. Předvýzkum byl také prověrkou obtížnosti průzkumu a jeho nároků na námahu a pracovní dobu výzkumníků; po poradě se statistiky jsme také snížili původně stanovený počet výběrových vzorků.

Z projektu průzkumu:

Projekt zahrnoval tyto části: Cíle průzkumu. Rozbor problematiky čtenářských zájmů mládeže. Pracovní hypotézu. Návrh metod a technik. Projekt statistika. Určení místa a času průzkumu. Časový plán průzkumu. Návrh na zpracování výsledků. Návrh rozpočtu. Seznam použité literatury.

Cíle průzkumu byly vymezeny takto:

Praktické cíle:

a) získat kvantitativní a kvalitativní přehled o charakteru reálné i potencionální mladé čtenářské obce nakladatelství Mladá fronta aj. nakladatelství;

b) získat přehled o struktuře mladé čtenářské obce, o povaze a intenzitě čtenářských zájmů jejich jednotlivých skupin;

c) pomoci zjistit, jakou roli hraje kniha a četba knih v životě mladých lidí;

d) analyzovat ekonomické, sociální a kulturní faktory, ovlivňující poměr naší mládeže ke knize;

e) získat přehled o ohlasu, oblíbenosti (účinku) jednotlivých druhů a typů publikací v jednotlivých skupinách mladých čtenářů, pomoci orientovat další vydavatelskou činnost MF;

f) získat přehled o účinnosti různých forem propagace a informace o knihách mezi mládeží, o nejčastějších zdrojích informace o knihách a o motivaci čtenářských zájmů;

g) získat přehled o povaze čtenářské obce deníku Mladá fronta, o ohlasu a oblíbenosti MF a o některých aspektech četby novin a časopisů; získat přehled o členech čtenářských klubů, hlavně Máje;

h) získat přehled o uspokojování čtenářských zájmů a potřeb mládeže v relacích k ostatním formám uspokojování kulturních potřeb nejen pro MF a jiná nakladatelství, ale i pro kulturní a osvětové instituce, pro knihovny, pro knižní distribuci a celkově pro řízení kulturního života mládeže;

i) shromáždit první zkušenosti z průzkumu čtenářských zájmů pro činnost nakla-

datelství a jejich řídicích center, ověřit užitečnost a rentabilitu takového průzkumu.

Studijní cíle:

a) přispět ke studiu kulturních zájmů a potřeb mládeže a jejich skupin, ke studiu volného času mládeže, jejich postojů a názorů, její „duchovní atmosféry“. Pokusit se o analýzu příčin zkoumaných jevů;

b) ověřit a vyzkoušet použití některých výzkumných technik, řízeného dotazníku a rozhovorů v prostředí dnešní mládeže a jejich skupin;

c) pro průzkum čtenářských zájmů mládeže teoreticky i empiricky vyškolit kolektiv výzkumníků z řad vysokoškolských studentů VŠE a fakulty osvěty a novinářství KU a z členů Čs. sociologické společnosti, kteří současně získají první zkušenosti pro další sociologické průzkumy a bádaní;

d) získat důležité sociologické údaje o souboru mládeže v českých krajích, zejména o jejím kulturním životě, pro další vědeckovýzkumnou práci v oboru sociologie mládeže.

Rozbor problematiky zahrnoval vymezení věku mládeže, věkové rozvrstvení mládeže, vymezení pojmu zájmu a speciálně čtenářského zájmu, nástin situace četby knih mezi mládeží, pokus o vymezení role knihy a četby knih v životě mladých lidí, nástin problematiky konsumpce knih jako kulturních hodnot a nástin sociální a sociálně kulturní determinace vztahu ke knize a četby knih. Při formulaci pracovní hypotézy jsme vyšli z rozboru problematiky průzkumu a naznačili jsme některé domněnky, odhady závislostí a velikosti znaků.

Výňatky z pracovní hypotézy:

Vztah mládeže ke kultuře a k četbě knih má své determinanty vyplývající jednak z obecné sociologické a sociálně psychologické charakteristiky mládeže vůbec a mládeže jednotlivých sociálních skupin a zkoumaného období zvláště, jednak ze specifického začlenění mládeže a jejích skupin do určité ekonomicko-sociální a sociálně kulturní situace jak širšího, tak užšího společenského prostředí. Naše soudobá mládež nevyrůstá bezprostředně v konfliktech *kapitalismus – socialismus*, ani už bezprostředně v polaritě *válka – mír* (ani kapitalismus, ani válka neutvářely její bez-

prostřední sociální zkušenost), ale převážně v polaritě: *socialismus, jaký je a socialismus, jaký by měl být*.

Zatímco první pól představuje jednak objektivaci, uskutečnění tradovaných představ, názorů, principů a vizí, jednak ovšem zároveň samovývoj společenské reality a jejích částí, druhý pól představuje relativně adekvátní subjektivní výrazy objektivních společenských zákonitostí, tendencí, jejich analýz a syntéz, současně ovšem i deformované subjektivní vize, představy a jejich projevy. V této polaritě se pohybuje nejen realizace velkých společenských přeměn, ale i změny ve způsobu života, v každodenním životě, jednání (morálce) a myšlení jednotlivých občanů i sociálních skupin. Uplatňují se v ní velmi rozmanité postoje k nejružnějším společenským jevům, hodnotám a pochopitelně i ke kulturním hodnotám.

Mládeži naší doby v naší socialistické společnosti je v porovnání se staršími generacemi vlastní velmi *bezprostřední přístup k životní realitě*, nezatížený trpkými sociálními zkušenostmi a kritérii minulých dob, a z něho plynoucí značná *naivita a přímost* pramenící z přímocarosti životní cesty, kterou současná mládež jako věková sociální skupina prošla. To se odráží i v jejím přístupu ke kulturním hodnotám. Současná mládež (čtenářská mládež) nenachází valnou oblibu v literatuře „velkých společenských témat“ z minulosti (i tak nedávné, jako je II. světová válka), daleko *více ji táhne současná literatura zobrazující tematiku každodenního života*, zejména života mladých lidí, nebo i literatura velkých sociálních témat, do jejichž přístupů je však hledisko každodenního citění, myšlení a života dnešního člověka zahrnuto. To naprosto neznamená inklinaci k formální šedi. Naopak. Dnešní čtenářskou mládež, zejména její kulturnější část, přitahují formální literární výboje, jež právě zření a chápání rozporuplné jednoty makrosvěta společnosti a mikrosvěta jedince neobvyklými uměleckými postupy umožňují.

Mládeži, zejména její první věkové skupině (15–18 let), je vlastní *převážně emocionální přístup k životní a tím i sociální realitě*. Tato vlastnost mládeže je umocněna relativně klidovým vývojem sociální skutečnosti v našich podmínkách, jež nenutí mládež k tak intenzivnímu hledání

příčin společenských protikladů, k tak intenzivnímu hledání racionálních, až filosofických odpovědí na základní otázky sociálního bytí, jako k tomu nutila mládež doba konce I. republiky, doba fašistické okupace a doba poválečného revolučního kvasu.

Převážně emocionální charakter přístupu mládeže k životní a sociální realitě je ovšem determinován ještě řadou dalších faktorů a procesů. Je to především celosvětový proces civilizace, technizace a zvědečování společnosti, který umocňuje a provokuje racionální vazby a stránky lidského života, jež si ovšem současně vynucují silné emocionální reakce či kompenzace — zejména u mládeže (viz moderní taneční hudba, big-beat apod.); je to i naše socialistické společnosti i narušení jednoty teorie a praxe, zkonstatnění marxistické teorie, jež činilo po dlouhou dobu tuto nejpokrokovější teorii mládeži jako „nové“ věkové sociální skupině do značné míry nepochopitelnou atd. atd.

I tento rys dnešní naší mládeže nachází své výrazy v poměru ke kulturním hodnotám. Naši kulturně vyspělé mládeži jsou proto značně blíže po umělecká díla vyjadřující pocity, nálady, zření a běžné racionální chápání životní skutečnosti a jejich stránek, nebo díla, jejichž racionalita, filosofie je z emocionálního zření a běžného chápání životní skutečnosti bezprostředně vyvozována. Objevujeme tu jistou korespondenci v cestách a výbojích moderní literatury a ve vztahu mládeže k literatuře, v konsumpci literárních hodnot mládeží. Nikoliv náhodný z tohoto hlediska je vzestup zájmu o současnou poesii mezi dnešní mládeží.

Tato korespondence se ovšem týká citové či současně už umělecky kultivované mládeže. Značná část mládeže z různých sociálních a sociálně kulturních příčin je a zůstává *hluchá* nejen k literatuře moderní, ale k *citové a rozumově náročnější literatuře vůbec*. Příčin je mnoho. Výchova čtenáře není zdaleka jen otázkou školní literární výchovy, ani mimoškolních čtenářských kroužků, ani jen otázkou vydavatelské politiky, i když tyto složky mohou k výchově mladého čtenáře významným způsobem přispívat. Je to velmi komplikovaná sociologická problematika sociálně pedagogického klimatu, vytvoření mnoha kvantitativních, ale i kvalitativních

předpokladů pro šíření a pěstování kulturních hodnot.

Především jde o rodinné mikroklima, v němž dítě nebo pak mladý člověk může být (v současné sociální a kulturní situaci rodiny a rodinných vztahů) velmi rozdílně citově a racionálně vybaven pro sociální adaptaci v širším společenském prostředí vůbec a pro přijímání kulturních hodnot zvláště. V rodině může započít úspěšná citová a racionální kultivace jedince jen za určitých vnitřních vzdělanostních aj. předpokladů pro výchovu dítěte a mladého člověka, současně ovšem za určitých základních předpokladů, které rodině dává její postavení v celku společenského života, způsob (i organizace) života dané sociální skupiny v daném místě apod. Zkoumání těchto závislostí předpokládá předběžnou kategorizaci sociálně kulturních typů rodin, sdružujících podstatné znaky jejich sociálních a kulturních charakteristik (minimálně: sociálně profesionální postavení rodičů, jejich vztah ke kultuře, popřípadě zájem o četbu dcery nebo syna). I když sociální a sociálně profesionální postavení rodiny a jejich dospělých členů podstatně podmiňuje kulturní vývoj jejich mladých členů, nelze závislosti sociálních a kulturních charakteristik rodiny považovat za naprosto přímočaré a jednoznačné. V moderní socialistické společnosti proniká kultura mnoha novými kanály (mas. sděl. prostředky) do sociálních prostředí, skupin, vrstev a míst, kam dříve mohla pronikat jen velmi zřídka. Cilevědomé šíření a zprostředkovávání kulturních hodnot narmnoze překonává vlivy základních sociálních a sociálně kulturních determinant. Z tohoto hlediska je nezbytné při průzkumu jakéhokoliv kulturního jevu mezi mládeží sledovat jak podmíněnost sociálním a sociálně profesionálním postavením rodiny, tak jejím sociálně kulturním klimatem.

Důležitou roli ve výchově mládeže knihou hraje celá řada kulturních prostředníků, jako jsou nakladatelství, ediční politika, propagace knih, čtenářské kluby při nakladatelství, distribuce knih, knihovny různých typů, kulturně osvětová zařízení, prodejny knih, ale také literární výchova ve škole, organizace mládeže, masové sdělovací prostředky, jednotliví kulturní rádci (opinion leaders), neformální skupiny mládeže aj. Na činnost institucionalizovaných prostředníků kulturních hodnot (v oblasti

knížní kultury jsou to výměna, knižní prodejny, nakladatelství, knihovny aj.). vynakládá naše společnost poměrně značné prostředky.

Skutečné výsledky, dopad jejich činnosti v kulturním životě našich obyvatel a pochopitelně i mládeže není ovšem vynaloženým prostředkům a lidskému úsilí ani zdaleka adekvátní. V této souvislosti je nezbytné zkoumat zdroje informací o knihách v různých skupinách a prostředích mládeže, jejich účinnost, roli, příčiny jejich nízké účinnosti, popřípadě objevit nové či nevyužívané cesty, jimiž by bylo možno mladé čtenáře a jejich skupiny účinně informovat a orientovat. Domníváme se, že značná část naší mládeže, zejména mládež učňovská, dělnická, zemědělská a zaměstnanecká, je z tohoto hlediska panenskou půdou, nejen ovšem z hlediska informovanosti o knihách, ale z hlediska rozvíjení a uspokojování čtenářských potřeb a zájmů vůbec.

V oblasti konsumpce krásné literatury a poesie u mládeže tu ovšem vedle otázek informace a orientace stojí velmi komplikovaná problematika resonance literárního díla a jejich sociálních, sociálně psychických a kulturních předpokladů.

Hlavní otázky průzkumu

Teprve na základě rozboru problematiky průzkumu a po formulaci pracovní hypotézy jsme dospěli k formulaci hlavních otázek průzkumu. Byly to zhruba tyto otázky:

- co čte mládež, jaké druhy literatury čte mládež a její skupiny,
- jaký je rozsah a frekvence četby knih u mládeže a jejich skupin,
- jak jsou četba a čtenářské zájmy mladých lidí determinovány sociálně, zejména sociálně kulturními typy rodinného prostředí, sociálně profesionálním postavením, některými faktory životního prostředí (velikost obce, způsob bydlení),
- jaké jsou vazby četby a čtenářských zájmů na strukturu a jednotlivé složky volného času, na jiné kulturní zájmy,
- jaké místo zaujímají knihy mezi hmotnými a kulturními potřebami mladých lidí,
- jaké je místo knihy v životě dnešní mládeže,

- jaká je vázanost četby na studium, vzdělávání, na stupeň vzdělávání,
- jak je tomu u mládeže s obstaráváním knih,
- jaký je podíl půjčovaných a kupovaných knih,
- jaké jsou hlavní a vedlejší zdroje informací o knihách,
- jaká je motivace výběru (volby) knih, jaká jsou kritéria jejich výběru a hodnocení (i formální stránky),
- jaké jsou příčiny nízkého rozsahu a nízké frekvence četby,
- jaká je odezva jednotlivých knih u mládeže,
- které postavy z četby jsou u mládeže oblíbeny a proč,
- kteří autoři jsou u mládeže oblíbeni,
- jaký je poměr mládeže ke čtenářským klubům, zejména ke klubu Máj,
- jaký je rozsah a možnosti nákupu knih u mládeže,
- jaký je vztah mládeže k četbě novin a časopisů, k jejich kupování a předplacení (speciálně deníku Mladá fronta),
- jaké jsou podmínky (zejména lidské) k šíření knih, k práci s knihou.

—

Mládeží pro tento průzkum rozumíme mladé lidi v rozmezí 15 až 30 let. Horní hranici jsme stanovili v takové výši jednak v zájmu nakladatelství Mladá fronta (zaměřuje se ve své ediční politice především na mladé lidi v tomto věkovém rozmezí), jednak ovšem také proto, že nám jde o vymezení sociologického věku mládeže a že tento průzkum pro ně může přinést některé údaje. Věkově jsme dále rozdělili mládež na 4 věkové skupiny: I. 15–18, II. 19–21, III. 22–25, IV. 26–30. Druhá skupina byla vydělena na přání nakladatelství v zájmu zjištění vlivu základní vojenské přípravy.

Celou mládež žijící v českých krajích jsme rozdělili na dva soubory, a to na mládež studující a na mládež zaměstnanou. Při statistické přípravě jsme vycházeli jednak z údajů Statistické ročenky ČSSR 1964, jednak z údajů MŠK a ÚKLKS. Ukázalo se, že oba soubory jsou natolik rozmanité svou skladbou, a že údaje o souboru zaměstnané mládeže jsou natolik neúplné, že nebude možno provést v obou souborech náhodný výběr, jak jsme zamýšleli. Rozhodli jsme se pro *náhodný*

oblastní dvojstupňový výběr v souboru studující mládeže a pro *záměrný* oblastní dvojstupňový výběr u mládeže zaměstnané. To ovšem znamená, že při hodnocení výsledků nebude možno soubory slučovat. Jednotkou výběru na 1. stupni u souboru studující mládeže byla zvolena škola, jednotkou pro 2. stupeň žák ve vybrané škole; jednotkami u souboru zaměstnaných byl zvolen závod, podnik, instituce nebo j. hospodářská jednotka a mladý zaměstnanec ve vybraném podniku. Školy byly vybírány podle 4 strat: 1. učňovské školy a odborná učiliště, 2. odborné a střední odborné školy, 3. střední všeobecně vzdělávací školy, 4. vysoké školy; závody, podniky a instituce pak byly vybírány podle hospodářských oblastí. Celkově bylo pro průzkum vybráno 100 škol po 25–30 žácích, tedy 2500 studujících a 200 závodů a institucí po 10–30 mladých zaměstnancích, čili asi 4000 mladých pracovníků. V obou souborech byly zásady náhodného výběru a v druhém případě záměrného výběru dodrženy až k respondentovi. V závodech, podnicích a institucích byli jednotliví respondenti vybíráni v relaci k celkové sociálně profesionální struktuře dané hospodářské jednotky.

Dotazník

Základní technikou průzkumu byl zvolen řízený dotazník, tzn. dotazník, jehož vyplňování ve skupinách mladých lidí bylo řízeno výzkumníkem. I když nám byly známy nevýhody dotazníku, zejména nižší spolehlivost údajů např. oproti řízenému interview, nemohli jsme při požadavku na kvantitu respondentů a při značně omezených finančních, kvalifikačních a materiálních možnostech zvolit jinou techniku. Jako doplňující techniky byly zvoleny: interview s knihovníkem, interview s pracovníkem Knihy n. p. a studium objektivního materiálu.

Při koncipování dotazníku jsme vyšli jednak z hlavních otázek průzkumu, jednak z dílčích požadavků nakladatelství MF a ze studijních záměrů našeho pracoviště. Většina otázek jsou otázky uzavřené, několik otázek je pootevřených. 6 otázek, týkajících se oblíbenosti knih, literárních postav, autorů a důvodů oblíbenosti, je otevřených.

Objektivní údaje (identifikační otázky) jsme umístili na závěr dotazníku.

Osvědčilo se nám dvojí pořadí sociálně profesionálního postavení,

a) podrobnější:

1. dělník, dělnice nevyuč.
2. zaměstnanec (-kyně); např. prodáváč (-ka), číšník(-ice), listonoš(ka), průvodčí, zřízenec(-kyně), holič, kadeřnice, kuchař (ka)
3. řadový zemědělec, družstevník(-ice), pracovník(-ice) stát. statku
4. dělník, dělnice vyuč., kvalifik., mistr
5. středně odborný(á) (tech., hosp. zdrav., kult. aj.) pracovník(-ice)
6. úředník(-ice), řadový(á) administr. pracovník(-ice)
7. organizátor(ka), vedoucí prac. zeměděl. výroby
8. ved. úředník(-ice), ved. administr. prac. podniku, správy, organizace, instituce
9. inženýrsko-technický pracovník(-ice)
10. vědecký(á), vědecko-výzk., kulturní, školský(á), politický(á), zdravot. pracovník(-ice), umělec(-kyně) nebo j. výše kvalifik. pracovník;

b) jednodušší:

1. dělník, zaměstnanec nekvalifikovaný nebo níže kvalifikovaný
2. řadový pracovník v zemědělství
3. dělník kvalifikovaný
4. středně odborný pracovník, úředník
5. příslušník inteligence.

Druhé jednodušší třídění nebylo ovšem v dotazníku, sloužilo jen pro naši interní potřebu. Pořadí kategorií podrobného třídění bylo sestaveno tak, aby v případě potřeby sloučením 2, někde i 4 kategorií vznikla jedna kategorie jednoduššího dělení. Tak podrobné třídění sociálně profesionálního postavení se ukázalo výhodným jak z hlediska respondenta (některým lidem dělá značné potíže taková kategorizace, zařazování), tak z hlediska sociologické analýzy některých kulturních jevů. Jak je z obou výčtů sociálně profesionálního postavení patrné, důležitým hlediskem, dělítkem nám při tomto vymezení bylo hledisko kvalifikace. Poslední otázka dotazníku k dosaženému stupni vzdělání nám pak mohla sloužit jako určitý, i když ne absolutní korektiv zařazení.

Mezi identifikační otázky jsme zařadili i povolání (sociálně profesionální postavení) otce a matky, jež mělo sloužit k typizaci sociálně kulturního prostředí rodiny.

Tuto typizaci jsme ovšem prováděli sami, při revizi dotazníků.

O formulaci otázek a alternativ odpovědí jsme se poučili z předvýzkumu, z konzultací s odborníky i zkušenými laiky, z předběžných rozhovorů s mladými čtenáři a z jiných obdobných průzkumů u nás i v zahraničí. Otázky byly seřazeny v logickém sledu, narušeném ovšem kontrolním systémem, jenž vyžaduje umístění kontrolních otázek v určitých intervalech. Po formální stránce byl dotazník upraven pro strojní děroštitkové zpracování.²

(Viz dotazník, otištěný na konci stati).

Průzkum

Pro průzkum byla připravena půda jednak články v tisku, jednak dopisy, které jsme rozeslali do vybraných škol, závodů, organizací a institucí. Ve velké většině případů jsme se setkali se vzácným porozuměním, svědčícím o příznivém společenském klimatu pro sociologická šetření.

Vlastní průzkum provedlo celkem 40 výzkumníků, 30 účastníků semináře teorie a praxe sociologických výzkumů na Vysoké škole ekonomické a 10 externistů — členů Čs. sociologické společnosti, kteří byli o průzkumu rovněž podrobně instruováni. Bez těchto externích spolupracovníků bychom se byli neobešli, zvláště pokud šlo o těžko dosažitelné oblasti se značně rozptýlenými respondenty (stavebnictví, lesní hospodářství, zemědělství aj.). Tito naši spolupracovníci se většinou osvědčili. Ukázalo se, že pracoviště, organizující rozsáhlejší sociologické výzkumy, se neobejde bez sítě osvědčených kvalifikovaných elitních anketérů. Její vybudování ovšem vyžaduje osobní neformální styky s těmito pracovníky, stálé spojení i s určitými výhodami pro ně — např. pokud jde o studijní informace ze sociologie apod. Značnou výhodou našeho průzkumu bylo, že spolupráce na něm byla honorována. Finanční odměna byla vázána nejen na kvantitu, ale i na kvalitu odevzdaného materiálu a 1. etapu revize. Hmotná zainteresovanost na splnění svěřeného úkolu, na obstarání určitého počtu kvalitně vyplněných dotazníků, sehrála při organizaci průzkumu důležitou roli. Vedle toho se

ovšem osvědčila i určitá zainteresovanost morální, kterou jsme se u našich spolupracovníků snažili vypěstovat během seminářů a instruktáží a v běžném osobním styku s nimi.

Osobní znalost anketérů se ukázala být velmi důležitá. Při průzkumu, jehož organizace by byla lépe personálně zajištěna, by ovšem měla být navíc podmínkou přímá prověrka jejich práce s respondenty, jednotného postupu při průzkumu apod. Tu jsme si my při značně omezených možnostech už nemohli dovolit.

Vyplňování dotazníků se provádělo ve skupinách respondentů (po 25–30 resp.) za přítomnosti anketéra, který v úvodním slově vysvětlil poslání průzkumu a poučil respondenty o způsobu a zásadách vyplňování. Tento způsob se ukázal být velmi výhodný ve školách (i když i zde byli vybíráni respondenti nikoliv z 1. třídy, ale z celé školy); prakticky neuskutečnitelný byl ovšem v závodech s úkolovaným provozem a všude tam, kde by zdržení skupiny mladých respondentů znamenalo vážné narušení pracovního procesu. V takových případech jsme většinou získávali ke spolupráci odpovědné pracovníky z daného závodu, kteří si mladé lidi svolali, přednesli jim stručný úvod a požádali je o vrácení vyplněného dotazníku druhý den, nebo jsme tuto instruktáž k průzkumu provedli sami a dotazníky jsme také sami rozdali. Dvojí, respektive trojí způsob předávání dotazníku respondentovi jsme uplatnili pouze mezi zaměstnanou mládeží, a proto v tomto souboru musíme počítat s určitou mírou zkreslení v důsledku rozdílného způsobu vyplňování.

Po shromáždění dotazníků jsme přistoupili k logické a technické revizi výzkumných materiálů. Po jejím dokončení jsme odevzdali dotazníky strojně početní stanici. Do konce listopadu t. r. budou zpracovány první závěry pro nakladatelství MF, další závěry pro MF a souhrnné zhodnocení průzkumu bude vypracováno do listopadu r. 1966.

Průzkum je koncipován jako I. etapa dlouhodobého výzkumu nejen pro nakladatelství Mladé fronty, ale i pro jiná řídici

² Přetištěním dotazníku (na konci stati) značně utrpěla jeho přehlednost, jež je z řady důvodů velmi důležitá. Dotazník byl v originále tištěn

strojopisem — perličkou, hnědočervenou barvou; čtverečky jsou s textem alternativ spojeny tenkými linkami, jež umožňují snazší orientaci.

centra knižní kultury. Počítá se s jeho opakováním za 3–4 roky.

Některé zkušenosti z našeho průzkumu:

1. Vyplatí se dlouhá, přitom ovšem intenzivní studijní, metodická a organizační příprava průzkumu.³ Ke koncipování projektu průzkumu je nutno přistoupit až po co možná nejúplnějším shromáždění informací (prostřednictvím studia živé problematiky, rozhovory, pozorování ap., prostřednictvím studia literatury k danému tématu a dosavadních průzkumů, jejich zhodnocení, prostřednictvím řetězu konzultací na všech stupních přípravy průzkumu, pomocí studia objektivního materiálu, studia sociologické literatury ap.). Jen průzkum *vycházející* ze souhrnného shromáždění poznatků *na co možná nejvyšší poznatkové a zkušenostní úrovni*, jaké bylo v dané problematice dosaženo, může mít společenský význam a oprávnění.

I když jsme si byli těchto zásad vědomi a i když jsme věnovali přípravě našeho průzkumu poměrně dlouhou dobu, nemůžeme s ní být spokojeni. Stávalo se nám například, že některé důležité poznatky jsme získávali až při koncipování definitivní verze projektu a technik, že jsme v první orientační fázi opominuli některé důležité zdroje informací atd. (Jindy nešlo o opominutí, ale o nedosažitelnost některých zdrojů informací, například zahraniční literatury, o nedostatek času a sil a pod.)

2. Podobný sociologický průzkum nezbytně vyžaduje konstituované stálé pracoviště vybavené personálně i materiálně. V zemích, kde je empirickosociologické bádání rozvinuto, není myslitelné, aby průzkum podobného rozsahu připravovali a řídili 2 nebo 3 pracovníci; musí to být celý tým pracovníků, jenž je „sehraným orchestrem“ jak co do zastoupení různých vědeckých hledisek (psycholog, statistik, sociologové, příp. ekonom – podle tematiky průzkumu), tak co do schopností, znalostí a zkušeností zúčastněných pracovníků. (Ne každý sociolog orientovaný teoreticky umí např. sestavit dotazník, jenž vyžaduje nejen konceptní vymezení, ale i znalost životních situací, lidských reakcí apod.) Samotné shromáždění informací

k dané tematice, studijní příprava průzkumu vyžaduje někdy vyčlenění samostatné studijní skupiny týmu. Nemyslitelné je rovněž připravovat a organizovat podobný rozsáhlejší průzkum silami volně sdružených dobrovolných pracovníků. Proti těmto „konceptům“, které se u nás ještě objevují, mluví četné zkušenosti a pokusy našich i zahraničních institucí. Sociologický průzkum s celým řetězcem velkých, zásadních, obsahových, i drobných organizačních, formálních a technických – neméně důležitých – úkolů vyžaduje soustředěné úsilí výzkumných pracovníků, kteří jsou spolu v každodenním kontaktu a jsou vázáni úkoly průzkumu jako svými pracovními úkoly.

3. Požadavek týmu stálých interních pracovníků neznamena ovšem izolaci tohoto týmu od okruhu externích spolupracovníků, zainteresovaných na dané problematice a na výsledcích výzkumu. Naopak. Již od počátků jeho koncipování je nutno udržovat s těmito pracovníky (nebo skupinami pracovníků, pracovišti) úzké neformální kontakty jak ke konzultacím, tak ke spolupráci při vyhodnocování výsledků. Výzkumné sociologické pracoviště nemůže nikdy sdružit pracovníky s takovou všestranností přístupů, jaké je třeba uplatnit při zpracování výsledků průzkumu pro řídicí praxi i pro sociologickou teorii. Zejména kontakty pracovníků zaměřených spíše na empirickosociologická bádání s teoretiky mají z těchto (ale i jiných) důvodů velký význam.

Domníváme se, že i náš průzkum čtenářských zájmů mládeže, jakkoli zaměřený na poměrně úzký okruh problémů, bude moci přispět nejen pracovištím bezprostředně zainteresovaným na jeho výsledcích, ale do určité míry i těm pracovištím a jednotlivcům, kteří se naší problematikou zabývají v obecnějších polohách nebo z jiných aspektů (jako je např. konsumpce literatury z hlediska literární teorie, životní a světový názor mládeže, volný čas mládeže a jeho struktura, posuny morálních a životních hodnot mládeže, zdroje kulturních informací mládeže, sociální determinace některých kulturních jevů u mládeže apod.).

³ Průzkumy připravované „na koleně v rychlíku“ nebo u zeleného stolu během 1 týdne – třeba jen „jednou z centrálních institucí“ – nejen že nemohou mít „čáku“ na úspěch, ale – co je

nejhorší – promožují společenský terén empirickými hokus-pokusy a zahrazují cestu *budoucím* kvalitně připraveným a koncipovaným výzkumům.

Provádí: nakladatelství Mladá fronta
katedra sociologie a psychologie — sekce sociologie mládeže — INHPL
Vysoká škola ekonomická, Praha

Milá přítelkyně, soudružno!

Milý příteli, soudruhu!

Obrácíme se na Vás s prosbou: vyplňte pro nás tento dotazník, týkající se čtenářských a jiných kulturních zájmů a potřeb mladých lidí. Cílem našeho průzkumu je přispět ke správnému zaměření ediční činnosti nakladatelství Mladá fronta a jiných nakladatelství, případně řízení kulturního života. I Vaše odpovědi mohou být v tomto směru platným příspěvkem.

Zásady vyplňování:

1. Odpověď, pro kterou jste se u dané otázky rozhodli, označte vždy zaškrtnutím příslušného čtverečku.
Takto: ☒
2. Zaškrtněte vždy jen 1 či 2 či 3 čtverečky — podle toho, jak je naznačeno pod otázkou!
3. Vyplňujte pozorně, odpovědně, zřetelně!
4. Odpovídejte pravdivě, nic nepřikrašlujte ani nezamělujte!
5. Neopomíjejte negativní (záporné) odpovědi! I ony mají pro nás velkou cenu.
6. Vyplňte všechny otázky sami! Nenechte se ovlivnit sousedy, kamarády! Nenechávejte si radit!
7. Odpovězte nám u každé otázky! Nenechávejte řádek či sloupec čtverečků nevyplněný! Jen u otázek, která se Vás netýká, můžete nechat čtverečky prázdné.
8. Vypovídací otázky vyplňte volně slovy či větami. I těmto otázkám věnujte pozornost.
9. Dotazník je anonymní. Nepodepisujte se! Nikdo z Vašeho prostředí (okolí) nebude dotazník číst, prohlížet.

Předem děkujeme.

D O T A Z N Í K

U kladných odpovědí zaškrtněte čtvereček! ☒

Dotazník je anonymní!

A. *I ve svém volném čase se věnujete nejraději:* (Zaškrtněte nejvíce 3 činnosti, 3 čtverečky. Nejprve pozorně pročtete a uvažte!)

1. sportu	☐	11. studiu, vzdělávání	☐
2. turistice (výlety)	☐	12. poslechu rozhlasu	☐
3. motorismu	☐	13. poslechu televize	☐
4. odpočinku, spánku	☐	14. veřejné činnosti v organizaci, práci pro své pracoviště, pro podnik, instituci	☐
5. schůzkám, procházkám s přáteli (s dívkou, s chlapcem)	☐	15. četbě (zábavných, odborných aj.) knih	☐
6. stolním hrám	☐	16. návštěvě kulturních podniků (kino, divadlo, koncerty, výstavy)	☐
7. činnosti v kulturním, technickém či jiném zájmovém kroužku	☐	17. poslechu hudby	☐
8. posezení v restauraci, hostinci, vinárně	☐	18. pěstování uměleckých zálib (hra na nástroj, malířství, literární tvorba, zpěv aj.)	☐
9. společenskému tanci	☐	19. práci (v domácnosti, na zahradě, na chatě ap.)	☐
10. sběratelství (či jinému koníčku)	☐	20. jiné činnosti, jaké:	☐

B. *Kde bydlíte (převážnou část týdne)?* (Zaškrtněte jen 1 čtvereček)

1. u rodičů, příbuzných, známých, s rodinou	☐
2. samostatně (podnájem, vlastní byt)	☐
3. v internátě	☐
4. v koleji, v domově mladých	☐
5. jinde, uveďte kde:	☐

C. *Kdybyste dostal(a) dnes Kčs 100,— a měl(a) je k volnému použití, co byste si za ně nejraději koupil(a)?* (Zaškrtněte jen 1—2 možnosti, jen 1—2 čtverečky!)

1. něco z oblečení (např. módní doplňky)	☐
2. něco od jídla (např. pochoutky)	☐
3. uložil(a) bych je do spořitelny	☐
4. sportovní, rekreační potřeby	☐
5. zájmové potřeby (filmy, techn. přístroje, součástky, známky apod.)	☐
6. umělecké předměty, reprodukce apod.	☐
7. gramofonové desky, magnetofonové pásky	☐

8. knihy ☐
 9. časopisy, noviny ☐
 10. jel(a) bych na výlet ☐
 11. chodil(a) bych na kulturní podniky ☐
 12. utratil(a) bych je v restauraci ☐
 13. koupil(a) bych někomu dárek ☐
 14. daroval(a) bych ty peníze ☐
 15. něco jiného ☐
- D. Lidé mají dnes většinou málo času na své záliby; někteří se jen zřídka dostávají k četbě knih. *Jak často se Vy dostáváte k četbě knih (zábavné, odborné a jiné literatury) ? (Zaškrtněte jen 1 čtvereček)*
1. často (tj. 1 až 2 × týdně a více) ☐
 2. někdy (tj. asi 1 × za 2 týdny) ☐
 3. zřídka (tj. asi 1 × za měsíc či za 2 měsíce) ☐
 4. nečtu knihy ☐
- E. *Jestliže nečtete knihy tak často, jak byste chtěl(a) či měl(a) číst, je hlavní příčinou toho, že: (Zaškrtněte nejvíce 2 důvody, 2 čtverečky. — Nevypĺňujte, jste-li častým čtenářem !)*
1. nevím, co bych měl(a) číst, jak si vybrat dobrou knihu ☐
 2. knih mého oblíbeného druhu je málo ☐
 3. mám nedostatek času na čtení knih, na jejich obstarávání ☐
 4. nemám vhodné prostředí, nemám potřebný klid na čtení ☐
 5. mám nedostatek peněz na nákup knih ☐
 6. odrazují mě potíže s půjčováním ☐
 7. knihovna neuspokojuje mé čtenářské zájmy ☐
 8. mám jiné zájmy, zejména: ☐
 9. jiný důvod: ☐
- F. *Mají Vaši rodiče knihovnu, kde je více než 20 knih ? (Zaškrtněte 1 čtvereček)*
1. ano ☐ 2. ne ☐
- G. *Máte Vy vlastní knihovnu či si ji chcete založit ? (Zaškrtněte 1 čtvereček)*
1. mám vlastní knihovnu ☐
 2. nemám vlastní knihovnu, ale pomýšlím si ji založit ☐
 3. nemám vlastní knihovnu, nepomýšlím si ji založit ☐
- H. *Jaké knihy čtete nejraději ? (Zaškrtněte nejvíce 3 druhy, nejvíce 3 čtverečky ! Nejprve pozorně pročtěte a uvažte !)*
1. povídky a romány ze současnosti ☐
 2. povídky a romány dřívějších autorů (klasickou literaturu) ☐
 3. historické povídky a romány ☐
 4. básně ☐
 5. životopisy, cestopisy a reportáže ☐
 6. vědecko-fantastickou literaturu ☐
 7. detektivky a jinou dobrodružnou literaturu ☐
 8. populární naučnou literaturu ☐
 9. odbornou (vědeckou) literaturu ☐
 10. rodokapsy, rozruchy, červenou knihovnu ☐
 11. jinou, uveďte: ☐
- I. *Čtete rád knihy zahraničních autorů přeložené do češtiny ? (Zaškrtněte nejvíce 2 čtverečky, ty, které čtete velmi rád)*
1. sovětských, ruských autorů ☐
 2. západních (anglických, amerických, francouzských, německých) autorů ☐
 3. polských autorů ☐
 4. jiných: ☐
- J. *Jak si nejčastěji obstaráváte knihy ? Zaškrtněte nejvíce 2 způsoby (čtverečky) !*
1. kupuji si je v prodejně knih ☐
 2. objednávám si je jako člen klubu ☐
 3. půjčuji si je od přátel, známých ☐
 4. čtu knihy z knihovny rodičů ☐
 5. půjčuji si je v knihovně ☐
 6. dostávám knihy (od rodičů, přátel apod.) ☐
 7. obstarávám si je (uveďte jiný způsob): ☐
- K. *Která kniha na Vás v poslední době nejvíce zapůsobila, líbila se Vám, zvláště Vás zajímala ? (Uveďte jednu až dvě knihy ! Vypište autora a název, příp. jen název ! Nemůžete-li napsat, napište důvod, proč žádnou knihu neuvádíte !)*
1. ☐
 2. ☐

- L. *Proč se Vám uvedené (á) knihy(a) líbily(a), zapůsobily(a) na Vás, proč Vás zajímaly(a) ?*
- 1.
 - 2.
- M. *Kterou knihu jste v poslední době začal(a) číst a nedočel(a), protože se Vám nelíbila či Vás málo zajímala ? (Uveďte jednu až dvě knihy — vypište autora a název, případně jen název. Nemůžete-li napsat, napište důvod, proč žádnou knihu neuvádíte !)*
1. ☐
 2. ☐
- N. *Proč se Vám ony(a) knihy(a) nelíbily(a), proč Vás málo zajímaly(a) ?*
- 1.
 - 2.
- O. *Oblíbil jste si zvláště některou postavu ze své četby ?*
- kterou postavu ? 1. ☐ z které knihy ? 1. ☐
2. ☐ 2. ☐
- Co se Vám na nich líbilo ? (Nemůžete-li otázku vyplnit, uveďte důvod !)*
- 1.
 - 2.
- P. *Kolikrát jste byl(a) v posledních 4 týdnech v kině ? (Zaškrtněte jen 1 možnost, 1 čtvereček)*
1. jednou ☐
 2. dvakrát ☐
 3. třikrát ☐
 4. čtyřikrát ☐
 5. pětkrát a vícekrát ☐
 6. nebyl(a) jsem v kině, protože ☐
 7. nechodím vůbec do kina, protože ☐
- Které to byly filmy ?*
1. 4.
 2. 5.
 3. 6.
- R. *Chcete i (po ukončení školního vzdělání) při zaměstnání pokračovat ve vzdělávání, zvyšovat si kvalifikaci ? (Zaškrtněte jen jednu možnost, jeden čtvereček)*
1. uvažuji o tom ☐
 2. ehei, určitě budu ☐
 3. to již dělám ☐
 4. nechei, nebudu, protože: ☐
- S. *Diskutujete často o knihách ? S kým nejčastěji ? (Zaškrtněte nejvíce 2 možnosti, 2 čtverečky)*
1. s přáteli, kamarády, známými ☐
 2. s rodiči (příp. s jedním z nich), se sourozenci, s příbuznými ☐
 3. se svým chlapcem, se svou dívkou (s manželem, s manželkou) ☐
 4. s učitelem, s učitelkou ☐
 5. s nikým nediskutuji ☐
- T. *Dostáváte někdy od rodičů či přátel knihy darem ? (Zaškrtněte jen 1 možnost, 1 čtvereček)*
1. ano, často (3 × a vícekrát do roka) ☐
 2. málokdy (jednou až dvakrát do roka) ☐
 3. nedostávám ☐
- U. *Dáváte Vy někdy knihy svým blízkým, přátelům apod. ? (Zaškrtněte jen jednu možnost)*
1. ano, často (3 a více knih ročně) ☐
 2. málokdy (1 až 2 knihy ročně) ☐
 3. nedávám ☐
- V. *Kolik knih jste přečetl(a) v posledních čtyřech týdnech ? (Zaškrtněte jen jednu možnost)*
1. jednu knihu ☐
 2. dvě knihy ☐
 3. tři knihy ☐
 4. čtyři knihy ☐
 5. pět knih a více ☐
 6. žádnou knihu, protože: ☐
 7. nečtu knihy, protože: ☐
- Které to byly knihy ?*
1. 4.
 2. 5.
 3. 6.

Y. Podle čeho si hlavně vybíráte knihy? (Zaškrtněte nejvíce 2 způsoby, čtverečky)

1. podle názvu knihy ☐
2. podle toho, o čem knížka asi pojednává ☐
3. podle autora, o němž se říká, že je dobrý ☐
4. podle vlastního promyšleného výběru, podle znalosti autora, díla, podle druhu literatury, podle problematiky, která mne zajímá ☐
5. podle edice či klubu ☐
6. čtu knížky, které mi přijdou do ruky ☐
7. podle ceny ☐
8. podle vzhledu knihy, grafické a výtvarné úpravy ☐

Z. Je nějaká kniha, která Vám pomohla řešit Vaše životní problémy? (Zaškrtněte:) ano ne
Která to byla kniha? (Uveďte autora a název, případně jen název:) ☐
V čem Vám pomohla? ☐

a. Jakou částku dáváte průměrně měsíčně na nákup knih? (Zaškrtněte jen 1 příslušný čtvereček)

1. Kčs 0 ☐
2. Kčs 5,— až 10,— ☐
3. Kčs 10,— až 20,— ☐
4. Kčs 20,— až 30,— ☐
5. Kčs 30,— a více ☐

b. Jaký je Váš průměrný čistý měsíční příjem, výdělek? (Zaškrtněte jen jeden příslušný čtvereček)

1. Kčs 20,— až 200,— ☐
2. Kčs 201,— až 500,— ☐
3. Kčs 501,— až 800,— ☐
4. Kčs 801,— až 1000,— ☐
5. Kčs 1001,— až 1200,— ☐
6. Kčs 1201,— až 1500,— ☐
7. Kčs 1501,— až 1800,— ☐
8. Kčs 1801,— až 2000,— ☐
9. Kčs 2001,— až 3000,— ☐
10. Kčs 3001,— a více ☐

c. Nekupujete-li si knihy či kupujete-li si je málokdy, proč tomu tak je? (Zaškrtněte nejvíce 2 čtverečky)

1. mám jiné zájmy ☐
2. nezbyvají mi peníze na nákup knih ☐
3. nevím, jak si vybrat dobrou knihu ☐
4. nemám dost příležitosti ke kupování knih ☐
5. půjčuji si knihy ☐
6. dostávám knihy (od rodičů, přátel apod.) ☐
7. jiný důvod: ☐

d. O knihách, které byste si měl(a) či mohl(a) přečíst, se dovídáte nejčastěji . . .
(Zaškrtněte nejvíce 2 čtverečky)

1. od rodičů, sourozenců, příbuzných ☐
2. od přátel, kamarádů, známých ☐
3. od své dívky, od svého chlapce (manžela, manželky) ☐
4. v prodejné knih, z výkladních skříní ☐
5. z novin, časopisů ☐
6. z rozhlasu ☐
7. z televize ☐
8. z propagačního materiálu, z knižních novinek, z bibliografických přehledů ☐
9. v knihovně ☐
10. jinde, uveďte, kde: ☐

e. Koupíte si v tomto roce aspoň jednu knihu? (Neponechte žádný řádek obdélníků nevyplněný)

koupím si pravděpod. ještě nevím nekoupím si
si koupím

1. básně ☐
2. román, povídky ☐
3. dobrodružné ☐
4. naučnou ☐

f. Jaká by byla podle Vašeho mínění přiměřená, přijatelná cena v Kčs

1. za malou drobnější knihu	1. 5—7 Kčs . ☐	2. za velkou, objemnější knihu	5. 15—20 Kčs . ☐
	2. 8—10 Kčs . ☐		6. 20—30 Kčs . ☐
	3. 10—15 Kčs . ☐		7. 30—50 Kčs . ☐
	4. 15—20 Kčs . ☐		8. 50—70 Kčs . ☐

- g. *Co patří především — podle Vašeho mínění — ke znakům dobré knihy ? (Zaškrtněte nejvíce 2 čtverečky)*
1. pěkná vnější úprava (obálka apod.)	☐
2. dobrá grafická úprava, výstižné pěkné ilustrace	☐
3. hodnotný zajímavý obsah knihy	☐
4. dokonalé provedení knihy (kvalitní papír, dokonalé zpracování apod.)	☐
5. přístupná cena	☐
6. jiná vlastnost	☐
- h. *Jaké knihy jsou Vám sympatické ?*
	1. brožované	2. vázané	3. je mi to jedno
1. u básní	☐	☐	☐
2. u románů	☐	☐	☐
3. u populárně naučné literatury	☐	☐	☐
- (Zaškrtněte v každé řádce 1 obdélník)
- i. *Jste členem či spolučlenem nějakého čtenářského klubu při nakladatelství ?*
(Zaškrtněte příslušný čtvereček. Nejste-li členem některého klubu, nevyplňujte.)
1. Máj	☐
2. Klub čtenářů	☐
3. Klub přátel poezie	☐
4. Členská knižnice NPL a VPL	☐
5. Klub technické literatury	☐
6. Klub čtenářů zemědělské literatury	☐
7. Klub mladých čtenářů	☐
- j. *Jste-li členem čtenářského klubu, jste s ním spokojen(a) ?*
	1. ano	2. částečně	3. ne
1. s prvním uvedeným klubem	☐	☐	☐
2. s druhým uvedeným klubem	☐	☐	☐
3. se třetím uvedeným klubem	☐	☐	☐
- k. *Nejste-li členem čtenářského klubu (při nakladatelství) chcete se jím stát ?*
(Zaškrtněte 1 čtvereček, jste-li členem, nevyplňujte)
1. uvažuji o tom	☐
2. určitě chci	☐
3. nezajímám se, nechci	☐
- l. *Byl(a) jste již někdy členem čtenářského klubu (Zaškrtněte 1 čtvereček) ?*
1. ano	☐	2. ne	☐
- Proč jste členství přerušil(a) ?*
- m. *Předplácíte si některé noviny, časopisy ? (Zaškrtněte 1 čtvereček)*
1. ano	☐	2. ne	☐
- n. *Nepředplácíte-li si noviny či časopisy, proč tomu tak je ? (Předplácíte-li si je, nevyplňujte.)*
Zaškrtněte nejvíce 2 důvody, čtverečky
1. čtu jen jednotlivá čísla novin a časopisů	☐
2. nemám dostatek času na pravidelné čtení	☐
3. nemám dostatek peněz	☐
4. nedostal jsem se k tomu, abych si to zařídil	☐
5. mám špatnou zkušenost s objednáváním	☐
6. předplácí si je rodiče, sourozenci	☐
7. půjčuji si je, mám možnost je číst v čítárně apod.	☐
8. nečtu noviny ani časopisy, protože:	☐
- o. *Čtete Mladou frontu ? (Zaškrtněte 1 čtvereček)*
1. pravidelně	☐
2. jen někdy, příležitostně	☐
3. nečtu	☐
- p. *Co čtete rád v Mladé frontě (jestliže ji čtete) ?*
	1. čtu rád,
často	2. jen někdy	3. nerad,
nečtu
1. obsáhlejší články o konkrétních otázkách života v ČSSR a jiných zemích	☐	☐	☐
2. stručné informace a zajímavosti z domova a ze světa	☐	☐	☐
3. reportáže o životě mládeže u nás	☐	☐	☐
4. reportáže ze zahraničí	☐	☐	☐
5. kritiky, recenze, články o kultuře	☐	☐	☐
6. články o vědě a technice	☐	☐	☐
7. sportovní zpravodajství	☐	☐	☐
- Čtete-li MF, zaškrtněte vždy 1 čtvereček v každém řádku, který pro Vás platí; nečtete-li MF, nevyplňujte.

Nakonec prosíme — vyplňte nám ještě několik osobních údajů.

r. *Věk:* Ke které věkové skupině patříte? Zaškrtněte jen 1 čtvereček)

1. 15—18 let	☐
2. 19—21 let	☐
3. 22—25 let	☐
4. 26—30 let	☐

s. *Pohlaví:* 1. muž

2. žena ☐

t. *Stav:* (Zaškrtněte 1 vhodný čtvereček)

1. svobodný(á)	☐
2. ženatý, vdaná	☐
3. rozvedený(á)	☐

u. *Povolání otce* (Nynější. Zaškrtněte příslušný čtvereček)

1. dělník, uveď blíže:	☐
2. zaměstnanec, uveď blíže:	☐
3. zemědělec, uveď blíže:	☐
4. úředník, střední odborný pracovník, uveď blíže:	☐
5. příslušník technicko-hospodářské, kulturní, správní inteligence, uveď:	☐
6. důchodce, v tom případě uveďte i poslední zaměstnání:	☐
7. nemám otce, zemřel	

Povolání matky (Nynější. Zaškrtněte příslušný čtvereček)

1. dělnice, uveď blíže:	☐
2. zaměstnankyně, uveď blíže:	☐
3. pracovnice v zemědělství, uveď blíže:	☐
4. úřednice, střední odborná pracovnice, uveď blíže:	☐
5. příslušnice technicko-hospodářské, kulturní, správní inteligence, uveď:	☐
6. důchodkyně, v dom., v tom případě uveďte i poslední zaměstnání:	☐
7. nemám matku, zemřela	

v. *Žák, studující . . .* (Zaškrtněte jen jeden čtvereček. Nevypĺňujte, jste-li zaměstnán!)

1. učňovské školy či odb. učiliště	☐
2. odborné či střední odb. školy	☐
3. střední všeobecně vzdělávací školy	☐
4. vysoké školy	☐

y. *Kde žijete* (většinu doby, kde trávíte většinou svůj volný čas? Zaškrtněte 1 čtvereček)

1. na vesnici, v obci do 5000 obyvatel	☐
2. v malém městě od 5000 do 10 000 obyvatel	☐
3. ve městě od 10 000 do 50 000 obyvatel	☐
4. ve městě s 50 000 a více obyvateli	☐

z. *Vaše sociálně profesioální postavení* (případně vysvětlíte blíže)

Vyplňte jen, jste-li zaměstnán(a)! Zaškrtněte jen jeden čtvereček!

1. dělník, dělnice nevyuč. (uveďte blíže):	☐
2. zaměstnanec(kyně); prodavač(ka) číšník(ice), listonoš(ka), průvodčí, zřízenec(kyně), holič, kadeřnice, kuchař(ka), uveď blíže:	☐
3. řadový zemědělec, družstevník(ice), pracovník státního statku, uveď:	☐
4. dělník, dělnice vyuč., kvalifik., mistr, uveď:	☐
5. středně odborný(á) (technický(á), hospodářský(á), kulturní aj.) pracovník(ice), uveď:	☐
6. úředník(ice), řadový(á) administrativní pracovník(ice), uveď:	☐
7. organizátor(ka), vedoucí prac. zemědělské výroby:	☐
8. vedoucí úředník(ice), vedoucí administrativní či politický(á) pracovník(ice) podniku, správy, organizace, instituce, uveď:	☐
9. inženýrsko-technický(á), inženýrsko-hospodářský(á) pracovník(ice), uveď:	☐
10. vědecký(á), vědecko-výzkumný(á), kulturní, školský(á), politický(á), zdravotnický(á) pracovník(ice), umělec(kyně) či jiný(á) výše kvalifikovaný(á) pracovník(ice), uveď:	☐

x. *Dosažený stupeň vzdělání* — Jste-li zaměstnán(a), který nejvyšší typ školy jste absolvoval(a)? (Studující nevyplňují! — Zaškrtněte 1 vhodný čtvereček.)

1. základní školu	☐
2. učňovskou školu, odborné učiliště	☐
3. odbornou či střední odbornou školu	☐
4. střední všeobecně vzdělávací školu	☐
5. vysokou školu	☐
6. jiný typ vzdělání, uveďte:	☐

Nepodepisujte!

Děkujeme Vám!

Autorka této stati, dr. Barbara Lobodzińska, patří mezi nejslibnější badatele v oblasti sociologie manželství a rodiny v současném Polsku. Studovala na universitě v Łódži, na fakultě společenských věd. Vysokou školu zakončila v r. 1956, avšak pokračovala dále v soukromém studiu sociologie, která byla na tehdejších polských školách disciplínou málo pěstovanou.

V r. 1963 uveřejnila svou první práci („Manowce małżeństwa i rodziny“, Wiedza Powszechna, ed. Sygnaly). Kromě toho vydala řadu studií k problému současné polské rodiny. Článek, v němž seznamuje české čtenáře s perspektivními idejemi varšavské mládeže, byl jejím příspěvkem na III. kongresu polských sociologů (dosud nepublikováno) a je fragmentem připravované větší práce. Barbara Lobodzińska je pracovnící katedry sociologie na varšavské universitě.

Jiřina Máchová

Co očekávají od manželství mladí lidé v poválečném Polsku? Čím se jejich představy liší od představ jejich rodičů? Jak se změnila koncepce manželství pod vlivem strukturálních, ekonomických, společenských, světónázorových aj. změn? Je manželství v současném Polsku nástrojem zániku třídních rozdílů? Budou se manželství „generace dvacetiletých“ lišit od manželského svazku jejich rodičů? A nakolik?

Takové a podobné otázky se objevují v okamžiku, kdy se vynoří problém, který z činitelů — biologických nebo sociálních — je rozhodující pro realizaci soužití muže a ženy v rodině. Není už možno (s výjimkou biologických činitelů) dělat paralely mezi situací, ve které vyrůstá generace dvacetiletých, a podmínkami, v nichž vyrůstali jejich rodiče, i když i dnes, podobně jako v předválečném Polsku, působí na koncepci a realizaci manželství mnoho analogických determinant. Jde mi o vztah mezi vyslovovanými názory a takovými

činiteli, jako jsou pohlaví, věk, stupeň vzdělání, třídní příslušnost, teritoriální aj. příslušnost.

Které z těchto činitelů se ukázaly jako trvalé a navracející se v nezměněné podobě, a které naopak podlehly změnám a obohatily se o nový obsah?

Lidem žijícím ve stylu dvou sociálních epoch je zřejmé, že krystalizace orientací, precizace cílů, konfrontace jich s možnostmi uskutečnění, podléhání instinktům nebo poddávání se emocím, proces vrůstání do světa dospělých lidí, opakuje se v každém pokolení — probíhá v nynějších dobách jinak než před rokem 1939. Pochází tato změna jen z formálního rozdílu, vznikajícího z jiné ekonomické základny, jiné třídní struktury či technického vývoje? Takto formulovaná otázka vede k uznání primátu a rozhodující váhy biologického činitele — pohlaví a věku. Jestliže se ptáme na meritorní rozdíly, které jsou důsledky sociální revoluce, předpokládáme, že rozhodující vliv na přeměny manželství mají činitele společenské.

Abych mohla tuto otázku rozřešit, musela bych disponovat obšírným statistickým materiálem a brát přitom ohled současně na dvě porovnávané skupiny: předválečnou a poválečnou. Takový materiál neexistuje. Moje odpověď bude výsledkem dojmů vzniklých po studiu textů sebraných sondážovým průzkumem.

Které prvky mohou vstoupit do hry při úvaze nad ideálem manželství a partnera v manželství? Komponenty tohoto ideálu pozůstávají (rozličně uspořádány) z výpovědí různých skupin mládeže. Tyto prvky, uvedené spojitě, tvoří: partnerovy znaky psychické a charakterové, vztah k rodině, k přátelům, známým i spolupracovníkům, aspirace a zájmy, vztah k práci na závodě, zamilování, ideové a politické názory, vztah k náboženství, partnerovy znaky fyzické a fyziologické (temperament, forma sexuálního soužití, potence ap.); koncepce realizace soužití v manželství (rozdělení

úlohu v rodině, vztah k práci zaměstnané ženy – manželky a matky, výchova děcka a péče o ně, organizace domácího života a hospodářských záležitostí), koncepce nutných podmínek pro manželství (shoda věku partnerů, „zaopatření“ – byt, kvalifikované povolání, zajištění práce, společenské postavení, přiměřený výdělek), forma soužití s tchánem a tchyní, koncepce funkce manželství (vztah k uchování i uspokojení pohlavního pudu, potřeba citového i intelektuálního svazku, inspirující role manželství, ochranná a sebezabezpečující funkce atd.).

Jak lze vysuzovat z předchozích fakt, plné vytvoření ideálu manželství a manžela by vyžadovalo u osob odpovídajících na otázky sondáže, aby měly nejen určitou dávku životní zkušenosti, zralosti, schopnosti pozorovat bližní, ale aby i hluboce přemýšlely nad vlastní osobností, systémem hodnot, orientací, stejně jako nad analogickými znaky a aspiracemi příštího partnera v manželství.

Jak vyplývá z materiálů, účastníci výzkumu ve velké míře konstruovali své výpovědi teprve ad hoc vzniklé nutnosti odpovědět. To nezmenšuje hodnotu jejich formulací. Naopak, jde o běžný způsob traktování problémů spjatých s manželstvím a rodinou: emocionální, spontánní, postrádající rozumové analýzy i distance. Tento způsob přístupu k problému může v určité míře být důsledkem motivace manželství v přítomnosti. V obecném povědomí zevšeobecnělo přesvědčení, že hlavním motivem pro uzavření manželství v současném Polsku (kdy zanikly třídní i majetkové rozdíly) je láska obou mladých.

Neznamená to však, že intelektuální hodnoty manžela jsou bez významu a že ideál partnera je do sebe nezahrnuje. Studenti vyšších tříd varšavských všeobecně vzdělávacích škol (vcelku 75 osob, z toho 26 chlapců a 49 děvčat) seřadili hodnoty „mého chlapce“, „mé dívky“. Jak chlapci, tak i dívky na prvním místě obracejí pozornost na zevnější fyzické hodnoty partnera (urostlý, ztepilý, elegantní, hezký, hezká atd.), na druhém místě se uvádí požadavek, „aby s ním bylo možno hovořit“, aby byl (byla) inteligentní, zajímavý (zajímavá) – jde tedy o potřebu intelektuálního pouta.

„Při výběru třeba přihlížet nejen k hezkým dívkám, ale je rovněž nutno poznat jejich povahu. Jde mi o to, aby měla podobné zájmy. Společná práce, vzdělání – to jsou rovněž znaky, kterými bych se řídil při výběru dívky.“

„Tedy především inteligenci, a to po každé stránce, buď střední nebo vynikající schopnost v některém směru. Dívka musí mít své já, i když je nezbytné, aby se v určitých názorech shodovala s mými. Líbí se mi, když mluvíme na nějaké téma a když dívka má svůj názor.“

To jsou sny sedmnáctiletých a osmnáctiletých chlapců – a zde představy dívek téže věkové kategorie.

„... Především se musí zajímat o svět, který ho obklopuje, tj. o politiku, nejnovější společenské a kulturní události atd., musí prakticky rozumět mnoha věcem, sama teorie nevystačí... ne každý má vrozenou inteligenci, ale musí hledět, aby jí nabyl během času. Musí znát svou cenu, ale má dovést oceňovat i druhé... a nesmí být domýšlivý.“

„Inteligentní, kulturní, rozumějící lidem a umějící s nimi žít, s vlastním názorem i míněním. Starostlivý o dívku, která by cítila, že v něm má přítele a ne tyрана. Dobře vychovaný, s postavením umožňujícím zabezpečit rodinu, bez vášní, nenáročný, nevybíravý v jídle.“

V práních chlapců i dívek se objevuje potřeba intelektuální přitažlivosti partnera. Obě strany touží po tom, aby vysněný chlapec nebo dívka imponoval rozumovými hodnotami, aby byl výraznou individualitou, řídící se zájmy a schopnostmi. Jde tedy o to, aby nejen dostaly partnera sobě rovného co do inteligence nebo vzdělání, ale i intelektuálně inspirativního. Nelze opomíjet, že tyto výpovědi pocházejí od studentů všeobecně vzdělávacích škol v hlavním městě. Oba tyto fakty mohou mít vliv na typ aspirace spjaté s ideálem příštího partnera. Jak je známo, většina absolventů varšavských středních škol všeobecně vzdělávacího typu jsou potenciální studenti vysokých škol. V tomto souboru je relativně nejvíce dětí z úřednické i jiné inteligence. V důsledku toho může být akcent na intelektuální atraktivnost funkcí prostředí, funkcí druhu nabytého vzdělání atd.

Rozumové přednosti, jak jsem připo-

mněla, jsou přání objevující se na druhém místě; požadavek figurující na prvním místě je zevnější vzhled, společenský takt, kultivovanost jednání apod.:

„... mým ideálem je dívka příjemného zevnějšku, tj. krásná, ztepilá. Nemusí to být dokonalá krása, ale musí být milá a půvabná. Pokud jde o jiné přednosti, pak můj ideál musí být inteligentní, moudrý, veselý.“

„Musí být štíhlá, vysoká (minimum 168 cm). Na barvě vlasů mi nezáleží. A propos nohy, ty musí být štíhlé a poměrně dlouhé. Svou milou si představuji jako dívku s úzkými (ale zaoblenými) boky a ne příliš nápadným poprsím. Bylo by dobře, kdyby byla sportovně založená a pěstovala alespoň jednu sportovní disciplínu.“

„... vysoká, gotická brunetka. Usměvavá nebo nepřístupná? Nepřístupná, neboť to si bez dalšího vynucuje úctu a dává jakési hlubší uspokojení.“

„... můj ideál musí být originální. V celém Polsku je vidět natupírovaná děvčata v módních sukních... To je móda společná všem dívkám a já oceňuji originalitu.“

Sny chlapců oscilují mezi zveličeným plagiátem Brigitte Bardot a jejím opakem. Dívka, o které sní, je atraktivní opticky i sexuálně, ale její tělesné přednosti nezakrývají jiné hodnoty. Má být pokladem a současně předmětem závidění kolegů. Má být ženou a současně univerzálním druhem: v zábavě, poznávání i práci. Zdá se, že toto sloučení znaků ideálu vysněné ženy nenalezlo dosud svůj vzor dokonce ani v dnešní polské literatuře. Je to zkrřížení znaků filmové hvězdy se znaky soudružky, žijící v epoše zrovnoprávnění ženy v práci i zábavě. Nebo jde vlastně o ideál ženy v socialismu? Odpověď na tuto otázku by byla předčasná. Je to nepochybně ústup od ideálu, raženého svého času, dívky-traktoristky. Rovněž to není ani matka-Polka, ani sentimentální dívka romantismu. Vzdychali po takových ženách dědové dnešních chlapců? Zjistěte by se obávali jejich přitažlivosti, vitálnosti a důvtipu. Nezávislost a samostatnost ženy jsou znaky, které ani nebyly oceňovány, ani nebyly všeobecné v předválečném Polsku. Dnes se stávají vytouženou hodnotou vysněné ženy, nezbytnou podmínkou obdivu a touhy

po ní. Třeba podtrhnout, že jsou to požadavky mužské mládeže zrozené už po válce, pozorující zdatnost a pohotovost vlastních matek, jimž se podařilo vyrovnat se současně s aspiracemi svého povolání i povinnostmi matky i ženy a paní domu. Jaká přání děvčat se objevují v tomto kontextu?

Když opomineme přehnanou starost o detaily obleku u milovaného chlapce, lze říci, že vnější vzhled absorbuje ideály děvčat jaksi cestou negace: obracejí na něj pozornost v první řadě, a přitom současně popírají hodnotu avantgardnosti vystřižené z žurnálu amerických teenagers. V dívčím ideálu vystupuje do popředí (kromě zevnějšku) potřeba mít v milovaném (či kandidátu muže) spolehlivého partnera. Má to být přítel-druh, ochranitel i spoluúčastník domácího života. Jak lze soudit, část formulací pochází z pozorování vlastního rodinného života i jeho defektů. Odtud zřejmě přichází výhrada týkající se spolupráce v domácích pracích, jež musí být i záležitostí mužskou, společnou muži i ženě. Požadavek citlivosti, odpor k brutalitě, to je protest proti nadměrnému znevažování ženskosti a pojetí děvčat na platformě spolumužského-sportovní. Lze tedy říci, že ideály dívčí i chlapecké se jaksi vzájemně kříží a jsou částečně nikoli nesouhlasné. Jedny i druhé jsou mimo to nedůsledné, vnitřně nelogické. Je to způsobeno pravděpodobně většinou dotázaných, nepromyšleností problému, následkem procesu krystalizace názorů, formulování teprve vlastního systému hodnot. Vtírá se sugestivní myšlenka, že manželské ideály mužské i ženské mládeže ve věku 17–18 let se v zásadě neliší, že chlapci i děvčata docházejí k podobnému hodnocení. Jejich názory nejsou ještě vykrystalizované, ačkoliv mají mnoho nových prvků, jež se objevují na základě formování jejich světového názoru v podmínkách beztržní společnosti. Tím faktem pak biologické determinanty pohlaví a věku se stávají funkcemi společenských přeměn a přínaležitost k poválečné generaci podmiňuje jejich trendy ve smyslu historickém i ve smyslu sociálního prostředí.

Mnohem komplexněji se rýsuje manželství v názorech ostatních skupin zkoumané

mládeže: studentek zdravotní školy¹ a vysokoškolských studentů (filosofické fakulty varšavské university a studentů tělesné výchovy).

Studentky Střední zdravotní školy (24 žen ve věku 20–23 let), které odpovídají na dotazy týkající se manželství a manžela, přizpůsobily odpovědi svému určenému povolání. Chápuo záležitost manželství jako už nedalekou budoucnost; část z nich jsou provdané ženy nebo snoubenky. Téměř všechny bydlí v internátu, jejich stálými působišti jsou menší města ve varšavském vojvodství.

Nejčastěji se opakující požadavek v tomto souboru, týkající se příštího manžela, je přání, aby byl společenský, měl rád tanec a jiné zábavy (kino, divadlo, procházky, návštěvy známých), aby pomáhal v provozu domácnosti; na třetím místě uvádějí přání, aby byl příjemný a elegantní, na čtvrtém, aby byl věrný, na pátém se objevuje inteligence a vzdělání. Na dalších místech je uváděna pracovitost, pochopení pro ženu, schopnost vydělávat peníze, a zároveň aby poskytoval ženě záruku, že je udrží. Vlastnosti, které budoucí porodní asistentky požadují nejvíce, jsou vnější vzhled, družnost, elegance a čistota manžela. Velký důraz kladou rovněž na jeho spoluúčast při vykonávání domácích prací. Zájemem o zevnějšek se podobají jejich požadavky přáním studentek střední školy; ale obava o pomoc v domácnosti ukazuje na myšlení v kategoriích konkrétní situace, kdy žena je zaměstnána a nechce se uzavřít jen do zajetí domácnosti a práce, ale snaží se vyšetřit si čas na odpočinek i zábavu. Potřeba zábavy, spojená s manželstvím na prvním místě, ukazuje na jednu ze základních funkcí manželství uzavřeného v mladém věku – je tu funkce rozveselovat, bavit se i užít. Představy budoucích porodních asistentek jsou v tomto bodě shodné s představami středoškolských studentek. Lze riskovat domněnku, že takto pochopená funkce manželství je vlastní mladému věku.

V představách mladých žen zasluhuje pozornosti jejich vztah k práci a výdělku příštího manžela: pravděpodobně pohlíží reálně na plat své vlastní zaměstnanecké

skupiny a chápou své příští výdělky jako doplněk mzdy muže. V této koncepci nelze opominout prvky konsumpčního vztahu k budoucímu manželství.

Potřeba citového pouta a společných zájmů, posunutá dokonce až k požadavku, aby muž měl podobné povolání, je rovněž charakteristickým znakem těchto představ.

V přáních týkajících se podobného povolání a čistoty manžela lze předpokládat i vliv profesionalizace, podobně jako ve formulacích uznávajících prokreativní funkci manželství, regulovanou uvědoměným mateřstvím.

Jejich příští status pracujících žen jim prikazuje, aby se domáhaly rovnoprávného pochopení ze strany partnera, uznání vlastní práce, všímatosti muže nejen o jejich zdraví, ale i o jejich dobré náladu a zábavu. Spolu s tím, že oceňují svoji vlastní hodnotu, touží, aby muž budil jejich uznání a stal se jim předmětem obdivu. Objevuje se tu tedy rovněž potřeba vzájemné inspirace manželů, při současném vzájemném uznání jejich individualit. Je třeba podtrhnout, že tyto výpovědi pocházejí od děvčat, které většinu svého života strávily v malých městečkách a ve Varšavě bydlí (v té době) teprve rok nebo dva.

Jejich koncepce manželství se v tomto smyslu dost výrazně odlišuje od modelu zkonstruovaného studenty AWF² (65 mužů ve věku 20–23 let), kteří bydlí většinou v internátě a pocházejí z Varšavy.

Nejčastějším problémem sportovců je práce ženy:

„Pokud jde o práci, záleželo by to na ní samé, chce-li pracovat nebo ne. Byl bych raději, kdyby se zabývala domácností a dětmi.“

„Pracovat v manželství musí zpočátku oba – až se narodí dítě, pouze muž.“

„Oba manželé mohou pracovat pod podmínkou, že práce ženy nebude těžká.“

„Oba manželé musí pracovat. Díky tomu nejsou v domě neshody a řeči, že jeden vydrží druhého. Kromě toho práce obou manželů přináší větší důchody.“

„Narodí-li se dítě, musí se jím zabývat hlavně matka, i kdyby měla na delší čas přerušit práci.“

² „Akademia Fizyowania Fizycznego“, tj. varšavská vysoká škola tělovýchovy, obdoba našeho ITVS. Pozn. překl.

„... musí být nepřístupná k jiným, zvláště mužům. Nejvíce pozornosti musí věnovat manželovi.“

„Ve vážných věcech musí rozhodovat muž po předchozí poradě se ženou. Muž je osoba reprezentativní.“

„Musí být inteligentní, dobrá hospodyně, mít milou povahu a čelit s úsměvem překážkám osudu. Musí mít pochopení pro mužské slabůstky (sport, ženy, ryby). Musí být sexuálně atraktivní.“

Důraz na mužský primát v rodině, to je druhá věc co do četnosti výskytu. Jaké jsou zdroje tohoto postoje? Jde snad o potřebu moderního Tarzana držet v náručí křehké stvoření druhého pohlaví a chránit je před všemi protivenstvími? Znamenalo by to, že síla, kterou bezpochyby vyznačují příští sportsmeni, potřebuje pozadí. Rovněž to může být i přenesení vzoru ženy, získaného ve vlastním rodném domě, kde matka (jak se to ještě děje v některých společenských prostředích) je bytost podřízená muži. V tomto postoji je určitá nedůslednost: z jedné strany se žádá, aby žena pracovala v zaměstnání a aby vydělávala pro domácnost, z druhé strany — není rovnocenným partnerem v manželství. Konglomerát těchto přání může být charakteristický pro ty představy o manželství, ve kterých tradiční koncepce soužití muže a ženy podléhají transformaci pod nátlakem prudce se přeměňující skutečnosti. Zrovnoprávnění ženy v rodinných povinnostech se stalo faktem společenského vědomí dříve než její zrovnoprávnění v privilegiích a právech. Výklad tohoto problému je možný ještě i z jiného aspektu: muži brání ohroženou pozici svých výsad. Není to zajiště promyšlená a pro radná činnost, nýbrž spontánní emocionální reakce. Ve svém tradičním a konzervativním postoji studenti-sportovci jsou představiteli protestu proti zanikání mužské supremacie v rodině.

Třetí v pořadí požadavků, absorbujících představy o manželství, figuruje moderní pojetí „zaopatření rodiny“. Jaké jsou nutné podmínky pro uzavření manželství a příchod potomstva?

„Start do manželství má být zahájen vlastnictvím pěkného bytu. Výdělky musí stačit na potřeby domácnosti a také jich samých, i na zábavy. V domě nemá chybět

rádio, televizor, a po několika letech manželství ani auto.“

„... děti mají přijít až tehdy, když se manželé zařídí, tj. asi po třech letech manželského života.“

„... byt, ovšem bez tchána a tchyně.“

„... manželství musí mít materiální bázi; proto jsem odpůrcem studentských manželství.“

Prohlášení týkající se „zaopatření“ dosvědčují, že mladí lidé spojují uzavření manželství s momentem stabilizace v povolání a ve společnosti — tedy se stabilizací materiální. Nelze zajisté z toho vyvozovat, že epocha neodpovědně uzavíraných manželství, budovaných pouze na bázi citu nebo sexuální přitažlivosti, už skončila. V každém případě je v těchto názorech zaregistrováno poučení o pochybnosti zásady „láska vystačí na všechno“. V jakém stupni jsou výsledkem návratu k tradiční situaci uzavírání manželství, kdy aspoň jeden z partnerů se vyznačoval společenskou „hotovostí“ a ekonomickým statutem, či v jakém stupni jsou výrazem konsumentského vztahu k životu — těžko rozhodnout. Jsou tyto názory následkem dosavadní společenské zkušenosti, jsou důsledkem zevšeobecnění této zkušenosti? Na tyto otázky nelze — v konfrontaci s analyzovaným materiálem — odpovědět. Faktem však je, že o citovém svazku mezi manžely studenti mluví nepříliš často, a když, tak v tónu umírněné rezervy. Problém citového pouta se objevuje jako šestý v pořadí (podle četnosti výskytu), před regulací porodnosti a plánováním rodiny.

Sportovkyně nebo žena zajímavější se o sport může zajisté být ideálem mladých sportovců. Tento požadavek pramení z jejich profesionálních zálib. Avšak tento rys se opakoval i v představách středoškolské mládeže. Může tedy být stavebním prvkem současného ideálu ženské přitažlivosti. Sportovní, štíhlá postava, energická, obratná a pohotová žena, to je často se vyskytující požadavek.

Velmi často se opakuje požadavek věrnosti manželské družky. Nevylučuje se však předmanželská „zkouška“ sexuálního výběru.

Porovnáme-li ideály studentů střední školy, studentek zdravotní školy a sportovců, můžeme konstatovat rozdíly vznikající jak z různého věku, tak i z různého

okruhu zkušeností, dále rozdílly dané společenským prostředím či různým druhem vzdělání. Všechny představy však mají mnoho společných prvků. Společné rysy ideálu partnera v manželství nejostřeji vystupují do popředí ve výpovědích studentů a studentek filosofické fakulty varšavské university (28 osob ve věku 18–20 let). Kulminační body jejich přání se sdružují kolem společenství zájmů, stabilizace ekonomické a stabilizace v povolání jako nutné podmínky pro uzavření manželství. Téměř stejnou měrou se v centru jejich zájmů objevilo plánování rodiny. Intelektuálním společenstvím se v této skupině rozumí podobnost vzdělání, vysoká úroveň inteligence, intelektuální přitažlivost, vzájemná inspirace, podobnost zájmů. Po vytvoření pozice v povolání je nutná materiální nezávislost – a to obou manželů, a tedy aktivita ženy v povolání – a rovněž samostatný byt (bez tchána a tchyně). Rovněž plánování rodiny je chápáno jako jeden z prvků stabilizace a realizování

předtím naznačených plánů (i ekonomických: „manželství má být bezdětné, jsou-li oba manželé mladí; a později takový počet potomků, jakému by mohli zaručit náležité podmínky a vzdělání“). Další součástí ideálu je citový svazek mezi manžely. To jsou, nejvšeobecněji vzato, nejčastější přání mladých lidí.

Jestliže resumujeme znaky ideálu manžela a manželství, můžeme říci, že mají znamení novosti, jejíž zdroje tkví ve změněném světě. Není to jen rozmnožení snů mladých lidí vyrostlých v předchozím řádu, ale nová koncepce soužití v manželství a rodině. Žádná z výpovědí v sobě nezahrnuje přání týkající se třídního původu příštího manžela, žádná nepožaduje věno v tradičním smyslu toho slova. Za prvky ideálu muže a ženy, vyplývajícími z postupujícího procesu industrializace a urbanizace (a tedy procesu metastrukturálního), tkví hodnoty, jejichž nositelem je nová struktura.

Přeložil K. M.

K problému stabilizace hornických brigádníků na Ostravsku*

(Využití empirických faktů pro praxi)

ŠTĚPÁN PROCHOVNÍK

Vysoká škola báňská, Ostrava

V současné době probíhá na Ostravsku rozsáhlý sociologický výzkum pracovních a mimopracovních podmínek života horníků. Provádí ho výzkumné pracoviště ekonomiky paliv — doc. inž. Karel Wysocki, CSc a PhDr. Antonín Suchánek se štábem spolupracovníků.¹ Výzkum má odkrýt komplex příčin vysoké fluktuace v Ostravsko-karvinském revíru a přispět tak ke zvyšování stabilizace horníků pracujících v podzemí.

OKR má tu specifiku, že — na rozdíl od některých jiných revírů — v něm pracuje téměř 30% přechodných pracovníků-brigádníků.² Brigádník je pracovník, který po poskytnutí určitých výhod, i když má stále mateřské pracoviště v místě svého bydliště nebo působení, dobrovolně odchází na určitou dobu do výroby na společensky důležitém pracovním úseku, kde chybí pracovní síly a nejsou plněny pracovní úkoly, aby pomáhal tyto nedostatky odstranit. Už sama existence těchto brigádníků v OKR předurčuje tento revír k vysoké fluktuaci (20 000 brigádníků za rok do revíru nastoupí a téměř tolik jich po skončení brigády odchází) a k nízké stabilizaci. Hornických brigádníků se na Ostravsku za 20 let vystřídal na 500 tisíc.

Krajské a ústřední instituce se tímto problémem zabývají takřka 15 let. Zprvu byla tendence nahradit brigádníky vlastním hornickým dorostem. Tendence jistě nanejvýše správná, ale neuskutečnitelná, protože tehdejší pracovním zálohám, a později odborným učilištím jednotlivých dolů, se nedařilo plnit plánované úkoly v náboru hornických učňů, a navíc tito po vyučení většinou odcházeli pracovat na jiná pracoviště. Proto po roce 1954 došlo

ke změně v postoji k brigádníkům a byla přijata řada usnesení o jejich stabilizaci. Začala se rozvíjet tzv. získávací akce, v níž šlo a dosud jde o to, přesvědčit brigádníky, aby podepsali závazek, že zůstanou pracovat nastalo v hornictví; přitom se jim zaručuje přidělení bytu a jiné materiální výhody. Tato akce se úspěšně rozvíjí. Průměrný roční počet takto získaných brigádníků se pohybuje kolem 3000. Nicméně dalších 17 000 brigádníků po skončení brigády odchází zpět na svá mateřská pracoviště. Výdaje na nábor, zaškolení a preferenci těchto lidí přicházejí téměř nazmar.

Sociologický výzkum, organizovaný výzkumným pracovištěm ekonomiky paliv za spolupráce III. oddělení KV KSC v Ostravě má mj. odhalit příčiny toho, proč horníci brigádníci se v OKR stabilizují jen v tak malé míře. I když tento komplexní sociologický výzkum není ještě dokončen (zpracování všech materiálů si vyžádá několik let práce), máme již k dispozici některé údaje, které problém stabilizace hornických brigádníků blíže osvětlí.

Článek nemá za úkol provést vyčerpávající rozbor příčin vysoké fluktuace těchto pracovníků. Takový rozbor bude možný až později, po prozkoumání všech aspektů tohoto negativního jevu. Chceme zde však postihnout postoje brigádníků a podle jejich odpovědí na otázku „Hodláte zůstat v OKR nastalo?“ zjistit, jaké stanovisko zaujímají jednotlivé skupiny a podskupiny hornických brigádníků. Takto zpracovaný problém může mít důsledky i pro budoucí praktickou činnost hospodářských pracovníků v OKR. Mohou totiž předvídat — s přihlédnutím k věku, národnosti, školnímu vzdělání, rodinnému stavu, bytovým

* Článek je pokusem užít matematicko-statistické metody pro praktickou potřebu pracovníků náboru SOKD. Vzhledem k tomu, že předkládaný návrh není dosud zcela prakticky ověřen, je to článek diskusního charakteru.

¹ Celý projekt výzkumu byl popsán v Informa-

tivní příručce, vydané III. oddělením KV KSC v Ostravě v září 1964.

² Pojem přechodný pracovník, používaný především hospodářskými činiteli, je méně vžitý než pojem brigádník. Dále budeme používat pojmu brigádník.

poměrům apod., jak se pracovníci, kteří se hlásí na brigádu, budou stavět k otázce stabilizace v OKR.

Nyní k vlastnímu rozboru postojů brigádníků k možnosti setrvat v OKR. Na otázku „Hodláte zůstat v OKR nastálo?“ se odpovědi rozvrství takto:³

Tabulka 1. Postoj brigádníků k stabilizaci v OKR

Druh odpovědi	Počet odpovědí	%
Zůstane nastálo	36	17,4
Dosud se nerozhodl, neví	96	47,2
Po skončení brigády odejde pracovat mimo OKR	72	35,4
Celkem	204	100,0

Výsledek je až dosti příznivý. Zatímco v minulosti se stabilizovalo v průběhu roku maximálně 15% brigádníků, v současné době uvažuje o stabilizaci 17,4% a 47,2% není dosud rozhodnuto nebo ještě neví. 35,4% brigádníků však možnost stabilizo-

Tabulka 2. Důvody, proč nechť brigádníci OKR setrvat v hornictví nastálo

Pořadí	Důvody	Počet odpovědí	%
1	Je kategoricky rozhodnut	22	21,6
2	Rodinné	20	19,6
3	Zdravotní	17	16,6
4	Nehygienické pracovní prostředí	17	16,6
5	Nízký výdělek	9	8,8
6	Těžká práce	5	4,9
7	Špatné jednání s brigádníky	4	3,9
8	Nemůže uplatnit svou kvalifikaci	3	3,0
9	Vlastní rodinný domek	2	2,0
10	Špatné vztahy mezi lidmi	2	2,0
11	Daleké dojíždění do práce	1	1,0
Celkem		102	100,0

pevně rozhodnut po skončení brigády odejít domů“ apod. Zařadili jsme je pod důvod: „Je kategoricky rozhodnut.“ Dále pak to byly důvody rodinné, zdravotní aj. Zde je vidět, že příčiny, proč brigádníci nechť zůstat trvale v hornictví, jsou jednak objektivního, jednak subjektivního

Tabulka 3. Postoj brigádníků k stabilizaci v OKR z hlediska věkové struktury

Věk	A	B	C	Celkem	A : B + C
	Zůstane nastálo	Dosud se nerozhodl, neví	Po skončení brigády odejde pracovat mimo OKR		
—20	4	6	2	12	0,50
21—25	14	31	26	71	0,25
26—30	3	26	20	49	0,06
31—35	2	12	5	19	0,12
36—40	4	8	7	19	0,27
41—45	3	11	6	20	0,18
46+	6	2	6	14	0,75
Celkem	36	96	72	204	

vat se v hornictví kategoricky odmítlo.⁴ Uváděli důvody, zachycené v tab. č. 2.

Nejčastěji se objevovaly odpovědi jako „nezůstal bych za žádnou cenu,“ „jsem

rázu. Lze říci, že zde působí celý komplex příčin.

Zajímalo nás, jaký poměr ke stabilizování se v hornictví mají brigádníci z hlediska

³ Všechny uváděné údaje jsou získány zpracováním anonymního dotazníku pro brigádníky.

⁴ Srovnáme-li odpovědi brigádníků na výše položenou otázku s dosavadním trendem jejich skutečné stabilizace, pak zjišťujeme, že jejich postoje jsou daleko příznivější než dosavadní skutečnosti. V posledních letech se stabilizovalo ročně kolem 3.000–3.500 brigádníků. Tedy méně než představuje 17,4% těch, kteří odpověděli na otázku kladně. Vezmeme-li v úvahu, že v OKR v současné době nedošlo k žádným výraznějším změnám, které by vztah brigádníků ke stabilizaci ovlivnily, můžeme právem předpokládat, že z těch 47,2% bri-

gádníků, kteří se dosud nerozhodli, zda zůstanou nastálo nebo ne, drtivá většina odejde zpět na mateřské pracoviště. (Těchto 47,2% brigádníků, kteří o setrvání v OKR uvažují, skýtá však velkou možnost pro zvýšení stabilizace, která by mohla být hospodářskými pracovníky využita). Po této konfrontaci odpovědi brigádníků se skutečností jsme nuceni údaje zpřesnit. Budeme proto předpokládat, že 47,2% brigádníků, kteří se dosud nerozhodli, po skončení brigády odejde zpět na mateřské pracoviště. Za tímto účelem zavádíme v tabulkách sloupec A:B+C a ve vývodech se budeme opírat především o tento vztah.

Tabulka 4. *Postoj brigádníků k stabilizaci v OKR z hlediska národnosti*

Národnost	A	B	C	Celkem	A : B + C
	Zůstane nastálo	Dosud se nerozhodl, neví	Po skončení brigády odejde pracovat mimo OKR		
Česká	25	67	48	140	0,22
Slovenská	8	26	18	52	0,18
Polská	2	1	1	4	1,00
Maďarská	—	2	5	7	0,00
Jiná	1	—	—	1	0,00
Celkem	36	96	72	204	

jednotlivých aspektů jejich osobnosti. Nejříve jsme zkoumali, jak věková struktura ovlivňuje jejich rozhodnutí (viz tab. č. 3).

Nejpříznivější předpoklady setrvat v hornictví mají brigádníci starší 45 let. Zřejmě je zde rozhodujícím činitelem brzká možnost dosažení vysokého důchodu. Přer-

nici polské a maďarské národnosti. Zatímco příslušníci polské národnosti mají dobré předpoklady pro stabilizaci, příslušníci maďarské národnosti tuto možnost odmítají. I když jsou to velmi malé podskupiny (může se zde projevovat náhodnost výběru), přece jen reálný základ tento fakt má.

Tabulka 5. *Postoj brigádníků k stabilizaci v OKR z hlediska dosaženého vzdělání*

Druh školního vzdělání	A	B	C	Celkem	A : B + C
	Zůstane nastálo	Dosud se nerozhodl, neví	Po skončení brigády odejde pracovat mimo OKR		
Nedokončené základní vzdělání	2	1	6	9	0,29
Základní vzdělání	29	93	61	183	0,19
Středoškolské vzdělání	5	2	5	12	0,71
Celkem	36	96	72	204	

kvapením je poměrně kladný poměr ke stabilizaci u mladých lidí do 20 let. Lze to vysvětlit mladickým elánem, touhou po dobrodružné práci (hornická práce v sobě tyto prvky bezesporu má) a snahou při fyzicky namáhavé práci projevit svoji mužnost. Skupinu téměř neschopnou stabilizace tvoří brigádníci ve věku od 25 do 30 let. Zřejmě tito lidé přišli na brigádu jen proto, aby splnili povinnost vůči mateřským závodům, které jsou nuceny vysílat určité kvóty pracovníků na brigádu do OKR. Z hlediska národnosti se spíše stabilizují brigádníci z českých zemí než ze Slovenska, avšak tento rozdíl není zvlášť významný (viz tab. č. 4).

Extrémními skupinami jsou zde brigád-

Poláci v karvinské části revíru sžívají se s okolím vcelku snadno a bez problémů. (Tabulka č. 5).

Dochází dále k určitému paradoxu: Základní vzdělání brigádníků nepřispívá k jejich stabilizaci, k té inklinuje spíše člověk s nedokončeným školním vzděláním nebo absolvent střední školy. Brigádníci s nedokončeným školním vzděláním nenacházejí tolik pracovních příležitostí, kde by mohli dosáhnout relativně vysokého výdělku; tuto příležitost jim v maximální míře poskytuje práce v dole. Poměrně dobrá stabilizace absolventů středních škol je dána tím, že při kritickém nedostatku středně technických kádrů na šachtách mají tito lidé možnost v celkem krátké

době dosáhnout úspěchu v povolání a povýšení.

Významné rozdíly se jeví, zkoumáme-li stabilizaci brigádníků v korelaci s jejich rodinným stavem (viz tab. č. 6).

zde jde o mladá manželství, jímž přechod na Ostravsko a k trvalé práci v dolech skýtá možnost brzkého získání bytu a podobných materiálních výhod. Obdobné motivy budou působit i na ženaté brigádníky s dětmi. Nižší stabilizace těchto brigádníků ve srovnání s ženatými-bezdětnými bude dána určitými potížemi, s nimiž je spjat jejich příchod na Ostravsko (narušení kontinuity už vytvořených rodinných tradic apod.).

Výrazné rozdíly též zjišťujeme, zkoumáme-li možnosti stabilizace brigádníků v korelaci s jejich bytovými poměry v místě, odkud přišli na brigádu. (Tab. č. 7).

Zde se projevuje silná nepřímá korelace závislost: čím lepší bydlení v místě bydliště, odkud byl pracovník získán na brigádu, tím horší je možnost získat ho k trvalé práci v hornictví. Nejhuře se stabilizuje skupina majitelů družstevních

Tabulka 6. *Postoj brigádníků k stabilizaci v OKR podle rodinného stavu*

Rodinný stav	A	B	C	Celkem	A : B + C
	Zůstane nastálo	Dosud se nerozhodl, neví	Po skončení brigády odejde pracovat mimo OKR		
Svobodný	10	41	37	88	0,13
Ženatý bezdětný	5	10	3	18	0,38
Ženatý s dětmi	20	40	30	90	0,29
Rozvedený	1	5	2	8	0,14
Celkem	36	96	72	204	

Nejhůře stabilizovatelnou skupinou jsou svobodní brigádníci. Z tabulky č. 3 však vyplývá, že brigádníci ve věku do 20 let mají poměrně dobré předpoklady ke stabilizaci. Jde tedy zřejmě o svobodné brigádníky starší 25 let, kteří mají již určité životní ideály a svůj další život nechtějí spojit s prací v podzemí. Překvapením je malá tendence k stabilizaci u rozvedených. Tito lidé jsou zpravidla postiženi alimentačními povinnostmi a kdyby pracovali v dole, kde je možnost relativně vysokého výdělku, mohli by tyto povinnosti plnit daleko lépe než kdekoli jinde. Nejlepší předpoklady pro stabilizaci vykazuje skupina ženatých - bezdětných. Patrně

Tabulka 7. *Postoj brigádníků k stabilizaci v OKR podle bytových poměrů*

Druh ubytování v místě stálého bydliště	A	B	C	Celkem	A : B + C
	Zůstane nastálo	Dosud se nerozhodl, neví	Po skončení brigády odejde pracovat mimo OKR		
Státní byt	12	29	1	42	0,40
Rodinný domek na vesnici	8	20	21	49	0,19
Rodinný domek ve městě	3	13	13	29	0,11
Domek v kolonii	4	4	4	12	0,50
Družstevní byt	—	1	1	2	0,00
Celkem	27	67	40	134	

Tabulka 8. Postoj brigádníků k stabilizaci v OKR podle krajů, odkud byli vysláni

Kraj	A	B	C	Celkem	A : B + C
	Zůstane nastálo	Dosud se nerozhodl, neví	Po skončení brigády odejde pracovat mimo OKR		
Severomoravský	20	45	31	96	0,26
Jihomoravský	5	18	11	34	0,17
Západoslovenský	1	12	7	20	0,05
Středoslovenský	2	6	5	13	0,18
Východočeský	3	3	5	11	0,37
Středočeský	—	4	5	9	0,00
Východoslovenský	2	2	3	7	0,40
Západočeský	—	3	3	6	0,00
Severočeský	2	1	2	5	0,67
Jihočeský	1	2	—	3	0,50
Celkem	36	96	72	204	

bytů. (Lze to tvrdit, ačkoliv jde o velmi malou podskupinu; družstevní byty jsou totiž v současné době snad nejkvalitnější byty vůbec a k jejich zakoupení se zpravidla rozhoduje ta rodina, která už nehodlá měnit místo trvalého bydliště. Nakonec ani výměna družstevních bytů není dosud tak rozvinutá, aby mohla být prováděna bez nesnází.)

Dále si brigádníci poměrně značně váží bytů ve vlastním rodinném domku, přičemž rodinný domek ve městě je ceněn o něco výše než domek stejného typu na

vesnici. Největší sklon ke stabilizaci mají brigádníci bydlící ve státních bytech a domech v koloniích. Tam půjde pravděpodobně o byty méně hodnotné, takže příchod na Ostravsko a stabilizace v souvislosti s perspektivou přidělení bytu znamená pro ně podstatné zlepšení bytových poměrů. Dále uvádíme korelační závislosti mezi možností stabilizovat se v OKR a dalšími hledisky života hornických brigádníků. Viz tabulky č. 8, 9, 10 a 11.

Zde se již nesetkáváme s tak výraznými závislostmi. Jednotlivé podskupiny jsou

Tabulka 9. Postoj brigádníků k stabilizaci v OKR podle druhu zaměstnání, z kterého byli získáni na brigádě

Zaměstnán ve	A	B	C	Celkem	A : B + C
	Zůstane nastálo	Dosud se nerozhodl, neví	Po skončení brigády odejde pracovat mimo OKR		
Strojírenství	4	34	23	61	0,07
Služby	4	14	11	29	0,16
Stavebnictví	4	10	11	25	0,19
Hutnictví	4	10	9	23	0,21
Zemědělství a lesnictví	2	8	9	19	0,12
Hornictví	6	6	—	12	1,00
Doprava	1	6	4	11	0,10
Škola (žák)	5	3	1	9	1,25
Chemie	1	1	3	5	0,25
Energetika	2	1	1	4	1,00
Textil	1	2	—	3	0,50
Armáda a VB	2	1	—	3	2,00
Celkem	36	96	72	204	

příliš malé, než abychom mohli z nich činit odpovědné závěry. Přesto však nemáme důvod tyto údaje získané oblastním dvojstupňovým výběrem podceňovat. Objevují se tyto typické skutečnosti: nejlepší předpoklady ke stabilizaci mají brigádníci

revírů. Vzhledem ke stabilizaci vhodnou podskupinou jsou rovněž bývalí zaměstnanci VB a armády. Těmto lidem bez odborného vzdělání se naskytá výborná možnost, jak se dále uplatnit ve společensky důležitém pracovním odvětví.

Tabulka 10. *Postoj brigádníků k stabilizaci v OKR z hlediska výdělku dosahovaného v mateřském podniku před nástupem na brigádu*

Průměrný měsíční čistý výdělek v Kčs	A	B	C	Celkem	A : B + C
	Zůstane	Dosud se nerozhodl, neví	Po skončení brigády odejde pracovat mimo OKR		
—1200	16	37	16	69	0,30
1201—1400	1	22	11	34	0,03
1401—1600	6	19	14	39	0,18
1601—1800	6	8	14	28	0,27
1801—2000	4	7	9	20	0,25
2001+	3	3	8	14	0,27
Celkem	36	96	72	204	

ze Severočeského, Jihočeského a Východoslovenského kraje. Nejhorší předpoklady mají brigádníci ze Západoslovenského, Středočeského a Západočeského kraje. Nejvíce brigádníků se však získává z krajů Severomoravského a Jihomoravského. Možnost tyto pracovníky stabilizovat je vzhledem k těmto krajnostem průměrná.

Zklamáním jsou postoje brigádníků, jak je zachycuje tabulka č. 10. Pracovníci, kteří v mateřském závodě vydělávali 1200 Kčs, mají postoj téměř stejný jako ti, kteří si vydělali 1600 Kčs i více. Nejhuře se stabilizují brigádníci, jejichž původní plat se pohyboval od 1200 do 1400 Kčs. Mezi vyšší výdělků a kvalifikací těchto pracovníků

Tabulka 11. *Postoj brigádníků k stabilizaci v OKR z hlediska fluktuace*

Dosavadní fluktuace	A	B	C	Celkem	A : B + C
	Zůstane nastálo	Dosud se nerozhodl, neví	Po skončení brigády odejde pracovat mimo OKR		
1 zaměstnání	31	66	49	146	0,27
2 zaměstnání	3	17	16	36	0,09
3 zaměstnání	2	11	7	20	0,11
Více zaměstnání	—	2	—	2	0,00
Celkem	36	96	72	204	

Z hlediska odvětví, ze kterého přišli brigádníci pracovat do dolů, není mezi nimi významných rozdílů. Velmi dobré předpoklady ke stabilizování mají absolventi středních škol různého typu (to jsme již osvětlili v tabulce č. 5) a pracovníci přicházející přímo z hornictví, ale z jiných

v mateřském podniku se projevuje silná korelační závislost. Je pravděpodobné, že kvalifikovaní dělníci jsou přidělováni k odbornějším pracím i v OKR, a naopak. Z tohoto hlediska pak podskupina pracovníků s příjmem 1200 až 1400 Kčs nemá v hornictví naději na výrazné zlepšení

svých příjmů a volí proto raději návrat na mateřské pracoviště, kde bude mít zaručeno aspoň kulturnější pracovní prostředí. V podskupině s příjmem do 1200 Kčs bude rozhodování brigádníků složitější. Zde u určité části, vzhledem k předchozímu nízkému výdělků, skutečně dojde k výraznějším změnám v příjmu. Proto v této podskupině, jež je relativně nejpočetnější, dochází častěji k rozhodnutí – setrvat v hornictví natrvalo.

Sklon k fluktuaci vůbec, jak ukazuje tabulka č. 11, silně ovlivňuje i postoj ke stabilizaci. I zde lze hovořit o výrazné nepřímé korelační závislosti. Pracovníci, kteří již před nástupem na brigádu vystředili několik pracovišť, inklinují k další fluktuaci, kdežto pracovníci s dosavadní nízkou fluktuací tíhnou ke stabilizaci.

Rozbor opomíjí jednu závažnou skutečnost. Nebere v úvahu pracovní zařazení

okolnostmi. Analýzu těch nejdůležitějších jsme provedli ve výše uvedených tabulkách a zhodnoceních. Vcelku se dá říci, že optimální podmínky pro stabilizaci v OKR budou mít brigádníci ve věku do 20 let (nebo nad 45 let), spíše české než slovenské národnosti, ženatí-bezdětní, bydlící v méněhodnotných bytech, s dosavadní nízkou fluktuací apod. Tyto vztahy z hlediska jednotlivých aspektů (stáří, národnost, rodinný stav atd.) můžeme matematicky vyjádřit poměrem mezi těmi, kdož odpověděli na otázku „Hodláte zůstat v OKR, nastálo?“ – ano, a mezi těmi, kdož odpověděli – nevim, dosud jsem se nerozhodl nebo ne. Tento poměr (v tabulkách označený jako $A : B + C$) nazýváme *stabilizačním koeficientem*. V jednotlivých hlediscích (stáří, národnost atd.) se pohybuje od minimálních do maximálních hodnot. (Viz tabulku č. 12).

Tabulka 12. Dosažitelné hodnoty stabilizačního koeficientu ($A : B + C$)

Hledisko	Maximální hodnoty	Střední hodnoty (medián)	Minimální hodnoty
Věkové struktury	0,75	0,25	0,06
Národnostní	1,00	0,18	0,00
Dosaženého vzdělání	0,71	0,29	0,19
Rodinného stavu	0,38	0,21	0,13
Bytové	0,50	0,19	0,00
Krajové	0,67	0,22	0,00
Zaměstnání	2,00	0,23	0,07
Výdělkové	0,30	0,26	0,03
Fluktuace	0,27	0,10	0,00
Celkem	6,58	1,93	0,48

brigádníků v OKR, jak jsou spokojeni ve svém novém povolání, s ubytováním a stravováním, jakým dojmem na ně působí Ostravsko, jak se s nimi jedná apod. Tyto skutečnosti do značné míry ovlivňují konečné rozhodnutí brigádníka o tom, zda se stabilizuje či nikoliv.

Přesto však má tento rozbor svoje opodstatnění. U většiny brigádníků je možnost stabilizovat se dána předchozími podmínkami, v nichž žili. Při eventuálním přechodu do nových životních podmínek (když si kladou otázku, zda se stabilizovat v OKR či nikoliv) posuzují jak staré, tak i nově se jim nabízející životní podmínky, a rozhodují se.

Toto rozhodnutí je motivováno různými

To znamená, že – z hlediska věkové struktury jednotlivých pracovníků – se pravděpodobnost, zda zůstanou trvale v hornictví či nikoliv, bude pohybovat v rozmezí od 0,06 (minimální) – podskupina brigádníků ve věku od 26–30 let, do 0,75 (maximální) – podskupina brigádníků ve věku nad 46 let, z hlediska národnosti od 0,00 do 1,00 atd.

Těchto poznatků lze využít pro praxi. Na základě těchto údajů možno zkonstruovat dotazník k určování stabilizačního koeficientu jednotlivých brigádníků, kde každému hledisku a každé podskupině by odpovídal příslušný díleci stabilizační koeficient.

Takový dotazník by vypadal takto:

Tabulka 13. Dotazník pro brigádníky k určování jejich stabilizačního koeficientu
(Hlediska, skupiny a jim odpovídající dílčí stabilizační koeficienty)

1. Věk:		2. Národnost:		3. Druh školního vzdělání:	
—20	0,50	Česká	0,22	Nedokonč. základ. vzdělání	0,29
21—25	0,25	Slovenská	0,18	Základní vzdělání	0,19
26—30	0,06	Polská	1,00	Středoškolské vzdělání	0,71
31—45	0,12	Maďarská	0,00		
36—40	0,27	Jiná	0,00		
41—45	0,18				
46+	0,75				
4. Rodinný stav:		6. Kraj:		7. Zaměstnán ve:	
Svobodný	0,13	Severomoravský	0,26	Strojírenství	0,07
Ženatý — bezdětný	0,38	Jihomoravský	0,17	Služby	0,16
Ženatý s dětmi	0,29	Západoslovenský	0,05	Stavebnictví	0,19
Rozvedený	0,14	Středoslovenský	0,18	Hutnictví	0,21
		Východočeský	0,37	Zemědělství a lesnictví	0,12
5. Druh ubytování v místě stálého bydliště:		Středočeský	0,00	Hornictví	1,00
Státní byt	0,40	Východoslovenský	0,40	Doprava	0,10
Rodinný domek na vesnici	0,19	Západočeský	0,00	Škola (žák)	1,25
Rodinný domek ve městě	0,11	Severočeský	0,67	Chemie	0,25
Domek v kolonii	0,50	Jihočeský	0,50	Energetika	1,00
Družstevní byt	0,00			Textil	0,50
				Armáda a VB	2,00
8. Průměrný měsíční čistý výdělek v Kčs:		9. Dosavadní fluktuace:			
—1200	0,30	1 zaměstnání	0,27		
1201—1400	0,03	2 zaměstnání	0,09		
1401—1600	0,18	3 zaměstnání	0,11		
1601—1800	0,27	Více zaměstnání	0,00		
1801—2000	0,25				
2001+	0,27				

Dotazník by mohl být účinným nástrojem náborových pracovníků a pracovníků osobních oddělení jednotlivých podniků OKR při posuzování, zda příslušní brigádníci skýtají předpoklad pro stabilizování se či nikoliv.⁵ Vycházíme zde z úvahy, že nastupující brigádníci se za stejných podmínek (pracovních a životních) budou v OKR chovat stejně jako brigádníci, u kterých byl sociologický výzkum proveden a jejichž postoje jsme analyzovali. Prakticky by to znamenalo položit nově získávaným a přijímaným brigádníkům 9 otázek (Věk? Národnost? atd.) a provést součet stabilizačních koeficientů. Pro posuzování míry stabilizace jednotlivých brigádníků by mohla sloužit škála, uvedená v tabulce č. 14.⁶

Uveďme příklad praktického využití: Na brigádu se hlásí 20letý pracovník české národnosti, s nedokončeným základním vzděláním, ženatý - bezdětný, bydlící ve stát-

ním bytě v Jihomoravském kraji, dosud pracující ve strojírenství, s průměrným

Tabulka 14. Škála pro vyhodnocení stabilizačního koeficientu

Rozmezí hodnot stabilizačního koeficientu	Předpokládané jednání brigádníka
0,48—1,00	Po skončení brigády jistě odejde pracovat mimo OKR
1,01—2,00	Po skončení brigády pravděpodobně odejde pracovat mimo OKR
2,01—3,00	Po skončení brigády pravděpodobně zůstane v OKR nastalo
3,01—6,58	Po skončení brigády jistě zůstane v OKR nastalo

čistým výdělkem 1450 Kčs, který již vystřídal dvě zaměstnání. Získá tyto dílčí stabilizační koeficienty: 0,50—0, 22—0, 29—0, 38—0, 40—0, 17—0, 07—0, 18—0,09. Celkový stabilizační koeficient bude mít 2,30. Můžeme o něm učinit tento závěr: Po skončení brigády zůstane pravděpodobně v OKR nastalo.

⁵ Nedostatkem tohoto dotazníku je, že jednotlivým hlediskům je prisuzována stejná váha. Odlišit míru významnosti podle údajů z dotazníku se nám nepodařilo. Tato hlediska jsou však navzájem tak spjata (věk s rodinným stavem, národnost s krajem apod.), že lze těžko vyzvednout některá

jako důležitější a přikládat jim větší váhu. K zpřesnění může dojít na základě dalších zkušeností.

⁶ Škála je stanovena do určité míry odhadem a bude ji třeba po patřičných pozorováních zpřesnit.

Lze předpokládat, že v individuálních případech nebude náš teoretický závěr v souladu se skutečností. Rozhodně však nám takový přístup, provedený na základě rozboru empirického materiálu a jeho zobecnění, daleko přesněji odhalí, jaká je pravděpodobnost, že brigádníci se stabilizují v OKR. Pomocí poměrně jednoduché evidence mohla by pak osobní oddělení jednotlivých podniků OKR dosáhnout solidního přehledu o situaci mezi brigádníky, pokud jde o jejich stabilizaci na Ostravsku.

Článek, jak již bylo zdůrazněno úvodem, si neklade za cíl provést všestranný, vyčerpávající rozbor problémů stabilizace hornických brigádníků; všímá si pouze jedné stránky: analyzuje životní podmínky a okolnosti, za nichž pracovníci nastoupili do OKR jako brigádníci, v souvislosti s jejich postojem ke stabilizaci v OKR. Zobecnění, byť sotva středního dosahu, nám pak na základě tohoto rozboru umožňují aplikovat tyto poznatky na nově přicházející pracovníky a činit tak závěry pro praxi.

Tento nový systém hodnocení stabilizačních možností brigádníků v Ostravsko-karvinském revíru byl již zčásti prověřen. Jednak konfrontací s dotazníky, které vyplňovali brigádníci odcházející z OKR

(tato akce byla rovněž součástí sociologického výzkumu), jednak přímo v terénu. Došlo se k překvapivě pozitivním výsledkům. V prvním případě 95% dotazníků vyplněných brigádníky, kteří odešli po skončení brigády z OKR zpět na mateřské pracoviště, plně souhlasilo s našimi předpověďmi (jejich stabilizační koeficient nepřesáhl 2,00). Jen 5% dotazníků neodpovídalo našim předpovědím (stabilizační koeficient se pohyboval v rozmezí 2,00–2,20; jednou dokonce přesáhl hodnotu 3,00). V druhém případě byl tento nový systém hodnocení prověřen v průběhu jednání flukтуаční komise na dole Julius Fučík I. Brigádníkům, kteří přicházeli k této komisi se žádostmi o rozvázání pracovního poměru nebo o přeložení, bylo položeno devět otázek (viz tabulka č. 13) a byl jim určen stabilizační koeficient. Zároveň bylo předpověděno jejich pravděpodobné jednání před flukтуаční komisí (viz tabulka č. 14). Během celodenního zasedání nedošlo ani v jednom případě k nesprávné předpovědi.

Tento systém hodnocení bude ještě dále verifikován. Již nyní se však ukazuje, že může být účinným pomocníkem při zvyšování stabilizace brigádníků v OKR.

V několika krátkých příspěvcích bychom chtěli na nejmenší ploše podat maximální míru informace o sociologickém výzkumu pracovních i mimopracovních podmínek života horníků, kteří pracují v podzemí dolů OKR. Volíme postup podle otázek.

1. Jaký je Váš úkol?

Máme vyhledat příčiny malé stabilizace pracovních sil v OKR a pokusit se o stanovení důvodů, proč neroste produktivita práce v revíru úměrně s postupem mechanizace.

2. Jaký jste volili přístup?

Považujeme dosavadní přístupy za dílčí řešení komplexního problému. Chceme jej proto řešit komplexním sociologickým výzkumem.

3. Které jsou hlavní problémy výzkumu?

Každý sociologický výzkum stojí před dvěma základními otázkami. Předně: KOHO se ptát, čili jaký vzorek vybrat a vyšetřit, aby nám zkoumaní lidé v dostatečné míře zastupovali (reprezentovali) všechny nositele údajů o zkoumané otázce. Druhá základní otázka je: NAČ se ptát a jak se ptát, čili jak formulovat otázky.

4. Koho tedy zkoumáte?

Základní problém zkoumáme jen u důležitých pracovníků, kteří pracují pod zemí. Těch je ovšem mnoho tisíc. Rozhodli jsme se, že vybereme *uvrstvený* vzorek. Ptáme se několika set stálých pracovníků, poměrného podílu přechodných pracovníků, odpovídajícího procenta inženýrského a technického personálu, a konečně i přiměřeného počtu důchodců. Odpovědi k základním otázkám hledáme ovšem i u učňů, u vyučenců a také u „bulačů“.

5. Nač se jich ptáte?

Tázeme se jich na všechny okolnosti, které jsme po úvahách, po diskusích se

zasvěcenými pracovníky a po *předběžném průzkumu* považovali za nezbytné ke komplexnímu osvětlení titulní problematiky.

Císař Josef II. kdysi řekl: „Příliš mnoho not, milý Mozarte.“ „Přesně tolik, kolik je třeba, Výsosti,“ odvětil Mozart.

Náš výzkum je první v dějinách čs. hornictví – nepočítáme-li rozsáhlé studie dr. M. Hájka z moravských revírů a dr. Daniela ze slovenských, neboť měly poněkud širší záběr – musí proto začínat zjišťováním zcela základních faktů, jež ovšem už mohly být dávno známy.

6. Jaký jste volili postup?

Sociologie pracuje se dvěma druhy údajů. (a) *Subjektivní* data poskytují svými výpověďmi zkoumané osoby. Musíme tedy zajistit co největší množství výpovědí, jak to umožňuje vyšetřovací metoda *dotazníků*. Zároveň však potřebujeme, aby odpovědi byly upřímné a přesné i úplné, tedy např. též uvážené. Takové informace umožňuje získat postup pomocí *rozhovorů*, a to volných i v různém stupni řízených.

Chceme spojit přednosti obou metod tím, že je *kombinujeme v metodě standardizovaného interviewu*. Tazatelé tak dostanou tzv. dotazník, vlastně soupis přesně formulovaných otázek (několikerého typu), ale otázky kladou osobně, pokud možno doslovně, a sami dotazník vyplňují za rozhovoru s dotazovanými.

Vedle výpovědí, jež mají zprostředkovat subjektivní obraz problému ve vědomí dotázaných, má sociolog ještě k ruce (b) *objektivní* údaje, zaznamenané a případně měřitelné, které výzkumník může analyzovat.

Výzkumem daného stavu objektivních podmínek – který může sloužit jako pozadí pro výklad získaných názorů (výpovědí) – se zabývají převážně (ne výlučně) jednotlivé *pracovní skupiny*. A o těch příště.

Teoretický základ úspěšného rozvoje socialistické a komunistické společnosti tvoří společenské vědy, mezi nimiž zaujímá významné místo i sociologie. Vážnost sociálních a sociologických průzkumů vyplývá z toho, že stálá konkretizace daných formací předpokládá uvědomělou aplikaci zákonů sociálního rozvoje společnosti. Pouze takto lze spolehlivě vymezit konkrétní cíle a formy činnosti mas, zevšeobecňovat vše nové, co vytváří život, a vytyčit správnou cestu vpřed.

V tomto směru je neobyčejně nutno přesně určit místo sociologie v systému společenských věd, vztah historického materialismu k filosofii a sociologii. Správné pochopení této otázky dává možnost vyhnout se mnohým metodologickým chybám. Rozvoj této vědy svědčí o tom, že někteří sociologové jsou náchylní považovat historický materialismus jen za část marxistické filosofie, s níž není bezprostředně spojen výzkum. Druzí zkoumají historický materialismus jen jako „metodologický“ základ sociologie. Existují mínění, že v historickém materialismu třeba oddělit filosofické a sociologické aspekty. Při pozornějším zkoumání všech těchto názorů není těžké pozorovat, že ne všichni sociologové zavrhuji vzájemnou podmíněnost těchto pojetí.

Marxističtí sociologové vycházejí z toho, že historický materialismus je filosofickou vědou, pokud dává vědecké řešení základní gnoseologické otázky vzhledem ke společnosti. Avšak použití všefilosofických kategorií rozvoje společnosti bez ohledu na specifiku společenského vývoje, bez ohledu na specifiku společenského bytí, bez vysvětlení vědomí a vůle lidu z jejich materiálního bytí, bez vědeckého pochopení vzájemného spojení všech jevů života společnosti, by nepomáhalo vytvoření marxistické sociologie.

Marx, který se opíral o dialekticko-materialistickou metodu, objasnil závislost společenských idejí na podmínkách bytí,

oddělil z celého souhrnu společenských vztahů materiálně výrobní vztahy jako základní a určující. Spojil je s rozvojem výrobních sil, ukázal zákonitý charakter stálého vznikání, rozvíjení a změn formací. „K. Marx psal V. I. Lenin, „postavil sociologii na vědecký základ, určil pojem společensko-ekonomické formace jako souhrn údajů výrobních vztahů, určil, že rozvoj takových formací je přírodně historický proces.“ (V. I. Lenin, *Vybr. spisy*, díl I, str. 124–125 – rusky).

Předmět sociologické vědy tvoří všeobecné zákony stálého vznikání, vývoje a změny společensko-ekonomických formací. Tyto zákony se projevují formou různých sociálních materiálních a duchovních faktorů, které jsou nejen produktem lidské činnosti více nebo méně sociálního rozvoje dané historické epochy, ale i činitelem, který aktivně působí na vědomí lidí a určuje jejich sociální vystupování a činnost.

V úzkém slova smyslu sociologie je věda o zákonitostech rozvoje sociální struktury společnosti a vzájemného působení jejich částí. Předmětem sociologie je zkoumání různých elementů sociální struktury a sociálních systémů (institucí, hodnot atd.) v jejich organickém spojení a vzájemném působení, jakož i sociálních vztahů lidí, kteří vystupují jako objekt a subjekt vzájemného působení.

Specifika sociálních zákonů spočívá v tom, že jejich stálé vznikání a rozvíjení je organicky spojeno se společenským působením lidí. Proto „společenské působení“ osobnosti (V. I. Lenin, *Vybrané spisy*, díl 2, str. 69 – rusky) tvoří faktický materiál, o který se opírá vývoj sociologické vědy.

Východním bodem sociologického rozboru je chápání společnosti jako jednotného sociálního organismu, jako celistvého funkčního systému, rozvíjejícího se podle přirozeně historických zákonů. To znamená, že fungování kteréhokoliv konkrétního sociálního systému je fakticky spojeno s fungováním společnosti jako celku, a funkce

společnosti jako celku se určuje funkci konkrétních sociálních systémů, které představují konkrétní elementy sociálního organismu. A proto vývoj konkrétních sociálních jevů a procesů bude plodný jenom v tom případě, jestliže bude organicky spojen se studiem zákonů funkce společnosti jako celku. Sociologická analýza předpokládá současné studium všeobecné i konkrétní v jejich funkčním spojení a vzájemné závislosti. Když G. V. Plechanov vydělil elementy sociologického výzkumu, napsal: „Správně pojatý historický výzkum třeba začít studiem stavu výrobních sil a ekonomických vztahů daného státu. Na tom se samozřejmě sociální výzkum nesmí zastavit: musí ukázat, jak suchý ostrov ekonomiky se pokrývá živým tělem sociálně politických forem a – zatím je to ta nejzajímavější, poutavá stránka úlohy – lidských idejí, citů, snah a ideálů. Do rukou vědeckého pracovníka, možno říci, se dostává mrtvá hmota, a z jeho rukou má vyjít organismus plný života“. (G. V. Plechanov, *Spisy*, díl VII, str. 233–234 – rusky.)

Vědecká sociologie zkoumá konkrétní sociální organismy (společensko-ekonomické formace) ne s cílem upevnit nezměnitelnost a stabilitu daných sociálních systémů a sociálních vztahů, ale z hlediska možných perspektiv jejich změny a přetvoření. Sociologická analýza má:

1. odhalit nedostatky ve funkci konkrétních sociálních systémů –
2. stanovit funkční spojení mezi konkrétním sociálním systémem a sociálním organismem jako celkem, který se rozvíjí podle svých objektivních zákonitostí –
3. odstraňovat nedostatky ve fungování sociálního organismu – a
4. napomáhat rozvoji progresivního konkrétního sociálního systému, anebo napomáhat jeho odstranění jako celku.

Marxistický funkční přístup ke studiu sociálního života předpokládá zkoumání dvou základních skupin zákonitostí: I. Obecných zákonitostí stálého vznikání, rozvoje a změny konkrétních sociálních organismů a všeobecných zákonitostí rozvoje každého konkrétního organismu (feudalismu, kapitalismu, socialismu, komunismu). II. Specifických zákonitostí spojení konkrétního sociálního systému a sociálního organismu jako celku.

Dialektický a historický materialismus jako filosofickou vědu využívají všechny

společenské vědy. Využívá ho také sociologie. Při čemž používání dialektické metody ve vlastní sociologické oblasti může jít směrem zevšeobecňování faktického a obecného materiálu a zkušeností praktické činnosti. Na druhé straně – směrem zkoumání forem, projevů a působení sociologických zákonitostí v konkrétních procesech. Toto předpokládá studium komplexu sociálních vztahů skládajících se z konkrétních sociálních skupin, celků a kolektivů. Takový přístup je podmíněn tím, že v marxistické sociologii se přesně rozlišuje mezi sociálními a sociologickými průzkumy. *Sociální průzkumy* se provádějí v každé společenské vědě – politické ekonomii, psychologii, v právní vědě, etnografii, sociální psychologii, historii atd. Přitom se zpravidla zkoumá jakýkoliv určitý společenský vztah v jeho konkrétních historických projevech. *Sociologické průzkumy* jsou všestrannější. V konkrétních formách společenského života zkoumají vzájemné působení celkové sumy sociálních vztahů a působení těchto sociálních vztahů na nejruznější stránky sociálně ekonomického života společnosti, na mechanismus a strukturu nejruznějších sociálních systémů a organismů. Nebudeme-li počítat se specifikou, která rozděluje sociální a sociologické výzkumy, pak sám pojem „sociologický“ bude nejasný a neurčitý.

Proto jsou sociologické výzkumy spojeny s postavením a řešením velkých sociálních problémů. Jako nejzávažnější směry sociologických výzkumů možno jmenovat:

Zkoumání zákonitostí proměn sociální struktury společnosti a cest překonávání třídních rozdílů – zkoumání cest likvidace mezitřídních rozdílů a rozdílů uvnitř tříd, rozbor základních forem beztřídních sociálních vztahů, rozbor cest a prostředků likvidace existujících rozdílů mezi duševní a fyzickou prací, mezi městem a vesnicí a zkoumání přechodu od socialistické ke komunistické rovnoprávnosti.

Formování komunistického společenského vědomí – konkrétní rozbor zákonitostí rozvoje komunistického vědomí a odkrývání cest i prostředků, nejpříznivějších možností pro jeho rozvoj; objasnění forem všestranného rozvoje osobnosti v komunistické společnosti: rozbor možností osobnosti i společnosti, sociálních předpokladů a podmínek úplnějšího odkrytí duševních dispozic a rozvoje kulturnosti člověka.

Zvláštní pozornosti v tomto směru zasluhuje zkoumání v oblasti sociální psychologie — úloha sociálně psychologických faktorů ve zvyšování produktivity práce, výskyt protisociálních činů atd., dále zkoumání veřejného mínění — cesty a prostředky formování veřejného mínění, cesty a prostředky zvyšování efektivnosti ideologické práce, působení společenských organizací, vědy, vědeckého světového názoru, pracovního prostředí na formování psychických rysů osobnosti, jejích názorů, chování, zaměření a ideálů; umělecké záliby a potřeby obyvatelstva.

Sociální problémy techniky a práce — nejracionalnější formy a metody organizace práce v souvislosti s další automatizací výroby; rozvoj nové společenské dělby práce; rozvoj struktury profesí ve všech sférách společenské práce; nové formy práce; morální stimuly práce; nové formy společenské kontroly.

Sociální problémy životního slohu a služeb — působení materiálně technické základny komunismu, stírání sociálních hranic růstu kulturně technické úrovně pracujících a vliv tohoto růstu na změnu životních podmínek jejich života, na překonávání rozdílů ve způsobu života; sociální problémy výstavby měst a bytové otázky; problém velkých měst, sociální aspekty výstavby a architektury; perspektivy rozvoje rodinných a manželských vztahů v procesu komunistické výstavby, kvalitativní změny v rozvoji rodiny, podminěné vytvořením komunistické ekonomiky, utvářením komunistických společenských vztahů, formováním nového člověka; racionální využití mimopracovní doby; cesty překonávání pozůstatků sociálních nerovností mezi mužem a ženou ve způsobu života.

Sociální problémy demografie — procesy přirozeného pohybu obyvatelstva: porodnost, snížení nemocnosti a úmrtnosti; vliv sociálních faktorů na prodloužení života; sociální faktory migrace obyvatelstva a zamezení fluktuace pracovních sil; osídlení a společenská regulace růstu měst; sociální problémy lékařství, hygieny a zdravotnictví.

Sociální problémy mládeže — pracovní zařazování mládeže (zvláště pro obvod, kde jsou nadbytečné pracovní síly); výběr povolání; přitažlivost různých druhů práce; systém základního, speciálního a od-

borně technického vzdělání a jeho zdokonalování; zvláštnosti pracovní a politické činnosti mládeže, mládežnické výrobní kolektivy; využití volného času mládeže; specifická výchovná práce mezi mládeží, zvyšování její efektivnosti, využití filmu, rozhlasu, televize, tisku ve výchově a vzdělání mládeže; rozvoj masové sportovní činnosti mládeže.

Na základě výzkumu konkrétního mechanismu, který určuje funkci toho nebo onoho systému sociálních vztahů, a odhalení funkčního spojení tohoto sociálního mechanismu se sociálním systémem jako celkem, se dělají obvykle nové teoretické závěry a zevšeobecnování, která napomáhají rozvoji obecné sociologie a rozpracovávají vědecké základy pro přijetí sociálních rozhodnutí. Tato rozhodnutí mají všeobecný význam pro společnost, což dovoluje regulovat všechny sociální procesy směrem, který určují objektivní zákony sociálního vývoje.

Základní těžiště výzkumu a jeho problematika

Hlavním koordinujícím centrem pro sociální a konkrétní sociologické výzkumy země je *Sovětská sociologická společnost a Filosofický ústav Akademie věd SSSR*. Zde se koordinuje výzkumná činnost základních akademických ústavů, sociologických laboratoří, předních universit a vysokých škol. Toto dává možnost přihlížet nejen ke všem rozmanitostem již naznačených specializací daných center, ale také provádět spolu s nimi komplexní výzkum, provádět kolektivní práce v otázkách metodologie, metodiky a techniky sociálních výzkumů, všestranně a hluboce zdůvodnit kritiku buržoazní sociologie.

Mezi základními pracemi, které nyní připravuje Filosofický ústav Akademie věd SSSR, je třeba jmenovat především publikaci *Sociologie v SSSR* (dva díly). V uvedené práci se zkoumá předmět, úloha a perspektivy rozvoje marxistické sociologie v SSSR, problémy metodologie, metodiky a techniky sociálních výzkumů, změny v třídní struktuře sovětské společnosti, vzájemný vztah osobnosti a kolektivu. Dále jsou zde zevšeobecněny výsledky výzkumu sociálních pracovních problémů města i vesnice, průmyslu, volného času a řada poznatků, které se nacházejí ve styčném bodě sociologie a s ní příbuzných

věd. Na přípravě tohoto základního díla se podíleli známí vědci a mladí vědecktí pracovníci z Moskvy, Leningradu, Sverdlovska, Gorkého, Novosibirska a dalších měst. Práce se zúčastnili také akademici P. N. Fedosejev, V. S. Němčinov, F. V. Konstantinov, člen korespondent Akademie věd SSSR, V. N. Starovskij, doktor filosofických věd G. V. Osipov.

Práce *Sociologie v SSSR* vyjde v nakladatelství „Mysl“ v nejbližší době. Je určena nejširšímu okruhu čtenářů, vědeckých pracovníků, studentů a inteligence.

Sociálně ekonomickému postavení dělnické třídy v současných podmínkách, v nichž procházejí změny pod vlivem vědecko-technického pokroku, sociálních problémů techniky a vědy, výzkumy sociální struktury průmyslového závodu, a také komplexnímu zkoumání problémů pracovní a mimopracovní životní činnosti člověka, formování osobnosti pracujícího, jeho vztahu k práci, rodině a kolektivu, je věnována kolektivní práce *Technický pokrok a dělnická třída* (vyd. „Nauka“). Výzkum těchto závažných sociálních a ekonomických problémů výstavby nové společnosti se prováděl ve tvůrčí spolupráci vědeckých pracovníků Filosofického ústavu Akademie věd SSSR, profesorsko-učitelského sboru vysokých škol, stranických, komсомolských a odborných pracovníků, inženýrů, pracujících a zaměstnanců města Gorkého. Objektem výzkumu byly závody v Gorkém (Avtozavod, Motornyj zavod, Krasnoe Sormovo, Krasnaja Etna aj.), typické pro Sovětský svaz vzhledem k úrovni průmyslového rozvoje, sociální struktuře, zaměření, tempu a vědecko-technickému pokroku. Kniha má přílohu — metodologie, metodiky a techniky výzkumu — problémů techniky a práce.

Určitý význam má konkrétní sociologický výzkum, který se prováděl v jedné kolchozní vesnici a jehož výsledky jsou obsaženy v práci *Kopanka 25 lety spustja* (Kopanka před 25 lety), vyd. „Nauka“. Tento výzkum byl prováděn společně se zástupci kolchozní inteligence a veřejných organizací. Postupovalo se metodou srovnávacího průzkumu. Na příkladě moldavské vesnice Kopanka, která byla před revolucí odsouzena ke zkáze, se zkoumají sociální změny, k nimž došlo v oblasti kultury u družstevních rolníků za sovětské vlády.

Základním dílem Filosofického ústavu

Akademie věd SSSR v současné době je mnohohlídná práce *Metodologie a metodika sociálního výzkumu* (pět dílů). Na práci se podílejí téměř všechna základní centra sociálních výzkumů země.

Metodologie a metodika jsou dva vzájemně se podmiňující a doplňující elementy teoretického základu sociální skutečnosti. Vytvoření všeobecného teoretického systému je možné pouze na základě vědecké metodologie jako souhrnu různých způsobů výzkumu a prostředků teoretického poznání obklopující nás skutečnosti, a *metodiky* jako souhrnu různých vědeckých prostředků a nástrojů shromažďování a zpracování faktů veřejného života. Tento teoretický systém je schopen řešit hlavní sociální problémy a z filosofického hlediska zevšeobecňovat současné společenské jevy.

Práce *Metodologie a metodika sociálního výzkumu* chce všestranně marxisticky hodnotit základní pojmy a kategorie sociologie (I. díl), počítaje v to předmět a místo sociálního výzkumu v systému společenských věd, charakteristiku sociálního systému, struktury a funkčních spojení ve společnosti.

Rozvoj vědomostí je vždy spjat s mnohotvárnými a složitými procesy diferenciací a integrace věd, jejich vzájemným pronikáním a zjištěním nových spojení mezi nimi. V prvním díle bude uvedeno, jak se tento proces projevuje i ve společenských vědách. Zejména, jaké místo má zaujímat sociologie v systému společenského poznání ve spojitosti s rozvojem konkrétních sociologických průzkumů, jaký je vztah sociologie k historickému materialismu, může-li se dát rovnítko mezi sociologické a sociální průzkumy atd. V této knize se budou také zkoumat problémy osobnosti, sociální skupiny, řízení a jiné otázky spojené s touto problematikou. V dalších dílech budou objasněny logicko-metodologické otázky (induktivní, genetické, strukturní funkční, typy modelování, hypotézy, operacionální určení, problém typologizace, verifikace atd.) sociálních výzkumů. Význačné místo v práci zaujímá metodika a technika sociálního výzkumu (III. díl).

Základ skutečně vědeckého teoretického systému tvoří obecná dialekticko-materialistická metoda, která marxistickému sociologovi dává možnost objektivně prozkoumat všestranně vzájemné působení a rozvoj zkoumaných jevů, dokonale rozebrat

jejich vnitřní dynamiku, ve které se projevují obecné zákony společenského vývoje. Daná metoda je proto všeobecnou vědeckou metodou, projevující se přirozeně a bezprostředně i v jednotlivých metodách výzkumu, jakými jsou v oblasti sociologie pozorování, vědecká hypotéza, indukce, dedukce, sociální experiment, statistická analýza, matematické modelování, anketa atd. Zvlášť je třeba poznamenat, že dané jednotlivé vědecké metody jsou v neustálém vzájemném působení s obecnou dialekticko-materialistickou metodou, která v procesu poznání se neprojevuje samostatně a nezávisle, ale v jednotlivých metodách a přes ně. V této práci zároveň s rozбором metod výzkumu v oblasti sociologie bude ukázáno, jak dialekticko-materialistická metodologie sjednocuje a zaměřuje tyto metody poznání sociální skutečnosti.

Teorie korelací, modely spotřeby, migrace obyvatelstva, kvantitativní hodnocení v sociálně psychologickém výzkumu, typologie výběrů, zpracování materiálů hromadného pozorování na děroštitkových a elektronkových počítacích strojích atd. budou vysvětleny v knize *Kvantitativní metody v sociologických výzkumech* (IV. díl). Statistická analýza, matematické modelování a jiné exaktní metody výzkumu nabývají v sociologii stále většího významu.

Velká pozornost se věnuje i zvláštnostem metodiky výzkumu různých stránek socialistické společnosti (V. díl). Autoři předpokládají, že do základních kapitol tohoto dílu zařadí metodiku studia sociálních problémů průmyslu, zemědělství, obyvatelstva, metodologie výzkumu veřejného mínění, rodinných vztahů, výzkum problémů mládeže a jiné metodologické otázky různých aspektů dané problematiky.

Konkrétní sociologické výzkumy zahrnují okrajové oblasti společenských a přírodních věd, a proto vyžadují těsnější spolupráci vědců různých vědních odvětví: filosofů, ekonomů, statistiků, demografů, psychologů a také specialistů z oborů matematiky, kybernetiky, etnografie, výstavby měst, lékařství a mnohých jiných věd. Na druhé straně konkrétní sociologické výzkumy vyžadují kooperaci nejen vědeckých, ale i praktických pracovníků. Taková spolupráce je velice užitečná, protože v jeden celek spojuje teoretickou erudici

vědců i nejcennější životní zkušenosti praktiků.

S jednotlivými teoretickými otázkami i se sociologickými pracovišti, jež budou zkoumat ty neb ony problémy zpracované v této mnohodílné publikaci, bude se možno částečně obeznámit i v knize *Filosofického ústavu Akademie věd SSSR Sociální výzkumy*, která vyjde v nejbližší době v nakladatelství „Nauka“.

Kromě výše uvedených prací, věnovaných jak všeobecně sociologickým teoriím, tak i jednotlivým konkrétním sociologickým výzkumům v různých průmyslových odvětvích a průmyslových závodech, v zemědělství atd., provádělo sociální výzkumy i oddělení *historického materialismu Filosofického ústavu Akademie věd SSSR* při přípravě dvou dílů (II. a IV.) v kolektivní práci sovětských ekonomů, právníků a filosofů *Socialismus a komunismus* (celkem 5 dílů). Každý díl, který vyjde jako samostatná kniha, bude shrnovat výsledky zvláštního průzkumu. Druhý díl je věnován zejména rozvoji sociálních vztahů (třídních, národních, rodinných) ve společnosti, která buduje komunismus – problémům likvidace rozdílu mezi městem a venkovem, mezi fyzickou a duševní prací apod. Čtvrtý díl se zabývá problémy formování duchovního života komunistické společnosti. Oba díly byly připravovány konkrétními výzkumy a řadou konferencí za účasti širokých vrstev veřejnosti i odborníků. Konference se konaly v Moskvě v Prvním státním závodě na ložiska, v Automobilovém závodě Lichačeva, v závodě Kalibr, v Trubnom, v Dorchimzavodě. Dále v Tiraspolském závodě na výrobu síčích strojů „40 let VLKSM“, v kolchozech Tulské oblasti, v sovchozech Kazachstanu, v kolchozní vesnici Kalinovka v Kurské oblasti, v závodech Komunistické práce Irkutské oblasti, na stavbě Bratské hydroelektrárny, v Minském závodě na rozhlasové přijímače a v jiných podnicích, stavbách a kolchozech. Konference se týkaly dvou témat: „Technický pokrok a duševní růst budovatelů komunismu“, „Výchova v práci – základ formování člověka komunistické společnosti“. Konferencí se zúčastnilo více než desetitisíc lidí. Budovatelé komunismu, kteří pracují ve výrobě, zapojovali se tak do vědeckých výzkumů.

Fakta, statistika a příklady ze současného života sovchozů, továren a závodů

umožňují vědcům poznat, jak se dnes formuje světový názor sovětského člověka v pracovním kolektivu.

Přípravy a práce konferencí se aktivně zúčastnilo mnoho vědců z různých úřadů v Moskvě i z národnostních republik, učitelů kateder společenských věd, stranické organizace závodů, organizace Společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí.

Kromě konkrétních sociologických výzkumů zpracovaných ve druhém a čtvrtém dílu práce *Socialismus a komunismus* se oddělení historického materialismu aktivně zúčastňuje přípravy studia o sociálních problémech současného socialistického města (podle materiálu z města Kazaně).

Byla zahájena spolupráce s charkovskými specialisty na přípravě kolektivního díla o problému aktivity dělnické třídy, na základě materiálů ze závodů v Charkově a Charkovské oblasti. Charkov, který je všestranně rozvinutým průmyslovým městem, představuje zajímavý a charakteristický objekt sociologických výzkumů. Celá akce, rozpočtená na tři roky, je dobrým příkladem počátků tvůrčí spolupráce vědců různých měst.

Skupina sociologických pracovníků z oddělení historického materialismu, která pořádala teoretické konference v závodech, přechází nyní k další etapě — ovládnutí širšího komplexu metod a řízení konkrétních sociologických výzkumů. Tyto a podobné výzkumy jsou stále více rozvíjeny a získávají stále větší uznání.

Oddělení socialistické kultury Filosofického ústavu Akademie věd SSSR připravuje k vydání velké kolektivní dílo *Zákonitosti formování a rozvoje kultury komunismu*. V knize budou osvětleny základní procesy, které vznikají v duchovním životě společnosti v období přechodu od kapitalismu ke komunismu. Dále zde bude zkoumán pojem kultury, její místo v procesu společenského rozvoje a taktéž zvláštnosti duchovní kultury komunistické formace. Samostatná kapitola je věnována analýze politických, ekonomických a ideologických základů kultury nového světa. Kniha bude pojednávat o vzájemném působení různých stránek společenské činnosti a jejím spojení s duchovním životem společnosti, jakož i o místě kulturní revoluce při budování komunismu. Posléze bude analyzo-

vána řídicí úloha strany a socialistického státu v utváření komunistické kultury.

V knize je věnována velká pozornost takovým důležitým prvkům kultury komunistické formace jako je humanismus, novátorství, tvůrčí využití pokrokových tradic minulosti aj.

V druhé kapitole se hovoří o procesu formování nového člověka v souvislosti s vytvářením komunistických forem práce a všestranné iniciativy mas jako základní podmínky vzniku a rozvoje komunistické kultury.

Hlavní místo v této kapitole zaujímá problém likvidace sociální nerovnosti v oblasti kultury a formování všestranně rozvinuté osobnosti. K základním otázkám, jež budou v této souvislosti zkoumány, patří i problémy duševní a fyzické práce, vyrovnávání kulturní úrovně mezi městem a vesnicí, problémy všestranného rozvoje komunistického uvědomění mas a proměna každého člověka v aktivního budovatele budoucnosti.

Dále zde bude pojednáno o významu rozšíření volného času a změny způsobu života sovětských lidí pro všestranný rozvoj osobnosti a zpětný vliv těchto faktorů na materiální a duchovní život společnosti.

Třetí kapitola je věnována problému národnosti a internacionalismu v kultuře nového světa.

V speciální části budou rozebírány zákonitosti kulturní výstavby v podmínkách mírového socialistického systému a procesy vyrovnávání kulturní úrovně socialistických států.

Kniha je podložena množstvím konkrétního sociologického materiálu získaného rozsáhlým výzkumem, který prováděli pracovníci oddělení historického materialismu ve spolupráci s ministerstvem kultury SSSR, kulturními činiteli apod.

Význačné místo zaujímají sociologické výzkumy i v moskevském *Ekonomickém ústavu Akademie věd SSSR*. Oddělení ekonomické efektivity kapitálových investic pracuje na vytvoření dynamického modelu národního hospodářství.

Tento výzkum má přispět k vypracování principů optimálního plánování národního hospodářství. Vychází ze zkušeností s organizačním plánováním národního hospodářství, ze struktury národního hospodářství jako celku i jednotlivých podniků. Charakteristickou zvláštností je vytvoření hierarchií-

kého strukturálního modelu, který dovo-
luje *jednotně* popsat různé procesy v ná-
rodním hospodářství (projektování, pláno-
vání, výroba a spotřeba) — od nejvýznam-
nějších až po elementární technologické
operace.

Daný model počítá jak s různými časovými parametry (kalendářní doba, trvání cyklu procesu, doba služby), tak i se změnou normativů nákladů všemožných zdrojů v čase. Model organicky bere v úvahu technický pokrok: jeho struktura nejen přihlíží k novým technickým projektům, ale počítá s jejich uplatněním v národním hospodářství na různých stupních hierarchie.

Závěry z provedených výzkumů jsou ze-
všeobecněny v monografii *Dynamický mo-
del výroby*.

*Etnografický ústav N. N. Miklucho-Mak-
laje Akademie věd SSSR* v Moskvě vypracovává zajímavé studie pomocí sociálních a sociologických výzkumů.

V současné době sovětské etnografové mají za úkol rozvíjet základní směry etnografických výzkumů, a to především výzkumy současné kultury a způsobu života národů SSSR a jiných států. V Etnografickém ústavu a rovněž i na jiných etnografických pracovištích se studuje kultura a způsob života kolchozních rolníků. Byl vytvořen speciální obor — studium kultury a způsobů života dělnické třídy.

Ústav zkoumá rovněž proces rozvoje sociálního a kulturního způsobu života národů SSSR v období přechodu ke komunismu. Dále etnické procesy u různých národů Sovětského svazu, v zemích, jež se právě osvobodily od koloniálního útisku, a konečně u národů bojujících za národní nezávislost. Etnografové zkoumají též, jak vznikají nové zvyklosti a tradice sovětských národů, jak se mění společenské přežitky a náboženské předsudky atd.

Zahraniční odborníci, kteří přikládají velký význam výzkumu národnostnímu a sociálnímu, jakož i kulturnímu rozvoji národů, studují různé národy — jejich sociálně osvobozené hnutí a vzájemné národnostní vztahy. S etnografickým výzkumem národního rozvoje jednotlivých států souvisí i vypracování etnografických map, k čemuž dal podnět v prvních letech Sovětské vlády již V. I. Lenin.

Hlavní práce ústavu se opírají o konkrétní sociální výzkum, jehož výsledky

jsou shrnuty v seriálu „Národy světa“. Doposud bylo vydáno 11 dílů tohoto seriálu — *Národy Sibíře, Národy Střední Asie a Kazachstanu I., II., Národy Severního Kavkazu, Národy Zakavkazska* aj. Vždy je podána charakteristika současného života toho kterého národa Sovětského svazu, zkoumají se procesy sociálního a kulturního života. Dále jsou zde zachyceny úspěchy socialistické výstavby v zaostalých krajích Ruska, formování nových vztahů v rodině, změny ve způsobu života a přežitky minulosti ve vědomí lidí u různých národů SSSR a jejich překonávání. Na bohatém etnografickém materiálu jsou zkoumány etnické procesy v SSSR.

Etnografické mapy — mapy národů světa a regionální mapy — jsou sestaveny podle metody vytvořené Etnografickým ústavem (sloučení ukazů etnického souboru a hustoty obyvatelstva); pomáhají řešit otázky empirické sociologie, zejména dávají představu o etnických procesech té nebo oné oblasti. Dosud bylo vydáno již devět takových map (včetně všeobecné mapy „Národy světa“) a do tisku se připravuje *Atlas etnických map* s textem a statistickými tabulkami.

V souvislosti se studiem změn sociálního a kulturního života národů SSSR v epoše budování komunismu kolektiv Etnografického ústavu připravuje dvě zobecňující monografie: *Rozvoj socialistických národů, malých států a etnografických skupin v období přechodu ke komunismu a Současný způsob života venkovského obyvatelstva a perspektiva jeho dalšího přetváření na cestě ke komunismu*.

Kolektiv oddělení pro studium malých národů Dalekého severu připravil práci *Tradiční výrobní návyky národů Severu a jejich využívání při budování socialismu*. Jsou ukončeny výzkumy na téma *Kultura a způsob života pracujících Dolního Tagilu*. Končí příprava kolektivní monografie *Překonávání náboženských přežitků ve způsobu života ruského obyvatelstva Sovětského svazu* aj.

Konkrétní sociální rozbor je základem výzkumů etnografických problémů v cizích státech. V seriálu „Národy světa“, ve svazku věnovaném národům Afriky, Austrálie i Oceánie, Ameriky, Přední Asie aj., je rozebírán národnostní osvobozený boj a formování nových národů v Asii, Africe, Latinské Americe apod.

Jedním z hlavních úkolů *Ústavu státu a práva Akademie věd SSSR* byl konkrétní sociologický výzkum nejvážnějších problémů boje se zločinností a vypracování teoretických základů studia a prevence trestných činů.

Za účasti pracovníků Sboru bezpečnosti, prokuratury a soudu byly provedeny podle zvlášť vypracovaného programu výzkumy o stavu a opatřeních pro boj s trestnou činností. Výzkumy se týkají zejména předcházení trestnosti v okresech Moskevské a Permské oblasti, v Krasnodarském kraji, Běloruské SSR a v některých jiných oblastech. Byly sbírány místní statistické údaje o stavu trestnosti, o spotřebě alkoholu atd. Byl prováděn výzkum odsouzených v nápravných zařízeních. Dále se zkoumaly dokonané trestné činy anketou. Při výzkumu trestnosti mládeže se přihlíželo ke všem státním a veřejným opatřením pro boj s porušováním práva mladistvými — dětské útulky, komise pro mladistvé, veřejné organizace, které řídí prevenci kriminality mládeže, Sbor bezpečnosti, prokuratura a nápravné pracovní ústavy.

Velká pozornost byla věnována studiu společenských opatření pro předcházení trestnosti. Tyto průzkumy umožnily rozšířit a prohloubit konkrétní sociologickou metodiku výzkumů i prevenci trestnosti, rozpracovat teoretickou osnovu výzkumů i předcházení kriminalitě. Průzkumy jsou založeny na pracích klasiků marxismu-leninismu, na programu KSSS a na novém společenském zákonodárství.

V letech 1960–1963 byly připraveny tyto práce:

1. *Otázky metodiky výzkumů a prevence kriminality* (společně s Ústavem kriminalistiky) za redakce prof. A. Gercenzona.

V této knize jsou osvětleny teoretické předpoklady vědeckého zkoumání a předcházení kriminalitě; studium prevence kriminality v okresech; studium osobnosti obžalovaného a odsouzeného; studium a prevence těžkých zločinů proti jednotlivcům i veřejnému pořádku; studium a předcházení trestným činům, spáchaným pod vlivem alkoholu; studium a předcházení rozkrádání socialistického majetku; studium a prevence kriminality mládeže.

2. *Materiály ke studiu státních a společenských opatření proti kriminalitě*, pod redakcí prof. A. Gercenzona. Tato kniha obsahuje výsledky výzkumů, které proved-

li pracovníci ústavu za spolupráce širší veřejnosti v Permské oblasti.

V knize jsou zkoumány otázky prevence zločinnosti za všeobecného dozoru prokuratury, prevence zločinnosti předběžným vyšetřováním; účast místních sovětů i veřejnosti na prevenci zločinnosti, chuligánství, na prevenci krádeží osobního majetku; státní a společenská opatření proti zločinnosti mladistvých aj.

3. *Kniha Prevence zločinů a alkoholismu*. V uvedené knize jsou zkoumány úkoly a prostředky předcházení zločinům spojených s alkoholismem, vliv alkoholu na spáchání zločinů; soudní, administrativní, lékařská a společenská opatření; boj s alkoholismem a zločinností v předrevolučním Rusku i v současných kapitalistických státech.

4. *Sporník Zločinnost v kapitalistických státech po druhé světové válce* — základní statistické údaje o růstu zločinnosti, recidivy a dětské zločinnosti v hlavních kapitalistických státech.

5. K tisku je připravena monografie kandidáta právních věd A. Jakovleva *Otázky boje s recidivou zločinnosti*. Je v ní osvětlen problém recidivy jak ze sociologických, tak i z právních aspektů.

6. Dále monografie B. Boldyreva *Boj se zločinností mladistvých*. V této monografii jsou zevšeobecněny materiály o studiu boje proti zločinnosti mladistvých apod. Materiál z konkrétních sociologických výzkumů byl podkladem studie *Teoretické základy výzkumu a prevence zločinnosti*. Výsledky byly hodnoceny za účasti praktických a vědeckých pracovníků.

Nutno poznamenat, že v současné době organizace konkrétních sociologických výzkumů v oblasti výzkumu a prevence zločinnosti vstoupila do nové fáze. Nyní je vytvořen při Prokuratuře SSSR Vsesvazový vědeckovýzkumný ústav pro studium a prevenci zločinnosti. Ústav může bezpochyby řešit úkoly, které ukládá právní vědě program KSSS — konečné vymýcení zločinnosti v Sovětském svazu.

Vědeckovýzkumný a projektový ústav výstavby měst při Státním komitétu občanské výstavby a architektury „Gosstroja SSSR“ v tomto roce připravil monografii *Základy sovětské výstavby měst*. Cílem práce je vypracovat a konkretizovat sociální požadavky na výstavbu měst, určit principy sociální organizace města v etapě bu-

dování komunistické společnosti. Práce se opírá o komplexní výzkum výstavby měst a analýzy pokrokových tendencí a zákonitostí rozvoje měst.

Oddělení sociálních problémů výstavby měst zpracovává téma — *Sociální požadavky při plánování výstavby sovětského města*. V knize budou prozkoumány sociálně ekonomické předpoklady a zásady výstavby měst; sociální problémy a perspektivy rozvoje měst v SSSR; sociální požadavky na funkcionální organizaci města; architektonicko-prostorová organizace města. V současné době je dokončován komplexní výzkum životních podmínek a výsledků realizovaných projektů a výstavby nových sídlišť v Moskvě. Tentýž výzkum se provádí v Kijevě a Leningradě.

Oddělení sociálních problémů výstavby měst připravuje úvodní část — *Sociální požadavky funkcionální struktury nových měst* na téma — *Optimální velikost a struktura nových měst*, která je rozpracována komplexně. Dále jsou zde rozpracovány otázky: *Mimopracovní čas a volný čas pracujících* (podle materiálů získaných anketou) a *Specifická váha obyvatelstva zaměstnaného v odvětvích péče o kulturní a životní potřeby a bytového komunálního hospodářství*. Základním cílem této práce je prozkoumat, jak se formuje sociální struktura města v závislosti na specifické váze tohoto obyvatelstva.

K základním centrům sociologických výzkumů v SSSR patří v posledních letech Leningrad.

Konkrétní sociologické výzkumy při *leningradské universitě A. A. Ždanova* provádí řada laboratoří a vědeckých skupin. V současné době se na jejich bázi zakládá Institut sociálních výzkumů.

Laboratoř sociologických výzkumů je zaměřena především na sociální aspekty pracovní činnosti člověka.

Laboratoř sociální psychologie zkoumá hlavně vzájemné vztahy ve výrobních kolektivech a jejich vliv na pracovní aktivitu dělníků. Přední místo v práci laboratoře zaujímá metodologie a metodika sociálně psychologického výzkumu.

Laboratoř ekonomických výzkumů se na prvním místě zabývá „změnami v profesionálním rozdělení a obsahu práce pod vlivem technického pokroku v průmyslu“. Na tomto tématu laboratoř úzce spolupra-

cuje s příslušnými podniky v Leningradě.

Dále existuje *Sdružení pro studium společnosti a člověka* — vědecká organizace, která provádí komplexní sociální výzkumy. Zahrnuje výše jmenované laboratoře a laboratoř *inženýrské psychologie*; v současné době vede komplexní výzkum pracovní činnosti člověka. Se sdružením laboratoří sociologických výzkumů spolupracují mnozí vědečtí pracovníci a učitelé filosofické fakulty leningradské university.

Na sociologických výzkumech se podílejí studenti university. S jejich pomocí se provádějí výběrová šetření rozpočtu volného času pracujících; zkoumá se hnutí novátorů a zlepšovatelů; vliv povolání na všestranný rozvoj osobnosti; koná se sociologický průzkum na téma — etika kolektivní práce atd.

Ústav sociologických výzkumů, který se vytváří na podkladě uvedených laboratoří, bude napomáhat sjednocení vědeckých kádrů v Leningradě při řešení závažných problémů sociálního rozvoje.

Obširné sociologické výzkumy provádí i sociologická laboratoř při *filosofické fakultě Moskevské státní university V. M. Lomonosova*. Základní směry laboratoře: zkoumání vzájemných vztahů mezi dělnictvem a inteligencí, formování komunistických mravních vztahů, otázky výchovné práce, proces další demokratizace sovětů atd.

V současné době je věnováno význačné místo výzkumu „potřeby práce“ u pracovníků v závodech na výrobu soustruhů v Moskvě. Předpokládá se, že výzkumem řady objektivních i subjektivních ukazatelů bude možno určit maximální, střední a minimální stupeň potřeby práce. Srovnáme-li tyto údaje s různými charakteristikami pracujících (podle věku, pohlaví, délky zaměstnání, kvalifikace, vzdělání, stranickosti, původu, materiálních poměrů aj.), lze předpokládat, že získáme zevšeobecněný komplex vlastností, jež odpovídají lepším, středním i horším pracovníkům. Vytvoření zevšeobecněného typu (modelu) dělníka s maximálně rozvinutou potřebou práce usnadní řešení řady otázek ideové výchovné práce, pomůže stranickým organizacím podniků v jejich boji za zvýšení produktivity práce.

Značnou pozornost věnují pracovníci laboratoře kritice soudobé buržoazní (zvláště empirické) sociologie. V tomto oboru pra-

cuji profesori D. D. Česnokov a F. N. Momdžan, docent G. M. Andrejeva aj.

Při budování komunismu má stále větší význam ideologická práce a komunistická výchova pracujících. Proto jsou aktuální výzkumy zákonů formování společenského vědomí u různých sociálních skupin, vrstev a tříd socialistické společnosti a také určení struktury společenského vědomí jako celku.

Základní problémy, jimiž se zabývají *sovětští sociální psychologové*, zahrnují teorii sociální psychologie, určení předmětu, základní úkoly a vývojové cesty sociální psychologie jako vědy, dějiny sociální psychologie v SSSR, metodologii, metodiky i techniky konkrétního sociálně psychologického výzkumu, jakož i organizaci sociálně psychologických i sociologických výzkumů.

Způsobu života a rozvoji osobnosti v době budování komunismu je věnována hlavní činnost laboratorů sociálních výzkumů při *katedře dialektického a historického materialismu státní kijeverské university* T. G. Ševčenka, nositelky řádu Lenina. Studie se vliv práce na formování komunistického uvědomění, jakož i vliv kolektivu na utváření nového člověka, jeho chování v práci i způsobu života.

Jedním z nejserioznějších a zároveň masových výzkumů této laboratoře bylo studium týdenního časového rozpočtu pracujících Kijeva ve třech základních podnicích. Zvláštní pozornost byla věnována průzkumu volného času, který nejen sám o sobě, ale i jeho racionální využití přispívá do značné míry kulturnímu a duševnímu rozvoji osobnosti. Závěry byly uveřejněny v časopise „Filosofické vědy“ (č. 1, 1963) v článku *Metodika a některé výsledky konkrétního sociálního výzkumu časového rozpočtu pracujících*.

V současné době pracovníci laboratoře věnují značnou pozornost vzrůstající úloze společnosti při řešení otázek státních, kulturních, životních apod. Zkoumá se práce různých komisí při okresních výkonných výborech, školách, domovních správách atd., jakož i jejich vliv na vytváření komunistického způsobu života a všestranný rozvoj osobnosti.

Laboratoř navazuje a udržuje styky se všemi sociálně ekonomickými katedrami university. Tato spolupráce přímo na universitě, jakož i se společenskými organiza-

cemi města, umožňuje zahrnout do výzkumu hlouběji a plněji všechny stránky způsobu života sovětského lidu, zobrazit obrovské změny, které se děly a dějí v uvědomění a chování lidí, ve výrobě, v kolektivu i v rodině.

Metodologickými a metodickými otázkami sociálních výzkumů, aplikací statistických a matematických metod, využitím elektronkových počítačích strojů zabývá se *sociologická skupina ekonomické laboratoře Novosibiřské státní university*. Skupina připravila programy pro statistická seskupení a taktéž program pro korelaci. Podle těchto programů byl v r. 1962 z materiálu získaného sociologickým výzkumem poprvé proveden korelační rozbor (korelace tříd) faktorů, určujících volbu povolání. V současné době skupina zakončuje přípravu kolektivní studie *Modelování v sociologických výzkumech*. Na práci o použití statistických a matematických metod v sociálním výzkumu se aktivně podílí laboratoř ekonomických výzkumů z Ústavu ekonomiky – sibiřského oddělení Akademie věd SSSR.

Sociální a sociologické výzkumy zaujmají jedno z důležitých míst při řešení teoretických i praktických otázek komunistického budování i v *Běloruské SSR*.

V Běloruské republice zabývají se sociálními výzkumy *Filosofický ústav AV SSSR* a *katedra dialektického a historického materialismu*, spojená katedra filosofie a politické ekonomie klíčových vysokých škol. V letech 1956–1964 publikoval ústav přes 60 monografií, brožur a vědeckých článků. *Filosofický ústav AV BSSR* vydal monografii *O formování a rozvoji běloruského národa za socialismu*. Na obšíhlém faktickém materiálu jsou ukázány historické změny v ekonomickém, sociálně politickém i duchovním životě běloruského lidu.

Výsledky dalšího sociálního výzkumu jsou zpracovány v monografii *Rozvoj běloruské socialistické kultury*. V knize je popsána a analyzována kulturní revoluce a její zvláštnosti v Bělorusku.

V současné době se zakončuje kolektivní monografie *Od socialismu ke komunismu*, jejíž přípravy se zúčastnili vědečtí pracovníci filosofického a ekonomického ústavu AV BSSR, vysokoškolské pracovníci Běloruské státní university, Polytechnického ústavu a i jiných vysokých škol.

Kolektiv vědeckých pracovníků Filosofického ústavu AV BSSR vypracovává téma: *Sociální složení sovětské společnosti v období budování komunismu*. Úkolem je: analýzou rozsáhlého materiálu o životě BSSR teoreticky zdůvodnit nejdůležitější tendence a změny sociální struktury sovětské společnosti, ukázat novou sociální tvářnost dnešní dělnické třídy, kolchozního rolnictva a inteligence.

Dále je zakončena příprava monografie *Změna sociálního postavení dělnické třídy Běloruska v etapě budování socialismu a komunismu*. Přípravuje se monografie *Budování komunismu a sociální změny kolchozního rolnictva Běloruska*. Předmět a cíl studia jsou již dány, vypracovává se metodika provádění sociologických výzkumů různých rajónů a oblastí republiky.

V rámci daného článku lze těžko uvést všechna střediska sociologických výzkumů v zemi i jejich problematiku. Jsou uvedena jen ta hlavní. Sociální a konkrétní sociologické výzkumy se mimo to provádějí také v Uralském polytechnickém ústavu S. M. Kirova, na Sverdlovské státní universitě, v Gruzínské SSR, v Litevské SSR a v jiných republikách. Toto je dáno tím, že jedině na základě dialekticko-materialistické metody a všestranných sociálních a sociologických výzkumů lze provést opravdové vědecké rozpracování aktuálních problémů společenského rozvoje. Sovětští sociologové, vyzbrojeni těmito metodami, přispívají tak k budování komunistické společnosti.

Zahraniční vědecké styky sovětských sociologů

Mezinárodní styky sovětských sociologů se v poslední době značně rozšířily. Toto se vysvětluje především vzrůstajícím zájmem ciziny o vědecké výzkumy sovětských sociologů, kteří úspěšně řeší problémy teoretického a praktického rozpracování konkrétních otázek budování komunistické společnosti v naší zemi. Rozšíření vědeckých styků sovětských sociologů souvisí s objektivním rozvojem a upevněním světové socialistické soustavy, i s tím, že socialističtí vědci se společně zabývají celou řadou nejdůležitějších otázek současnosti.

Určité kruhy kapitalistického světa se snaží zmenšit úspěchy sovětských sociologů, avšak nejsou s to potlačit narůstající náklonnost všech pokrokových lidí k ide-

ám marxismu-leninismu celkově, a zejména pak k progresivní sovětské sociologii. O vzrůstajícím zájmu o marxisticko-leninskou filosofii mezi vědci a širokým okruhem inteligence svědčí skutečnost, že řada prací a statí sovětských filosofů a sociologů, vydaných v SSSR, je překládána do mnoha cizích jazyků a publikována v zahraničním tisku.

Výměna zkušeností, realizovaná v posledních letech mezi sociology socialistického tábora, přispěla především k dalšímu upevnění a rozšíření vědeckých styků a k výměně zkušeností z oblasti sociologie. Vzájemné přátelství umožnilo provést řadu konkrétních opatření pokud jde o přípravu vědeckých prací, jejich posouzení, recenze atd.

Díky tomu se stala koordinace vzájemného úsilí při vypracování základních problémů současnosti účinnější a plánovitější. Sociologové ze socialistického tábora informovali jeden druhého o výsledcích vědeckých výzkumů a vyměňovali si navzájem svoje publikace.

Filosofický ústav AV SSSR a Sovětskou sociologickou společnost navštívilo jen v r. 1964 přes 30 vědeckých pracovníků ze socialistických států. Většina z nich projevila zájem o výsledky sociologických výzkumů prováděných v SSSR. Úzká vědecká spolupráce byla vytvořena mezi sovětskými vědci a polskými sociology. Skupina polských sociologů v čele s akademikem A. Staffem, která navštívila Filosofický ústav AV SSSR, uskutečnila obsáhlý program kritického zhodnocení metodologie konkrétních sociologických výzkumů. Sovětští a polští sociologové si vyměnili své zkušenosti s prováděním konkrétních sociologických výzkumů. Polskou lidovou republiku na oplátku navštívila skupina sovětských sociologů v čele s ředitelem Filosofického ústavu AV SSSR akademikem F. V. Konstantinovem.

Při tomto setkání byla posouzena řada teoretických sociologických problémů, spojených s metodikou výzkumu nových forem práce i způsobu života, s výzkumem utváření a vývoje nového člověka, otázky tvoření veřejného mínění atd. Došlo k dohodě o přípravě sovětsko-polské práce *Sociální otázky industrializace a socialistické výroby*. V současné době byl schválen pracovní plán a vědci přistoupili k výzkumům podle jednotného programu. Před-

pokládá se, že studie bude publikována v SSSR i Polsku — a to v každé z těchto zemí vlastním vydáním.

Filosofický ústav AV SSSR navštívili také — k projednání otázek konkrétních sociologických výzkumů — vědečtí pracovníci z Maďarska, Rumunska, ČSSR a NDR.

Perspektivní plán mezinárodní vědecké spolupráce Filosofického ústavu AV SSSR a Sovětské sociologické společnosti předvídá na léta 1964–1966 další rozvoj a upevnění vědeckých styků vědců ze zemí socialistického tábora.

V posledních letech zúčastňovali se sověští sociologové aktivně mezinárodních kongresů, konferencí a symposií.

Důležité místo v činnosti sovětských sociologů zaujal v tomto smyslu V. *Mezinárodní sociologický kongres*, uskutečněný v září 1962 ve Washingtonu. O výsledcích tohoto kongresu a úspěchu delegace sovětských sociologů se už mnoho psalo v našem tisku. V r. 1964 vyšla ve vydavatelství „Nauka“ kniha shrnující výsledky tohoto kongresu pod názvem *Marxistická a buržoazní sociologie dnes*.

Sověští sociologové získávají každým rokem více možností aktivně vystupovat na mezinárodním fóru.

O růstu autority marxisticko-leninského světového názoru mezi širokými kruhy inteligence kapitalistických států a o úspěšných vystoupeních sovětských delegací za hranicemi svědčí např. ta skutečnost, že poprvé v dějinách byl na V. sociologickém kongresu do výkonného výboru Mezinárodní sociologické asociace (MSA) zvolen také zástupce Sovětského svazu — akademik F. V. Konstantinov.

Sověští vědci se aktivně podíleli i na přípravě dalšího kongresu. To umožnilo, nhlleď na překážky, ovlivnit do určité míry výběr témat, vytvoření pracovních skupin atd. Koncem února 1965 konala se v Ženevě porada programového výboru MSA o přípravě VI. *Mezinárodního sociologického kongresu*. Bylo rozhodnuto uskutečnit další sociologický kongres ve dnech 4.–11. září v Evianu (Francie). Pro plenární zasedání byla schválena tato základní témata: 1. *Jednota a rozdílnost v sociologii* a 2. *Sociologie mezinárodních vztahů*.

Předpokládá se, že do prvního tématu bude zahrnuta nejen jednota a rozdílnost mezi různými sociologickými školami, ale hlavně jednota a rozdílnost při zkoumání

problémů člověka různými odvětvími sociálních věd. V souvislosti s tím byly pro první téma určeny tyto pracovní skupiny: 1. Celkový mechanismus přístupu ke zkoumání člověka. 2. Etnologie a sociologie. 3. Obraz člověka ve společenských vědách. 4. Ideologie a sociologie. 5. Společné cíle a národní školy. 6. Sociologie a ekonomická věda. 7. Objektivnost výzkumných metod. Předběžně byli posouzeni kandidáti na předsedy daných pracovních skupin, jakož i tematika event. referátů na plenárních zasedáních kongresu.

Druhé téma plenárního zasedání — *Sociologie mezinárodních vztahů* — bude projednáno v sedmi pracovních skupinách: 1. Podstata problému. 2. Strategické myšlení v sociálním životě. 3. Sociálně psychologický výzkum konfliktů. 4. Nové národy. 5. Sociologie mezinárodních organizací. 6. Sociální třídy a mezinárodní život. 7. Vojenské organizace a militarismus.

V průběhu kongresu bude pořádána panelová diskuse, a to na tato témata: mezinárodní výzkumy (předseda: S. Rokkan — Norsko); sociologie vzdělání a vývoje (předseda Pirs — USA); problémy dokumentace v sociologii (předseda J. Mayer — Francie); výuka sociologie (předseda R. König — NSR). Navíc budou na VI. kongresu uskutečněna zasedání 12 výzkumných výborů MSA.

Předpokládá se, že výsledky práce kongresu budou publikovány ve 4 dílech, přičemž 1. díl bude vydán již k zahájení kongresu. Má obsahovat hlavní referáty všech plenárních zasedání. Pracovním jazykem bude angličtina a francouzština. V průběhu kongresu má být organizována výstava knih z oboru sociologie.

Sovětská sociologická společnost přistupuje t. č. k přípravě referátů na VI. mezinárodní sociologický kongres. Sověští vědci vystoupí nejen s hlavními referáty na témata plenárních zasedání, ale zúčastní se aktivně takřka všech pracovních konferencí, panelové diskuse i práce ve výzkumných výborech.

Tematika nastávajícího mezinárodního sociologického kongresu skýtá možnost všestranně vysvětlit velké sociální problémy současnosti. Jsou dány všechny předpoklady pro to, aby tvůrčí spolupráce vědců-sociologů socialistických zemí upevnila pozice marxisticko-leninské vědy i na mezinárodním fóru.

Jerzy J. Wiatr, Spoleczeństwo, wstęp do socjologii systematycznej

Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1964, str. 517.

Nejnovější práce polského sociologa Jerzy J. Wiatra navazuje na problematiku, nad níž se autor zamýšlel ve své práci *Skice o materializme historickým i sociologii* z roku 1962. (Tuto práci měl náš čtenář možnost poznat ve slovenském překladu pod názvem *O sociologii*.)

Ve své poslední knize se autor již nezabývá problémy hranic aplikovatelnosti Marxova historického materialismu v podmínkách socialistické společnosti, ani problémy jeho modifikace. Zde sám zvedá rukavici, kterou před dvěma roky hodil. Shrnuje nejen teze a poznatky, které se staly klasickým společenským povědomím soudobé západní sociologie, ale i poznatky a přínos marxistické sociologie polské, konfrontuje je navzájem a začleňuje je do soustavného výkladu problematiky historického materialismu. Práce není systematickým výkladem sociologie, její problematiky, různých pojetí, oblastí a termínů z marxistického hlediska jako Baumanova práce *Zarys sociologii, Zagadnienia i pojęcia*, 1. vydání 1962 (česky vyšla pod názvem *Sociologie*, Orbis 1965). Sám rozdíl názvů obou prací napovídá jejich rozdílná pojetí. Wiatrovou koncepcí je dán i výběr a řazení sociologické problematiky, zdůraznění nebo potlačení některých okruhů této tematiky. I v tom je odlišnost od Baumanovy *Sociologie*. Wiatr se nezabývá například řazením sociologických škol, problematikou výzkumů apod.

Látka je rozvržena do deseti kapitol, které vedou čtenáře od základní problematiky člověka a prostředí přes způsob a mechanismy jeho existence v tomto prostředí k otázkám společenského vědomí a problémům determinovanosti člověka.

V první kapitole *Člověk a prostředí* se Wiatr snaží formulovat možné významy teze, že člověk je tvor společenský, a vymezuje základní pojmy. Klasifikuje přírodní činitele na biologické rozdíly mezi lidmi, rozdíly způsobené dědičností, geografické prostředí a činitele populační; hledá, jak ovlivňují společenské specifikum člověka. Výklad dokládá výsledky různých vědeckých výzkumů. Na závěr vymezuje pojem kultury.

Ve druhé kapitole *Kontrola a přinucení ve společnosti* upozorňuje autor na jistý relativismus norem jednání a ukazuje, o jaký relativismus zde jde. Vymezuje oblasti, v nichž normy regulují chování jednotlivce, a všimá

si jejich funkčnosti nebo disfunkčnosti. Uvádí, že předmětem všech norem jednání je společenský prospěch chápaný subjektivně. Charakteristický rys normativních systémů spatřuje v tom, že jejich normy podléhají sankcím. Podle kritéria odlišnosti sankcí pak podává rozdělení normativních systémů na systém náboženský, morální, zvykový a právní. Tyto systémy podrobněji charakterizuje. Při charakteristice právního systému polemizuje s Engelsovým názorem v Původu rodiny a soukromého vlastnictví, že realizace socialistické společnosti učiní zbytečným působení právních norem.

Třetí kapitola, věnovaná problematice *skupin a společenských rolí*, je uvedena vymezením pojmů a klasifikací skupin. Skupiny dělí Wiatr takto: 1. podle typu pojítka mezi členy skupiny na skupiny formální a neformální, skupiny s vazbou osobní (prvotní) a s vazbou neosobní; 2. podle stupně trvalosti pojítka, tj. zda je skupina schopna přetrvat déle než trvání jednoho výrazně odlišného případu, rozlišuje skupiny sporadické a stálé. Diferencuje i skupiny trvající pouze v době života členů a skupiny trvající déle („skupiny uvnitř pokolení“ a „skupiny mezi pokoleními“); 3. podle rozměrů dělí skupiny na malé, s vazbou osobní, a velké, s vazbou neosobní; 4. podle charakteru členství na skupiny s členstvím automatickým nebo dobrovolným; 5. podle typu solidarity členů skupiny na vnější a vnitřní. Zde zavádí pojem „etnocentrismus“, který vymezuje jako postoj natolik podléhající zdůrazněné solidaritě se skupinou vnitřní, že jakákoliv solidarita v rámci skupin širších již není možná. Při této příležitosti vysvětluje pojem vztahové skupiny jako skupiny, s níž se jednotlivec tak silně identifikuje, že její příkazy a normy jsou pro něho příkazy a normami jeho svědomí.

Dále sleduje Wiatr problematiku *společenských rolí a chování jednotlivce ve skupině*, závislost role na pozici ve skupině, všimá si problematiky rolí, které skupina jednotlivcům přiznává nebo vnucuje, a rolí, na něž jednotlivci aspirují. Následuje výklad problematiky konfliktu rolí, který vzniká z příslušnosti moderního člověka k mnoha skupinám. Vysvětluje pojem „anomie“, zaváděný kdysi Emilem Durkheimem jako označení situace, kdy jednotlivec pod tlakem protichůdných rolí a norem pocítuje jisté vyobcování ze společnosti, je oslabena jeho schopnost jednat, přijímat rozhodnutí, je oslabena i kontrola jednotlivce normativními systémy, což může v krajních případech navodit i sebevraždu. Z no-

vější doby si všimá Lazarsfeldovy koncepce křížujících se tlaků.

Po charakteristice chování jednotlivců ve skupině popisuje autor způsoby, jak se formuje rozhodnutí ve skupině. Vychází z MacIverova a Pageova pojetí rozhodování ve skupině: 1. situace vlády — typický je vojenský rozkaz, kdy podřízení nemají vliv na rozhodnutí, které budou realizovat; 2. situace kompromisu (diplomatické jednání), kdy společný závěr není pro žádnou stranu ideální, ale je pro všechny přijatelný; 3. situace hlasování, kde rozhodnutí nevzniká shodou protikladných stanovisek, ale sporem a vítězstvím stanoviska, které získá legitimitu většiny; 4. situace integrace, kde rozhodnutí vznikne vypracováním společného stanoviska, které všichni přijmou za vlastní. Typem je vědecká diskuse, kde se sváří protichůdná stanoviska tak dlouho, než se nahromadí rozhodující argumenty pro nejlepší variantu. Řešením zde není ani rozkaz, ani kompromis, ani hlasování.

Potom autor navazuje charakteristikou vztahu vůdce a skupiny. Z hlediska původu rozlišuje vůdcovství na přirozené, založené na přirozené autoritě, a formální nebo institucionální, založené na pozici ve skupině a systemizované roli s touto pozicí spojené. Uvádí Weberovu typologii, tj. vůdcovství 1. tradiční, kdy je vůdce určen obyčejí [feudální monarcha], 2. legální, kdy podřízení respektují spíše právní normy, které upravují vztahy podřízených a nadřízených, než vůli osob, které právo uskutečňují (typ novodobých demokracií), 3. charismatické, kdy pozice vedení není založena na tradici, ani na právu, ale je výsledkem osobního vlivu na členy skupiny. Vůdce zde má neomezenou moc, vzhledem k podřízeným je geniálním učitelem a vůdcem, podřízení jsou pak nekompetentními žáky, stoupenci nebo vyznavači. Autor uvádí ještě jiné typologie, které jsou variantami uvedených. Wiatr polemizuje s psychologizováním vztahu vůdce a skupiny u E. Fromma a se subjektivizováním tohoto vztahu u H. C. Selwina pojmem „klimatu vůdcovství“. Sám pokládá za metodické východisko zkoumání, odkud se vzal ten či onen typ vztahu mezi skupinou a vůdcem, objektivní situaci skupiny a její strukturu.

Při charakteristice vztahu malých skupin a společnosti si Wiatr všimá vztahově izolovaných skupin: davu a jeho charakteru, sekty a sousedské společnosti.

Dále se v této obsáhlé kapitole zabývá rodinou, uvádí různé definice a je doplňující charakteristiky funkcí rodiny. Varuje před absolutizováním typu rodiny evropského kulturního okruhu. Zabývá se Engelsovým pojetím rodiny a upozorňuje na ty aspekty jeho pojetí, zvláště na koncepci evolučního vývoje rodiny a skupinového manželství, které ve světle soudobých bádání vyžadují přehodnocení.

Poslední skupinou, kterou se autor zabývá, je *politická strana*. Politickou stranou rozumí organizovanou skupinu snažící se o získání nebo udržení moci. Přidrží se charakteristiky francouzského teoretika politických

stran M. Duvergera, jeho práce *Les partis politiques* z roku 1951 byla počátkem nového pojetí této problematiky. Rozlišuje strany kádrové a masové, centralizované a decentralizované, a podává klasifikaci politických stran založených na dvou křížujících se kritériích: prvním jsou zájmy třídy, které strana slouží, druhým je její vztah k existujícímu právnímu systému. V souladu se svou koncepcí se autor o problematice politických stran a skupin nátlaku zmiňuje ještě v kapitole o státu.

V kapitole *Společenský konflikt a vývoj společnosti* vychází Wiatr z pojmu „společenský zájem“, který se snaží charakterizovat jako kategorii subjektivní a objektivní; poukazuje na nepropracovanost této kategorie u klasiků a v pozdější marxistické literatuře a srovnává pojetí kategorie zájmu u J. Hochfelda, Z. Bauman a L. N. Bucharina. Odvolává se k pojmu „potřeba“, čímž rozumí takovou věc, jejíž zajištění je nezbytnou podmínkou normálního fungování skupiny nebo jednotlivce v určité situaci, a zájem pak vymezuje jako usilí, jehož realizace v určitých historických podmínkách umožňuje maximální uspokojení značného množství lidských potřeb. Potom přechází k problematice konfliktu zájmů a charakterizuje pojem „antagonismus“ jako nějakým způsobem manifestovaný postoj nepřátelství. Rozlišuje tři typy antagonismů: 1. reálné, které mají základ v objektivně existujícím konfliktu zájmů, 2. tradiční, kdy je antagonismus pozůstatkem minulých konfliktů zájmů, a 3. ideologické, které nevyplývají z objektivního konfliktu zájmů, ale jsou výsledkem ideologického působení. Upozorňuje na Marxovu a Leninovu analýzu podmínek přechodu konfliktu zájmů v antagonismus a všimá si i psychologických předpokladů vzniku antagonismů, zvláště ideologických, které vidí ve frustracích. Frustraci podle práce Dollarovy z roku 1937 označuje situaci nespokojenosti s vlastní situací, jež vznikla jako důsledek životních neúspěchů skutečných nebo domnělých, zhoršení životní situace jednotlivce nebo skupiny, nerealizování plánů, nebo i jako důsledek závnosti k úspěchům druhých. Frustrace budi agrese, většinou zaměřené nikoliv proti jejímu zdroji, který je obyčejně silně společensky chráněn, ale proti nějakému bezmocnému náhradnímu objektu, například národnostním a rasovým menšinám, příslušníkům některých politických stran apod. Frustrace existuje i jako obsah fantazie, snu, plán odvety a může být přenesena i na sebe samého v masochismu či sebevraždě. Wiatr si všimá různých významů termínu frustrace u různých autorů i hlasů vůči této teorii kritických. Po nástupu problematiky konfliktů a antagonismů přechází k výkladu vývoje jako boje protikladů.

Pátá kapitola je věnována *třídní struktuře*. Autor upozorňuje na významy pojmu třída u Marxe a Engelse, kteří jednou používali tohoto pojmu v polárním modelu třídního antagonismu, jindy v jemně diferencovaném kontextu analýzy sociální stratifikace konkrétní společnosti. Konfrontuje Marxovu a Leninovu

pojetí třídy s pojetím Bucharinovým, který vymezoval třídy z hlediska jejich role v organizaci výroby. Uvádí námitku Kauckého, že v Bucharinově pojetí by třídy existovaly i za komunismu. Zastavuje se u práce James Burnhamovy *The Managerial Revolution* z roku 1941, založené na pojetí tříd blízkém Bucharinovu a dokazující zánik staré třídy kapitalistů, jež byla nahrazena novou společenskou třídou tvořenou těmi, kdo řídí výrobu. Wiatr osvětluje poměr elity manažerů a vlastníků závěry samotných amerických výzkumů. Dále analyzuje poměr tříd a výrobního způsobu, všímá si vztahu třídy a povolání jako dvou důsledků společenské dělby práce. Závislost typu struktury povolání vyvozuje z typu třídní struktury ve společnosti, ale připomíná, že odstranění tříd není činitelem měnící diferenciaci povolání; to je záležitost automatizace. Ukazuje významy, v nichž se používá termínu „společenská vrstva“ v marxistické literatuře (jako část třídy, spojení různých částí tříd, části mimo zásadní třídní dělení), a významu termínu, jak se ustálil v západní sociologii (vrstva jako soubor lidí, kteří zaujímají stejné nebo podobné společenské pozice). Ukazuje na činitele, kteří určují charakter společenského rozvrstvení (kritéria stratifikace): podíl na moci a rozhodování, stupeň zámožnosti, příjmy. Uvádí Barberova kritéria společenské pozice: výpovědi lidí, kontakty lidí, stav majetku, životní styl. Za společného jmenovatele mnoha společenských rozdílů je považován prestiž, který je sběratelem znaků. Autor se zamýšlí nad problematikou subjektivnosti nebo objektivnosti těchto kritérií, nad škálou prestiže a jeho závislosti na vztahu mezi společenskou stratifikací a třídní strukturou, a na polském materiálu dokládá, jak se mění stupnice prestiže vrstev se změnou třídní struktury. Společenskou strukturu vyspělého socialismu, tj. bez soukromé výroby, pokládá za strukturu vrstvou a polemizuje se Stalinovým pojetím neantagonistických tříd z roku 1935. Vysvětluje úlohu protikladu zájmů (kdy to, co je životním zájmem jedné skupiny, vážně škodí životním zájmům jiné skupiny) a rozdílů zájmů (kdy snahy jedné skupiny nepomáhají, nebo do jisté míry škodí zájmům jiné skupiny) plynoucích z vrstevných rozdílů v socialistické společnosti.

Autor zdůrazňuje roli vědomí jako činitele, kterým se teprve třída o sobě stává třídou pro sebe. Odlišuje pojem „třídní vědomí“ jako výraz objektivního postavení a role třídy jako pojem z oblasti ideologie od pojmu „vědomí třídy“ jako souhrnu pohledů, tužeb a přesvědčení třídy v určitém momentu jejího historického vývoje, který má spíše charakter empirický a proměnlivý. Konstatuje, že někdy mohou být značné difference mezi třídním vědomím (kategorií teoretickou a ideologickou) a vědomím třídy, a navrhuje výklad falešného vědomí. Kapitola končí problematikou konfliktu a boje tříd. Autor ukazuje, že nepřítomnost boje neznamená nepřítomnost konfliktu a vymezuje situace, k nimž se v marxismu vztahuje pojem třídního boje.

Kapitola šestá se zabývá *strukturou etnic-*

kou. Nejprve autor vyjmenovává rysy národa formulované v různých nemarxistických i marxistických pracích. Marxistické práce o národnostní otázce se objevily až ve XX. století [V. I. Lenin, O. Bauer, J. V. Stalin]. Podle všech je národ objektivním společenstvím historicky vytvořeným. Je historickou kategorií epochy kapitalismu. Wiatr charakterizuje toto pojetí národa a zastavuje se u dvou definicí národa v marxistickém myšlení. U definice Bauerovy z roku 1908 a definice Stalinovy z roku 1913. Obě vycházejí z historického pojetí národa, zdůrazňují, že národní pospolitosť je vyjádřena ve společných charakterových a kulturních rysech. Ale zatímco Bauer se jen všeobecně dovolává společné historie jako zdroje národní integrace, Stalin vytýčuje čtyři znaky, které musí národ mít. Později pouze E. Kardaľ vytvořil definici národa, která se však příliš neliší od Stalinovy a nese s sebou i její nedostatky. Wiatr rozebírá Stalinovu definici a ukazuje, že imputuje národům bez rozdílu určité čtyři znaky, zatímco jiné znaky pomíjí, a tím vytváří často pseudoproblémy (např. jsou Švýcaři národem?). Charakterizuje ji jako málo užitečnou a sám definuje národ jako historicky vytvořené trvalé společenství vzniklé na základě společných historických osudů, které se mimořádně upevnilo v epoše kapitalismu a je charakterizováno uvědoměním vlastní národní odlišnosti.

Dále se zabývá etnickými skupinami, podává jejich klasifikaci a přechází k problematice národa a společenské struktury. Ukazuje buržoazní charakter národního pojetí na počátku vývoje novodobých národů a podotýká, že právě v tomto kontextu formuloval Marx svou známou tezi v *Manifestu*, že proletář nemá vlast. Jiný je charakter národního a třídního pojetí u nově vznikajících států Asie a Afriky, kde se národní integrace neuskutečňuje pod hegemonií buržoazie, která je slabá, ale za silné účasti mas nejčastěji vedených elitou inteligence nebo armády. Připomíná i nový charakter tohoto pojetí po vítězné socialistické revoluci. Charakterizuje třídní přeměny, jež mají za následek, že socialistický národ je vzhledem k buržoazním národům na počátku jejich vývoje více celonárodní. Wiatr pak vykládá národnostní otázku, ukazuje, v čem spočívá rozpor mezi státní a národnostní strukturou v Evropě nastupujícího kapitalismu, a chronologicky vykládá vývoj národnostní otázky do dnešní doby. Věnuje se problematice menšin, podává jejich klasifikaci a uvádí čtyři typy vztahů mezi skupinami dominujícími a etnickými.

Kapitola sedmá je věnována problematice *státu*. Úvodem se autor zabývá rozlišením pojmů „moc“ a „vládnutí“. Uvádí pojetí moci v nemarxistické sociologii jako možnosti vyvíjet vliv na státní rozhodnutí. V konkrétní situaci takto pojímaná moc může jít podle Wiatra ruku v ruce s třídním panstvím v marxovském smyslu, ale takové spojení nemusí existovat vždy. Ztotožňuje se s rozlišením Baumanovým: termín „panování“ vztahovat k situaci, kdy jedna ze skupin, které jsou v konfliktu, je v rozhodnutích vlády

stále privilegována; termín „moc“ chápat jako institucionalizovaný způsob rozhodování, určující způsob rozdělování statků, které jsou předmětem konfliktu, rozhodování zavazující strany, jež jsou v konfliktu. Z tohoto rozlišení a skutečnosti, že třídní konflikt je sice základní, ale nikoliv jediný společenský konflikt v současné společnosti, plyne uznání politické možnosti institucionálně zaručeným způsobem rozhodovat o způsobu rozdělování statků, kvůli nimž došlo ke konfliktu. Toto pojetí je Wiatrovi východiskem pro další analýzu funkcí státu a možnosti přechodu k socialismu pokojnou cestou. Touto problematikou se pak zabývá téměř na 70 stranách. Věnuje pozornost tradiční problematice státu v marxismu — jeho funkcím, ale i méně propracované stránce — otázkám struktury a moci státu. Staví si otázku hranic třídnosti státu, protikladnosti i jednoty konfliktu zájmů. Relativní jednota zájmů je dána podle autora skutečností, že novodobý proletář je na rozdíl od proletáře minulého století zainteresován na vývoji a zdokonalování průmyslového hospodářství. Autor staví otázku relativní samostatnosti státu, který zasahuje i proti třídě privilegované ve prospěch tříd neprivilegovaných, a odpovídá na otázku, přičili-li se tato skutečnost tezi o třídním charakteru státu. Odpovídá, že nikoli, protože je nutno rozlišit: 1. Dlouhodobý zájem třídy panující, tj. harmonické fungování systému, a zájem krátkodobý, které jsou tomuto cíli často objektivně protikladné. Proti těm pak vystupuje stát. 2. Obecné zájmy vládnoucí třídy a zájmy částí této třídy. Dílčí zájmy nemusí mít za sebou autoritu celé třídy, nemusí se ani prosadit v konfliktu mnoha skupin nátlaku. 3. Obsah státních rozhodnutí je dán zájmem vládnoucí třídy jen zprostředkovaně. Bezprostředně je výsledkem boje vládnoucí třídy a jejího mocenského aparátu s politickým hnutím pracujících. Wiatr uvádí historické precedens, kdy rovnováha mezi základními třídami umožnila vytvořit státní moc alespoň na určitou dobu vzhledem k třídám stejnorodou (absolutní monarchie ve Francii, bonapartismus prvního a zvláště druhého císařství ve Francii).

Od analýzy situací, kdy může vzniknout přechodný stav rovnováhy, přechází autor k problematice aparátu moci. Všímá si autonomie byrokratického aparátu a rozboru byrokracie, který podal Max Weber, cituje jeho šestibodový „ideáltyp“ byrokracie. Všímá si v této souvislosti Millsovy mocenské elity. Zběžně se zmiňuje o teorii moci skupin zájmu (o teoriích politického pluralismu), rozvíjených H. Laskim a D. Trumanem, které hlásají, že moc v buržoazním státě je výslednicí střetání skupin v zápasu o moc. Tyto teorie jsou podle Wiatra namířeny proti dvěma politickým teoriím 19. století. První je demokratická teorie, která vyjadřovala liberální iluzi, že stát je ústrojím celku obyvatelstva, že vyjadřuje jeho společné, harmonické zájmy, že politické strany a skupiny jsou proto nepotřebné (Washington, Madison). Druhá teorie je Marxovo pojetí třídního panství. Skupinou nátlaku nebo skupinou zájmu (oba pojmy

užívá ekvivalentně) rozumí autor zorganizované skupiny, vyvíjející různými cestami nátlak na státní moc s cílem dosáhnout shodných výsledků se zájmy vyjadřovanými danou skupinou. Od politické strany se liší tím, že jen vyvíjejí nátlak na moc, aniž o dobytí moci usilují. Uvádí klasifikace skupin nátlaku a navrhuje klasifikaci vlastní, založenou na kritériu odlišení skupin zájmu s třídním charakterem a netřídním charakterem. Kritizuje teorie uznávající jen rivalizaci skupin, jelikož podle něho tato rivalizace není v rozporu s tím, že dominují skupiny třídy vládnoucí. Uvažuje o možnostech skupin nátlaku ve státním mechanismu při přechodu k socialismu. V další části této rozsáhlé kapitoly se zabývá vztahem státu a politických stran. Zdůrazňuje, že stranická diferenciace se nekryje automaticky s třídním dělením společnosti, že při podobné třídní struktuře může být obraz diferenciace podle politických stran rozmanitý. Uvádí v západní literatuře běžnou klasifikaci na politické systémy více stran, dvou stran, jedné strany, při čemž kritériem není skutečné množství stran, které existují v systému, ale množství stran, které se mohou pravděpodobně s kladným výsledkem ucházet o moc. Uvádí Duvergerovu kritiku tohoto trojdielného schématu a interpretuje jím zaváděný čtvrtý typ stranických systémů — systém dominující strany. Je to systém, kde v podmínkách formální rivalizace stran a při existenci legální opozice jedna strana trvalým způsobem získala pozice moci a nic nenavědčuje tomu, že by některý z rivalů byl schopen její pozice uchvátit (např. politický systém Indie). Wiatr kritizuje trojdielné schéma i doplněné Duvergerovo schéma, které podle něho nevystačí k analýze všech existujících systémů. Zavádí další typ, systém strany hegemonní. Charakterizuje jej tak, že při existenci více než jedné politické strany je moc trvalým způsobem, nikým neuváděným v pochybnost, pokud jde o legální organizace a politická seskupení, v rukou jedné strany, jejíž hegemonie je ostatními zdůrazňována. Jedná se o politický systém evropských socialistických zemí a některých nových států Asie a Afriky. Na rozdíl od systému dominující strany není zde boj o moc mezi politickými stranami. Ostatní politické strany fungují v tomto systému podle Wiatra jako skupiny nátlaku. Nakonec se autor pokouší o klasifikaci systémů stran a uvažuje o historických předpokladech určitého typu stranického systému.

Osmá kapitola se zabývá problematikou *společenského vývoje a revoluce*. Autor rozlišuje revoluci politickou, jejímž předmětem je dobytí státní moci, a revoluci společenskoeconomickou, která má za cíl prudkou změnu vlastnických poměrů. Zabývá se Marxovým modelem revoluce chápáné jako politické dovršení ekonomických proměn. Wiatr ukazuje, že jde o abstraktní model, který je potvrzován i vyvrácen konkrétním průběhem revolucí. Francouzská buržoazní revoluce třetího stavu, jenž byl ekonomicky všim a politicky ničím, modelu plně odpovídá, i moc ja-

kobínů jako pokus o zavedení vztahů na základě rovnosti ve společnosti, která teprve dozrála ekonomicky pro stadium kapitalistické, tento model potvrzuje — tím, že byla předčasná a neudržela se. Ale zároveň jej i uvádí v pochybnost, protože se získání moci ukázalo možné a protože tato diktatura nezmiřela bez následků. Ukázalo se, že získání moci politicky zorganizovanými revolučními silami nemusí být teprve výsledkem příznivé ekonomické situace. Wiatr dále charakterizuje tzv. Leninův jakobinismus, zabývá se problémem státní moci v revoluci a jejími formami a uvádí, že Leninova koncepce, v níž revoluční moc není jen diktaturou v tradičním marxovském smyslu, ale musí být prováděna diktátorskými prostředky s omezením jistých demokratických svobod, neplatí z pravidelnosti vývoje socialistické revoluce, ale ze specifických podmínek Ruska. Wiatr ukazuje, že v marxovské teorii 19. století se předpokládá těsný svazek mezi třídním obsahem revoluční moci a typem společensko-ekonomických úkolů, které revoluce uskutečňuje. Ukazuje dále, že praxe Ruska a málo vyvinutých zemí tento předpoklad reviduje. Posléze se autor zabývá problematikou přechodu z jedné společenské formace do druhé a otázkami pokojné cesty k socialismu. Uvádí, že vedle klasického modelu Marxova existují cesty další, v nichž politická revoluce nehraje zásadní roli. Je to vojenská, nebo vojensko-revoluční cesta, nejčastěji forma přechodu od otrokářství k feudalismu i od feudalismu ke kapitalismu (Napoleonův vývoz revoluce v Evropě), ale v některých zemích i socialistická revoluce.

Pokojná cesta jako třetí způsob byla v dějinách poměrně častá. Wiatr uvádí vliv velkých buržoazních revolucí, kdy jak obavy před vlivem revoluce na masy, tak snahy převzít systém řízení, který se ukázal produktivnější, působily ve směru buržoazní transformace feudálních systémů (Prusko po roce 1805, skandinávské země). Když se zamýšlí nad možností pokojné cesty k socialismu, nachází v historii pouze první dva typy přechodu, třetí pokojnou cestu nepřiznává ani jedné ze 14 socialistických zemí. Přiklání se k názoru, že tato cesta je možná, vypočítává její předpoklady a vyzdvihuje rozdíly koncepce pokojné cesty u marxistů od koncepce pokojné cesty sociálních demokratů. Vidi jej v důrazu na aktivní činnost dělnictva, ve zdůraznění světového kontextu a neodmítnutí možnosti i ozbrojené cesty u marxistů.

Nakonec se zabývá mechanismem vývoje revoluce. Přidržuje se schématu B. J. Gorrowsa: 1. neklid, nespokojenost a vření 2. zachycování intelektuálů, kteří formulují ideologie, 3. příprava a vznik organizací, 4. výbuch revoluce, 5. vítězství revoluce a období moci umírněných skupin, 6. mobilizace extrémních skupin, 7. převzetí moci extrémisty a teror, 8. opadnutí teroru a stabilizace nového nebo restaurace starého pořádku. Vymezuje ještě funkci extrémních skupin vzhledem k revoluci a zabývá se možnými porevolučními situacemi.

Devátá kapitola je věnována problematice *společenského vědomí*. Autor vysvětluje vztah bytí a vědomí, zabývá se otázkami ideologie, uvádí 18 významů tohoto termínu, zastavuje se u problematiky ideologie a jednání a přechází k otázkám veřejného mínění, termínu v marxismu velmi málo propracovanému.

Desátá kapitola se zabývá vztahem *člověka a dějin*, je obecným dovršením předešlé problematiky. Přes otázky historické determinovanosti člověka a vztah jednotlivce a mas se Wiatr dostává k otázce svobody a zodpovědnosti člověka ve společnosti. Obsahu těchto kapitol jsme věnovali méně pozornosti, protože jejich problematika je u nás více publikována než problematika předchozí.

Wiatrova kniha si dělá nárok na příručku a jako takovou je třeba ji i hodnotit. Systematicky interpretuje různé závěry soudobé západní sociologie, které autor vybral v souladu se zvolenou koncepcí práce, diferencuje mezi nimi, klasifikuje je a konfrontuje je s poznatky a řešením v pracích polských sociologů. Diferencuje a klasifikuje nejen názory západní sociologie, ale i názory marxistické. Překonává tak zjednodušenou interpretaci marxistické společenské vědy jako monolitního systému pouček a snaží se ve své práci podat tradiční učebnicový výklad historického materialismu na úrovni soudobé společenské vědy.

Tato snaha je zdařilá, i když se nezdá, že autor u jednotlivých problémů vždy vyčerpá možnosti, které skýtá stupeň řešení a zpracování těchto otázek v současné západní sociologii.

V kapitole *Společenský konflikt a společenský vývoj*, po vyjasnění a upřesnění pojmů a po následujícím obsáhlém osvětlení frustrací jako psychologických předpokladů vzniku antagonismů, bychom očekávali podání vlastní problematiky teorie konfliktů jako téžisti celé kapitoly. Nesetkáváme se zde ani s problematikou aktuální těsně před druhou světovou válkou v sovětských diskusích o „hybném rozporu“ nebo „hybné jednotě“ socialistické společnosti, v nichž obecně šlo jen o jinou polohu problematiky vlastní dnešním teoriím konfliktů, totiž o problematiku konfliktu a jeho funkcí v sociální struktuře, o problém, zda je konflikt vzhledem k sociální struktuře funkční nebo disfunkční, v jaké situaci strukturu rozmetává nebo naopak udržuje, o problematiku konfliktů uvnitř skupin a mezi skupinami, konfliktů a hranic mezi skupinami apod. V této souvislosti se zde nesetkáváme ani v citované ani v doporučené literatuře se jmény R. Dahrendorfa, C. W. Millse nebo L. Cosera, který nejspíše nejvíce rozvinul teorii konfliktů ve své práci *Funkce sociálního konfliktu* z roku 1956. Nepřítomnost této problematiky není vyvážena pětistránkovou podkapitolou *Vývoj jako boj protikladů*.

Podobně v kapitole *Třídní struktura* autor sice upozorňuje na různá pojetí třídní struktury u Marxe, od polárního nebo dichotomického modelu v *Komunistickém manifestu* přes pojetí tří tříd v *Kapitálu* k pojetí mnoha tříd v *Osmnáctém brumairu*, ale v pod-

statě nepřekročil ve svém výkladu za historická východiska různých teorií, nevyjádřil se systematictěji k soudobým teoriím sociální stratifikace, existujícím dnes v podobě teorií moci nebo funkcionálních teorií, teorií dvou, tří a mnoha tříd. Také problematikou sociální mobility se autor nezabývá.

Úměrnou pozornost jsme věnovali zajímavé a podnětné zpracované problematice sedmé kapitoly. Střední část této nejrozsáhlejší kapitoly, věnovaná problematice skupin nátlaku a systémů politických stran, nevyznívá však tak jednoznačně, jak by si byl zřejmě autor přál. Zdá se, že ani schéma politických stran, které navrhuje Wiatr, není bez slabin. Budeme-li zde totiž aplikovat důsledně pojmy, které Wiatr sám charakterizoval (politická strana, skupina nátlaku, kritérium reálné možnosti získat moc), vznikne pro jeho schéma otázka zásadní důležitosti: může se politická strana chovat pouze jako skupina nátlaku a zůstat přitom politickou stranou? Kromě toho vzniká ještě řada otázek dalších. Ukazuje se, že zřejmě nelze převzít mechanicky určité charakteristiky a na nich vybudovat vlastní schéma, nýbrž že dříve než schéma bylo nutno nově formulovat pojetí politické strany a skupiny nátlaku.

Pokud jde o vybavení knihy pomocným aparát, má kniha pouze jmenný rejstřík a za jednotlivými kapitolami seznamy doporučené literatury. Tuto literaturu tvoří většinou původní polské práce a různá díla klasiků marxismu. Seznamy západní produkce k jednotlivým problémům uváděny nejsou. Do jisté míry ji nahrazují odkazy na základní práce v textu a citace.

Můžeme uzavřít, že přes možné výhrady k pojetí a řazení sociologické problematiky je Wiatrova kniha velice podnětná, a tím, že se nezabývá abstraktními úvahami o vztahu sociologie a historického materialismu, nýbrž tento vztah ve svém pojetí konkrétně realizuje, je zatím jedinečným činem v produkci učebnic a příruček historického materialismu. Nemělo by trvat tři až čtyři roky, než ji dostane do ruky náš čtenář.

Lubomír Brokl

Stefan Szostkiewicz: Sociologický výzkum – procedury a techniky¹

Období, nazývané ne vždy výstižně „kultem osobnosti“, nepřálo sociologii ani sociologickému výzkumu. Příčin tohoto stavu bylo více. Mezi jinými i okolnost, že v té době nebyl zájem o pravdivé poznání společenské skutečnosti, která by mohla být v rozporu se současnou praxí a určitými apriorními představami. Chyběl plodný vztah organické spolupráce mezi teorií a empirií.

Toto období bylo zcela pochopitelně vystředáno velkým živelným zájmem o tuto oblast jak v odborných kruzích, tak v kruzích nejširší veřejnosti, což v sobě skrývá opět další nebezpečí: sociologie jako móda, její diskre-

ditace, profanace jakožto vědy. Toto nebezpečí je reálné především v tom, že zatímco se dnes se sociologickým výzkumem počítá a dokonce se začíná dělat, není vždy jasné, jak se má dělat. K tomu, aby sociologický výzkum přinesl vědecké poznatky pro teorii i společenskou praxi, nestačí totiž nadšení, odvaha ani dobrá vůle. Mnohé výzkumy zrozkotávají právě na tom, že nejsou odborně připravené; materiál, který shromažďují, je pak bezcenný. Sociologické výzkumy předpokládají solidní orientaci ve společenských vědách a zvrhnutelnou znalost procedur a technik sociologického výzkumu.

Proto je třeba přivítat první překlad jedné z polských prací v této oblasti, která má u nás širší publicitu, na rozdíl od několika ojedinělých našich prací, zabývajících se těmito problémy speciálně v rámci kulturně osvětové činnosti a vydaných pro vlastní potřebu některých institucí ještě na sklonku zmíněného období kultu [Disman, Katriak, Lamser, Tahy, Tauber].

Autor práce, polský sociolog Stefan Szostkiewicz, se pokouší shrnout základní poznatky o této problematice na základě literatury i vlastních zkušeností a podat jejich systematický výklad. Autorovy zkušenosti ze systematické výzkumné činnosti v oblasti sociologie, jako pracovníka Polské akademie věd, mu umožnily soustředit se na ty fáze sociologického výzkumu, kde se výzkumníci nejčastěji dopouštějí chyb a kde na ně čeká nejvíce úskalí a překážek. Tato nevelká, ale zato lapidárně podaná knížka přináší řadu zajímavých poznatků a podnětů, jak postupovat při uskutečňování sociologických výzkumů, jakých metodických zásad se při tom držet a jak ve výzkumné práci čelit různým chybám a nedostatkům.

Práce je rozdělena do čtyř kapitol. V první z nich se autor zabývá teoretickými otázkami sociologického výzkumu. Objasňuje cíl, úkoly a předmět sociologického výzkumu. Zvláště akcentuje funkci hypotézy. Zdůrazňuje, že většina výzkumů, s výjimkou těch, které mají čistě popisný charakter, spočívá na ověřování předem formulovaných hypotéz. Rozeznává dva druhy hypotéz, které se většinou používají v empirických výzkumech: 1. východiskové hypotézy, založené na tzv. teoretických definicích, 2. pracovní hypotézy, založené na tzv. operativních definicích. Oba druhy jsou spolu v úzké vzájemné souvislosti. Východiskové hypotézy formulují soudy ve všeobecných kategoriích, které určují zásadní formy nebo tendence vyskytujících se jevů. K ověření východiskové hypotézy je nevyhnutelně třeba vytvořit si na jejím základě pracovní hypotézu. Aby pracovní hypotéza nebyla v rozporu s východiskovou hypotézou, musí splňovat dvě podmínky: 1. být empiricky ověřitelná, 2. být rozsahem pojmu na určitém stupni identická s hypotézou východiskovou.

Pozornost věnuje autor také terminologii.

¹ Stefan Szostkiewicz: *Sociologický výzkum-procedury a techniky*, VPL, Bratislava 1964. Z polského originálu přeložil a úvod napsal doc. dr. Ján Pašlák.

Poukazuje na nutnost používání jednoznačných termínů, které hrají důležitou úlohu při vytváření teorie. Dokazuje, že různé sociologové přikládají různý význam některým základním pojmům, jako je například: společenská skupina, společenské svazky, kultura, třída, vrstva, adaptace, integrace aj. To pochopitelně velmi ztěžuje práci v této oblasti a často znemožňuje skutečné dorozumění. V případě jakýchkoliv výzkumů znamená tato nejednotnost naprostou nesrovnatelnost jednotlivých materiálů.

Autor zde pak uvádí některé praktické poučky, které má výzkumník respektovat: 1. termíny, jichž výzkumník používá, musí být jasné, jednoznačné a definovatelné pro něho samotného; 2. termíny, používané ve vědecké práci, musí být komunikativní — hlavně mezi vědci, kteří pracují na stejných problémech; 3. pokud výzkumník používá termínů, které nejsou v literatuře jednotné, musí je přesně definovat; 4. jestliže výzkumník používá termínů nevýstižných, musí vysvětlit jejich konkrétní obsah; někomu by se snad mohlo zdát, že jde o věci naprosto samozřejmé a každému známe, ale stačí se podívat na kterýkoliv materiál, získaný konkrétním sociologickým výzkumem, abychom pochopili, jak závažný je to problém.

Dále autor řeší otázky klasifikace jevů a projektování sociologických výzkumů. Správně upozorňuje na nebezpečí, že výzkumy, zaměřené výlučně na poznání odrazu jevu ve společenském vědomí, vedou spíše k deformaci obrazu skutečnosti než k jejímu vědeckému poznání. Zvláště zdůrazňuje požadavek všestrannosti vědeckého poznání společenských jevů.

Druhá a třetí kapitola je věnována analýze a popisu jednotlivých sociologických procedur a technik, jako je pozorování, rozhovor, dotazník (anketa), sociogram, experiment apod. Autor zvlášť pozorně rozebírá dotazník, hlavně různé druhy otázek, jejich správné formulování, sestavení dotazníku a způsoby jeho použití. Jednotlivá tvrzení jsou dokládána vhodnými příklady, čímž práce získává na přesvědčivosti a názornosti. Podobně analyzuje také další výzkumné metodiky a techniky a poukazuje na typické chyby, které se při jejich používání vyskytují. Zabývá se dále zkoumáním objektivního materiálu, jako jsou různé úřední dokumenty, zápisy, statistické a jiné materiály; poukazuje i na autobiografii a jiné osobní dokumenty jako na zdroj důležitých faktů pro poznání aktuálních jevů společenské skutečnosti.

Ve čtvrté kapitole se autor zabývá otázkami zpracování výzkumných materiálů, zvláště otázkou verifikace faktů, třídění, kvalitatívni a kvantitativní analýzy, interpretace získaných údajů apod.

Práce je zaměřena především na řešení otázek praktického charakteru. Je psána zajímavým a lehkým srozumitelným způsobem. Stane se proto jistě dobrým a přístupným návodem k realizaci sociologických výzkumů jednak po stránce věcné a metodické, jednak po stránce zacházení s empirickými daty tak,

aby z nich mohly být vyvozeny vědecké poznatky.

Vzhledem k aktuálnosti problematiky je ovšem velmi zářezující nepatrná výše nákladu, který byl rozebrán v několika dnech. S tímto problémem se setkáváme téměř u všech aktuálních a velmi žádaných publikací. Bylo by už na čase, aby byly s přehledem konečně uvedeny do souladu zájmy čtenářů a produkce knižního trhu.

Zdena Štátná

Teorie organizace

J. G. March — H. A. Simon: Organizations. Dnes, kdy připravujeme novou soustavu řízení národního hospodářství, nabývá nepochybně na významu sociologie, zvláště pak sociologie průmyslu, která se zabývá společenskými vztahy mezi lidmi ve výrobním procesu, v průmyslové organizaci. Jde zejména o vliv průmyslové výroby na zájmy, postoje a motivace pracujících a o zpětné působení těchto činitelů na výrobu. Základem moderní průmyslové práce je výrobní podnik, tedy organizace, která je nejen jednotkou hospodářskou, ale též jednotkou sociologickou. V popředí zájmu sociologie průmyslu stojí proto problematika organizace formální (ve smyslu souhrnu vztahů vymezených zákony, statuty a organizačními řády) a neformální (ve smyslu spontánně vzniklých skupin podnikových pracovníků). Avšak i problematika jiných než průmyslových organizací je předmětem zájmu sociologů.

Významným příspěvkem k teorii organizace je podnětná kniha J. G. Marche a H. A. Simona *Organizations*, jejíž polský překlad vyšel v roce 1964 pod názvem *Teoria organizací* ve Státním vědeckém vydavatelství ve Varšavě. Publikace má 374 stran.

Autoři chápou organizaci jako *sociologickou jednotku* založenou na dělbě funkcí, s vymezeným systémem cílů. Organizace je harmonickou syntézou lidských a věcných prvků. Členům organizace jsou přiděleny určité role, které plní v měnícím se prostředí. Prostředí samo tvoří hierarchicky vybudovanou společenskou strukturu. Protože členové organizace mají své hodnoty, postoje a cíle, které nemusí být vždy v souladu s cíli organizace, vzniká komplikovaný problém integrace cílů individuálních a cílů organizace v zájmu hladkého plnění funkcí organizace.

Kniha Marche a Simona podává přehled hlavních teoretických pojetí a názorů, snažících se o řešení tohoto problému, pokouší se o jejich systematické zařazení, kritiku a nalezení některých funkčních závislostí. Dílo je rozvrženo do 7 kapitol.

I. Úvodní část zdůrazňuje důležitost vědeckého zkoumání otázek organizace, v níž většina lidí ztráví přes jednu třetinu dne. Nicméně vědecká literatura v tomto oboru je poměrně chudá — málo se píše, protože se málo ví.

Organizaci tvoří především lidé a proto se musí brát v úvahu jejich chování. Hlavní směry, zkoumající chování lidí v organizaci, lze zásadně rozdělit do tří skupin:

1. směry chápaní pracovníky (konkrétně dělníky) jako pasivní nástroj, vhodný pro plnění úkolů a příkazů, avšak neschopný iniciativně rozhodovat. Jde zejména o Taylorovu školu tzv. vědeckého řízení, která se zabývá převážně studiem jednoduchých opakovatelných činností ve výrobním procesu.
2. směry vycházející z předpokladu, že členové organizace do ní vnášejí určité postoje, hodnoty a cíle, které je třeba podchytil a zapojit do plnění úkolů organizace. Protože však cíle lidí a organizace nemusí být vždy totožné, podtrhuje se význam autority a morálky, které ovlivňují jednání členů organizace.
3. směry kladoucí důraz na to, jak členové organizace docházejí k rozhodnutí a jak řeší problémy. Za východisko pro objasnění jejich chování se považuje proces poznávání a myšlení.

Podle názorů autorů musí brát adekvátní teorie chování lidí v organizaci v úvahu všechny stránky věci. Zdůrazňuje se tedy komplexní přístup. Z hlediska psychologického lze lidský organismus chápat jako složitý systém předávání informací, který je sice schopen vybírat z alternativ, rozhodovat a řešit problémy, ale současně je značně omezen ve výběru, neboť může vykonat naráz jen jednu nebo několik věcí a obsáhnout pouze nevelkou část informací, předávaných prostředím a zapsaných v jeho paměti.

II. *Druhá kapitola* podává přehled a kritiku „klasické“ teorie organizace. Jde o zmíněnou Taylorovu školu „vědeckého řízení“ a o teorii dělby práce, představovanou mj. Gulickem, Haldanem a Fayolem.

a) Taylorova nauka je charakterizována jako fyziologický směr, zkoumající způsoby, jak nejúčinněji využít člověka v průmyslové organizaci. Provádí se časové a pohybové studie a přesně se vymezuje potřebné činnosti. Člověk se stává přívěskem stroje. Zájem se soustřeďuje na opakovatelné činnosti nevyžadující komplikované myšlení. Chování představuje následnost přesně vymezených činností, při jejichž určení se vychází zejména z neurofyziologie. Taylorův směr obsahuje různé techniky řízení, avšak chybí mu solidnější teoretické základy; lidský organismus je ve skutečnosti mnohem komplikovanější, než předpokládá Taylorova škola.

b) Teorie dělby práce neboli administrativní teorie řízení poukazuje na výhody, plynoucí z přidělení jednotlivých činností specializovaným složkám. Zkoumá problémy optimálního rozdělení činností na pracovišti, opomíjí však zkoumat otázky koordinace a podmíněného charakteru činností, jakož i rozvíjet nové činnosti. Cíl organizace je považován za předem daný. Ve skutečnosti ovšem nejsou činnosti, které se mají vykonávat, a priori dány. Jedním z hlavních organizačních úkolů je právě vypracovat souhrn těchto činností a určení, kde, kdy a kým mají být provedeny.

III. *Třetí kapitola* zkoumá otázky motivace při rozhodování. Je známo, že týž podnět může vyvolat velké množství různých

činností. Neočekávané důsledky podnětů zmenšují schopnost organizace přizpůsobit se daným cílům. To vede k nutnosti řízení a kontroly, aby se zabránilo neočekávaným důsledkům. Studují se otázky „byrokracie“ velkých organizací, zejména zásluhou M. Webera. Z dalších pracovníků autoři publikace uvádějí Merton, Selznicka a Gouldnera a podrobněji rozebírají jimi vytvořené funkční modely zamýšlených a nezamýšlených organizačních jevů. Merton pokládá předpisy za reakci na postulát kontroly, Selznick zdůrazňuje delegaci moci a Gouldner zdůrazňuje aplikaci obecných neosobních norem, které regulují pracovní procesy.

Důležité jsou otázky vztahů mezi uspokojením pracovníka a účinností práce.

Motivace výroby je funkcí tří činitelů:

1. existence alternativy odchodu z organizace,
2. důsledků realizace této alternativy, a to těch důsledků, které si pracovník uvědomuje,
3. síly identifikace s organizací nebo jinými skupinami.

Každému z činitelů je věnována samostatná kapitola, rozebírající prvky na ně působící. Tak na souhrn uvažovaných alternativ má vliv např. subjektivní pocit větší či menší účasti na rozhodování, přisnost dozoru, složitost úkolů, systém pobídek, chování spolupracovníků, objektivní dostupnost jiných možností aj. Na uvědomené důsledky realizace uvažovaných alternativ působí mj. osobní vlastnosti člověka, tlak rodiny a jiných skupin. Na sílu identifikace se skupinou působí zejména prestiž skupiny, intenzita vzájemného působení, vědomí společných cílů a množství individuálních potřeb uspokojovaných v rámci skupiny.

IV. Po rozboru motivů, vedoucích lidi k výrobě, zabývá se *čtvrtá kapitola* otázkou setrvání v organizaci nebo odchodu z ní. Podle teorie organizační rovnováhy rovnováha znamená, že organizaci se podařilo zavést takový systém odměn — v širším smyslu, ne tedy jen peněžních —, který vede pracovníky k dalšímu setrvání v organizaci.

Mezi činitele, mající vliv na úmysl odejít z organizace, náleží mj. stupeň spokojenosti s prací, shodnosti druhu práce a vlastním názorem člověka o sobě, možnosti předvídat poměry v práci, shody pracovních požadavků s ostatními rolemi člověka, míra účasti při přidělování práce; dále velikost organizace a možnost přechodu na jinou práci v rámci téže organizace.

Důležití jsou též činitelé, ovlivňující snadnost odchodu z organizace, zvláště množství jiných konkrétních možností a v úvahu přicházejících organizací, osobní vlastnosti a rysy, zejména věk, pohlaví, kvalifikace a sklon člověka hledat jiné alternativy.

Vztah absence a fluktuace je charakterizován takto: absence se snižuje, je-li přísně trestána, ale současně se zvyšuje fluktuace. Je-li možnost odchodu omezena, bude fluktuace malá, ale zato absence poměrně velká.

V. *Pátá kapitola* je věnována konfliktům v organizaci. Konflikt je pojem víceznačný

a proto je vymezen jako situace, v níž došlo k narušení mechanismu rozhodování a jedinec nebo skupina pociťuje potíže při výběru nejvhodnější alternativy jednání.

Hlavní kategorie konfliktových situací jsou tyto:

1. osobní konflikty prožívané jednotlivci tehdy, když žádná alternativa není výrazně lepší, nebo když nejlepší existující alternativa není dostatečně dobrá. Takové konflikty vznikají pro nemožnost přijmout alternativu, nemožnost srovnávat, nebo pro nejistotu o důsledcích výběru.

Způsob reakce na konflikt závisí na důvodu jeho vzniku. Nemůže-li člověk přijmout určité řešení, hledá jinou alternativu, a to s energií, která závisí na dostupnosti jiných alternativ a na časové tísní. Nemáme-li jistotu o důsledcích výběru, pokoušíme se především vyjasnit si důsledky existujících alternativ a teprve pak hledáme jiné alternativy. Při nemožnosti srovnání výběr odvisí od úvahy a do značné míry též od následnosti, v níž se alternativy objevují.

2. organizační konflikty lze rozčlenit na konflikty spočívající v tom, že někdo z členů organizace nezná přijatelné alternativní řešení, a na konflikty mezi skupinami, které dávají přednost různým alternativám.

Podmínkou vzniku těchto konfliktů je potřeba společného rozhodování a navíc různost cílů nebo různost v hodnocení skutečnosti. Potřeba společného rozhodování vyplývá z omezenosti prostředků a z nutnosti vzájemně synchronizovat své jednání. Je-li tlak na společné rozhodování jednostranný, možno předpokládat, že narazí na odpor a dojde ke konfliktu. Organizace reaguje na konflikt buď tím, že nalezne řešení, které vyhovuje všem stranám, nebo odstraněním konfliktu tím, že se odvolá na společné cíle. Někdy je neshoda považována za danou a hledá se východisko přes různé kompromisy nebo tzv. politikaření. Známá je též strategie malých jednotek, které se vyhýbají dvoustrannosti tím, že získají potenciální spojení.

3. konflikty mezi organizacemi. Literatura se zabývá především otázkou „kdo a co získá“. Dějí se též pokusy o aplikaci teorie her von Neumanna a Morgensterna, ale teoretické názory nejsou dosud dostatečně podloženy empirickými bádáním. Autoři se staví značně skepticky k možnosti větších úspěchů v dohledné době a upozorňují na význam psychologických a sociologických podkladů, které zatím pro matematické zpracování nelze dodat.

Pro rozhodování člověka nejsou důležité jen motivy a cíle, které si staví, ale též poznávací procesy. Všichni lidé nemají k dispozici stejné množství informací. Čím větší počet nezávislých zdrojů informací a čím menší počet lidí, kteří mají přístup k informacím, tím větší rozrůznění cílů.

VI. Otázkami *poznávacích mezi racionálními* se zabývá kapitola šestá. Klasický model racionálního chování podle statistické teorie rozhodování předpokládá, že je dán ur-

čitý soubor možností, jak lze jednat, že s každou možností je spojen určitý soubor následků a že ten, kdo rozhoduje, vybírá možnosti s nejvýhodnějšími důsledky. Tato teorie říká, jak lidé mají rozhodovat, ale opomíjí fakt, že prostředí determinuje, které důsledky rozhodnutí lze předvídat, které alternativy budou vzaty v úvahu a které nikoliv.

Výběr se vždy děje v rámci určitého zjednodušeného modelu skutečnosti. Ve většině případů nejde o nalezení alternativy optimální, ale pouze dostačující.

Podnět někdy vyvolává komplikovaný a organizovaný soubor reakcí, který nazýváme programem. Ten do značné míry rozhoduje o činnosti organizace. Je-li program podmíněn též skutečností nezávislými na podnětu, nazýváme jej strategií.

Program lze poznat např. pozorováním členů organizace, rozhovory a zkoumáním dokumentů, obsahujících popisy typových postupů. Znalost programu umožňuje předvídat chování členů organizace, takže rozsah předvídaní do značné míry závisí na rozsahu programování. Rozsah programování je ovlivněn rozsahem opakovatelnosti jednotlivých činností. Obsah programu směřuje zásadně buď k vymezení činnosti nebo k specifikaci produkce. Čím větší je podíl druhého činitele, tím větší je svoboda jednání.

Člověk se může věnovat najednou jen omezenému rozsahu otázek a proto si rozkládá problém na dílčí otázky. Tak vznikají pomocné cíle, jejichž řešení se přiděluje příslušným jednotkám. Tento způsob přidělování, související se specializací, se nazývá předmětnou dělbu práce.

Omezené možnosti člověka mohou stačit na řešení stále komplikovanějších problémů jedině tehdy, když se omezí množství alternativ, které se berou v úvahu při utváření repertoáru programu. Lidé se tedy chovají racionálně jedině v poměru k určitému souhrnu charakteristických rysů situace. Ocenění situace tvoří zjednodušený, a tím i částečně deformovaný model objektivní situace.

Při rozboru obtíží, které vznikají, když plnění programu závisí na okolnostech, které nelze předem dobře předvídat, jsou uváděny dva způsoby koordinace:

1. koordinace za pomoci plánování, které stanoví, jaký úkol, kým a kdy má být proveden. Podle stanoviska autorů lze na tento způsob koordinace spoléhat tím více, čím je situace stabilnější.
2. koordinace za pomoci zpětné vazby, která předpokládá předávání nových informací. Přichází v úvahu zejména tehdy, když situace je značně měnlivá a lze ji obtížně předvídat.

VII. Po probrání některých otázek předávání informací přechází *sedmá kapitola* k problému *plánování a změn* v organizaci. Převážná část je věnována iniciativě a příčinám zavádění inovací. Jeden oddíl je věnován některým názorům na plánování; nejvíce se zde projevuje odchýlná sociální a ekonomická situace a třídní podmíněnost. Pro odborníka, zabývajícího se otázkami centra-

lizace a decentralizace hospodárskych rozhodnutí a mechanizmem cen, nebude ani táto časť bez užitku, i když nelze souhlasit se závěry citovaných autorů, jako je Smith, Barone, Hayek, Devons.

Pokud jde o otázky inovace, je třeba upozornit na skutečnost, že teorie racionálního výběru nerozlišuje rozvíjení existujícího programu a změnu programu.

Přirozeným podnětem k zavedení změny je fakt, že dosavadní program nedosáhl požadované úrovně kritérií. Změna programu má však za následek určité náklady a potíže, které vedou k tomu, že se projevuje tendence zachovat dosavadní program. Podle jedné hypotézy jsou změny především důsledkem nutnosti a teprve pak příležitosti. Druhá hypotéza zdůrazňuje, že inovace jsou rychlejší, když tlak na organizaci není ani příliš velký, ani příliš malý.

Vypracováním nového programu je výhodné pověřit samostatnou organizační jednotku, neboť jestliže všechny prostředky jsou angažovány v plnění dosavadního programu, pak nové programy se zavádějí jen pomalu a s váháním. Kromě toho jsou lidé, jejichž význam spočívá především v podněcování nových myšlenek, a jiní, kteří se uplatňují nejlépe tak, že návrhy realizují.

Polský překlad této publikace je zakončen přehledem bibliografie, přehledem funkčních závislostí označujících symbolicky vztahy mezi činiteli a věcným rejstříkem.

Recenzovaná publikace hutným a sevřeným způsobem podává přehled některých teoretických pohledů na organizaci. Kniha obsahuje četné podnětné myšlenky, jejichž analytický rozbor by značně překročil rozsah recenze, jejímž účelem je seznámit čtenáře s řešenou organizační problematikou.

Teoretický i praktický význam komplexního přístupu k otázkám organizace a důležité místo, které v této sféře zaujímá sociologie, je nepochybné.

Jak z recenze vyplývá, existuje v literatuře týkající se organizace značný počet hypotéz, z nichž mnohé bude třeba ještě podrobit verifikaci. Jedním z vhodných prostředků takové verifikace může být zejména sociologický průzkum v podmínkách našich průmyslových závodů, který má i značný praktický význam pro zlepšení řízení a organizace.

Miloslav Máša

Pokus o zhrnutí sociologických poznatků o organizaci

Mayntz Renate: Soziologie der Organisation, Rowohlt Deutsche Enzyklopädie, Reinbek bei Hamburg, 1963, 154 strán.¹

R. Mayntzová vychází vo svojej práci zo sociologickej koncepcie organizácie, ktorá je v západnej sociológii, predovšetkým v americkej, ponímaná ako účelové usporiadaný útvar (včítane „neformálnych“ aspektov).²

¹ R. Mayntzová se narodila v Berlíně roku 1929, studovala na vysoké škole v USA a v Berlíně, kde ako žiacka O. Stammera obhájila roku 1953 doktorskú prácu zo sociológie. Pôsobila potom vo vedeckých ústavoch a na vysokých školách v Kolíne nad Rýnom a v západnom Berlíne, prednášala na Columbia University v New Yorku a r. 1960 sa habilitovala ako docentka na univerzite v západnom Berlíne. Vydala tieto práce: *Das Dorf im Spannungsfeld industrieller Entwicklung*, Stuttgart 1964 (spolu s G. Wurzbacherom); *Die moderne Familie*, Stuttgart 1955; *Die soziale Organisation des Industriebetriebes*, Stuttgart 1958; *Soziale Schichtung und sozialer Wandel in einer Industriegemeinde*, Stuttgart 1958; *Parteigruppen in der Grossstadt*, Schriften des Instituts für politische Wissenschaft, Bd. 16, Köln u. Opladen 1958. Okrem toho publikovala rad článkov o problematike sociologickej organizácie.

² Na str. 7. autorka uvádza: „Solche Gebilde sind die bürokratisierten Institutionen auf den wichtigsten Lebensgebieten, also Betriebe, Krankenhäuser, Gefängnisse, Schulen, Universitäten, Verwaltungsbehörden, Militärverbände und Kirchen. Weiter gehören zu diesen Gebilden die Vereinigungen, selten das Parteien, Gewerkschaften, Berufs-, Wirtschafts-, Kriegsopter- oder Heimatvertriebenenverbände. Alle diese zweckorientierten sozialen Gebilde sollen hier als Organisationen bezeichnet werden. Diese Verwendung des Wortes Organisation ist in Deutschland zwar noch nicht sehr geläufig, hat sich aber im englischen Sprachbereich als soziologischer Fachterminus bereits fest eingebürgert. Dieser Terminus wird hier übernommen, weil er auf wichtige Gemeinsamkeiten jener sozialen Gebilde hinweist. Unter der Bezeichnung Organisation soll eine für die moderne Gesellschaft höchst bedeutsame Kategorie struktureller Einheiten aus allen sozialen Erscheinungsformen ausgesondert und soziologisch analysiert werden.“ – a ďalej: „—, dass ein kontinuierliches Zusammenwirken zahlreicher Menschen zu einem spezifischen Zweck der Organisation bedarf. In der rational geformten Organisation bleibt die kontinuierliche Durchführung der Aufgaben auch bei einem Wechsel von Mitgliedern gewährleistet, weil die Inhaber der ein-

zelnen Positionen bis zu einem gewissen Grade auswechselbar sind.

Die Organisation ist jedoch nicht nur eine Ordnungsform, sondern auch ein wichtiges Element gesellschaftlicher Dynamik.“ (op. cit. str. 7.).

Pre orientáciu uvádzam aj dva citáty encyklopedického hesla *Organisationsanalyse*, ktoré je pripojené v závere práce. „Das Wort Organisation wird in mehreren verschiedenen Bedeutungen gebraucht. In der Umgangssprache dient es oft zur Bezeichnung von Verbänden bzw. allgemeiner von freiwilligen Vereinigungen. Geläufig ist auch die Gleichsetzung von Organisation mit Organisieren, d. h. einer zweckvollen und planmässigen Regelung von Vorgängen. Auch das Ergebnis einer solchen Tätigkeit, die zweckbewusst und planmässig gestaltete Ordnung, sei es eines Betriebes, sei es der Wirtschaft oder des Verkehrs, wird oft als Organisation bezeichnet. Diese drei verschiedenen Bedeutungen des Wortes Organisationen wurden lange Zeit auch in der Soziologie nebeneinander benutzt. Dabei wurde der organisierte Aspekt sozialer Gebilde unter der Bezeichnung „formelle Organisation“ häufig von dem nicht organisierten Aspekt der gleichen Gebilde, den „informellen“ Phänomenen, unterschieden. Seit einiger Zeit setzt sich dagegen ein neuer Begriffsinhalt des Wortes Organisation als soziologischer Fachterminus durch. Man versteht darunter zweckvoll gestaltete soziale Gebilde einschliesslich deren „informeller“ Aspekte. Gleichzeitig wird der Begriff so ausgedehnt, dass er nunmehr neben den freiwilligen Vereinigungen auch alle grösseren, zweckvoll und oft bürokratisch strukturierten Institutionen vom Betrieb bis zum Krankenhaus und Militär umfasst. In diesem Sinne, als soziale Gebilde, die auf einem bestimmten Zweck orientiert und planmässig gestaltet sind, versteht die Soziologie der Organisation ihren Gegenstand.“ (Op. cit. str. 147).

„Die soziologische Behandlung der Organisation beansprucht nicht den Rang einer speziellen Soziologie, so wie es die Gemeinde- oder Familiensoziologie ist. Sie teilt ihren Gegenstand mit zahlreichen speziellen Soziologien wie u. a. der Betriebs-, Parteien- oder Verwaltungssoziologie. Diese speziellen Soziologien sollen weder ersetzt noch in

V siedmich kapitolách práce³ snaží sa autorka objasniť úlohu organizácie v modernej spoločnosti z rôznych hľadísk, pričom prvé tri kapitoly sa letmo dotýkajú tiež niektorých otázok historického vývoja jednotlivých typov organizácií. Úvodom autorka načrtáva *obraz súčasnej spoločnosti*, ktorej charakteristickým rysom pri zrovnaní s predchádzajúcimi vývojovými etapami je práve intenzívne presiaknutie organizačnými vzťahmi rôznych typov organizácií.⁴ Pritom sa autorka dotýka hierarchie záujmov a funkcií, tedy otázok, ktoré sa dostávajú najmä v poslednej dobe do popredia vedeckého výskumu.⁵ Na škodu vecí však programovo upúšťa od komplexného historického objasnenia vzniku, úlohy a dynamiky organizácií rôznych typov a rôzneho zamerania s odôvodnením, že táto otázka je nedostatočne spracovaná, a spokojuje sa len letnými zmienkami o historických podmienkach vzniku organizácií a ich konkrétnych historických transformácií. Napríklad u podnikov odlišuje historicky patriarchálne formy od neskoršej formy s prevládajúcimi prvkami racionálneho byrokratického usporiadania podniku ako organizácie, pričom sa zmieňuje o úlohe techniky a zmenom charaktere práce, za dôležitú však považuje predovšetkým veľkosť podniku (viac ako 10 zamestnancov), ktorá podmieňuje nutnosť prechodu od patriarchálneho útvaru k organizačnému podniku.

Teoretické zdôvodnenie tejto koncepcie zrejme nepostačuje a jej slabiny vyplývajú predovšetkým z čiastočne jednostranne pragmatického autorkinho prístupu k riešeniu problému, ktorý je zrejme ovplyvnený prevládajúcimi smermi v americkej sociológii, z ktorej autorka predovšetkým čerpal, ale tiež súčasnými názormi v jednej vetvi západonemeckej sociológie, poplatnej v tomto smere taktike sociológii americkej. Je to vidieť i z ďalšej časti, kde rozlišuje tri základné sociologické hľadiská na organizáciu, vychádzajúce zo štúdia 1. *individua* (s prevážne sociálne psychologickým zameraním), 2. *organizácie*, 3. *spoločnosti*. Je zjavné, že vedecká analýza vyžaduje komplexné prelnutie všetkých týchto troch hľadísk a vybudovanie syntetickej teórie o interakcii individua v skupinách a organizáciách, začlenených opäť do špecificky štruktúrovanej

konkrétnej spoločnosti. Mayntzová sa však programovo obmedzuje na *štúdium organizácie z hľadiska organizácie*, čím svoje závery ochudobňuje. V stručnom historickom prehľade načrtáva orientáciu záujmu popredných sociológov na zložitej problematike sociológie organizácie — Spencerov rozbor priemyslovej a vojenskej organizácie, Durkheimovo rozlíšenie organickej a mechanickej solidarity, Tönniesovo odlíšenie spoločnosti a pospolitosti (Gesellschaft-Gemeinschaft), Simmelovu analýzu spoločenských konfliktov a sociologický rozbor Maxa Webera, venovaný byrokrácii a vláde (panstvu). Zdôrazňuje tiež plodné podnety, ktoré vyplynuli pre sociologický rozbor organizácie z poznatkov vedy o organizácii, ktorá sa rozvíjala v úzkom kontakte predovšetkým s problematikou riadenia kapitalistických podnikov. Trocha prekvapuje, že sa autorka v tejto súvislosti nedotýka problematiky vedeckej organizácie *výrobného procesu*; celkom opomenulaaylorizmus — Taylorovo meno sa ani v práci ani v registri nevyskytuje. Zaujímavé sú autorkine postrehy o doterajších výsledkoch v oblasti sociológie organizácie, dosiahnutých v Nemecku, Francii, Veľkej Británii a USA, a charakteristika špecifických oblastí vedného záujmu, odchýlnych podľa jednotlivých zemí (str. 30—33).

V tretej kapitole, nazvanej *Teoretické základy analýzy organizácie*, podáva autorka definíciu organizácie:

— „Gemeinsam ist allen Organisationen erstens, dass es sich um soziale Gebilde handelt, um gegliederte Ganze mit einem angebbaren Mitgliederkreis und interner Rollendifferenzierung. — Gemeinsam ist ihnen zweitens, dass sie bewusst auf spezifische Zwecke und Ziele orientiert sind. Gemeinsam ist ihnen drittens, dass sie im Hinblick auf die Verwirklichung dieser Zwecke oder Ziele zumindest der Intention nach rational gestaltet sind. In dem Masse, wie diese drei Definitionsmerkmale des Gebildecharakters, der spezifischen Zweckorientierung und des Organisiert-Seins erfüllt sind, kann man von einer Organisation sprechen. Diese Minimaldefinition lässt mehr offen, als sie festlegt. Sie sagt nichts darüber aus, um welche Organisationsziele es sich handelt, ob das Organisa-

einer Soziologie der Organisation als einer Mammut-Spezialsoziologie zusammengefasst werden. Vielmehr tritt die soziologische Organisationsanalyse mit einer besonderen Sichtweise und eigenen Fragestellungen neben die bisherigen Disziplinen, zu deren Gegenstand die eine oder andere Organisation gehört; sie entnimmt diesen Disziplinen vieles an bereits gesammeltem Wissen, kann sie aber andererseits zu neuen Fragestellungen anregen. Ausser auf die Hilfe anderer Spezialsoziologien ist die soziologische Organisationsanalyse auch auf die Erkenntnisse und Anregungen nichtsoziologischer Disziplinen angewiesen, wie u. a. der allgemeinen und betriebswirtschaftlichen Organisationslehre, der politischen Wissenschaft, der Verwaltungslehre, der Sozialpsychologie und einiger neuerer Gebiete wie der allgemeinen Systemtheorie, der Informationstheorie, der Kybernetik und der Entscheidungstheorie. Die soziologische Organisationsanalyse ist in diesem Sinne fast als ein interdisziplinäres Interessengebiet zu bezeichnen.“ (Op. cit. str. 148).

³ Názvy kapitol:

- I. Organizovaná spoločnosť.
- II. Vývoj sociologického záujmu na organizácii.
- III. Teoretické základy analýzy organizácie.
- IV. Organizácia a ich ciele.
- V. Štruktúra organizácie.
- VI. Členové organizácie.
- VII. Účelnosť organizácie.

⁴ Autorka nazýva modernú spoločnosť „*organizovanou spoločnosťou*“. V tejto súvislosti treba upozorniť na to, že už v prvej polovici minulého storočia, v dobe rozmachu kapitalistickej spoločnosti, Louis Blanc zdôraznil význam organizácie *zovšeobecňujúcou charakteristikou*: L'organisation c'est tout (Organizácia je všetko) — t. j. pri posudzovaní určitých cieľov v spoločnosti záleží predovšetkým na organizácii.

⁵ Pozri napr.: Zdravomyslov A. G., *Problema interesa v sociologičeskoj teorii*, Leningrad 1964.

tionsziel sich mit den Absichten der Mitglieder deckt, ob die Mitgliedschaft und Mitwirkung freiwillig oder erzwungen sind, ob die Organisation ihre Mitglieder stärker oder schwächer beansprucht und vieles andere mehr. Organisationen können sich hinsichtlich aller Merkmale, die nicht in der Minimaldefinition festgelegt sind, unterscheiden, ohne dass man ihnen die Bezeichnung Organisation streitig machen darf.“ (Op. cit. str. 36.)

Ďalej podáva vymedzenie predmetu bádania v odbore sociologické analýzy organizácie, ohraničuje sociológiu organizácie od sociológie podniku, vymedzuje pojem organizácie na rozdiel od pojmu skupiny a v súvislosti s rozborom štruktúry a funkcie organizácie sa pokúša vysvetliť vzťah organizácie a systému. Pritom kriticky hodnotí Parsonsovú koncepciu systému a zaoberá sa problematikou jednanja zameraného na určitý cieľ. Argumenty, ktoré autorka uvádza k tomu, že štát nie je organizáciou,⁶ nie sú presvedčivé a odhaľujú teoretické nejasnosti, na ktoré sme poukázali vyššie v súvislosti s autorkiným prístupom k riešeniu problematiky organizácie z hľadiska individua, organizácie a spoločnosti. Dôslednejší rozbor kategórie záujmu, docenenie úlohy spoločenských tried a sociologický rozbor organizácie v súvislosti s hybnými silami spoločnosti by autorku nutne viedol k poznaniu, že teóriu organizácie nemožno podriaďovať pragmatickej potrebe napísania prehľadu problémov alebo úvodu do problematiky, ale že je treba koncipovať ju v súlade s overenou teóriou spoločenského vývoja. Ak uznáme, že organizácia je historický fenomén a že je ju treba analyzovať ako *historický jav* (str. 53–57),⁷ potom z toho tiež vyplývajú nutne závery pre úroveň použitej metódy výskumu. V závere tejto kapitoly autorka naznačuje súvislosti sociologickej analýzy organizácie a štúdia kybernetických systémov a podáva prehľad rôznych typológií organizácií.

Ďalšia kapitola sa zaoberá organizáciou z hľadiska jej cieľa, объясňuje vzťah cieľa, účelu a funkcie organizácie a rozlišuje tri typy cieľov; charakterizuje organizácie legálne a ilegálne, organizácie s pevne stanoveným a neurčite definovateľným cieľom a ve-

nuje sa otázkam postupnosti a konfliktnosti cieľov. Rozbor vzťahu cieľa a štruktúry organizácie prirádza autorku na prah ďalšej kapitoly, ktorej predmetom je *úloha štruktúry v organizácii*. Tu vychádza predovšetkým z Dahrendorfovej koncepcie spoločenských rolí,⁸ venuje pozornosť formalizácii a byrokratizácii a v súvislosti s komunikačnými procesmi v organizáciách stručne načrtáva typy komunikačných grafov, ktoré sú vhodným nástrojom pri štúdiu organizácií (str. 90–97). So štruktúrou organizácií úzko súvisí hierarchia funkcií, ktorou R. Mayntzová analyzuje v ďalšom oddiele, pojednávajúc o autorite a typoch vlády (panstva). Podivne sa tu vyníma partia o legitimité výkonu moci, rozoberajúca iba formálne právnu stránku problému. S postojom autorky v tejto časti práce nemožno súhlasiť. Úzko spojený princíp legitimity skôr autorku zavádza k jednostranným záverom a nepomáha objasniť úlohu organizácie a jej funkcií v širšom kontextu celého spoločenského vývoja.

V ďalšej kapitole sa autorka zaoberá *pomerom organizácie a členov*, a to z hľadiska získavania členov, ich výberu a postupu vo funkciách, ktoré v organizácii majú, konformnosti správania sa podľa roli, ktoré v organizácii zastávajú, súdržnosti členstva, štýlom vedenia a inými otázkami. Posledná kapitola, ktorej tématom je *účelnosť organizácie*, stručne zhrňuje základné myšlienky o efektívnosti organizácií, o účelnej štruktúre a racionálnom rozhodovaní a konečne o nepredvídaných následkoch v činnosti organizácií.

K práci je pripojené encyklopedické heslo, životopisné údaje o autorke, osobný a vecný register, a odkazy na najdôležitejšiu americkú a západonemeckú literatúru.

Problémy, ktoré sa čitateľovi vynorovali pri štúdiu tohto sväzku Rowohltovej encyklopédie, sa opätovne opakovali pri hľadaní výstižného názvu pri recenzii tejto práce. Je tu možno hovoriť o ucelenej sociologickej teórii organizácie? Máme pred sebou vnútorné skibený systém poznatkov, vedecky odôvodnený a vyložený presvedčivým spôsobom? Práca R. Mayntzovej nedosahuje tejto úrovne, spokojuje sa zhrnutím sociologických poznatkov o organizácii, pričom sa autorka

⁶ Citujem zo str. 38: „– Auch der Staat ist kaum als eine Organisation zu bezeichnen. Versteht man unter dem Staat die Zusammenfassung aller Mitglieder einer nationalen Gesellschaft in einer politischen Ordnung, dann ist das schon deshalb keine Organisation, weil eine Organisation immer nur ein Teil, ein Gebilde in einer Gesellschaft ist und somit auch nicht die ganze Bevölkerung als Mitglieder zählen kann.“ A ďalej na str. 38 uvádza: „– Gewiss ist es oft fraglich, ob man ein bestimmtes Gebilde als selbständige Organisation oder vielmehr als Teil einer größeren Organisation verstehen soll. – – – Die Fruchtbarkeit dieser Sichtweise ist jedoch, wenigstens für die Organisationsanalyse, überaus fragwürdig. Deshalb wird hier vorgezogen, den Staat nicht als eine eigene Organisation zu betrachten.“ (Op. cit. str. 38.)

⁷ Rozpačitosť autorky vidno z nasledujúcich riadkov: „– Ebenso ist auch der Gegenstand der Organisationsanalyse ein durchaus historischer und keine zeitlos abstrakte Kategorie. So, wie der Be-

griff der Organisation oben definiert und von anderen sozialen Erscheinungsformen abgegrenzt wurde, ist er bewusst und absichtlich auf eine ganz bestimmte historische Wirklichkeit zugeschnitten, auf einen Bildetypus nämlich, der besonders in der grossräumigen, stark differenzierten modernen Industriegesellschaft auftritt. Nicht jede Art von Arbeitsgruppe, Religionsgemeinschaft, Kampfgruppe oder Verein interessiert hier, sondern nur jene Gebilde, die gross, rational geprägt und spezifisch zweckorientiert sind.“

Wenn der Gegenstand der Organisationsanalyse eine historische Erscheinung ist, dann ist auch die Organisationsanalyse – Leitfaden und Ergebnis dieser Analyse – nicht zeitlos abstrakt. Wieweit fordert dann aber die Tatsache der historischen Prägung von Organisationen, dass man bei ihrer Analyse die gesellschaftliche Umwelt, die sie ja prägt, berücksichtigt?“ (Op. cit. str. 53–54.)

⁸ Ralf Dahrendorf, *Homo sociologicus*, 4. Aufl., Köln und Opladen 1964.

podrobnější rozpisuje hlavně o otázkách, které už boli skoršie spracované (napr. pri interpretácii niektorých sociologických rozborov Maxa Webera), alebo o problémoch, ktorými sa sama zaoberala.¹

I keď knižka R. Mayntzovej nepodáva ucelenú teóriu o sociológii organizácie, je cez nedostatky, na ktoré sme vyššie upozornili, užitočným úvodom do problematiky, ktorej dosiaľ najmä u nás nebola venovaná náležitá pozornosť a ktorej význam bude stále stúpať najmä v súvislosti so zavedením nových metód riadenia nášho hospodárstva a celého spoločenského života.

Vlasta Horská

Dahrendorfova Betriebssoziologie

Práce *Industrie und Betriebssoziologie*, ktorou napsal prední západonemecký sociológ prof. dr. Ralf Dahrendorf, nepatrí ani k neobsáhlejším, ktoré jsou na Západe o týchto otázkách publikované (má 130 stran malého formátu), ani k najnovjším (Berlín 1962). Má však smysl ji študovať a proto i recenzovať zejména proto, že je zde vyslovena řada vlastních myšlenek (a to nebývá znakem každé sociologické práce), že je zde soustředěna řada informací, text je hutný a soustředěný, opřený o bohatou literaturu ne vždy obecně známou, a jistě i z řady dalších důvodů.

Atraktivní název pokračuje atraktivností obsahu:

- Kapitola I. Pojem, předmět, metody a cíle průmyslové a podnikové sociologie.
II. Vývoj průmyslové a podnikové sociologie.
III. K sociálním dějinám průmyslového podniku.
IV. Sociální systém průmyslového podniku.
V. Konflikty v průmyslu a podniku.
VI. K sociologii průmyslové práce.
VII. Průmysl a společnost.

Budiž řečeno, že autor dodržuje okruh vytyčený názvem kapitoly, což rovněž v některých pracích nebývá zvykem.

Práce zahajuje konstatováním zprůměrnění předních světových velmocí včetně Sovětského svazu a přistupuje k vymezení okruhu jevů, které průmyslová sociologie zkoumá. Považuje-li Schelsky průmyslovou sociologii za jednu ze speciálních, Dahrendorf upřesňuje, že za takovou lze považovat např. sociologii rodiny, která může studovat svůj předmět v celém společenském vývoji. Průmyslová sociologie však netrvá více než dvě století (historicky vertikální omezení) a její předmět není ani dnes všeobsáhlým jevem (sociálně horizontální omezení). Přesnějším pojmem se tedy podle Dahrendorfa jeví „speciální sociologie průmyslové společnosti“.

Dahrendorf věcně upozorňuje, že sociologii průmyslu nelze chápat — ani takový výklad připouštět — jako encyklopedii průmyslu. Jistě ani s omezením na subjektivní sféru výrobní činnosti tento encyklopedický přístup neodpovídá skutečnosti: vždyť člověkem

se zabývá i průmyslová psychologie, fyziologie práce, pedagogika atd.

Centrum průmyslové sociologie vidí Dahrendorf v dvou procesech: v procesu intenzity a v procesu konfliktnosti. Zdá se nám, že tyto obecné linie jsou správné, nepovažujeme je však za dost globální, aby zahrnuly všechny aspekty sociologie průmyslu a podniku (nebo jen s téměř libovolnou souvislostí — aplikace sociologie v marketinkových průzkumech, které koná sám podnik), jindy zas můžeme uvažovat řadu jevů, které patří k oběma liniím, což potom klade otázku po metodické významnosti takového vytyčení linií (tak např. problém autority v řízení ekonomiky: jde o integrující i o konfliktní elementy).

Zcela je třeba naopak souhlasit s Dahrendorfem v jeho kritice takových pojetí průmyslové i podnikové sociologie, která nepřekračuje rámec odvětví či dokonce podniku a pracuje vlastně jen v rovině mikrosociologické. Dahrendorf správně kritizuje takovéto koncepty nejen slovem, ale i způsobem nejúčinnějším: zařazením celé kapitoly *Průmysl a společnost*. Jiná už je otázka, proč právě tato kapitola je s to přinést tak málo.

Zajímavé jsou Dahrendorfovy úvahy o pojmech, které jsou v této oblasti na Západe užívány. V anglosaském světě je nejobvyklejším označením oboru „industrial sociology“. V Německu je tradiční označení „Betriebssoziologie“, cítí se však potřeba širšího pojmu vzhledem vždy k širšímu předmětu, jenž je zde zkoumán: tedy Industriesociologie, Arbeitssoziologie. Nejširšího pojmu, který by zahrnul plně i oblast směny, totiž „sociologie économique“, se užívá jen ve Francii. Dahrendorf však výslovně upozorňuje, že věcně jsou jen malé difference.

Kladně čtenář přijme i Dahrendorfovy kritické postřehy o filosofující spekulaci na straně jedné či bezduché empirii na straně druhé. Obojí krajnost má svou životnost i u nás a vede přirozeně rovněž k neplodným výsledkům.

Co však je pro oblast průmyslové sociologie zejména typické, je mimořádný tlak praxe na rychlé a konkrétní odpovědi, tlak, který zvyšuje právě v této oblasti zvláště nebezpečí empirismu. V této souvislosti se řadí Dahrendorfovy úvahy o tom, že podniky by spíše než usilovat o vlastní sociologická pracoviště měly mít možnost obrátit se na kvalifikované ústavy, které by seriózně a týmově řešily konkrétní problémy — k polským zkušenostem v tomto směru.

Druhá a třetí kapitola recenzované práce patří k těm partiím knihy, o nichž jsme již v úvodu prohlásili, že přinášejí řadu cenných informací. Autor asi nesledoval cíl přinést zde nové poznatky, překvapit objevem. Nabízí se domněnka (knihy sama je bohužel dost slabě bibliograficky vybavena; nemá úvod, nic nevysvětlí účel jejího vzniku, ačkoli jde o druhé vydání, není uvedena ani doba a místo vydání prvního, tj. Berlín 1956 apod.), že jde snad původně o přednáškový text, jemuž by tyto dvě kapitoly odpovídaly nejvíce. A tak autor spíše shrnuje již v celé

světové literatuře o sociologii průmyslu tradičně uváděné mezníky vývoje tohoto oboru (Le Play, Hawthorské pokusy, XX. století a růst váhy empirické sociologie v USA, jejíž výraznou školou je právě průmyslová sociologie; význam Veblena, technokratismus, manažerismus, formální sociologické školy atd.). Našeho čtenáře asi poněkud udívá až tak pozdní údaj o počátcích skutečné průmyslové sociologie — nezdá se dost převládající tak rychlé Dahrendorfovo přitakání Millerovi a Formovi, že teprve jejich dílo v roce 1951 má vlastně fundamentální význam. Nicméně zůstává jednou z velkých teoretických otázek ona výrazná disproporce mezi tempem rozvoje průmyslu v dějinách a krivkou rozvoje průmyslové sociologie. Čeká nás teprve zřejmě i zpracování sociologie průmyslové sociologie.

Zajímavé jsou dále údaje o centrech průmyslové sociologie v průmyslových zemích na Západě.

Většina kapitol Dahrendorfovy práce je věnována teoretickým úvahám z oblasti sociologie průmyslu a podniku. Zdá se nám, že Dahrendorf v nich hovoří o druhé průmyslové revoluci, jakoby šlo o věc zcela bez problémů, a jedním dechem — škoda, že po tolika věčných informacích a mnohdy zajímavých nových přístupech — odsoudí a kritizuje vždy, kdykoli jde o zkušenosti zemí socialistických, o závěry Marxe nebo Engelse. Nejmenujeme Lenina, neboť ten je Dahrendorfem skutečně pomíjen. A právě to snižuje argumenty Dahrendorfa samého, jak se děje vždy, když se boj vede proti odpůrci tím, že si vezmeme na mušku nikoli jeho nejnovější pozici, nejvypracovanější argumenty, nýbrž argumenty z co nejpočátečného, širšího stadia vývoje hnutí nebo teorie. Dahrendorf si zde počíná jako lecky ze současných teoretiků na Západě, který je již dnes ochoten uznat „leccos z Marxe“. Téměř jeho slovy líčí kapitalismus „tradiční“. Ale ten současný obraz u těchto teoretiků zahrne obvykle hned ledacos z teoretických tezí necitovaného Lenina (přeměna individuálního kapitálu v akciový, koncentrace, centralizace), hned něco z oné opravdu prosté empirie, kterou autor tak zdárně předtím sám zkritizoval, že i nás přesvědčil o její omezenosti (růst úlohy odborů dnes proti všelijak, vyšší životní úroveň nejen „bílých“ nýbrž i „modrých“ límečků), aby skončil v oblasti spíše prání než vědeckých zjištění (teze o pomalém přerůstání vnějšího blahobytu pracujících ve vnitřní jistotu, teze vyslovované v situaci, kdy jak vzhledem k problematice války a míru, tak vzhledem k ekonomické stabilitě téměř každý sociologický průzkum zachycuje právě naopak „INSECURITY“ jako hlavní pocit celých vrstev a tříd obyvatelstva. Mimochodem — to si sociologicky hlouběji než autor uvědomil americký prezident již po skončení druhé světové války, a proto velmi citlivě stanovil za své hlavní volební heslo: „Zbavit lidi strachu“).

Pokusme se ukázat zcela konkrétně, jak Dahrendorf tímto škodí vědecké úrovni své jinak dobré práce: Na str. 75 až 85 probírá

velmi věcně a seriózně sociologickou problematiku funkcionální, skalární a štábní organizace, ukazuje vztahy sociální pozice a formální organizace a dospívá až k problematice sociálního konfliktu. Jsme zřejmě u jádra celé práce, nakolik autor sám v prvé kapitole vytýčil vzpomenuté dvě linie a sociální konflikt prohlásil za zřejmě hlavní oblast, kde je průmyslová sociologie bez konkurence. Dahrendorf naráží (str. 87) na mzdové boje a správně upozorní, že jsou výrazem hlubších rozporů. Tyto objeví — v boji o status. Mzdové rozdíly jsou prý jen etiketami pro průmyslový status. Vědec však na této pozici nemůže skončit: klade si otázku po příčinách těchto rozdílných sociálních pozic samých. Uvádí-li Dahrendorf správně, že vědec-výzkumník, podřízený třeba v koncernu manažerovi, může tohoto o kvalitu převyšovat svou sociální roli, budeme plně souhlasit. Ale Dahrendorf zůstává na polovině cesty, jestliže si nyní nepoloží otázku, proč tento manažer přesto je nadřazen onomu vědci, kde jsou příčiny onoho stavu? A co dál. Zda a komu je podřízen sám manažer a z jakých příčin?

Autor ovšem nemůže chodit kolem celé věci bez jakéhokoli pohledu na onen „zcela dnešním vývojem překonaný“ směr: Marx prý kdysi viděl jistě významný konflikt mezi vlastníky a proletariátem (str. 92). Ale ostrost tohoto konfliktu prý fakticky vymizela: demokratizací kapitálu, nahrazením „kapitalistů“ „manažery“ (zde dokonce docela samozřejmě v závorce připomene jméno Burnham), vznikem střední třídy, zlepšením životní úrovně atd. Uzavírá znovu neotechnokraticky, že vždy budou konflikty v průmyslovém podniku, neboť např. informální zájmy se střetají s příkazy vedení. A znovu již správně upozorňuje, že konflikty v podniku nelze chápat jako příznak nemoci, jsou také katalyzátorem pohybu, ukazují na nutnost i směr řešení.

Pokud jde o ono samozřejmě přijetí manažerské koncepce (Burnham!), to u autora Dahrendorfova formátu i jeho pozice na sociologické frontě udiví. Nejde o to, že již i na Západě vycházejí práce, kladoucí si otázku, proč se dnes na Burnhamovu teorii tak zapomíná. Nejde ani o to, co se podařilo Burnhamovi na růstu sociální role a pozice manažera v řízení ekonomiky na dnešní úrovni reálně zachytit již ve čtyřicátých letech. Jde přece o zásadní teoretický Burnhamův soud, že „managers“ ve světě nahradí vládnoucí třídu kapitalistů (u něho dokonce naivně vázано přímo na dobu kolem roku 1965), soud falešný natolik, že prostá denní praxe — potvrzující sice skutečně nové postavení manažera v řízení — vyvrací přímo hmatatelně tuto tezi. Argumentace Burnhama je tak děravá, že i on sám se zabývá vedle vládnoucí třídy „managers“ ještě jakousi sociální stratou „masters“, kteří si prý porechávají konec konců právo „veta“. Jak tedy rozumět samozřejmě poznámce prof. Dahrendorfa: „Der Ersatz der ‚Kapitalisten‘ durch die ‚Managers‘“ (J. Burnham)“ (cit. práce str. 92)? Snad tak, že v NSR dnes

rozhoduje o výrobních programech, o výstavbě nových podniků, o výuce pracovníků — sociální skupina ředitelů? Ze okamžité propuštění manažera, který stál v roce 1963 v čele „Personnel Management“ jistého tiskářského koncernu v Londýně a ustoupil odborové organizaci o krok více, než zněly instrukce oněch akciových „masters“, nutno tedy přičíst na vrub nekolegialitě ostatních vládnoucích „managers“ (podle Brunhamovy teorie) a nikoli onomu „tradičnímu“ vztahu vlastníka k výrobním prostředkům, jak o něm hovoří právě Marx? A není argumentem proti Burnhamovi i tvrzení Dahrendorfa na str. 105, že snahy předcházet konfliktům v průmyslových podnicích vědomými zásahy do struktury přinášejí jen zčásti úspěch? Vždyť Burnham učí o nahrazení třídních vztahů vztahy správními; v této rovině by administrativní opatření snadno přeměnilo strukturu v podniku, kdyby se věc „nekomplikovala“ právě i jinými než správními vztahy a zájmy. O těchto právě i jiných zájmech ostatně hovoří Dahrendorf v partiích o odborech a „institucionalizování konfliktů“.

S mnohým ještě by mohl čtenář Dahrendorfovy práce polemizovat. Mnohé, čeho ještě nebylo vzpomenu, by právem připomněl jako klad práce. Tak např. rozbor objektivních podmínek průmyslové práce a úlohu subjektivního faktoru, nebo úvahy o vlivu průmyslového podniku na širší sociální komunity v závěrečné kapitole.

Zejména pozoruhodná je Dahrendorfova snaha vydělit několik strukturálních rovin v podniku a jeho přístup k vymezení formální a neformální struktury průmyslového podniku. Pro informální skupiny zdůrazňuje, že je nelze organizovat. V souhlase se Schelskym však varuje před jejich přeceňováním. Tento přístup zcela potvrzuje i dnešní vývoj v sociologii americké, ba dokonce i praxe přímo v koncernu, který svými pokusy tolik znamená právě pro docenění, ano i přecenění neformální struktury: Western Electric. V místě Mayových experimentů se dnes vrací ke studiu úlohy právě formálních skupin.

Podle Dahrendorfa v průmyslovém podniku vzniká na určitém stupni vývoje techniky funkcionální organizace. Svědčí o objektivně nutné kooperaci. Součinnost se děje buď v týmu — každý má v tomto případě přesně určené místo v organizaci práce celého týmu — nebo zaujímá individuální pracovní pozici (např. nosiči, kteří si mohou vyměňovat svá místa). V obou případech však jde o zřetel funkční, nikoli ještě o hierarchii. Tato však již zřetelně vystupuje do popředí ve skalární organizaci, v níž harmonie činností vyžaduje i určitý stupeň autority. Dahrendorf ukazuje, že proti klasickému kapitalismu se autorita dnes dělí na celý štábní útvar — proti 5 % zaměstnanců řazených do tohoto útvaru v roce 1960 mají tyto manažerské útvary dnes plných 20 % všech za-

městnanců. — Se soubíhlem náš čtenář přijme i závěrečnou větu práce: „V průmyslové společnosti není průmysl a průmyslový podnik jednou institucí vedle ostatních... Jako stojí povolání v centru sociálního života jedince, tak stojí průmysl dnes v centru společnosti a průmyslová sociologie v centru sociologie.“ (Str. 128—129.)

Budiž nám dovoleno z této závěrečné věty vyvodit dva závěry: Předně, že by bylo vědecky spravedlivé i v této souvislosti uvést jisté „tradiční“ učení, které již v roce 1848 uprostřed teoretických i praktických úsměšků idealistických teoretiků tuto roli ekonomiky a průmyslové výroby dohlédlo.

A dále — vzhledem k pravdivosti nejen této, ale mnoha dalších vět a partií Dahrendorfovy stručné a hutné práce — že by bylo účelné tuto a podobné práce aspoň v účelových nákladech i u nás přeložit.

Jaroslav Kohout

Andras Hegedüs: Moderní buržoazní sociologie a společenská skutečnost¹

Široký zájem o sociologii, jehož jsme nyní svědky, vyvolává potřebu rychlé publikace výsledků práce, dosažených již v jiných zemích. V Sovětském svazu dochází k urychlenému vydávání zejména metodické literatury, u nás se vedle jiných původních prací chystá rovněž překlad některých závažných děl západní sociologie (např. Lazarsfeld: *The Language of Social Research*; Merton: *Social Theory and Social Structure*; Smelser: *Sociology. The Progress of a Decade*; Gurwitsch: Výbor z díla — aj.). Pokud jde o socialistické země, je ve středu naší pozornosti přirozeně Polsko, které úctyhodnou tradici a současně úsilí reprezentuje v řadě závažných prací. Některé jsou již našemu čtenáři k dispozici (tak např. Baumanova nebo Szostkiewiczova práce), na překladu řady dalších se pracuje (Szczepański: *Elementarne pojęcia*; Hirsztowicz: *Konfrontacje socjologiczne*; Sarapata—Doktor: *Elementy socjologii przemysłu* aj.).

Je potěšitelné, že k této překladové řadě může náš čtenář nyní přiřadit i práci reprezentující sociologii maďarské. Její autor je čelným představitelem této fronty jak svou suverénní a vpravdě komplexní znalostí přeměn v sociálním vývoji Maďarska v epoše výstavby socialismu — byl v této době předsedou vlády —, tak širokým rozhledem po světové sociologii, který si dokázal vybudovat jako vedoucí Sociologického ústavu Maďarské akademie věd.

Jak u překladů bývá zvykem, je cesta od dopsání poslední stránky autorem k přečtení prvé našim čtenářem — možno-li — ještě delší než u naší původní produkce. Četba však prokáže, jak málo tyto vzdálenosti ublížily recenzované publikaci. Jedním z důvodů je skutečnost, že se autor zabývá ni-

koli „bezmyšlenkovitou empirií“, jak tohoto pojmu užívá např. Dahrendorf pro některé práce západoněmeckých autorů, snažící se dnes být recepturou pro řešení jevů, které již zítra mají jiný směr pohybu. Ukážeme ještě, že Hegedüs se nevyhýbá tomuto nebezpečí opačným extrémem, jenž se ve společenskovědních pracích dříve objevoval: pohybem myšlení na stupni tak obecných dogmat, že se autor nemusel obávat kritiky praxe ani teorie, neboť jeho myšlení tkvělo nad obojím a mimo ně.

Hegedüsova kniha začíná řešit zcela praktický problém sociologie v socialistických zemích: jaký má být její vztah k buržoazní sociologii? V první kapitole, nazvané „O úloze marxistické kritiky moderní buržoazní sociologie“, se předně kriticky zabývá jednostranností paušálního odmítání této sociologie jako pavědy, zdůvodňuje nesprávnost i škodlivost tohoto postupu. Dnes se na buržoazní sociologii požaduje, aby podkládala politická i hospodářská rozhodnutí konkrétními rozborů — a ona je to tak učinit — ukazuje Hegedüs. Z toho plyne závěr o účelnosti seznámit se s metodami, které to umožňují, s konkrétními výsledky těchto rozborů, se soudobou sociologickou literaturou. To ovšem neznamená, že tyto poznatky, v nichž objevíme i iracionalismus, úzký empirismus v metodách, tendenci k vyvozování reakčních koncepcí společenského pokroku, lze prostě aplikovat i v našich podmínkách.

Pro českého čtenáře je jistě velmi atraktivní i instruktivní druhá kapitola knihy, zabývající se mikrosociologií a sociometrií (zejména str. 53 a následující). Tento zájem lze předpokládat již proto, že dosud jsme u nás téměř bez informací o sociometrii, kromě poznámek v různých statích či sbornících. Hegedüs se po rozboru Gurvitčova „dialektického hyperempirismu“ zabývá vlivem Durkheima, Simmela a von Wieseho na rozvoj mikrosociologie a správně uvádí v souvislost Tönniesovu koncepci dvojí společenské struktury s kategoriemi formální a neformální skupiny v sociologii. Jestliže po psychologické linii pramení sociometrie až v „hlubinné“ psychologii S. Freuda, po filosofické vychází z iracionalismu Bergsona. Hegedüs konstatuje, že u zdroje sociometrie stojí sociologie, psychologie a filosofie vždy těch křídel, která mají nejbližší k idealismu a iracionalismu.

Mikrosociologická kategorie „lidského vztahu“ (u Morena např.) může tyto zdroje prokázat: redukce lidských vztahů jen na psychologické vazby, sympatie či antipatie, abstrahuje od řady takových faktorů, jako jsou zaměstnanecké vztahy nadřazenosti a podřazenosti, vztahy lidí navzájem prostřednictvím výrobních prostředků. Sympatie či nesympatie nepochybně ustoupí v době stávky, v době bojů proti výluce atd. Ukáží se tedy být druhotnými.

Uznává-li mikrosociologie i vztahy tohoto typu — tedy vztah ke stroji, potom opět v citové rovině: oblibu stroje člověkem. Mikrosociologie stojí na malých sociálních sku-

pinách, ty však vytrhuje ze sociálního kontextu, a tím je činí nepochopitelnými, vyspekulovanými (str. 63 recenzované práce).

Je skutečně jediný možný přístup k hodnocení mikrosociologické ambice stát se teorií společenského vývoje: principiální kritika a odmítnutí jak teoretických argumentů o psychologických vazbách, které lidstvo integrují, tak praktických Morenových návrhů na zřízení ministerstva lidských vztahů, které by prý nesčetné buňky mikroskupin organizovalo.

Hegedüs nepřehlíží ovšem ani druhý — sociometrický pól těchto teorií, o němž hovoří Moreno jako o „matematickém studiu psychologických vlastností obyvatelstva“ (*Sociometrie*, Moskva 1958, str. 39). Jde tedy o snahu vytvořit vědu o měření vztahů mezi lidmi. Lze-li říci, že Hegedüs tuto stránku přístupu k mikroskupinám zcela nepřehlíží, bude se možná čtenář zamýšlet nad tím, zda k ní přihlíží dostatečně, zda by nebylo s užitekem právě zde promýšlet možnosti aplikace.

Jde o to, že dosud se ještě objevují názory, které upozorňují na atomizační tendence teorií mikroskupin, jindy se hovoří o módě, kterou není důvodu ani studovat, tím méně aplikovat apod. Věc má ovšem i svoji druhou stránku a má praktický smysl si ji uvědomit: v období kultu osobnosti se společenskovědní bádání orientovalo — při celkovém postižení dogmatickými chybami — na oblast sociálních makroskupin. Studovaly se tedy kategorie jako národ, lidové masy, třídy, jejich antagonistické vztahy a střety v revolucích, svazek tříd, instituce státní apod. Byly však pominuty sociologické a sociálně psychologické analýzy tak významných malých sociálních skupin. Jak upozornil sovětský sociální psycholog prof. Kuzmin, nesporné poznatky o vztahu základny a nadstavby se opakovaly po dlouhou dobu, aniž tím teorie přispěla např. ke zveřejnění organizace a řízení brigád komunistické práce. Avšak proces výstavby klade čím dále naléhavěji stále větší počet právě takovýchto otázek. Řízení společenských procesů předpokládá nejen globální, nýbrž co nejkonkrétnější znalost sociální struktury, sociálních vazeb mezi lidmi ve skupinách, jednotlivcích. Nelze tedy považovat živý zájem sociologů v socialistických zemích o problematiku mikroskupin a sociometrii za bezmyšlenkovité zaujetí módou, nýbrž za snahu analyzovat sociální procesy socialistické společnosti v jejich komplexnosti, tedy v rovině makroskupin i mikroskupin. Tento zájem a pozornost uvedeným směrem je spíše třeba metodicky využít než před nimi varovat.

Zvláštní pozornost věnuje autor, a zřejmě i čtenář, třetí kapitole. Je významná pro hospodářské pracovníky a sociology orientované na ekonomickou oblast. Autor v této kapitole, nazvané *Sociologie průmyslu nebo průmyslníků?* se zabývá polemicky celou řadou tezí soudobé buržoazní průmyslové sociologie. Pojednává o vzniku sociologie podniku, široce probírá teorii a metody hu-

man relations, informuje o konceptcích formální a neformální organizace, zabývá se výzkumy příčin fluktuace, motivací chování v buržoazní sociologii podniku.

Cenné na této partii je i bohatství informací, které nejsou v naší literatuře dosud dostupné, anebo jen zprostředkované. Tak např. pro pracovníky, kteří neměli příležitost nebo vzhledem k odlišnému směru zájmu nepovažovali za nutné studovat přímo díla prof. Mayo, prof. Whiteheada a dalších spolupracovníků na tzv. Hawthornských pokusech, obsahuje Hegedüsova práce přehlednou informaci o smyslu, průběhu i hlavních výsledcích těchto experimentů, jimiž Harwardská universita ve spojení s koncernem Western Electric kladla základy metodám human relations a via facti revidovala Taylorovu koncepci subjektivního faktoru ve výrobním procesu.

Rovněž u této kapitoly lze si položit otázku, zda při tak solidní argumentaci a kritice není více ke škodě než k prospěchu věci tolik ironizujících úvozovek. Tím spíše, že sám objektivní chod vývoje prověřuje a vyvrací metody human relations tak silně, že mají stále více kritiků i ve své původní vlasti (např. J. and H. Wilenski: *Personnel Counseling. The Hawthorne Case. American Journal of Sociology* 1951). Kapitole by velmi prospělo, kdyby byla hlouběji zasáhla i tuto fázi vývoje a informovala zejména pozitivně, které principy považují průmysloví sociologové v průmyslově vyvinutých zemích na Západě za nejnosnější.

Závěrečná kapitola podává resumé diskuse o předmětu marxistické sociologie. Vývoj je zejména v této oblasti velmi rychlý a nejde tedy o to bazilovat na jednotlivých kdysi vyslovených názorech či formulacích. Pozoruhodná je Hegedüsova paralela mezi sociologií a politickou ekonomikou, která se v určité etapě vývoje rovněž musela dělit na úsekové ekonomiky, jak to odpovídalo objektivnímu stupni rozvoje ekonomiky. Hegedüs se neztotožňuje s názory, že marxistická sociologie je synonymem historického materialismu, podtrhuje význam speciální práce v sociologii.

Stručnost této kapitoly, nazvané mnohem náročněji, než odpovídá rozsahu i obsahu (*Socialismus a sociologie*), je vysvětlitelná pouze tím, že autor se promyšlením tohoto vztahu zabývá prakticky i ve všech předchozích kapitolách, a to patří ke kladům práce. Rozbor soudobé buržoazní sociologie vede důsledně tak, aby mohl vyslovit svůj názor na možnost aplikace. Po získání větších vlastních zkušeností z průzkumné práce bude mít náš čtenář spíše možnost posoudit, zda autor tuto miru aplikovatelnosti posoudil správně, či zda (jak se nám to zdá např. u sociometrie) ji nehodnotí příliš nízko.

Jsou práce, v nichž autor zachází nešetrně s časem čtenáře. Studium Hegedüsovy knihy přináší naopak obohacení: v každé kapitole shrnuje bohatý faktický materiál, cituje širokou literaturu, provádí vlastní kritické analýzy výchozích teoretických pozic buržoazních sociologů. Za zvlášť cenné lze pova-

žovat aplikace některých sociologických kategorií na oblast řízení socialistické ekonomiky — aplikace, svědčící o zasvěcené, zdaleka ne jen literární znalosti těchto problémů.

Závěrem lze říci, že překladatelská práce kromě běžných problémů jazykových přinášela celou řadu problémů věcných — např. dosud nevytvořený aparát pojmový, nedosažitelnost (a tudíž nesrovnatelnost) některých originálních knih z fondů budapeštských knihoven apod. Překladatel E. Reich se této náročné práci věnoval velmi svědomitě.

Hegedüsova kniha přichází ve chvíli širokého nástupu naší sociologické fronty a získá nepochybně i široký zájem. Má řadu předpokladů tento zájem nezklamat.

Jaroslav Kohout

Jiří Kolaja: La Sociología Checoslovaca, v Revista Mexicana de Sociología, Vol. XXV, N. 3, 1963, s. 1095–1125

Kolajova studie o dějinách naší sociologie je nejrozsáhlejší prací na toto téma v celé poválečné světové sociologické literatuře (z níž dále zasluhuje zmínku studie J. S. Roučka, publikovaná ve dvousvazkové encyklopedické práci *La Sociologie au XXe siècle*, Paris 1947, red. G. Gurvitsch a W. E. Moore). Je zajímavá i tím, že zahrnuje do vývoje i dobu přítomnou: zmiňuje se o obnovení práce na tomto úseku u nás a uvádí i některé současné práce (J. Klofáč — V. Tlustý: *Současná empirická sociologie*, Praha 1959, a práce Antona Jurovského).

Studie vychází z důkladných znalostí prací z dějin naší sociologie, jak předválečných (Bláha, Chalupný, Král a další), tak i poválečných (Bláha, Stefánek), i ze znalosti děl předních našich sociologů i sociologických časopisů (zejména Sociologické revue). Při třídění naší sociologie se Kolaja přidružuje dělení A. Bláhy (což je zřejmě ze srovnání s článkem *Der gegenwärtige Stand der tschechischen Soziologie*, Slawische Rundschau, 1934). Pokouší se přitom i o periodisaci vývoje naší sociologie. První období (seznamování a začátky) začíná pracemi Lindnerovými, přičemž pomíjí autory, kteří byli pod vlivem Hegelovy filosofie dějin a kteří z hlediska marxistické sociologie jsou v určitém směru významnější než herbartovci. Toto období (1871–1925) je vystřídáno obdobím velké aktivity a rozvoje (1925–1939). Přitom se nám zdá ročník 1925 dosti náhodný. Práce pokračuje obdobím 1945–1949 a je zakončena současnou dobou obnovení sociologie. Kolaja hodnotí význam jednotlivých představitelů naší sociologie (nejen z hlediska znalosti jejich prací u nás, ale i v zahraničí) a vcelku oprávněně pokládá za nejvýznamnější z nich Arnošta Bláhu (jehož *Sociologie intelligence* vyšla ve výtahu anglicky v roce 1955 v edici Bard College) a Emanuela Chalupného. Z marxistů připomíná práce Ludvíka Svobody a Bedřicha Václavka. Zde by bylo ovšem možné mnohé doplnit (třeba na základě prací Ivana Dubského a

Slavomila Strohse). To je ovšem úkol, ktorý nalahavé vyvstáva pred našimi marxistickými historikmi sociologie. Kolajova práca je z tých zahraničných publikácií z tohoto oboru, ktoré podávajú vcelku věcný [faktograficky fundovaný] informatívny prehľad o vývoji našej sociologie, ktorá mala dobrú evropskú úroveň. Jan Macků

Rodina v dedinskom prostredí

Rodina ako dôležitý činiteľ v živote každého jednotlivca a celej spoločnosti zaznamenáva vo svojom vývoji mnohostranné zmeny. Tieto sú odrazom širších zmien spoločenských, najmä zmien ekonomických a zasahujú vnútornú i vonkajšiu štruktúru rodiny, jej funkcie a úlohy. S rozvojom veľkovýroby ustupuje do pozadia výrobná funkcia rodiny a dnes, i keď nie úplne, prestáva byť rodina jednotkou výrobnou, zostáva však jednotkou spotrebnou, čím sa mení i náplň jej ďalších funkcií, prehodnocujú sa nároky, ktoré rodina v minulosti mala plniť, a vznikajú nároky nové. Prejavuje sa to dnes na každom type rodiny, avšak v rôznej miere a rôznej intenzite. Je prirodzené, že v našej mladšej sociologickej literatúre zatiaľ nemáme práce, ktoré by z takto diferencovaného hľadiska hlbšie analyzovali zmeny rôznych typov rodín. Podujala sa na to poľská autorka Danuta Markowska v práci *Rodzina w srodowisku wiejskim*¹ všestranným rozborom zmien v niekoľkých typoch roľníckych rodín v podkrakovskej dedine Modlnica.

Práca podáva verný a plastický obraz života rodiny na pozadí spoločensko-ekonomických zmien v troch časových rozmedziach, a to:

1. obdobie zahrňujúce roky 1880—1919
2. obdobie od roku 1919—1945
3. obdobie od roku 1945—1963.

V každom z týchto období autorka sústredila pozornosť na 4 základné oblasti:

1. postavenie rodiny v dedinskom spoločenstve.
2. štruktúra rodiny
3. typológia rodiny
4. funkcie rodiny
5. hlavné spoločenské rysy a rozdiely v typoch rodiny.

Stavba práce naznačuje, že bola konštruovaná metódou historicko-logickou. Nielen však jej možno vďačiť za precíznosť a úplnosť obrazu fungovania rodiny v meniacej sa spoločensko-ekonomickej situácii v spomínanej dedine, ale tiež tomu, že sú v práci uplatnené aspekty etnografie, sociológie a ekonomie, čím „vznikla práca na rozhraní niekoľkých vied“, ako na to v úvode upozorňuje i prof. Dobrowolsky. Kombinácia týchto troch vedeckých disciplín pomohla vytvoriť autorku prácu živú, všestrannú a zaujímavú.

Vnútornú atmosféru jednotlivých typov rodín viaže s ekonomickými a spoločenskými silami dedinského spoločenstva na jednej strane, a na druhej strane i tieto vidí v podmienkosti na obecných premenách jednotlivých historických období. Hodnotu práce zvyšuje i bohatosť a rôznorodosť prameňov, ktoré autorka zhŕňala v priebehu ôsmych rokov, pričom využívala viaceré výskumné techniky (rozhovor so všetkými obyvateľmi dediny nad 60 rokov, archívne materiály, štatistické výkazy, ankety, atď.). Práca je tiež vybavená veľkým počtom prehľadných tabuliek, náčrtov niekoľkých druhov domov s typickým hospodárskym prislúšenstvom, spestrená výpoveďami, názormi a spomienkami obyvateľov dediny k rôznym problémom obsiahnutým v knihe. Hlavný prínos práce však spočíva v zachytení podstatných rozdielov medzi situáciou Modlnice v podmienkach rakúsko-uhorskej monarchie a situáciou dnes v Poľskej ľudovej republike.

V osemdesiatich rokoch minulého storočia, ktorými Markowska začína analýzu štruktúry rodiny, Modlnica — dedina vzdialená 8 km od Krakova, predstavovala typ tradičnej dediny s prevážne sebestačným spôsobom hospodarenia na prechode k tovarovo peňažnému hospodárstvu. V tomto období majú v dedine naprostú prevahu roľníci, ktorých existencia je závislá výlučne na roľníckej produkcii, odstupňovanej podľa množstva i kvality pôdy. Malí roľníci a úplní bezzemkovia tiež získavali prostriedky existencie priamo v dedine stálou, alebo sezónnou prácou na tamojšom majeri ako paholci, sluhovia, kočiši, sezónni pracovníci. Touto skutočnosťou autorka vysvetľuje na jednej strane silnú izoláciu dediny, napriek blízkosti mesta, na strane druhej ňou zdôrazňuje rozhodujúci význam vlastníctva pôdy pri hodnotení materiálnej a spoločenskej pozície rodiny. Z vlastníckeho vzťahu odvozuje i typológiu rodiny tohoto obdobia na dedine, i keď si sama najprv stavia otázku, či takáto typológia je správna. K zdôvodneniu jej pomáha stará zdávaná terminológia rodinných vzťahov a udalostí, ako napr. „corka kmieca“ — gazdovská dcérka, „wesele kmieca“ — gazdovská svadba, no rozhodujúci význam pre oprávnenosť takejto typológie autorka správne vidí v spoločensko-ekonomickom postavení rodiny. Spoločensko-ekonomické postavenie rodiny odráža sa vo všetkých funkciách rodiny, vplyva na jej základnú funkciu — reprodukciu ľudského rodu a prejavuje sa nielen v počte narodených detí, ale hlavne v ich úmrtnosti. Odráža sa vo výchovej funkcii rodiny, v možnostiach realizácie životných aspirácií detí, jednotlivých typov rodín, ktoré pod vplyvom dedenia sa veľmi od seba odlišujú.

Rodina v dedinskom spoločenstve zaujímala význačné postavenie. Vlastníctvo rodiny tvorilo základ spoločensko-ekonomickej

¹ Danuta Markowska: *Rodzina w srodowisku wiejskim*. Wrocław-Warszawa-Kraków, Zakład narodowy imienia Osolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk 1964.

diferenciácie, spoločenskej hierarchie a autority v dedine. Protirečivou stránkou spoločensko-ekonomickej diferenciácie sú sily integrácie, ktorých výsledkom je lokálne spoločenstvo. Vytvárajú ho predovšetkým príbuzenské vzťahy, systém krstných rodičov, účasť celej dediny pri svadbách vo forme darov a pomoci, vzájomná susedská pomoc v poľnohospodárskych prácach, stavbe domu, pomoc napadnutým živelnou pohromou, atď. Pri takýchto udalostiach sa stierali vlastnické rozdiely rodín a dedina vystupovala ako zintegrováný celok. Hlbšie priateľské kontakty medzi rodinami sa však znova uzatvárajú podľa vlastníctva. Cieľom týchto kontaktov je obyčajne vytvorenie nových manželstiev. Uzavretím manželstva a hlavne vytvorením rodiny stáva sa jedinec uznaným a oceneným členom lokálneho spoločenstva. Osamotený jedinec, ako aj bezdetné manželstvá, sú na dedine výnimočnou zvláštnosťou. Súvisí to s realizáciou hospodárskej funkcie rodiny, hlavne u majetných rodín, v ktorej rodinná skupina kryje sa so skupinou pracovnou, preto jedinec nie je schopný sám udržať hospodárstvo.

Rodina ako pracovná skupina vyznačuje sa vyhranenou organizáciou a delbou práce a dôsledným delením práce na mužskú a ženskú. V rodinnom hospodárstve každý podľa veku a pohlavia mal určené svoje miesto, povinnosti a činnosti. Otec-hospodár v rodine používal najväčšiu autoritu, čo vyplývalo z jeho radiacej funkcie. V tejto súvislosti poukazuje autorka na zaujímavú a možno povedať špecifickú zvláštnosť bohatých roľníckych rodín, ktorá spočíva v tom, že rodinný spôsob výroby nepoznal hodnotu práce. Práca nebola hodnotená podľa hospodárskej efektívnosti, ale skôr podľa iných spoločenských kritérií. Mnohé činnosti mali v pracovnom procese len charakter magicko-náboženský, obradný a symbolický, ale ich ocenenie bolo veľmi vysoké (staré obradné zvyky pri zahajovaní orby, žatvy, atď.).

Organizácia práce v rodine v jednom smere však nadobúda mimoriadnu dôležitosť — ňou je totiž v prevážnej miere realizovaná výchovná funkcia rodiny, ako príprava detí na úlohu gazdu alebo gazdinej. Prírodzene týka sa to len majetných roľníckych rodín, kde takáto príprava je reálna v dôsledku dedenia. Nemajetné rodiny túto organizáciu práce nepoznajú a preto ich výchovná funkcia v nich je zameraná inak.

V tomto období prevahu v dedine má rodina malá, otvorená, podriadená kontrole celého lokálneho spoločenstva. Rodinné obrady nie sú preto súkromnými záležitosťami rodiny, ale významnými spoločenskými udalosťami celej dediny. Pri týchto udalostiach znova popredné miesto zastávajú bohaté rodiny — „rodiny kmiece“ ako rozhodujúci element v udržiavaní starých lokálnych tradícií, typických pre Modlnicu v období pomerne silnej izolácie od Krakova.

Začiatkom XX. storočia v dedine objavuje sa prebytok pracovných síl, hlavne vzrastom maloroľníckych a nemajetných vrstiev a úpadkom majera. To dostáva de-

dinu do pohybu, do vytvárania kontaktov s Krakovom cez rôzne mimoroľnícke práce v meste, hlavne nekvalifikované práce mŕárske a cez predaj roľníckych produktov na trhoch. Orientáciu na mesto reprezentujú stále viac nemajetné rodiny, čím sa dostávajú do čela narastajúcich tendencií spojenia s mestom.

Druhé obdobie od roku 1919—1945 rozsahom tvorí najkratšiu časť popisovanej práce. Autorka z neho vypúšťa vplyv vojny na život dediny, jej vzťah k mestu, vplyv na rodinu a rodinné vzťahy. Z pomenovania — „okres miedzywojenny“ — medzivojnové obdobie, ktoré je používané pri charakteristike tohoto obdobia, vyplýva, že je to autorkin vedomý zámer, i keď nepriaznivý pre plný komplexný pohľad na sledovanú dedinu v jej zložitých vzťahoch v druhom období až po rok 1945.

D. Markowska sleduje v danom období rodinu v súvisle so zmenami vyvolanými nabytkom pracovných síl na dedine, migráciou, proletariáciou a poloproletariáciou časti schudobnených roľníckych rodín. Dedina prežíva prelom v hospodárskom a spoločenskom ži.ote. Stráca charakter uzavretej spoločnosti a tiahne k mestu, ktoré ešte nie je schopné zabezpečiť dostatok práce pre prebytočné pracovné sily na dedine. Preto medzivojnové obdobie v Modlnici je charakteristické dvomi protichodnými tendenciami. Masovým dokupovaním zeme z parcelácie majera a vzrastajúcou zamestnanosťou v priemyselných závodoch v Krakove s úsilím o kvalifikáciu. Ako následok zväčšenej zamestnanosti v meste vytvára sa v Modlnici nový typ rodiny „chlopo-robotnikov“, kovo-roľníkov, ktoré v tomto období tvoria až 70 % z celého počtu rodín v dedine. Kovo-roľnícke rodiny predstavujú progresívny typ rodiny, čo sa prejavuje predovšetkým na nových vnútorodinných vzťahoch a emancipácií mládeže. Mládež týchto rodín je oveľa slobodnejšia vo výbere povolania, vo výbere životného partnera a stáva sa oveľa skôr samostatnejšia ako mládež z bohatých roľníckych rodín. Spôsobuje to skorý odchod za prácou z domova, no napriek tomu v dedine odchod mladých za prácou do mesta nepovažuje sa za vzor hodný nasledovania. V celej dedine a vo všetkých typoch rodín miešajú sa staré tradície s novými prvkami. Bohaté tradičné roľnícke rodiny a rodiny kočárov tvoria spolu dva typy rodín, ktoré boli najmenej postihnuté ekonomicko-spoločenskými zmenami, a ich štýl života sa v značnej miere líši od rodín kovo-roľníkov. Úlohu hospodára v týchto rodinách preberajú ženy, čím klesá autorita otca hospodára a autoritou v záležitostiach okolo hospodárstva stáva sa matka, kým otec radí pri výbere povolania v meste. Výchovná funkcia rodiny vo všeobecnosti klesá a na výchovu mládeže v oveľa väčšej miere ako prv podiela sa škola v súlade s kostolom. Spoločnými rysmi pre všetky typy rodín je pokles pôrodnosti i úmrtnosti, vyššia hygiena a modernizácia vnútorného zariadenia domu.

V minulosti dedina predstavovala spo-

členstvo viazané príbuzenskými vzťahmi. V tomto období objavujú sa noví obyvatelia dediny a už 10,5% rodín nemá žiadnych príbuzných priamo v dedine ani v okolí. Upadá význam susedsko-rodinnej pomoci a v lokálnom spočenstve začína postupný proces dezintegrácie.

Obdobie od roku 1945 do roku 1963 prehlbuje a rozširuje rozsah týchto zmien v dedine Modlnica. Sú to zmeny nielen v štruktúre dediny, zmeny v dôsledku roľníckej reformy, ale predovšetkým zmeny, vyvolané novým politickým zriadením. V spoločenskej štruktúre Poľskej ľudovej republiky politicky i spoločensky stávajú sa roľnícke masy rovnocennými partnermi robotníckej triedy. Toto ich nové spoločenské postavenie a vysoké ocenenie však v popisovanej dedine nemôže postačiť k tomu, aby roľníci zostávali roľníkmi naďalej, aby si dedina udržala svoj roľnícky charakter. Prebytok pracovných síl na dedine, postupujúca mechanizácia, blízkosť mesta a industrializácia vedú k tomu, že v roku 1963 zostalo v Modlnici len 13,7% rodín, ktoré sa zaoberajú roľníctvom.

V r. 1945–1963 proces dezintegrácie dedinského spočenstva a individualizácia rodiny, ktorá začala v predchádzajúcom období, pokračuje v oveľa väčšej miere. Do rodín sa prenášajú mestské vzory života vo všetkých sférach, v spolužití, výchove detí, v zariadení domu, oblečení i využívaní voľného času. Tieto tvoria nové kritériá na ocenenie jednotlivca a rodiny. Prestáva hodnotenie zdroja zárobku a spôsob, akým sa rodina k týmto materiálnym hodnotám dostáva. Preto už na dedine nestojí v popredí spoločenskej vážnosti bohatý roľník, vlastník pôdy, ale ten, kto v napodobňovaní mestského vzoru života je najbližšie. Mizne tiež majetná diferenciácia pri nadväzovaní priateľských kontaktov medzi rodinami. Priateľstvá medzi rodinami sa nadväzujú prostredníctvom spoločného zamestnania a hlavne školy, ktorú navštevujú ich deti.

Oproti predchádzajúcim obdobiam, jednou z podstatných zmien, ktorá má prevratný vplyv na život rodiny, je zamestnanosť žien v meste. Je to nový jav, ktorý na dedine do tohoto obdobia bol neznámy — najmä v takom rozsahu. Zamestnanosť žien predovšetkým kvalitatívne vplyva na vzťahy medzi manželmi. Stavia ženu do rovnocenného postavenia voči mužovi a tak vytvára nový model partnerského manželstva. Vplyva i na štruktúru rodiny. Malá rodina pri zamestnaní oboch rodičov a pri nedostatočnom počte zaopatrovacích zariadení pre deti nemôže splňať svoje poslanie pri zaopatrení detí. Tuto situáciu si zamestnaní manželia najčastejšie riešia spoločnou domácnosťou s rodičmi, čo vyvoláva podobne ako v meste vzrast viacgeneračných rodín. Toto riešenie obidve generácie považujú za krajné a všeobecne nepočíta sa s ním perspektívne. Výchovná funkcia rodiny tohoto typu nadobúda úplne inú napln v porovnaní s výchovnou funkciou rôznych typov roľníckych rodín predchádzajúcich období. Pri výchove detí stále väčšiu úlohu zohráva škola, no

i v rodine prisudzuje sa jej väčší význam ako v minulosti. Je sústredená predovšetkým na podporu školy a na vytváranie priaznivých podmienok pre štúdium detí.

Podstatnou zmenou vo všetkých typoch rodín je to, že výrobná funkcia rodiny klesá a nemá zásadný vplyv na iné oblasti a funkcie rodiny. Väčšina potrieb, ktoré boli uspokojované rodinnou výrobou, sú teraz nahradené službami a nákupmi z mesta. Zvyšuje sa však úroveň spotreby rodiny a odstraňuje sa pomerne príznačná pre minulosť sezónnosť v stravovaní.

V novom spôsobe života rodiny, ktorý je vyvolaný uvádzanými zmenami, objavuje sa potreba voľného času. U staršej generácie sa takáto potreba prejavovala poväčšine vo forme bežného oddychu po práci, besedami so susedmi na priedomi, atď. Mládež voľný čas trávi v kine, divadle, športom, výletami, avšak po uzavretí manželstva len malá časť pokračuje vo využívaní voľného času takýmto spôsobom, väčšina pokračuje v starých tradičných formách trávenia voľného času na dedine.

Mládež je vôbec orientovaná na mesto, na získanie vzdelania, kvalifikácie, a aj tá časť mládeže, ktorá žije v čisto roľníckych rodinách, nechce zostať na hospodárstve. Vzorom sa stáva ekonomicky na rodine nezávislá mládež, ktorá voľne disponuje so zarobenými peniazmi oproti minulosti, kedy mladá ľudia za svoju každodennú prácu boli. Jednorázove odmenení dedením, nemali vlastných peňazí a len pri takých príležitostiach ako bol jarmok a zábava dostali od otca malú sumu vreckového. Mládež úplne samostatne rozhoduje o svojom budúcom povolání a toto rozhodovanie nie je určované vlastníckou pozíciou rodiny.

Dedina v súčasnosti predstavuje diferencované spoločstvo nie podľa majetku, ale podľa zamestnania. Zárobky mimo roľníctva vyrovnali rozdiely v materiálnej úrovni bytvaní, obliekania a stravovania rodín — zostávajú rozdiely v spôsobe získavania týchto prostriedkov. Vplyv mesta, masových prostriedkov kultúry pôsobí nivelizačne aj na podmienky kultúrnej úrovne života rodín.

V práci autorka široko a detailne popisuje dynamiku zmien spoločenskej štruktúry dediny a od nich odvodené zmeny roľníckych rodín. Dá sa predpokladať, že táto práca vzbudí záujem na porovnávaci výskum s našou dedinou. Z nej by mohlo vzišť spoznanie určitých spoločných zákonitostí i špecifických rozdielov, ktoré vyplývajú z rozdielnej histórie, tradície i súčasnej roľníckej politiky Poľska a CSSR.

Jolana Jančovičová

Hartley E.L. & Hartley R.E.: Fundamentals of Social Psychology
New York, Knopf 1952.

Obsáhlá príručka manželů Hartleyových, patrícih k predným americkým sociálnym psychologóm, chce podať koherentní úvod do ob-

lasti sociální psychologie, která je právě v USA často tradována jen jako soubor dat, nebo jejímž jednotlivým činitelem je nějaká koncepce učení. Těžištěm výkladu je pojem komunikace, proti konvenčnímu těžišti ve výkladu motivace učení. Pro svou systematicčnost, podrobnost a důkladnost patří tato učebnice k nejoblíbenějším příručkám sociální psychologie, byla přeložena do jiných jazyků a je velmi rozšířena na vysokých školách i v západní Evropě. Kniha je rozdělena do tří částí: první pojednává o komunikaci jako základním sociálním jevu, druhá o procesu socializace, a třetí o individuu a skupině.

„Sociální psycholog zkoumá spíše funkce individua v jednotě se společností, s kulturní oblastí, v jednotě s organizovaným sociálním polem, a nikoli jako abstrakci neodvislou od sociálního pole“.

V minulosti, ve snaze redukovat sociální fenomény v laboratorních podmínkách, docházelo k častým zjednodušováním a abstrakcím. V protikladu k rozšířenému populárnímu pojetí není vědecké zkoumání odvislé čistě od laboratorního experimentování a je samozřejmé, že např. astronom, pracující vědecky, neprovádí experimenty s dráhami nebeských těles. V sociální psychologii je experimentování možné, příkladem toho jsou experimenty M. Sherifa se sociálními vlivy na vytváření individuálních norem chování. Studium sociálního chování dospěl Sherif k hypotéze, že individuální způsoby chování souvisí s určitými schématy, které získává individuum na základě své skupinové příslušnosti a pozice. Platnost těchto schémat se projevila v nejružnějších dimenzích chování (např. při oceňování času, vzdálenosti, při vizuálním a akustickém vnímání). Sherif převedl tento obecný problém na laboratorní podmínky a užil k jeho zkoumání tzv. autokinetického fenoménu. Malý, zřetelný se pohybující světelný bod byl ve svých pohybech u různých pokusných osob a v různých podmínkách různě hodnocen. U jednotlivých experimentů se ukazovala u pokusných osob charakteristická individuální variace šíře hodnocení. Střední hodnota těchto údajů byla pokusné osobě jakýmsi východiskem oceňování — variací šíře a toto východisko se ukazovalo u jednotlivců jako relativně konstantní. Avšak při společných pokusech, kdy bylo hodnocení prováděno veřejně a hlasitě, se vyskytovaly konvergující úsudky, a v dalším průběhu experimentu se variace šíře a průměrná tendence ostatních příslušníků skupiny vyrovnávala. Tyto skupinové určené normy se udržovaly i v pozdějších pokusech a neukazoval se návrat k původním individuálním normám. V tomto experimentu nečinil Sherif pokusy s mezilidskými vztahy, nýbrž převedl zkoumanou hypotézu do experimentálního projektu, v němž byl zkoumáný problém modelován obecně psychologicky. Tento postup je také nejčastější při experimentu v sociální psychologii, jež není experimentováním sensu stricto.

Méně četné jsou pokusy v normálních pod-

mínkách, tj. v prostředí konstruovaném mikrosituaci apod.

„Sociální psychologie je odvětvím sociálních věd, které se zabývají individuálním chováním v rámci sociálního dění.“

Východiskem sociální psychologie je pojem komunikace: „Člověk je živá bytost, která nejvíce užívá znaků a symbolů“ — slovy a gesty, jichž člověk používá jako prostředků dorozumění, stává se příslušníkem určité kultury a skupiny. „Rozumíme jeho chování, jeho cílům a motivům hlavně tím, co je schopen nám v nějaké formě sdělit“. Prostřednictvím komunikace působí člověk na člověka. „Komunikace je vlastním nositelem sociálního dění. Teprve komunikací se člověk stává sociální bytostí a může být jako takový pojmán“. Komunikace umožňuje přenos zkušeností z jednoho „nervového systému“ na jiný a proto se dá lidská společnost srovnávat s komplikovaným a integrovaným nervovým systémem.

Komunikace je různě definována: C. I. Hovland (1948) ji vymezuje jako „proces, jehož prostřednictvím individuum (komunikátor) předává vzruchy (obvykle verbální symboly), aby ovlivnilo chování jiných individuí“ — tato behavioristická definice však není vyhovující. H. Pratt (1944) chápe komunikaci jako „rozsířování nebo výměnu subjektivních obsahů, např. myšlenek, citů, mínění, obvykle prostřednictvím řeči, ale také obrazovými výrazy, napodobou a povzbuzením...“. Proces komunikace má tyto společné složky: 1. komunikátor (osoba, od níž proces vychází), 2. komunikant (příjemce informace), 3. komuniké (obsah komunikace), 4. komunikací vyvolaný účinek. Komunikace je polárním sociálním jevem, základní interakcí. Nejužívanějším prostředkem komunikace je řeč (verbal symbols), výrazovými prostředky se však mohou stát i jiné činnosti, např. tanec, blikání světla, zvuk tamtamu, kývání, mrkání atd. Intonace, mimika a gestikulace jsou neodmyslitelnými součástmi řeči. Mimořechové formy komunikace jsou velmi pestré. Některé city, ale i činy vyjadřují např. příslušníci kmene Orokaive na Nové Guineji pomocí větviček určitých rostlin, tzv. „heratu“, jež na znamení určitých pocitů, jako je hněv apod., nosí zvláštním způsobem, který současně naznačuje určitý vztah, např. že po dobu nošení této heratu — větvíčky na náramku nepřijmou od své ženy žádnou potravu. U některých slepců a hluchých lidí se objevily zvláštní schopnosti komunikovat jistě změny muskulatury a držení těla v blízkosti stojících osob a interpretovat je v určitém významu. H. S. Sullivan se domníval, že řečová komunikace vyrůstá z původnější emotivní komunikace, kterou prý pozoroval mezi rodiči a dětmi, u nichž se vyvíjí na základě určitých emotivních vazeb. Dítě používá celého systému předřečových symbolů, který se podobá hmatové abecedě slepců a hluchoněmých. Různá komunikativní media se vyznačují různým komunikativním vlivem. V dopisech, novinách a knihách chybí složka intonace, mimiky a gestikulace, podobně je tomu v ko-

munikaci na velkém vzdálenosti pomocí telefonu. V jiných situacích, kde nechybí mímika, např. v televizi nebo filmu, chybí další důležitý faktor komunikace — zpětná vazba. Účinek komuniké hodnotí komunikátor lépe, může-li pozorovat přímé účinky v chování komunikanta. Reakci komunikanta na komuniké však nemusí být vždy pozorovatelné chování.

Komunikace jako interakce je vždy proces reciproční a alternativní (reciprocal and alternating). Komunikací vyvolaná reakce vede opět k podnětu pro komunikátora a ke konstituování nového komuniké. Už dítě vyslovením slůvka „ma-ma“, které vyvolává silnou reakci u rodičů, se učí poznávat sílu tohoto komuniké a rozvíjí tak vlastní komunikativní schopnosti. Nevede-li tato forma jeho komunikace k výsledku, zkouší jinou. Tak získává zásobu zvuků a poslušků, které „znamenají“ věci, jednání a potřeby. Sociální adaptace individua závisí do značné míry od toho, jak se naučí používat symbolických významů skutečnosti, v níž žije — to je produktem kontaktu s druhými lidmi. V procesu komunikace se role komunikátora a komunikanta stále mění.

V procesu komunikace vychází komunikátor z určitého „obrazu komunikanta“. Každý rozhovor, přednáška, kniha sleduje určité ovlivnění komunikanta — východiskem je zde určitá hypotéza o komunikantovi, k němuž komuniké promlouvá, např. kniha k určitému okruhu čtenářů. Mnohdy je obraz druhého člověka sociálním stereotypem, tj. iracionálně převzatým názorem, který se vztahuje většinou na příslušníky určitých etnických skupin (Židy, Němce, Italy, Černochoy, apod.), jimž jsou přisuzovány určité vlastnosti (Italové jsou např. pokládáni za impulsivní, vášnivé a muzikální, černoši za pověřivé, líné atd.). Hypotézy o komunikantu se tvoří na základě elementárních vnějších znaků (oblečení, výraz atd.) a sekundárně na jeho vlastních komuniké. Na základě těchto proměnlivých hypotéz přizpůsobuje komunikátor svá expoze. Důležitým faktorem v procesu komunikace je postoj komunikanta, neboť jedním z axiomů psychologie je, že všechny podněty nevyvolávají v daném poli stejně silné reakce, což je funkcí pozornosti a zkušenosti vůbec. Postoje jsou určovány řadou endogenních a exogenních faktorů. Pohotovost k ignorování nebo naopak k preferování určitých podnětů vjemového pole závisí především od stavu potřeby a s ním spojené tenze, což bylo potvrzeno experimentálně (McGinnies 1949). Komuniké může být pojímáno analogicky k optickému poli jako proměnlivý vztah figury a pozadí. Postoje komunikanta mohou být chápány jako pozadí, na něž je promítáno komuniké; sociální postoje jsou zakořeněny ve zkušenosti individua a v jeho potřebách. Na základě afektivního zaměření vzniká tendence pojímat jako pravdivé to, co odpovídá určitým intencím, a vnímané v tomto smyslu interpretovat. Podobně si v procesu komunikace tvoří komunikant určitý obraz komunikátora, v němž velkou roli pro poro-

zumění intence a významu komuniké hraje projekce komunikanta. Aby komunikant mohl správně rozumět jiným, musí nejprve dobře rozumět sám sobě.

V konstituování komuniké volí komunikátor symboly, o nichž je přesvědčen, že poslouží jeho sdělovacím cílům. Některé z nich jsou však mnohoznačné a komunikant může na základě určitého postoje nebo neadekvátní interpretace komuniké reagovat neočekávaným způsobem. Slova komuniké mohou mít smysl (sense) a význam (meaning). Většina slov má smysl, tj. určitý osobní afektivní akcent. Význam je naproti tomu obecné lexikální vymezení. Slova vůbec mohou mít, jak ukázali sémantikové, denotativní funkci (tj. zastupují konkrétní skutečnost), nebo konotativní funkci (connotative, tj. vztahují se na vnitřní zkušenost). Denotativní slova mají jakýsi objektivní charakter (stůl, dešť atd.), konotativní slova mají subjektivní charakter (milý, krásný atd.). Extenzionální význam komuniké poukazuje vždy na něco vnějšího, na objekty nebo vztahy, které mohou být verifikovány. Intenzionální výpovědi se vztahují na stavy samotného mluvčího. Některé symboly jsou spíše kognitivně informativní, jiné mají afektogenní charakter. Komunikace užívající afektogenních symbolů má konotativní a intenzionální charakter. Hayakawa podává příklad symbolů rozličného afektivního obsahu, které mají stejný extenzionální význam: „Filet Mignon. Ia kvalita“ — „Prvotřídní kus mrtvé krávy“. Slova mohou tedy spíše informovat ve smyslu intelektuální gnose, nebo vyvolávat afekty. Symboly se rozlišují podle stupně své abstrakce.

Komunikace může mít psychotherapeutický význam. Analýza kasuistického materiálu psychoanalytických publikací ukázala, že v pozadí těchto případů byla silně blokována komunikace rodičů a dětí, která vedla k potlačení, na jehož základě se vyvíjela psychická maladaptace. V sociální interakci se rozvíjí systém představ a pojmů, které mají funkci schémat, jejichž prostřednictvím je zkušenost strukturována. Komunikace je pak narušována v míře, v jaké různí lidé spojují různé pojmy s toutéž objektivní skutečností. Hromadná komunikace se uskutečňuje prostřednictvím rozhlasu, televize, tisku, filmu, literatury atd.

Druhý díl knihy je věnován problému socializace, který vyjadřuje proces, jehož prostřednictvím se individuum stává členem společenské skupiny, vrstá do společnosti, kultivuje se. V průběhu socializace přebírá individuum zvyky a mravy své kultury, adaptuje se. Pojmy socializace a vývoj osobnosti jsou dva různé aspekty téhož předmětu. Pojem socializace zdůrazňuje úlohu učení v procesu adaptace, pojem osobnosti výsledky tohoto procesu. M. Meadová zdůrazňuje, že každé dítě je kulturou ovlivňováno ve všech dimenzích svých společenských vztahů (v postojích, gestikulaci, tempu pohybu a řeči, způsobu a obsahu svého myšlení, ve schopnostech cítit atd.). V procesu socializace je důležitým momentem interna-

lizace (tj. akceptace sociálních norem) adaptace společenským normám chování. Již svou řečí, již se musí učit, a ostatními lidmi je člověk vázán na určitá vjemová schémata, a tak v každé kultuře je dána určitá variační šíře chování a zkušenosti.

„Socializace je učení...“ diferencovanému chování na základě osvojování společenských norem, zvyků a kulturních způsobů chování a prožívání vůbec. Autoři podávají obsáhlý přehled dosavadních studií zabývajících se socializací všech dimenzí psychické činnosti (např. i výrazu, což v behavioristických publikacích nebývá obvyklé) a podrobně rozebírají podstatu socializace, proces učení, který však přesahuje princip klasického podmínování. Jednotlivá data jsou ilustrována četnými kulturně antropologickými příklady. Médii socializace jsou zpočátku rodiče, později učitelé, pastoři a jiné osoby veřejného života (u primitivních kmenů např. medicinmani). Socializace spočívá jednak v modifikaci původního naivního a impulsivního chování, jednak ve vytvoření zcela nových forem chování, korespondujících s potřebami skupiny. Důležitými faktory socializace jsou: posilování a utlumování na základě sociálních odměn a trestů; nápodoba, identifikace a participace v životě skupiny. Spolu se socializací dochází k různým změnám v pudovém zaměření individua (sublimace, přenos, projekce, kompensace atd.). „V průběhu socializace dochází k vytvoření symbiotického vztahu mezi individuem a kulturou.“

Rodina je mediátorem společenského vlivu, který utváří osobnost dítěte — „rovněž osobnost je naučena, jako sociální chování“. Biologické dispozice organismu vytvářejí hranici potenciální variability forem chování. Mnozí lidé se učí cílům, které jsou důležitější než sám život a „zachování života není pro člověka jediné rozhodujícím faktorem“. Také předměty a události jsou na základě různých faktorů vnímány strukturované a akcentovány, především v souvislosti s uspokojováním tělesných potřeb. Miller a Dollard (1941) vypracovali schémata sociálního učení, v němž důležitou roli hrají zvláště sociální formy posilování a utlumování produkováných reakcí. Důležitým faktorem vytváření zábran u dítěte je nesouhlas (nelibost) rodičů. Závisí však velmi na formách výrazu tohoto korektivního postoje a na tom, jakou hodnotu rodiče pro dítě představují.

Autoři pak podrobně rozebírají proces sociálního učení, jeho formy, dynamiku atd.

Nápodoba pokládá za naučené chování. V procesu socializace dochází také k přeměnám původních pudových tendencí (náhražka, sublimace, přenos, kompenzace, projekce, racionalizace atd.). Dále je podrobně analyzován vliv kultury a různých forem společenského života na individuum.

Druhý díl je uzavřen pojednáním o kriminalitě a sociální patologii.

Třetí díl pojednává o vztazích individua a skupiny, především o faktorech určujících postavení jedince ve skupině, o způsobech akceptace skupinových norem, vytváření a přebírání společenských rolí, skupinových procesech, strukturách, organizaci skupin atd. Velmi zajímavá jsou pojednání o stěžejních sociálně psychologických problémech: statusu, postojích, míněních, vůdcovství aj.

Kniha je psána s neobyčejnou pedagogickou citlivostí, problémy jsou plasticky ilustrovány a dokládány množstvím konkrétního materiálu. Skoda, že u mnoha citátů nejsou uvedeni jejich autoři. V knize je rozlišována dimenze vnitřního a vnějšího duševního života, což dovoluje autorům poněkud opustit konvenční behavioristickou pojmovou výstavbu. Zůstávají však v podstatě u tradičních kategorií americké sociální psychologie neobehavioristického typu a nezačínají do svého systému důležité intrapsychické sociogenní fenomény, jako svědomí, sebevědomí atd. Od doby vydání této knihy pokročila již teorie sociálního učení, zvláště v pracích H. O. Mowrera (1962), byla rozvinuta teorie sociální interakce, zejména G. C. Homansem (1961) a získáno mnoho dalšího materiálu. Vyčerpávajícím způsobem je podána problematika sociální komunikace. Širší záběr a hlubší analýza by vyžadovala problematika sociální motivace. V učebnici chybí konvenční kapitola o osobnosti, která bývá mostem mezi obecnou a sociální psychologií a je zde vykompenzována analytickou aspektací procesu socializace, což není tak statické, ale ani dostatečně integrující hledisko.

Kniha manželů Hartleyových je velmi dobrou příručkou, jež přináší velmi mnoho cenných informací, postavených v nekonvenčním světle do nových souvislostí. Svým širokým záběrem, množstvím zpracovaného materiálu a pokusem o systematický výklad je stále jednou z nejlepších knih o sociální psychologii.

Milan Nakonečný

Otvíráme metodologickou rubriku časopisu

V současné době má československá sociologie výrazně extenzivní charakter. Rozbíhá se do šířky, zasahuje stále nové instituce, dostává se do vědomí dalších lidí, získává zájem mládeže. Někdy se říká, že sociologie se stala u nás módou. Je to pravda potud, že se rychle rozšířila mezi velkým počtem lidí. Není to pravda potud, že móda dříve nebo později opadá a mizí v propadlišti dějin, než se případně znovu objeví v poněkud pozměněné podobě. Věda není módní předmět, který by prodělával výkyvy podle sinusoidy. Musí mít pevnou linii.

Extenzivnímu charakteru rozvoje československé sociologie napomáhá především spousta výzkumů, které se provádějí, plánují nebo zatím nosí v hlavách. Název těchto akcí není ovšem vždy stejný, často se jim říká průzkum, jindy šetření, studium atd. Zatím nechám stranou terminologickou otázku. Ta tu není tak důležitá.

Je asi zbytečné evidovat a sumarizovat všechny instituce, které výzkumné akce provádějí. Nebylo by to nikdy přesné číslo, protože se jednak mění, jednak nelze zcela proniknout do spletné sítě institucí. Aniž se pokouším o přesný odhad, trůfám si říci, že jde řádově o stovky institucí. K tomu je třeba mít stovky, ne-li už nějaký tisíc lidí, kteří to všechno provádějí. Položím tedy otázku: „Kolik asi máme v Československu dobře vyškolených sociologů nebo sociálních psychologů?“ Je rovněž těžké uvést přesné číslo. Řádově jde nejvýš o desítky. Z konfrontace potřeby a možnosti, čili toho, co se provádí, a sil, které jsou k dispozici, vyplývá velký rozdíl a rozpor. Existuje nebezpečí, že ne všechny výzkumy jsou a budou prováděny kvalitně. Je mnoho výzkumů nekvalitních, ba dokonce velmi pochybných.

Kde jsou hlavní chyby a jak jim čelit?

Většina výzkumů trpí teoretickou nejasností. Takové výzkumy jsou teore-

ticky špatně připraveny. To se projeví především v jejich závěrech. Dají sice nějaké informace. Při určitém hladu po informacích to může být záslužný čin. Ale má to daleko do závažnějších přínosů teorii či praxi.

Sociologický výzkum potřebuje teorii. V diskusích o sociologii byla příliš příkře oddělována obecná či teoretická sociologie od tzv. empirické sociologie. Obojí se prolíná. Takové prolínání se projevuje především v aplikaci teorie. To není snadný postup. Něco jiného je znát spoustu věcí, něco jiného je umět to všechno použít ve výzkumu. Při aplikaci jde nejen o jednu teorii, ale o celou řadu jednotlivých prvků sociologické teorie, často z různých úseků společenského života. Umět aplikovat tyto teoretické prvky znamená:

- znát teorii
- naučit se ji aplikovat při výzkumné praxi
- mít talent pro sociologický výzkum.

Znát teorii předpokládá ovšem ještě další věc. Jde o to, mít vůbec zpracovanou příslušnou teorii. Výzkum, který se zabývá například mládeží, potřebuje dílčí teorii mládeže, nebo lépe celou řadu teoretických prvků týkajících se mládeže (výchovných, kulturních, tělovýchovných, citových atd.). Obdobně při výzkumu rodiny, zaměstnané ženy, pracovních kolektivů, životního stylu, řízení v různých organizačních útvarech atd. V tomto ohledu je v naší sociologii mnoho práce, nezbytné práce, která teprve zkvalitní sociologický výzkum na žádoucí vědeckou úroveň. Z druhé strany sociologický výzkum sám pomáhá tyto dílčí teorie budovat. Vazba je tu tedy oboustranná.

Správné vedení výzkumu potřebuje dále teorii metodologickou. Jde o její rozpracování v podobě normativní, tj. jako návody nebo modely výzkumů pro různé účely a situace (např. výzkum pro průmysl na úrovni závodu, podniku nebo oborového

ředitelství, zemědělství, školství, zdravotnictví atd.). Stejně jako u teorie meritorní (s určitým obsahem) jde dále o podobu aplikační. To se týká především různých matematických postupů a kybernetických metod.

Aplikace teorie meritorní a metodologické je založena na některých formách analytického myšlení. Přitom se konfrontují teoretické prvky, možnosti výzkumných procedur a technik se společenskou a psychologickou strukturou zkoumaných lidí. S cílem a účelem výzkumu. To vyžaduje dále znalost zkoumaného „terénu“ a praktické zkušenosti výzkumné i zkušenosti s různým společenským prostředím.

Teoretická neujasněnost se projevuje prakticky hlavně přehnanými nároky na jednu výzkumnou akci (např. obsáhlým dotazníkem), nedostatečně logicky utříděným obsahem výzkumu (např. sestavením otázek v dotazníku) a konečně nepropracovanou formulací kladených otázek. Všechny tyto nedostatky se projeví v závěrech výzkumu. Bývají nejasné a nejsou schopny – kromě určitých informačních funkcí – rozvíjet sociologickou teorii v našich podmínkách. Tím méně pak bývají schopny pomáhat praktickým řešením. Praxi totiž mohou pomáhat jen teoreticky vybroušené výzkumy, nikoli výzkumy nejasné, nedotažené. Termín „operativnost“ výzkumu není krycí firmou nedostatků!

Teoretická neujasněnost není jedinou slabinou sociologických výzkumů u nás, i když její důsledky jsou největší. Jde dále o zvládnutí základních pravidel výzkumu, praktické otázky organizace (např. spolupracovníků, řízení výzkumu atd.), ovládnutí pomocných prostředků, jako je např.

statistika a matematická statistika, určité znalosti z psychologie. Sociologický výzkum v mnoha případech vyžaduje aspoň encyklopedické znalosti hraničního oboru, v němž se pohybuje, např. ekonomiky průmyslu, práce, obchodu, pedagogiky, rozhlasu, televize a m. j.

V této úvodní části nechci vyjmenovávat systematicky všechny neduhy. Na to bude dost místa v dalších výkladech rubriky. Chtěl bych jen zdůraznit to, že není třeba jít cestou chyb a omylů, kterými prošly jiné země, zejména USA a Polsko. Poučit se z chyb včas, znamená rychle dovést sociologický výzkum na vyšší vědeckou a praktickou úroveň.

Každého seriózního sociologa straší příznak diletantismu. Tím nechci oslabovat velkou a dobrou vůli mnoha lidí, kteří se výzkumem zabývají a mají o něj zájem. Naopak. Časopis chce pomoci těmto lidem. Chce využít svých možností, které jsou dány především ve velkém znásobení informací. Záleží také na zájmu čtenářů, aby se obraceli se svými požadavky na redakci časopisu, informovali o své práci a o svých problémech. Značné místo v rubrice bude věnováno pravidelným konsultacím. V nich budou mít ovšem místo především takové otázky, které jsou obecnější povahy, tj. týkají se širšího okruhu zájemců. Ale nepůjde jen o konsultace. Rubrika má být tribunou výměny závažných poznatků a zkušeností. Má být také publikačním místem pro rozvíjení metodologie. Postupné zkvalitňování výzkumů přinese ovoce teoretické i praktické a zvýší prestiž sociologie u všech řídicích pracovníků i v široké veřejnosti.

Václav Lamser,
vedoucí Metodologické rubriky

Strojová technika v sociologické praxi

Při praktickém provádění sociologických průzkumů narážíme vždy na neřešitelnou překážku: faktor času. Sběr údajů, průzkum skupin, sepsání protokolů a jejich vyhodnocení si vyžádá tolik práce, času a námahy, že výsledky průzkumu je možno zveřejnit až s několikaměsíčním zpožděním, tj. v době, kdy již sledovaný jev uplynul a výsledek sociologického průzkumu jej nemůže ovlivnit.

Za těchto podmínek už nelze vystačit s pri-

mitivní ruční práci při experimentálním sociálně psychologickém průzkumu a je nutné použít větší nebo menší mechanizace.

Při použití technických prostředků v sociologickém výzkumu třeba dbát základní relace: člověk — stroj — člověk. Člověk sděluje informací stroji a stroj ji opět předává člověku. Takových článků může být v oblasti jediného sociologického výzkumu několik, s různou informační, kvantometrickou i hodnotící nosností. Je však nutné, aby se sociolog podřídil v určitém smyslu stroji. Nejde tu o žádnou filosofickou teorii, ale o prostý fakt, že „jazyk stroje“ je jiný než jazyk lo-

gicky myslího člověka, že „myšlení stroje“ je více či méně „přímocaré“, neschopné složitých kombinací. Kdo se zákonitostem, podle kterých stroje pracují, nepodřídí, dostává místo reálných výsledků entropický výstupní signál.

Proto je zapotřebí, aby sociolog znal základní zákonitosti, jimiž se zpracování informací, získaných sociologickým průzkumem, řídí.

Technická zařízení a stroje, použitelné v sociologickém výzkumu, můžeme dělit do několika skupin:

1. *Stroje pro záznam informace — registrátory.*
2. *Stroje a zařízení pro třídění informace.*
3. *Stroje pro uchování informace — paměťové prvky.*
4. *Stroje pro hodnocení informace — analyzátory, logické stroje, sumarizační zařízení, funkční matematická zařízení.*

Kromě těchto základních strojních skupin existuje ještě řada pomocných, komunikačních nebo zobrazovacích zařízení, která nám buď informaci ze sociologického průzkumu *připravují*, *preparují* (např. filmová kamera, magnetofon), anebo která nám *mění* vjemovou rovinu informace (např. ze slovní výpovědi na číselný kód, ze zvukového spektra na světelné spektrum vln apod.). Někteří pomocná zařízení mají jen prostou *kunikační funkci* (předávání informací telefonem, dálnopisem, mímovjemovými prostředky).

1. *Stroje pro záznam informace*

Jsou základní strojní skupinou při sociologickém výzkumu. Jejich technická charakteristika určuje další zpracování, uchování, třídění a hodnocení informace. Jde o nejrůznější druhy záznamových zařízení od jednoduchých liniových a korelačních registrátorů přes světelný, optický, akustický záznam až k elektronickému záznamu složitých reakcí člověka, snímaných bezprostředně v centru vzniku (v neocortexu).

Pro další strojní zpracování jsou nejceennější ty typy záznamových zařízení, kde lze informaci vyjádřit matematicko-logickými vztahy. Prozatím totiž jediné tyto formy informace lze zpracovat strojem. Jakékoliv další modifikace nebo složitější informace (např. lidská mluva v záznamu na mg pás) nelze sémanticky dále strojem zpracovávat.

Máme v zásadě dvě možnosti zpracování získaného materiálu:

- a) buď získáme výpověď o nějaké skutečnosti jevu, člověku, procesu *synteticky*, posouzením stavu určité dynamické, samostatné se regulující soustavy (= člověka), a to buď autopsií sociologa, nebo diagnostickým vyšetřením;
- b) nebo získáme výpověď ve stavu určité *analýzy*, projevem, činem, podnětem (u sledované soustavy), který je převoditelný přímo na žádaný matematicko-logický stav.

V prvním případě musíme mezi článek získané informace a její prvý stupeň před zpracováním na stroji vložit mezičlánek,

jímž informace *zakódujeme*, v druhém případě můžeme *převzít přímo kód* získané informace.

Příkladem *vloženého kódu* je např. „očíslování“ odpovědí v dotazníku určitým smluveným kódem čísel, podle kterého dále budeme třídít informace na děrnoštikovém stroji.

Příkladem *interkódu*, popř. *nepřímého kódu*, může být volní záznam odpovědi v liniovém registrátoru (např. tvaru nepravidelného, pilovitého průběhu), který má zřejmou binární povahu.

Z této stránky technického zařízení a převoditelnosti získávané informace budou sociology zajímat zejména všechny typy regulační měřicí techniky, u jejichž vstupu lze *lineárně programovat binární kód* — to znamená registrační zařízení od mechaniky barografu a baroskopu až po elektromechanické a elektronkové typy liniových registrátorů. Důležité u této přístrojové skupiny bude vždy *počet vstupních kanálů* (protože v řadě případů potřebujeme vyšetřovat nejen jednotlivce, ale celé skupiny osob) a *jejich vzájemná variabilita s vyznačením pořadí* (potřebujeme též sledovat určité jednotlivce s určitými znaky podrobněji než ostatní). Závažným parametrem je zachování *přesné časové osy*, příp. *indikace času na záznamu*. Konečně bude důležitým parametrem i *forma výstupu registrátoru*, kde budeme preferovat z hlediska sociologického výzkumu zejména ty typy přístrojů, které formují kód zprávy do *elektrického impulsu* o přesné frekvenci a více nebo méně přesném rozkmitu (amplitudě). Lze použít i takové stroje, které záznam dostatečně přesně a převoditelně i *matematicko-logickou nebo analogovou formu* informace na výstupu. V takovém případě však musíme počítat se zařazením více či méně přesného *převodního článku* (čtecího zařízení). Registrátor má mít i *rychlou výstupní jednotku*, a to v rozmezí *používaných kódových systémů* (děrný štítek, děrná páska, ferritová nebo bubnová paměť).

2. *Stroje pro třídění informace*

Zde předpokládáme, že jsme již z předchozí registrační soustavy dostali kódovaný záznam s dobrou matematicko-logickou charakteristikou a s vysokým stupněm strojové zpracovatelnosti. Pak se nám jako nevhodnější soustava jeví *pro menší soubory* zpracování *kalkulačními a počítačými stroji*, pro *střední soubory* jednotek v sociologickém výzkumu především *děrnostikové soustavy (třídící a tabelátory)*, a pro *velké* nebo kombinované vztahové soubory jednotek zpracování na *analogových počítačích*. Třídění informací může probíhat *mechanicky* (odpočtem, srovnáváním mechanickými čidly), *elektromechanicky* (reléovými čidly), *elektroopticky* (pomocí fotonek a reléových soustav), nebo na úrovni *latentního informačního záznamu* (tj. vybavováním z magnetických pamětí).

U třídících soustav sledujeme z hlediska sociologického výzkumu nejprve šíří *vstupního pole* (podle něhož volíme vlastní sy-

stém třídění), dále *rychlost třídění* (která má význam jediné v kombinacích sociologických dat, získaných pro zpracovávanou soustavu; při jednoduchém třídění je tento parametr poměrně bezvýznamný), a konečně parametry *opakovatelnosti třídění* a možnosti *dodatečné variace skupin* (simultánní řízení třídícího procesu samoopravnými kódy např. v analogovém počítači s repetiční výstupní jednotkou).

3. Stroje pro uchování informací

Zde je rozhodujícím činitelem *počet* uchovávaných informací, a v některých speciálních případech (u nebinárního kódu) i *šíře znaků informační molekuly*. U malých souborů znaků vystačíme plně s pevně nastavenou programovanou *elektromechanickou pamětí*, kdy programování provádíme pro každý soubor zvlášť, ručně, nastavením na *přechodovém můstku* (přepojením nebo nastavením potenciometrů). Těmto pamětím říkáme „*programový stůl*“ nebo „*programová deska*“. Mají pro nás význam v takových případech, kdy u souboru jednotek sledujeme znaky, které se v průběhu řady šetření nebo třídění *nemění* (pohlaví, rok narození, původ). Střední soubory sociologických dat uchováváme s výhodou na *děrných štítcích*, ev. předtábovaně soubory na *děrných páskách*. Zde jde většinou o pevně zakódovaná data s malou přípustnou variabilitou (předěrováním) štítků. Největší soubory dat je výhodné uchovávat (krátkodobě) v *magnetických pamětech*. Zde sice můžeme uchovat enormní počet dat (řádově do několika miliónů), ale data *musí* mít binární povahu a *nesmí* být navzájem vázána složitými vztahy. Někdy z hlediska rychlosti zpracování určitý děroštitkový soubor rozpracováváme v širší soubor pro magnetickou paměť na binární data — ale v sociologickém průzkumu tato praxe je řídká (pro vysoké náklady zpracování), protože rozpracování se alepoň v dílčích fázích musí dít ručně.

4. Stroje pro hodnocení informace

Pod pojmem „hodnocení informace“ rozumíme výběr a matematické zpracování znaků, které má ve svém výsledku logický tvar výpovědi, sumarizující všechny dílčí výsledky šetření. Zde je ovšem nutné, abychom do stroje nebo soustavy strojů vložili přesné parametry pro hodnocení souborů dat.

U menších souborů dat si provádí toto hodnocení sociolog sám, svou vlastní úvahou, teoretickou studií na podkladě statistických numerických údajů. U některých šetření však není možno pro různost údajů provést přímé srovnání; je zapotřebí určité odhady, analogie nebo optimalizace výsledku. V takových případech se užívají obyčejné *analogové počítače*, do kterých jsou na vstup přivedeny jako syntetické parametry matematické výslednice řádových dat ze sociologického šetření. Zde si na základě těchto parametrů sociolog buď sám provádí optimalizaci celého případu, nebo sleduje ana-

logii průběhu v korelačním grafickém znázornění.

Někdy může mít též výsledné zpracování pouze sumarizační charakter — a potom lze užít jednoduchých kancelářských počítacích strojů nebo pomůcek běžné strojní početní techniky.

V případech, kdy jsme nuceni provádět syntézu šetření řádově různých dat (např. statistika poslechu televizního programu v kombinaci s neurofyziologickým šetřením) používáme metody *modelování* procesů na fyzikálním nebo biologickém základě.

Kromě složité strojové techniky existuje též řada jednoduchých pomůcek a zařízení, bez kterých se moderní sociolog neobejde.

Z oboru *registrační techniky* je to *fotografický aparát*, *filmová kamera*, *magnetofon*. Z oboru *diagnostické techniky* je to *tachyskop*, různé typy volních *sond*, *biotelemetrické měřicí aparatury*. Z oboru *třídění informací* jsou to nejrůznější typy *kartoték*, *analýzátorů*, *třídačů*. Mezi pomocné přístroje patří i různé *detektory taktických a projekčních soustav*. A moderní sociologie (při praxi sociální terapie) se neobejde ani bez jednoduchých programových výkladových či recepčních zařízení, jakými jsou *repetitory* či *učební stroje*.

Všechna zpracovatelská technika vždy sociologovi *slouží*, není mu nikdy nadřazena. Aby jí však mohl použít, musí soubor přístrojů, jejich možnosti a způsob práce *znát*. Bez dokonalé znalosti strojní techniky totiž je každé použití technických pomůcek v sociologickém výzkumu neodpuštělným plýtváním peněz, času a lidských sil.

Před použitím strojní techniky třeba vždy pečlivě rozvážit metodu a její možný účín. Nelze tedy „vzít kameru a natočit sociologický film“, nebo „vytvořit dotazník a zpracovat jej na samopočítacím stroji“. Nevhodně volená metoda může do základu změnit výsledky sociologického průzkumu — a to vždy v neprosých věcí.

Nutno rovněž mít na mysli, že sociolog pracuje s nesmírně citlivým materiálem — s lidmi. Proto zejména *registrační technika* při sběru sociologických dat musí být *citlivě řešena* s ohledem na psychofyziologickou specifiku sběrného okruhu, na lidi, kteří se s ní budou při svých výpovědích setkávat. Např. „*skrytá kamera*“ nebo „*skrytý mikrofon*“ jsou takovou drobnou technikou, jichž ovšem existují desítky s různými možnostmi použití. Předpokládá to ovšem, že sociolog bude orientován o schopnostech strojů, o míře jejich použitelnosti a parametrech možných výsledků.

Miroslav Malik

Projekční analyzátoři sociologických filmových záznamů

Při vyhodnocování sociologických filmových záznamů nevystačíme s běžným promítáním filmového projektoru, jako je tomu v kině. Velmi často potřebujeme žádaný záběr za-

stavít, prohlédnout detail snímku, nebo záběr vrátit a promítnout znovu. Někdy je nutno promítat velice krátké úseky filmu opakovaně (standardní projekční stroj dovoluje založit minimálně úsek 2,5 až 3 m filmu, z čehož vždy prvních 50 cm zůstane nepromítnuto). Jindy je zapotřebí předvést pro srovnání dva nebo více pásů současně na jedinou plochu, případně na více projekčních ploch. Jindy opět potřebujeme zmínit světelné poměry záběru (nedostatečně exponovaný záběr prosvítit více, nebo přeexponovaný film promítat s podžhavenou lampou). Někdy naopak je třeba promítat film za přesně standardizovaných podmínek, při jakých byl materiál natáčen.

Všechny tyto úpravy standardní filmové projekторы nedovolují. Proto jsou vyvíjeny pro účely vědeckého filmového záznamu speciální projekторы, nazývané *projekční analyzátoři*. Od běžného filmového projektoru se liší především světelným zdrojem a jeho ovládaním. Žárovkový nebo výbojkový světelný zdroj lze plynule ovládat reostatem. Před kondenzorovou soustavu je včleněn jeden či více tepelných rezistenčních filtrů. Strhovací drapákový systém dovoluje pohyb filmu krokovým posunem oběma směry. U některých novějších konstrukcí je pohyb filmu v projektoru plynulý a střídání obrazů se docílí optickým vyrovnáváním obrazů pomocí mnohoramenného zrcadlového bubnu. Kazety mají oboustranný náhon. Frikční řešení převodové skříně projektoru umožňuje při promítání plynulou změnu rychlosti od 0 snímku do 50–120 snímků za vteřinu.

Projekční analyzátoři jsou známy již řadu let. Do sociologické praxe pronikly kolem let 1920–1925 v USA a ve Francii, kdy byly používány pro vyhodnocování filmových záznamů reakcí diváků na emocionální podněty, působené filmem. Po roce 1945 jsou projekční analyzátoři používány dokonce jako určité aktivátory při skupinové terapii. Projekční analyzátoři pomáhají při vyhodnocování sociologického filmového záznamu především tam, kde chceme získat z filmového pásu přímo určitá statistická data (počet osob, počet detekovaných diváků, počet reagujících osob na podnět, míru a intenzitu reakcí v daném okamžiku), nebo když potřebujeme získat objektivní podklady pro psychofyzilogické hodnocení reakce zkoumaného člověka či skupiny lidí. Dále nám může pomoci projekční analyzátor při srovnávacích měřeních a při vyhodnocování filmového materiálu na základě analogií (s audiometrickým záznamem, s biotelemetrickými záznamy). A konečně můžeme projekčního analyzátoru a filmového záznamu použít i při skupinové léčbě při vytváření nápravných představových stavů (pareidolií).

Ze zahraničních projekčních analyzátorů vyniká nad běžný průměr přístroj L–W (proto-optical data analyser), který promítá 16mm film libovolnou rychlostí tam a zpět. Ovládání přístroje je vyvedeno se všemi funkcemi na separátní panel, který může být umístěn mimo analyzátor, v oddělené

ulabině. Přístroj může být ovládan i dálkově, ultrazvukovými signály. Při projekci jednotlivých snímků se automaticky zařazují tepelné filtry, takže nemůže dojít k poškození filmu ani při trojnásobném zvýšení intenzity osvětlení filmového pole. Film je v rovině filmové dráhy chlazen proudem vzduchu. Projekce může být zrychlena až do frekvence 16 000 cps. Při zařazení nízkých projekčních rychlostí (v blízkosti hranice dozívání zrakového vjemu) se vysouvají speciální dělené clonky v závěrce, takže i při frekvenci 2–3 cps. nedochází k poruše iluze dozívání zrakového vjemu. Projektor užívá jako světelného zdroje 1000W žárovku nebo 750W lampu s cyklem jódových par. Film může být v případě použití SG lampy promítán na denním světle, v nezatemněné místnosti.

Dalším typickým představitelem projekčních analyzátorů je přístroj DeVry 2000, pro 35mm film. Je používán především v průmyslových sociologických a pracovních studiích. Může promítat film libovolnou rychlostí, je dálkově ovládan z řídicího panelu z pracoviště sociologa, používá jako světelného zdroje projekční žárovky 1000W, kapacita náplní cívek je 600 m 35mm filmu. Zařízen je na synchronní kombinovanou i dělenou projekci zvukového záznamu.

V Československu se projekční analyzátoři dosud nevyrábějí. Ojedinelý pokus byl učiněn v letech 1962–1963 v Národním technickém muzeu, kdy byl pro účely vyhodnocování sociologických filmových záznamů upraven filmový projektor Club 16. Upravená verze projektoru Club SZ-02 byla zařazena na projekci 16mm němému filmu libovolnou rychlostí na uzavřené smyčce, s reversním chodem, s možností zastavení projekce (po manuálním vklopení rezistenčního filtru). Do plochy obrazu bylo možno vklopit nitkovou měrnou síť. Speciálním zařízením bylo možno promítat i kódová data z okraje filmu. Pokus o uplatnění projekčního analyzátoru pro skupinovou výuku pomocí sociologického filmového záznamu byl učiněn též v roce 1963 v Městském ústředí zdravotnické osvěty v Brně v souvislosti s výzkumem programované výuky v oboru zdravotnické osvěty.

Literatura:

Retrofit program č. 32,8/63
Birns-Sawyer — katalog 8,63

Miroslav Malík

Fotooptický kód pro sociologické filmové záznamy

Při snímání filmových záznamů pro sociologické účely je důležité, aby pro každou část záznamu byla známa a identifikována určitá data o osobách a skupinách, které film zachycuje. Někdy je zapotřebí zachytit i řadu údajů o času a podmínkách, za jakých byl filmový záznam pořízen. Jen za těchto předpokladů jsou potom filmové záznamy věrohodnou základnou pro další hodnocení a jsou též vzájemně souměřitelné, srovnatelné.

Tomuto účelu slouží zařízení, montované do filmových kamer, jež se nazývá „fotooptický kód“ nebo zkráceně „fotokód“. Jde o pole bílých plošek, umístěných mezi perforací a plochou obrazu. Plošky mohou být buď průhledné, bílé, anebo jsou dělené na dvě nebo čtyři části. Vytvářejí se expozicí současně při snímání filmu, pomocí miniaturních žárovek (doutnavek). Kódovací klíč má podobu skříňky s 20 či 42 tlačítky. Stisknutím tlačítka se rozsvítí příslušná žárovka ve snímací matici ve filmové kameře, nebo se odkrývá clonka na mřížce u filmového okénka.

Po vyvolání filmu je fotokód základním informačním klíčem pro strojové zpracování filmového sociologického záznamu. Vyhledávání materiálu (ev. jeho dubletní zpracování) je potom prováděno strojově, na základě pevného kódu z programové desky nebo děrného štítku. Sociolog pouze nastaví ve stroji základní zkoumané veličiny a z promítaného materiálu se automaticky vybírají (či kopírují) jen ty záběry nebo části, které se zkoumaným problémem souvisí.

Je známo, že při pořizování sociologických filmových záznamů vznikne velké množství záznamů, z nichž jen malá část odpovídá záměrům, jež sociolog při snímání sledoval. Z nejrůznějších příčin třeba již při natáčení záběry opakovat, natáčení přerušovat. Někdy též technické závady na snímacím zařízení záznam znehodnocují. Při použití skryté kamery nebo boxového způsobu natáčení pracuje přístroj automaticky, případně s dálkovým ovládním.

Pro tyto případy lze provádět záznam fotokódu i mechanicky, děrováním do filmu. Před laboratorním zpracováním možno vadné záběry vyřadit a zpracovat jen vyhovující materiál.

Chceme-li filmovou kameru dálkově ovládat, může být řídicí matrice upravena jako skříňka dálkového ovládní, spojená s vlastním záznamovým zařízením vícežilovým kabelem.

Do soustavy fotokódu lze montovat i samoopravné zařízení, které zvolí automaticky určitou kódovou kombinaci na globální světelný signál z pole záběru. K tomuto ovládní je zapotřebí silnějšího světelného zdroje (o úrovni minimálně 3 000–5 000 Lx).

Soustavy fotooptického kódu k filmové kameře používají ústavy pro výzkum veřejného mínění v USA, Anglii a NSR. Pro vlastní kódové pole je používáno záznamových hlav Digicode (kapacita 20 bitů) nebo Digiterie (negativní hlavový záznam — kapacita 42 bitů). Vlastní záznamové pole je 2,5×3,5 milimetru. Minimální kontrast kódového pole je 1:5. Systém může být použit jak pro inverzní film, tak pro negativní kinematografický film. Hlavy fotooptického kódového zařízení jsou konstruovány pro kamery typu Bell-Howell, lze je však upravit pro každou filmovou kameru 16 mm, s výjimkou reflexních filmových kamer se šikmo rotujícími zrcadlovými závěrkami. Cena zařízení se pohybuje od 90–110 dolarů.

V Československu je fotooptický kód (šestičlenný a šestnáctičlenný) používán v praxi jen v technice vyučovacích strojů KT, KT 2 a Vizuál Proof V, a to ve spojení s fotodiodami pro kódové klíče výběrových odpovědí. Pokusně byl montován též na některé kamery při pořizování vědeckých filmů.

V sociologické praxi je otázka identifikačního kódu filmového záznamu velmi důležitá, nemá-li se ztrácet srovnávací a objektivně hodnotící měřítko pro natáčené sociologické filmy a pracovní záznamy.

Literatura:

Product Profile No 47, New York, únor 1965, str. 1–3

FMA Fotocode (reprint), London 1964, str. 22–23

Fotooptický kód u vyučovacích strojů (přednáška), Praha, duben 1964

Informace možno získat:

Státní technická knihovna, odd. firemní literatury, záznam inv. č. 179.384

Miroslav Malík

Přímý pozitivní kinematografický záznam pro sociologický výzkum

Při pořizování filmového záznamu v sociologickém výzkumu se může sociolog o výsledku své práce přesvědčit teprve tehdy, když filmový záznam vyvolá, okopíruje a promítne. Tyto práce trvají řadu dní, někdy i týdnů. Zpravidla však nelze sociologickou filmovou studii natočit přesně znovu v případě, že záznam na filmu z jakýchkoliv příčin není použitelný.

Tuto dosavadní nevýhodu registrační techniky filmového záznamu odstraňuje tzv. „přímý pozitivní kinematografický záznam“. — V principu jde o způsob, kdy se film vyvolává přímo ve filmové kameře během natáčení, takže sociolog může ihned po natáčení film z kazety vyjmout a promítnout si jej bez jakéhokoliv dalšího laboratorního zpracování. Takovou výhodu ocení každý pracovník, který někdy v terénu filmový záznam pro sociologickou studii pořizoval, kdy celý osud filmové studie závisel na včasném zpracování „denních prací“.

Systém přímého pozitivního kinematografického záznamu používá papírové pásky, která se vkládá automaticky mezi závit filmu v kazetě kamery. Papírová páska je nasycena fotochemickou sloučeninou, jež intenzivně působí na filmovou suspenzi asi po dobu 60 vteřin. Pak její účinek ustává. Vyvolává a ustaluje zároveň. Takto lze zpracovávat inverzní filmy, a to jen určitých výrobních značek (Kodak, Ilford, Hyspan). U některých filmů je možno použitím různé vyvolávací pásky dosáhnout různě vysoký kontrast filmové kopie.

Páska se vkládá do kazety filmové kamery těsně před natáčením, potom. Je odolná proti vlivům teploty, dodává se ve stejném balení jako cívky 16mm a 35mm filmu. Lze ji použít jen jedenkrát. Dosud se

nepodařilo tento systém adaptovat pro barevný film.

Prímý pozitivní proces v technice kinematografického záznamu znamená další velké možnosti pro sociologický film. Umožňuje sociologovi okamžitou kontrolu vykonané práce, zjednodušuje výrobní proces filmového záznamu.

Literatura:

Rapromatic processing 2, 1965, New York Journal of JSMPTE, 1965, 1, str. 1—6

J. G. Glenn: *Rapid developing system in cinefluorography*, New York 1964

Informace:

Státní technická knihovna, FL, inv. č. 119.385
Miroslav Malík

Registrační filmové kamery pro sociologický výzkum

Při pořizování filmových snímků, které vyhodnocujeme pro sociologický předvýzkum, jsou zapotřebí přístroje, jež můžeme dálkově ovládat, nebo které plní řadu funkcí automaticky, podle předem stanoveného programu. Takové přístroje můžeme používat současně jako fotoaparátu (při snímání jednotlivých snímků) nebo jako filmových kamer (při plynulém snímání). Tyto registrační přístroje tvoří speciální skupinu filmové profesionální techniky, která se nazývá „záznamové kamery“ (recording cameras).

Takovým přístrojem, který je současně fotoaparátem a filmovou kamerou, a je používán zejména v Kanadě při pořizování pracovních psychologických filmových studií pro výzkumu komunikací v hustě zařízených městech a při komunikaci lidí ve veřejných budovách, je kamera typu MK (MK 7, MK 8), vyráběná Kanadským ústředím pro sociální výzkum [Canadian Committee for Social Research, Toronto]. Jde o přístroj rozměru $22 \times 18 \times 34$ cm, o váze 6 kg, automaticky ovládaný ve všech funkcích, používající kinematografický film 35 mm, s náplní kazet 300 m filmu, standardním formátem. Může exponovat buď jednotlivé snímky rychlostí 1/100 sec., nebo snímat plynule rychlostí 24 obr. za vteřinu. Zdroj z baterií používá proud o napětí 28 V, 1.8 A. Na kameře je též možno programovat snímky v delších intervalech (1—30 sec.) při použití speciálního adaptéru. Rovněž lze připojit dálkově ovládaný objektiv s proměnnou ohniskovou vzdáleností.

Filmovou kamerou, kterou používají s oblibou sociologové při svých studiích v Anglii, je *Vinten GS Camera*. Jde o lehkou, dálkově ovládanou filmovou kameru pro 16mm film, s ležatými kasetami pro 120 m filmu, s objektivem o proměnné ohniskové vzdálenosti a se speciálním stativem, jehož hlava dovoluje natáčení kamery všemi třemi směry o 70°. Kamera je vybavena zařízením pro snímání jednotlivých snímků v libovolných intervalech na proudový impuls. Váha kamery (vlastního přístroje) je 3,4 kg, váha

celého kompletu s příslušenstvím a dálkovým ovládáním je 19 kg. Dále je kamera vybavena speciálním zařízením, tzv. „intervalometrem“, který může ovládat rychlost natáčení v širokých rozmezích. Údaj o změně frekvence kamery je kodován do okraje filmu a při použití podobného zařízení na filmovém projektoru je film promítán při každé rychlosti vždy v určitém přesném poměru k rychlosti snímání.

Je zajímavé, že si technickou úpravu těchto filmových kamer vynutila změna techniky snímání sociologických filmových studií. V obou zemích se stal běžným tzv. „časový rámec“ filmové studie (temporary frame), který je vlastně určitým časovým programem snímání. Během pořizování filmové studie si sociolog předem odhaduje klíčová místa svého pozorování a určité tzv. „hluché časy“. Pro klíčová místa pak nastaví program permanentního snímání filmovou kamerou, a to volitelnou frekvencí; pro hluchá místa nařídí intervalové snímání (tj. 1 snímek až za 5—10 vteřin). Změny frekvence jsou značeny buď v registračním poli snímku nebo ve volném poli mezi záběry a jsou signálem pro promítače nebo automatické zařízení na projektoru, aby změnil rychlost promítání podle zvoleného programu. Toto opatření ušetří podle odborné literatury až 60% filmového materiálu při pořizování filmových sociologických studií a dovolí film promítat pro vyhodnocovací práce bez stříhových úprav.

Literatura:

35mm GS Camera, int. publikace firmy W. Winten, London, 1964

Recording Cameras, int. publikace Canadian Committee for Social Research, Toronto, 1963

Miroslav Malík

Selectrovision — speciální vyhodnocovací zařízení pro sociologické filmové studie

Při prezentaci sociologických filmových studií, a zejména při jejich hromadném vyhodnocování, se nevyhne určitým deformacím reálného času, ve kterém jsme určitý sociální jev snímali. Velmi často se stává, že jsme zachytili jev z několika stránek, jež se navzájem časově překrývají, jsou jen útržky širšího děje. Někdy naopak je třeba, abychom klíčový úsek probíhajícího děje prezentovali současně v několika prostředcích, s několika vztahy navzájem.

Tuto potíž řeší američtí sociologové zařízením, které nazývají Selectrovision. Vynul je v r. 1960 D. G. Weiss, vedoucí oddělení „public relations“ z newyorského institutu pro invalidy (Institute for the Crippled and Disabled) k potřebám skupinové terapie. Jde v zásadě o tvorbu a prezentaci sociologických filmových studií o duševně a tělesně postižených osobách, jež jsou předváděny simultánními obrazovými projekcemi a slouží jednak ke studiu duševních stavů takto postižených lidí, jednak k přímé terapii pomocí filmového obrazu.

Technické zařízení Selectrovisionu tvoří 6 projekčních stěn uspořádaných do segmentu. Pět projektorů promítá statické snímky časové studie, šestá projekční stěna je věnována kinetickému filmovému záznamu. Promítací přístroje (selectrojectors) mohou promítat libovolnou rychlostí klidové snímky podle fotooptického kódu na okraji filmového záznamu. Pro záznam je užíván 16 mm supersenzitivní film (citlivost přibližně 36 Din, snímání prováděno bez osvětlovacích těles i v interiérech), kódovací zařízení se obsluhuje u kamery tlačítky.

Sociologické filmové studie jsou zásadně předváděny *neupravené*, tj. bez stříhových úprav, v reálném nebo předem programovaném čase. Na stejném zařízení lze prezen-

tovat sociálně psychologické a sociometrické studie. Pro vyhodnocovací práce možno promítat studii v předem rozvržených částech (krocích), které můžeme pro účely vyhodnocení promítat opakovaně nebo s časovými deformacemi.

Segmentové uspořádání projekčních stěn je řešeno s ohledem na terapeutické užití sociologických studií. Diváci sedí v obdobném segmentu volných sedadel před projekčními stěnami, soustava promítacích ploch zabírá cca 64° pozorovacího úhlu.

Literatura:

Selectrovision — an application for public relations research. Amer. Psych. 12, 1963, str. 45—49.

Miroslav Malík

Mezinárodní demografické symposium v Liblicích 1965

Ve dnech 25.—28. května 1965 se konalo v Domě vědeckých pracovníků v Liblicích 5. mezinárodní symposium demografů socialistických zemí. První setkání se uskutečnilo v Smolenicích (1961), druhé v polském Jablonné (1962), třetí v Budapešti (1963) a čtvrté v Zakopaném (1964). Liblické symposium bylo věnováno *ekonomickým aspektům reprodukce obyvatelstva*. Kromě demografů se jednání účastnili ekonomové, sociologové, lékaři, historici a někteří pracovníci dalších společenských věd. Ze zahraničí byli přítomni hosté z SSSR (7), Bulharska (3), Jugoslávie (6), Maďarska (3), NDR (6), Polska (9) a Rumunska (2). Z Československa se jednotlivých jednání účastnilo 60 osob. Symposiu bylo předloženo 50 referátů, z nichž hlavní zpravodajové sestavili a přednesli v pěti řádných zasedáních pět souborných referátů. V diskusích vystoupilo na 60 účastníků.

Ekonomické aspekty reprodukce obyvatelstva se stávají stále důležitější. Mají několik jevových stránek. Za nejzávažnější se považují ekonomické *podmínky* reprodukce. Ty určují rozvoj a tempo vývoje obyvatelstva. V nich se uplatňuje především státní doktrína, politické cíle, státní populační politika. Neméně důležité jsou pak ekonomické *důsledky* vývoje obyvatelstva. Zde je nejzávažnější společenská a sociální stránka důsledků populačních procesů. S oběma souvisí plán a skutečný vývoj *životní úrovně* obyvatelstva. Konkrétní populační vývoj, sledovaný za různých společenských podmínek a důsledků, lze později modelovat a formulovat jako zobecňující soudy o vztazích ekonomie a demografických procesů, které vyúsťují do formulace *populačních zákonů* různých ekonomicko-společenských formací. Ve srovnání s diskusí o těchto otázkách v Zakopaném ukázalo liblické jednání sblížení stanovisek při posuzování možnosti formulace abstraktních populačních zákonů. Demografové-historici předložili výsledky svých studií i teoretického bádání v jednom ze samostatných zasedání.

Jednání mělo vysokou vědeckou úroveň. V organizačních zasedáních předsednictva symposia bylo konstatováno, že pravidelné styky přispívají k rozvoji demografie, že se považuje za účelné, aby podobně jako v Československu, Polsku a Maďarsku vznikly i v ostatních socialistických zemích národní demografické orgány (v ČSSR je to Českoslo-

venská demografická společnost při ČSAV) a Československo bylo požádáno, aby koordinovalo práce na přípravě dalších symposií. V roce 1966 se symposium uskuteční v Rumunsku nebo v Bulharsku. Materiály liblického symposia jsou v omezeném počtu k dispozici u Čs. demografické společnosti (Praha 1, Politických vězňů 7).

Vladimír Srb

Zpráva o celostátním semináři československých antropologů v Lednici

Ve dnech 11. a 12. května 1965 byl uspořádán celostátní seminář československých antropologů [*K otázkám marxistické antropologie*] v Lednici u Břeclavi. Velmi početná účast na něm, nejen z řad antropologů — specialistů, ale i vědeckých zájemců blízkých oborů (filosofie, dialektického a historického materialismu, psychologie, sociologie, lékařství, architektury, techniky atd.) z celé ČSSR, výrazně dotvrdila, jak rychle vzrůstá dosah antropologie jako ujednocující vědecké disciplíny o člověku v totalitě jeho rysů, zájmů i potřeb. Rychlý sled četných referátů (různého tematického zaměření, rozsahu a někdy i kvality) jistě dostatečně informoval o jejím vývojovém stadiu v přítomnosti, především u nás.

Snad právě početné zájmové i odborné rozpětí celého pole účastníků bylo příliš široké, než aby mohla být předmětná problematika antropologie na tomto semináři vymezena v celém svém rozsahu jednoznačně a v konkrétních svých tematických úsecích určena vyčerpávajícím způsobem. I tak však ostře vynikl přesun jejího orientačního těžiště z roviny tradiční antropologie, zaměřené především přírodovědně, do roviny antropologie kulturní a sociální. Sám průběh jednotlivých referátů, z nichž plénům zvláště zaujal projev Mil. Nakonečného [antropologická psychologie] a vyvážené referáty lékařské [V. Beneše, Psychohygienu a lidské vztahy, jakož i dr. Povondry] — aniž tím snižujeme podnětný přínos referátů ostatních, a především živá diskuse na ně navazující, přesvědčivě dotvrdily, jak nová antropologická orientace jednoznačně dozrává. A to jak v oblasti teoretické, tak také v praktických důsledcích.

Je jistě potěšitelné, že v průběhu semináře nechyběly ani sociologické aspekty antropologické problematiky, ať v referátě R. Weinera [*O socio-ekonomických předpokladech lidských vztahů*], ať v projevu Drag. Slejšky [*O neformálních skupinách na pra-*

covišti). Sociologické zřetělení objevily se po-
různu i v průběhu diskuse samé. Je přiznač-
né, že nejen z řad sociologů, ale i jiných
účastníků semináře (především lékařů).

Poněkud sporněji se v diskusi projevila
otázka *zavedení antropologie do našich škol*
druhého stupně; ani ne tak zásadně, jako
spíše vzhledem k dnešnímu stavu úrov-
ně jejich žactva a k nedostatku kulturně huma-
nitní orientace i odborné přípravy učitelských
sil na její výuku. Ale to snad ukazuje
akutní dosah pracovní teoretický a hlavní
orientační, které podobné semináře a sjezdy
pro sociology mají.

V době, kdy se stále naléhavěji z hle-
diska společenské praxe a jejich objektivních
potřeb rýsuje nutnost *komplexního sociolo-
gického výzkumu* mnohých tematických akut-
ních otázek (viz například probíhající socio-
logický výzkum života horníků v oblasti
SCKD, či chystaný komplexní sociologický
průzkum Ostravy pro léta 1965–1968), je ak-
tivní účast sociologů na těchto sjezdech a
jiných akcích podobného druhu nejen vhod-
ná a vítaná orientačně, ale po mém soudu
asi i nezbytná pracovní.

Škoda jen, že tu nebyla realizována po-
četnější účast antropologizujících marxistic-
kých filosofů (především Kosík, Cvekl a
brněnský Nový). Také snad některé technic-
ké možnosti (ubytování a stravování účast-
níků) mohly být řešeny přiměřeněji. Ale to
jsou okrajové momenty, které aktivní bilanci
celého sjezdového jednání nijak nesnižují.
Právem pozitivní přínos celého semináře pod-
trhl i závěrečný projev předsedající prof. dr.
Popelové-Otáhalové. A je jistě zásluhou Čes-
koslovenské společnosti pro šíření politických
a vědeckých znalostí (především jejího ÚV
a KV v Jihomoravském kraji), i Českoslo-
venské akademie věd, že k jeho provedení
došlo.

Mojmir Hájek

Zpráva o průběhu semináře „Výzkum osobnosti vysokoškolského studenta“ v Olomouci [6.–7. dubna 1965].

Organizátory byly pedagogická fakulta Uni-
versity Palackého, sekce sociologie mládeže
odbočky Čs. sociologické společnosti, sekce
pedagogické sociologie při Čs. pedagogické
společnosti, odbočka Čs. společnosti pro ší-
ření politických a vědeckých znalostí na ped.
fakultě a stranická a odborová organizace.

Semináře se zúčastnilo 66 pracovníků
z olomoucké university a 53 pedagogů, socio-
logů, psychologů a lékařů z 14 měst v re-
publice. Zastoupeno bylo 24 vysokoškolských
a jiných vědeckých pracovišť a 3 střední ško-
ly ze Severomoravského a Jihomoravského
kraje. Přítomni byli i zástupci ministerstva
školství, KV KSČ v Ostravě a OV ČSM
v Olomouci.

Úkolem semináře bylo seznámit se se sta-
vem a výsledky průzkumu osobnosti vysoko-
školského studenta, rozebrat teoretické prob-
lémy, týkající se sociologického věku mládeže
a kategorie mládeže vůbec, a vyjádřit se
k projektu komplexního výzkumu osobnosti

studenta na pedagogické fakultě v Olomouci.
Materiály jednání obdrželi účastníci semináře
předem, což umožnilo základní orientaci po
jednotlivých problémech a oživilo jednání
na semináři.

Program semináře tvořil logicky sestavený
řetěz témat a diskusních příspěvků od teo-
retického vymezení věku mládeže až k prak-
tickým výsledkům výzkumu. Jednání probí-
halo nejprve v plénu.

Úvodní referát *doc. dr. Františka Kahudy*
poučňoval o problému sociologického věku
mládeže. Doc. Kahuda spatřuje poslání pe-
dagogické sociologie ve sledování výchov-
ných jevů a jejich zákonitostí v socialistické
společnosti. Pedagogická sociologie je teore-
tickou vědou o společenské funkci výchovy,
o živelném, formativním výchovném působení
celé společnosti, o vzájemném výchovném
utváření všech členů společnosti a jejich
institucí. Po rozboru problémů sociologie
mládeže jakožto aplikované sociologické di-
sciplíny, postavení mládeže jako věkové spo-
lečenské skupiny a dalších uzavřel, že „... so-
ciologický věk mládeže je dán obdobím me-
zi začátkem jejího společensko-ekonomické-
ho zrání, dovršením mentálního růstu a po-
hlavní zralosti, a dosažením společenské
zralosti: na věkové škále dnešního člověka
je to období mezi 15. a 30. rokem jeho vě-
ku...“

O komplexním výzkumu osobnosti stu-
denta na pedagogické fakultě University Pa-
lackého v Olomouci hovořil *doc. dr. Jar. Just*,
děkan pedagogické fakulty. Vycházel z celko-
vého projektu a nastínil, jakým způsobem
se bude výzkum, ke kterému nyní probíhá
předvýzkum, provádět. Kolektiv více než dva-
ceti pracovníků různých profesí (pedagogové,
psychologové, právníci, sociologové, výtvar-
níci atd.) a řada spolupracovníků bude zkou-
mat osobnost studenta postupně ve třech ro-
čnících po dobu devíti let. Znamená to, že
zachyti i část praxe absolventů. Výsledky
budou průběžně využívány k vnitřní přestav-
bě pedagogického procesu na fakultě a k pře-
chodu na vědecký systém řízení a práce.

Dr. L. Malická seznámila přítomné s poje-
tím výzkumu studentů na Ústavu marxismu-
leninismu pro vysoké školy. Poukázala na
existující roztržičnost výzkumu, která vede
k rozptylování sil a prostředků a neumož-
ňuje srovnávání výsledků. Ústav marxismu-
leninismu bude výzkumy koordinovat i sám
provádět.

Zajímavou konfrontaci názorů H. Schel-
ského, A. Flitnera a dalších nemarxistických
sociologů na mládež provedla *dr. Mil. Ku-
bičková* z Vysoké školy stranické. Její re-
ferát byl bohatě dokládán materiálem a mi-
mo jiné obsahoval i přehled současné lite-
ratury o mládeži.

Prof. dr. J. L. Fischer ve svém kratším,
avšak velmi výstižném příspěvku upozornil
především na nutnost komparací cizích zku-
šeností s našimi zkušenostmi. Ukázal na roz-
dílné rysy, které existují v kapitalistické a
socialistické společnosti; „... proto musíme
být velice opatrní při srovnávání, respektive
při přenášení. Každá společnost si vytváří

úplně svou atmosféru...". Nelze ovšem nevidět i určité shody, s nimiž se setkáváme ve všech industrializovaných společnostech. Prof. Fischer podtrhl význam studia nemarxistické sociologie, ale zároveň zdůraznil potřebu jejího přehodnocování.

Rozbor kategorie mládeže a jejího místa ve společnosti provedla D. Cahová z University J. E. Purkyně v Brně. Mimo jiné dokázala, že mládež se jeví z hlediska strukturně funkční analýzy jako sociální skupina se zvýšenou sociální mobilitou, u jejichž příslušníků není dosud ukončen proces sociální adaptace. Dále rozebírala společenské funkce mládeže, jejich ovlivňování a prvky, které působí na její myšlení a chování.

Úvodem k druhé části semináře referoval Ferdinand Koudelka CSc. o problémech délky a obsahu volného času u posluchačů pedagogické fakulty v Olomouci. Volný čas definoval jako časový prostor v mimopracovní době, ve kterém jedinec podle svých možností a vůle rozhoduje, jak a čím jej vyplnit. Ukázal na činitele, jež ovlivňují délku a náplň volného času u studentů, a uvedl některé konkrétní údaje, získané na základě rozsáhlé ankety v rámci předvýzkumu. Tyto poznatky konfrontoval pak s výsledky podobného výzkumu na střední zdravotnické škole (ve IV. ročníku jsou studentky stejného věku jako v I. ročníku na pedagogické fakultě) a s vybranými údaji z výzkumu v Polsku. Seznámil rovněž přítomné s technickou stránkou výzkumu.

V další části probíhalo jednání semináře v sekcích.

a) *Sociálně politická sekce.* O využívání matematicko-statistických metod a o výsledcích výzkumu na lékařské fakultě v Praze hovořila M. Jirková. Jar. Krejčí CSc. z pedagogické fakulty v Ostravě velmi zajímavě zobecnil některé výsledky výzkumu. Snažil se ukázat na citění a myšlení mládeže a na vlivy, jež na ně působí. Zástupce ministerstva školství a kultury A. Knesl upozornil na chystané změny ve výuce na středních školách a na nutnost změny koncepce výuky marxismu-leninismu na vysokých školách ve smyslu zvědečtění práce učitelů kateder marxismu-leninismu a zaměření obsahu výuky k profilu příslušné fakulty.

Oldřich Poler z VAAZ na základě výzkumu mezi 15–18letou mládeží na Brněnsku došel k závěru, že neúspěch práce ČSM spočívá v jeho masovosti a jednostranné práci. Kladný vztah k praktické veřejně prospěšné činnosti úměrně klesá s přibývajícím věkem po 15. roce.

Doc. Alois Dvořák CSc., pracovník KV KSČ v Ostravě, vyšel z usnesení ÚV KSČ o filosofii a ukázal na možné nebezpečí při nekritickém přejímání výsledků nemarxistické sociologie. Za rozhodující pro přípravu sociologických výzkumů u nás třeba pokládat marxistickou literaturu a úkoly, vyplývající ze stranických a vládních dokumentů a usnesení. Příspěvek doc. Dvořáka vyvolal živou diskusi, v níž se třibýly názory na možnosti uplatnění výsledků západní sociologie, a to v jednotě se stranickostí marxistické socio-

logie, názory na cesty, jak dohnat opoždění v naší sociologii apod. Diskutovala a v některých případech i polemizovala řada přítomných (dr. M. Kubičková, J. Krejčí CSc., O. Poler, dr. A. Burián, F. Koudelka CSc.).

Nedostatkem jednání v této sekci bylo, že se pro krátkost času přítomní nemohli vyjádřit k dílčímu projektu sociálně politického výzkumu na pedagogické fakultě v Olomouci.

b) *Sekce pedagogicko-psychologická.* Zkoumáním výchovných otázek ve školní skupině se zabýval doc. Karel Kasl CSc. z pedagogické fakulty University Karlovy. Navrhl, aby interpersonální vztahy ve skupině byly tříděny podle původu, tj. na vztahy osobně výběrové a vztahy funkční. Dotkl se i problémů sociometrie; stavěl se vcelku kriticky k jejímu použití v našich podmínkách.

Podstatné výsledky z průzkumu na pedagogické fakultě v Trnavě uvedl Jan Ondrejka. Referoval o postojích a názorech posluchačů na osobnost učitele. Podobně hovořila i Eva Šimová z pedagogické fakulty v Prešově. Ladislav Sobotka hodnotil závěry, které vyplynuly z výzkumu při přijímacím řízení na lékařské fakulty University Karlovy. Mezi jiným ukázal na význam psychologických testů a testování vůbec při přijímání uchazečů na vysoké školy.

V sekci byl též prodiskutován dílčí projekt pedagogicko-psychologického výzkumu na pedagogické fakultě v Olomouci.

c) *Sekce sociologie kultury.* Vzhledem k obtížnosti zkoumání byla tato sekce nejméně početná. F. Rohánek z pedagogické fakulty v Olomouci hovořil kriticky o některých názorech Klausmeiera na hudebnost mládeže v Západním Německu. S poznámkami o výzkumu estetických postojů vystoupila dr. M. Kučerová a dr. Fr. Čulík CSc. z Olomouce. Návrh na projekt výzkumu vlivu kulturního prostředí na posluchače byl po diskusi doporučen k doplnění.

Materiál z jednání bude koncem roku 1965 vydán pedagogickou fakultou University Palackého v Olomouci jako zájmová publikace.

Účastníci semináře hodnotili kladně jeho obsah i organizaci. Lze říci, že seminář znamenal krok vpřed v oblasti výzkumu vysokoškolské mládeže.

Ferdinand Koudelka

Zpráva o regionální konferenci UNESCO s tematikou:

Vztah volného času ke vzdělávání dospělých v dosavadním vývoji evropských zemí

Praha byla od 30. 3. do 6. 4. 1965 dějištěm důležité mezinárodní konference UNESCO, která se zabývala volným časem ve vztahu k vzdělávání dospělých. Pražské zasedání nebylo prvou konferencí UNESCO na toto téma. Již v roce 1949 se konala v Elsinoru konference se zaměřením na „Obsah a metody vzdělávání dospělých“. Uplynulo však 11 let, než UNESCO organizovalo ve spolupráci s kanadskou komisí v r. 1960 v Montrealu druhou konferenci se stejným obsahem. Ta to

konference vypracovala plány v souhlase s vývojem, který probíhá ve vzdělávání dospělých, a dále se zaměřila na vytvoření pevných mezinárodních základů spolupráce na dané téma. V r. 1962 UNESCO spolu se západoněmeckou komisí organizovalo obdobnou konferenci v Hamburku, s cílem studovat vzdělávání dospělých ve vyspělých evropských zemích.

Tyto konference se zabývaly vzděláváním dospělých prozatím bez vztahu k problematice volného času. Vývoj vědy a techniky ve druhé a především po druhé světové válce, sociální změny, jakož i třídní boj dělnické třídy vytvořily podmínky pro kratší pracovní dobu ve všech průmyslově vyspělých zemích. Pracující získali větší fond volného času. Současně prudký vědeckotechnický vývoj zvyšuje produktivitu práce, mění postupně i charakter práce a dochází i k určitým změnám v postavení člověka ve výrobním procesu. Nová výrobní technika, funkce společnosti i životní sociální podmínky kladou stále vyšší požadavky na způsob života lidí. Volný čas začíná mít hluboký vztah k životu a možnostem rozvoje každého jedince. Je dobou, kdy člověk může nejen odpočívat, ale může se i vzdělávat, žít kulturním životem. Volný čas se stává hodnotou, ke které musí přihlížet jednotlivec i společnost.

Problematika volného času se proto začala zkoumat i v rámci UNESCO, ale prozatím odděleně od vzdělávání dospělých. Volný čas byl zařazen jako studijní problém do komise UNESCO a byl řešen na konferenci v roce 1956 v Amsterdamu. Sešly se tam skupiny pro koordinovaný výzkum volného času z několika evropských zemí. Současně byly naplánovány nové koordinované studie 11 zemí, které se také pod kontrolou UNESCO později uskutečnily. Byl podán i návrh na jednotný mezinárodní dotazník k průzkumu volného času. Společně byly prodiskutovány některé metodologické otázky. Spolupráce byla velmi volná a práce měly srovnávací charakter. UNESCO v roce 1960 věnovalo celé číslo svého časopisu sociologickým aspektům volného času.

K určitému novému pohledu na vztah volného času a vzdělávání dospělých došlo v roce 1964 ve Francii, kde byla uskutečněna konference o vzdělávání mládeže ve volném čase. Celá konference se však týkala jen části obyvatelstva. Pražská konference znamená proto významný krok v problematice volného času a vzdělávání dospělých. Ponejprv byla zkoumána hodnota volného času z hlediska společnosti i individua a zahrnovala všechny pracující.

Ke zpracování tak závažných otázek se sešlo 65 delegátů ze 22 evropských zemí společně s některými pracovníky UNESCO. Přípravu celé konference uskutečnila Československá komise pro spolupráci s UNESCO.

Zahájení Pražské regionální konference o vztahu volného času k vzdělávání dospělých se zúčastnil i generální ředitel UNESCO René Maheu, dále ministr školství a kultury ČSSR dr. Cestmír Císař a rektor Vysoké ško-

ly ekonomické prof. V. Sedláč. Konferenci předsedal náměstek ministerstva školství a kultury inž. Josef Grohman.

Na plenárním zasedání pražské konference vystoupila s nejobsáhlejší referátem československá delegace. Byl zpracován kolektivem autorů (B. Filipcová CSc, J. Berka, M. Disman, dr. O. Klein, doc. dr. J. Kohout, dr. J. Kotásek CSc, dr. K. Škoda CSc) a přednesen vedoucím tohoto kolektivu Jiřím Kotáskem na téma „Volný čas jako akční pole vzdělávání dospělých“.

Referát byl zpracován ze tří hledisek: sociologického, ekonomického a pedagogického. Pokusíme se tyto jednotlivé aspekty stručně přetlumočit.

Sociologický aspekt se zabývá místem volného času v dynamice současné společnosti. Volný čas není izolovanou společenskou činností. Obě časové sféry [roz.: prac. doba a volný čas] jsou na sebe tak dalece odkázány, že jednu lze pochopit jen na základě druhé, a naopak. Práce však má v tomto vztahu odlišné postavení. Zůstává i nadále nejdůležitějším faktorem pro sociální určení lidského života. Je to stále nejpodstatnější oblast lidské činnosti, formující osobnost. Volný čas, jeho tendence a možnosti jsou tedy v základě determinovány sférou práce.

Práce má v dějinách lidstva dvojí význam. Jednak utváří člověka, zároveň však právě v práci vzniká odcizení vyvolané soukromým vlastnictvím, ale též rozvinutou dělbou práce v průmyslové společnosti. Vznik jednoduché, jednostranné, úzce specializované činnosti, kterou Marx při rozboru kapitalistické společnosti charakterizuje jako abstraktní práci, nutně formuje lidskou osobnost, vyvolává jednostranné, dílčí, často až primitivní zájmy ve volném čase. Proti takové práci stojí volný čas především jako sféra odpočinku, rozptýlení a zábavy, jež dávno zapomenout na těžký svět práce.

Avšak technika, která ve svých počátcích zrodila úzce specializovanou práci, zbavenou tvůrčího charakteru, vytváří postupně předpoklady pro její likvidaci. Nové postavení práce může stimulovat bohatou činnost ve volném čase. Smyslem činnosti bude člověk sám a jeho všestranný rozvoj.

Je jistě vysoce pravděpodobné, že volný čas se bude kvantitativně rozšiřovat a pracovní doba zkracovat. Tento předpoklad však neimplikuje závěr, že význam práce ustupuje do pozadí a veškerá váha lidského života se postupně stále více přesouvá do sféry volného času, který se tak stává buď nástrojem humanizace, či cestou k propastné pustotě a prázdnotě. Vztah práce a volného času lze vidět i jinak: jako vztah, v němž na obou stranách dochází ke strukturálním proměnám, které pozmění oba jeho členy.“

Aspekt sociologický doplňuje aspekt ekonomický. „Až dosud rozvoj vědy a techniky neposkytoval základnu pro rychlý a mnohostranný vývoj, který může v krátké době změnit pojetí výroby v určitých odvětvích. Vědeckotechnická revoluce je podstatně odlišná od staré průmyslové revoluce. Jde o revoluci všech výrobních sil, nezasahuje jen

pracovní nástroje, ale v plné míře i pracovní předmět a — což je zvlášť důležité pro naše úvahy — též lidskou pracovní sílu, způsob jejího užití. Týká se zejména vědy, která vstupuje do výrobního pohybu jako rozhodující činitel. Získává nové postavení ve výrobě, přesunuje se z periferie výrobní činnosti do jejího centra. To se přirozeně odráží i ve změněném významu vědy, ve zvýšené potřebě vzdělání. Odborné vzdělání není už jen příspůsobení se tradici, způsobu, jak se vyrábí, není to jen zvládnutí prakticky užitečných vědomostí, ale skutečné osvojení vědeckých poznatků, a zároveň také vědecké metody. Vědeckotechnická revoluce vytváří nejen předpoklady pro volný čas, ona v jistém smyslu determinuje i jeho náplň: vzniká objektivní nutnost získat nové poznatky a být tak s to zasahovat do technických a ekonomických procesů současné doby. Vysoká produktivita práce může uvolňovat pracovníka pro vzdělání, a tím mu dává možnost zvyšovat svou kvalifikaci a tak opět na vyšší stupni přispívat ke zvýšení produktivity... Uskutečňují se hluboké změny v kvalifikační struktuře a úrovni vzdělání pracujících. Změny v kvalifikační struktuře je ovšem třeba chápat jako neustálý, nepřetržitě probíhající a vyvíjející se proces... Vedle změn v samotném kvalifikačním složení pracujících jsou neméně závažné změny v charakteru a náplni jednotlivých povolání. Dosavadní zkušenosti ukazují, že moderní technologie vyžaduje širších a hlubších teoretických znalostí i většího rozhledu. Klade tedy určité nové nároky na způsob přípravy k povolání. Současně podtrhuje význam vzdělání všeobecného. Přitom se ovšem mění i samotné pojetí všeobecného vzdělání. Nestačí osvojit si poznatky pouze vlastního oboru, je třeba učit se i z oborů jiných... Takto pojeté postavení a úloha vzdělání naznačuje nejen jeho závažnost pro rozvoj společnosti, ale i nutnost demokratizace práva na vzdělání. Již samotný proces vědeckotechnické revoluce vyžaduje, aby ke vzdělání měl přístup co nejširší okruh členů společnosti. Toho lze dosáhnout vytvořením materiálních předpokladů (dostatečná síť vzdělávacích institucí a zařízení) a předpokladů sociálního charakteru (překážky v přístupu některých sociálních skupin ke vzdělání)... Promyšlené řízený vzdělávací proces dospělých se stává objektivní nutností... Ke vzdělávání mládeže přistupuje — jako důsledek vědeckotechnické revoluce — potřeba vzdělávání dospělých. Jejich realizace se stává nezbytnou podmínkou rozvoje společnosti... Tyto tendence se promítají i do vztahu vzdělání a pracovního času. Nositelem vzdělávací funkce ve společnosti se vedle školy a mimoškolních vzdělávacích institucí stávají velké výrobní podniky, zvláště průmyslové... Vzdělávací činnost v podnicích proniká jednak do pracovního, jednak do volného času.

Vzdělávání dospělých se nestává celoživotním procesem pouze z důvodů ekonomických. Vyplývá rovněž ze situace člověka jako jednotlivce v současném světě. Činnosti, které jedinec ve volném čase realizuje, uskuteč-

ňuje na základě volby, která je sociálně podmíněna. „I když osobní rozhodnutí, subjektivní volba je sociálně podmíněna, nelze tuto konečnou modifikaci psychologickými faktory v praktické vzdělávací činnosti podceňovat.“

K dosavadním hlediskům na vztah volného času k vzdělávání dospělých přistupuje tak hledisko psychologické a pedagogické, bez nichž by rozbor nebyl úplný. Autoři proto „ve shodě s E. Weberem stavějí výchovné činnosti ve volném čase především tyto úkoly: probouzet zájmy, zdůvodňovat motivy činností, seznamovat s možnostmi volného času, vypěstovávat způsoby chování vhodné pro volný čas, vytvářet od dětství předpoklady pro samostatnou realizaci volného času, ponechávat člověku „volný prostor“ a varovat před nebezpečím volného času. Všechny tyto úkoly lze realizovat dvojí cestou:

1. jako přímé působení na činnosti ve volném čase, které jsou vyvolávány převážně podněty z vnějšku,
2. nebo jako nepřímé ovlivňování volného času. Tento druhý přístup je možný tehdy, jestliže plánovaná výchovná činnost v rodině, ve škole a v jiných výchovných institucích nepředpokládá pouze člověka pracovního času, ale též člověka volného času, a vědomě volný čas zařazuje do svých výchovných cílů. Zformování vnitřních předpokladů pro volný čas v dětství a mládí vytváří tak možnost autonomní volby. V této oblasti existují rozsáhlé úkoly pro školní a sociální pedagogiku.“

Obsáhlý a podnětný referát naší delegace umožnil rozvinout plodnou diskusi.

Na plenárním zasedání konference vystoupila řada delegátů; *Naděžda Michajlovna Parfenová* ze Sovětského svazu, *Augustin Girard* z Francie, *H. A. Jones* z Anglie, *J. De Vega y Relea* ze Španělska, *prof. Schulz* z Německé demokratické republiky, *prof. Baccini* z Itálie, *prof. Ž. G. Atanasov* z Bulharska a další delegáti.

Diskuse vědců z kapitalistických i socialistických zemí na plenárních zasedáních i v obou komisích, z nichž první byla zaměřena na *sociologickou*, druhá pak na *pedagogickou* a *psychologickou* problematiku výchovy dospělých ve volném čase, byly vedeny snahou po vzájemném porozumění a vysvětlení všech základních problémů, souvisejících s volným časem a vzděláváním dospělých.

Plénům konference, které se opět sešlo na závěr všech jednání, přijalo doporučení komisi a připojovalo ještě řadu dalších.

Základní doporučení, jež byla přijata v první komisi, jsou soustředěna na *sociologické* řešení problematiky volného času. Účastníci se shodli, že prvořadý význam má v té souvislosti otázka vzdělávání dospělých. K jejímu vyřešení navrhuje komise provádět co nejširší sociologická šetření jak časové bilance obyvatelstva, tak podmínek pro využití volného času i motivací, které vedou občany k té nebo oné struktuře činnosti ve volném

čas. Sociologické průzkumy mají mít srovnávací charakter mezi státy a sociálně ekonomickými systémy. Okruh problémů i zemí, které by se měly průzkumu zúčastnit, i srovnávací charakter těchto průzkumů překračuje rámec problematiky a doporučení všech předcházejících konferencí UNESCO, které se týkaly zkoumané problematiky. První komise doporučila, aby kulturní úroveň byla věnována ve všech zemích stejná pozornost jako ekonomickému rozvoji společnosti.

Druhá komise přijala koncepci neustálého procesu sebevzdělávání člověka a ukázala na nutnost pružného způsobu organizace a metod ve vzdělávání dospělých, které musí být přizpůsobeno potřebám, přáním a postavení člověka v technické revoluci. Druhá komise současně doporučuje věnovat zvláštní pozornost vzdělávání žen. Nejzávažnější bod druhé komise je doporučení, aby UNESCO vypracovalo informace, jak se v jednotlivých zemích realizuje vzdělávání dospělých, a aby vzdělávání dospělých bylo zařazeno i do rámce pracovní doby bez zkrácení výdělků pracujících.

Dále bylo přijato doporučení, aby průzkum volného času zahrnoval všechny sociální vrstvy, celé oblasti a aby byl zaměřen i na obyvatele, kteří žijí v nepříznivých sociálních podmínkách. Dále se doporučuje, aby UNESCO uskutečnilo všechna nutná opatření, která by povzbudila výměnu informací, a aby průzkumy a informace o zkoumané problematice probíhaly ve spolupráci s Mezinárodní organizací práce. Plénum konference navrhuje, aby členské země UNESCO vytvořily orgán, který by vypracoval kurs kulturního využití volného času.

Pražská regionální konference byla dalším krokem v teoretickém i praktickém zkoumání vzdělávání dospělých ve vztahu k volnému času a čs. komise ve spolupráci s UNESCO má na této práci významný podíl.

Milada Švigová

Jednání konference UNESCO se vedlo ve dvou komisích. Předmětem jednání první komise byly *potřeby, cíle a plánování výchovy dospělých ve volném čase*. Druhá komise měla v diskusích příspěvcích shromáždit materiál k obsahu, metodám a organizaci výchovy dospělých.

Náplň jednání obou komisí byla podepřena přítomností odborníků na konferenci UNESCO osobně pozvaných, a to v první komisi *Joffra Dumazediera*, ze Centre d'études sociologiques v Paříži, dlouholetého pracovníka v oblasti sociologických výzkumů volného času, v druhé komisi A. V. *Darinského*, ředitele Vědeckovýzkumného institutu vědeckého a dálkového studia v Leningradě.

Předsedou první komise byl *dr. A. Szálai* z Maďarské akademie věd, zpravodajem *A. Girard*, pracovník francouzského ministerstva kultury, sekretářem *dr. Ota Klein* z Filosofického ústavu ČSAV.

Předsedou druhé komise byl *S. A. P. Sillemann*, pedagogický pracovník koleje pro

dospělé v Dánsku, zpravodajem *J. F. L. A. Charlier*, ředitel výchovných zařízení v provincii Liège v Belgii, sekretářem *dr. Miroslav Vaněk* z Institutu tělesné výchovy a sportu KU v Praze.

V této zprávě se podrobněji zmíníme o průběhu jednání v komisi první.

V úvodním referátu *J. Dumazedier*, autor knihy *Vers une civilisation du loisir?* a inspirátor mezinárodních empirických výzkumů volného času, nastínil problematiku volného času od jeho významu v současné společnosti až po konkrétní návrhy opatření na zvyšování kulturní úrovně v životě města, s uvedením příkladů z výzkumu v Annecy. Podle *J. Dumazediera* je „volný čas souhrn činností, jež může člověk provozovat s plnou libovůli, buď aby si odpočinul, či aby se pobavil nebo rozvinul své znalosti a tvůrčí schopnosti, a to poté, když se uvolnil od svých závazků pracovních, rodinných a společenských“.

Tato definice vychází z objektivního významu volného času a z funkcí, které volný čas plní v životě člověka — odpočinek, zábava, další rozvoj —, a lze ji dobře užít ve výzkumných pracích.

J. Dumazedier rozeznává pět velkých skupin činností vykonávaných ve volném čase:

1. *činnosti fyzické*, jejichž hlavní funkce jsou určeny k doplnění nebo ke kompenzaci vlivu městské civilizace — jde o tělesná cvičení, procházky, rybaření, hony, sportovní cvičení a sporty v městském nebo v přírodním prostředí;
2. *činnosti praktické*, odpovídající potřebám ekonomickým, ale stále více uspokojující potřeby psychologické — kutění, zahrádkářství, manuální „koníčky“;
3. *činnosti umělecké*, odpovídající potřebě snění v dnešní společnosti, která je stále více organizována a stále více prakticky zaměřena;
4. *činnosti intelektuální*, odpovídající rostoucí potřebě informací nebo potřebě utváření člověka ve společnosti, která se stále mění a jejíž struktura je stále složitější; jsou to činnosti, jejichž cílem je nezištná zvědavost zaměřená na události, poznatky a myšlenky: rozhovory, čtení novin nebo dokumentárních knih, dobrovolná účast na schůzích, na kursech;
5. *činnosti spojené se sociálními vztahy*, které jsou nezávislé na nutnosti a povinnostech vyplývajících ze zaměstnání, rodiny a duchovního nebo občanského života: vztahy kamarádství, přátelství z dobrovolné sociální práce atd., část rodinných shromáždění o víkendu nebo o dovolené, ke kterým nedochází z povinnosti, ale volbou určité formy využití volného času.

Pro *J. Dumazediera* je volný čas ústředním jevem současné civilizace. Má zjevné i skryté vztahy ke všem elementům denního života, k práci, k životu rodinnému, sociálnímu i politickému v kterémkoliv kontextu ekonomickém i sociálním. Z něho se rodí také nová kultura, která se liší od kultury 19. století právě zvýšením volného času a jeho významu v životě lidí.

V evropské industriální společnosti výdaje na potřeby mimo základní výživu nabývají pro většinu obyvatelstva stále většího významu. Mezi nové druhy výdajů obyvatelstva se zařazují stále ve větší míře výdaje související s činnostmi ve volném čase — na dovolenou, cesty, na automobily, kina, na televizi, magazíny, knihy. Od určité majetkové hranice tyto výdaje na volný čas mají dokonce tendenci vzrůstat rychleji než příjmy obyvatelstva.

J. Dumazedier analyzuje jev, který nazývá dvojznačností (ambiguité) volného času, tj. možnosti jeho pasivního nebo aktivního využívání, možnosti zpoštění nebo skutečného rozvoje osobnosti a aktivní účasti na společenském životě.

Nejdůležitější problém nevidí J. Dumazedier pouze v potřebě nových kolektivních a individuálních zařízení, ale především v potřebě nových hodnot spojených s volným časem, zvláště u mladých lidí. Jde mu především o možnost vytvoření rovnováhy v životě člověka mezi hodnotami pohodlí a zábavy, které skýtá volný čas, a mezi hodnotami angažovanosti na společenském a politickém životě, aby lidé mohli být stále více účastni na vytváření svého vlastního osudu.

Položil řadu otázek, vyjadřujících znepokojení nad kulturním rozvojem v budoucnosti.

Jaké jsou hodnoty volného času dnes a jaké budou zítra? Neutlumí stále bohatší nabídka vtíravých, snadno přístupných a vulgárních zábav, zvláště v některých zemích pod vlivem neřízeného systému komerční distribuce, na dlouhou dobu ušlechtilé snahy, které by se mohly přidružit k činnostem volného času v širokých masách? Budou tyto snahy po vědeckém bádání, umělecké tvorbě a dobrovolné účasti na společenských záležitostech skutečně naplnit volného času pouze u počtem omezené vrstvy, zatímco bavit se široké masy nebudou schopny se účastnit jiných než lidových zábav? Která část obyvatelstva bude se spontánně podílet na nejobtížnějších formách vědeckého zkoumání, kultury a filosofie, nahradí-li celou kulturu záplava zábavy, jež otupuje?

Aby se mohly vytvořit příznivé podmínky pro kulturní rozvoj, je nutno znát kulturní potřeby obyvatel. Vzniká požadavek vědeckých výzkumů nového typu o optimální rovnováze obsahu volného času — věda o kulturních potřebách, která by podobně jako politická ekonomie dovedla předvídat a řídit, napomáhat ke zvyšování kulturní úrovně.

Kulturní potřeba vyplývá z rovnováhy mezi potřebami ekonomickými, společenskými a přáními individua.

Programově vytyčil J. Dumazedier několik bodů, jak postupovat při zjišťování kulturních potřeb:

a) Jaké jsou kulturní potřeby, vědomé nebo nevědomé, týkající se různých oblastí rozvoje osobnosti — fyzické, technické, umě-

lecké, intelektuální, sociální, v různých skupinách obyvatelstva — podle přístupu ke kultuře — zastalých, přizpůsobivých a novátorských v témže prostředí?

b) Jaká jsou kritéria kulturního rozvoje, vyjadřující potřeby individuální i kolektivní, i soustavu hodnot různých osobností, různých skupin a různých typů společnosti?

c) Jaké krátkodobé a dlouhodobé úkoly jsou možné pro jednotlivé úseky kulturního života v různých prostředích, a kterým dát přednost?

d) Jak nejlépe využít materiálních a lidských sil, a jak je podporovat? Jak usměrnit plánování, aby vznikaly podmínky pro kulturní demokracii založenou na svobodě tvorby, rozdělování i účasti?

e) Jak odhadnout zisk nejen z krátkodobých, ale i z dlouhodobých zásahů pro hospodářský, společenský i kulturní plán?

J. Dumazedier pak dále rozvedl požadavky na zjišťování kulturních potřeb a zvyšování kulturní úrovně speciálně pro život ve městě, jehož kulturní funkci — i okruh jeho působnosti do okolí — zvláště zdůraznil.

Kritéria kulturního rozvoje ve městě by měla podle něho vyplynout ze tří postupů:

— z výzkumu postojů různých skupin obyvatelstva k využití volného času (nutno zjistit nejen, co lidé dělají, ale co by si přáli dělat);

— z objasnění zásad sociokulturních zásahů „animateurů“, které jsou společné pro různé typy organizmů kulturního rozvoje: komerčních, nekomerčních, veřejných, soukromých, s tendencemi politickými nebo duchovními;

— z teoretické znalosti hypotéz kulturního rozvoje měst a technické znalosti metod zkoumání a interpretace potřeb obyvatelstva, z funkcí a struktury vývojových sil za účelem vhodného sestavení a aplikace kritérií.

J. Dumazedier podal některé návrhy pro zvýšení kulturní úrovně ve městech. Sympatické je, že J. Dumazedier do své koncepce volného času zahrnuje velmi konkrétní opatření se smyslem pro praxi. Uskutečnění výzkumů kulturních potřeb ve městech by mělo základní význam pro plánování a výstavbu měst i pro určování náplně kulturních zařízení, jak o tom ostatně hovoří jeden z bodů závěrečného usnesení konference.

V diskusi se střetly názory na to, zda a do jaké míry lze vědecky zjišťovat kulturní potřeby obyvatelstva, a zda je možno je určovat i kvantitativně. Vedle J. Dumazediera hájili tuto možnost francouzští účastníci konference, z nichž A. Girard v několika příspěvcích, které ostatně navazovaly na jeho vystoupení v plénu při zahájení konference, zdůrazňoval nejen možnost, ale i nutnost vědeckého zjišťování a dokonce měření kulturních potřeb obyvatel. Mimo jiné zdůvodňo-

¹ J. Dumazedier užívá názvu „animateur“ nebo „leader“, který je doslova nepřeložitelný. Jsou tím míněni organizátoři činnosti ve volném čase, podnětovatelé kulturního života.

val tuto nutnost tím, že vyčíslené argumenty jsou užitečné při předkládání požadavků vládám a rozhodujícím činitelům. A. Girard vyložil metodu zjišťování potřeb, založenou na rozdělení činností ve volném čase, do pěti skupin (podle J. Dumazediera), určených podle věkových skupin obyvatelstva, podle pohlaví (muži, ženy zaměstnané a ženy v domácnosti), podle místa, kde se tyto činnosti konají (bydliště, čtvrt, město, venkov, rodina), a podle zásahů „animateurů“. Domnívá se, že je možno sestavit na základě této metody celkovou tabulku kulturních potřeb, která by mohla sloužit jako podklad pro různá opatření v praxi, např. pro plánování ploch a prostranství, ev. pro výstavbu zařízení a určení jejich náplně.

V diskusi, která se rozvinula ke třem bodům, jež byly na počátku vyčteny — k potřebám, cílům a plánování výchovy dospělých ve volném čase — byly vysloveny jak optimistické názory na možnosti využití volného času, tak i názory pesimistické, opírající se o výsledky některých výzkumů, které přinesly např. poznatky o praxi druhého zaměstnání ve volném čase mimo hlavní zaměstnání. Delegáti v diskusních příspěvcích referovali o výsledcích výzkumů ve svých zemích nebo sdělovali zkušenosti s chodem zařízení pro využívání volného času a vzdělávání dospělých [programy práce kulturních domů, organizace výchovy dospělých na družstevním základě apod.]. Objevily se návrhy na nové možnosti uspořádání volného času, poskytující vhodnější podmínky pro vzdělávání dospělých, a to např. soustředění volna do větších ucelených časových úseků. V několika příspěvcích se ozvaly připomínky k nedostatku volného času zaměstnaných žen. Vyskytly se i obavy, aby hlavní pedagogický cíl vzdělávání dospělých nebyl potlačen přílišným zdůrazňováním významu sociologického pohledu na využívání volného času.

Někteří účastníci se ve svých příspěvcích přimlouvali za rozšíření mezinárodních srovnatelných výzkumů volného času.

Z našich účastníků přispěli do diskuse M. Disman výsledky výzkumu volného času na venkově, D. Slejška výsledky výzkumu o vlivu účasti na řízení na využití volného času a o vlivu zaměstnanosti žen na využívání volného času členů rodiny, zejména mužů, dále M. Švigová, která referovala o časové bilanci našeho obyvatelstva a zabývala se podmínkami, které vyvolávají potřebu dále se vzdělávat. M. Šuška mluvil o práci Domu techniky v Bratislavě, s. Frejka o volném čase zaměstnaných žen.

Eva Librová

— — —

Vysokoškolské studium sociologie v ČSSR

V poslední době se u nás v souvislosti s rozvojem vědního oboru marxistické sociologie i s praktickými úkoly pocituje naléhavá potřeba postupně zavádět studium sociologie na vysokých školách, v první řadě na filosofických fakultách.

Připravnými pracemi na zavedení výuky sociologie se zabývala ve školním roce 1964 až 1965 oborová komise marxismu-leninismu při Státním výboru pro vysoké školy a její pracovní skupina pro studium sociologie. Výsledkem jednání byl návrh sítě vědecko-pedagogických pracovišť a výzkumných laboratorů na vysokých školách. Závěry byly konzultovány se zástupci filosofických fakult v Praze, Brně a Bratislavě, kde se při katedrách marxistické filosofie vytvořila oddělení pro přípravu výuky marxistické sociologie. Z těchto oddělení se k 1. 7. 1965 vytváří samostatná katedra sociologie na filosofické fakultě v Brně a Bratislavě. Pokud jde o filosofickou fakultu v Praze, bude ustaveno zvláštní pracoviště v průběhu školního roku 1965/1966.

Pracoviště sociologie na filosofických fakultách považují za svůj první úkol přípravu a výchovu teoretických pracovníků, odborníků v sociologii. Studenti sociologie budou seznamováni s vývojem sociologických učení v minulosti i s nejnovějšími poznatky sociologie a příbuzných disciplín. Vedoucím motivem výuky a výchovy studentů oboru bude příprava ke způsobilosti pro samostatnou vědeckou práci, ke zvládnutí metod a technik sociologických výzkumů, k tomu, aby samostatně mohli řešit sociologickou problematiku. Od studentů bude dále vyžadována schopnost aplikovat sociologické teorie, metody a techniky ve společenských vědách i v oblasti politiky, kultury a umění. Profil absolventa má také umožnit jeho zařazování do hospodářské a politické správy řízení, do oblasti propagandistické a kulturní činnosti.

Počínaje školním rokem 1965/1966 zřizuje se obor sociologie na filosofických fakultách takto: filosofická fakulta Karlovy university v Praze s 15 studenty v I. ročníku; filosofická fakulta UJEP v Brně s 15 studenty v I. ročníku; filosofická fakulta Komenského university v Bratislavě rovněž s 15 studenty v I. ročníku. Mimo směrná čísla pro interní studium se na základě doporučení ministerstva školství bude zahajovat studium pracujících na filosofické fakultě v Brně a v Bratislavě. Studium zahrnuje okruhy těchto předmětů: příbuzné teoretické a metodologické disciplíny (marxistická filosofie, filosofické problémy metodologie společenských věd, dějiny filosofie, dějiny politických teorií, dějiny dělnického hnutí, všeobecné dějiny a dějiny Československa, politická ekonomie); sociologické disciplíny (obecná sociologie, vědecký komunismus, různé speciální sociologie, sociologické metody a techniky, dějiny sociologie, soudobá světová sociologie); další hraniční obory (všeobecná psychologie, sociální psychologie). Jazyková příprava vyžaduje studium dvou světových jazyků; v úvahu připadá angličtina, francouzština, němčina a polština.

Pokud jde o výběr a výuku speciálních sociologických disciplín, měly by se v ní realizovat jak potřeba naší společnosti, tak zájem učitelů i individuální orientace studentů. Příkladně uvádíme sociologii práce a průmyslu, vesnice a zemědělství, sociologii

výchovy mládeže, rodiny, pracovních kolektivů, sdělovacích prostředků, dále sociologie politiky, kultury, umění apod. Organizace studia je rozvržena jako studium jiných oborů na filosofických fakultách. Počítá se, že při nedostatku studijních pomůcek a materiálů budou mít velký význam přednášky a semináře. Absolutoria bude dosaženo obhajobou diplomové práce a státní závěrečnou zkouškou z oboru.

Charakter studia sociologie i potřeby praxe podněcují úvahy o kombinaci studia s jiným vědním oborem. Prvým pokusem je návrh pražské filosofické fakulty na výuku sociologie v kombinaci s marxistickou filosofií. Po ověření a vyjasnění vztahu sociologie k ostatním disciplínám připadají v úvahu okruhy: sociologie — psychologie, sociologie — ekonomie, sociologie se speciálním zaměřením na vědecký komunismus, sociologie — etnografie, sociologie — historie, sociologie — uměnověda. Přesto, že by došlo ke kombinovanému dvojпредметovému studiu, v podstatě by se odborný profil absolventa neměnil.

V souladu s uvedenými okolnostmi se v nomenklatuře studijních oborů stanoví profil absolventa takto: Studium sociologie umožní absolventu práci v oboru obecné sociologie a sociologii speciálních. Bude vybaven důkladnou znalostí teorie sociologie, dějin sociologie, sociologických metod a technik, širokou znalostí disciplín se sociologií hraničících a připraven k provádění speciálních a komplexních průzkumů. Absolvent bude připraven pro vědeckou a výzkumnou činnost na úseku školství, kultury, umění, propagandy, pro pedagogickou a vědeckou práci na společenskovědních katedrách a ústavech vysokých škol nebo Československé akademie věd, k pedagogické práci na středně všeobecně vzdělávacích školách, pro práci ve výzkumných laboratořích jednotlivých resortů a jim podřízených složek. Označení absolventa bude: promovaný sociolog.

Součástí příprav k zahájení studia sociologie jsou přijímací zkoušky. Podmínky k přijetí stanoví obecně platné předpisy o přijímání zkoušek ke studiu na vysokých školách. Pro obor sociologie je zvláště žádoucí dobrý prospěch a znalost takových předmětů, jako jsou:

- a) obecné dějiny a dějiny Československa,
- b) základy vědosoší marxismu-leninismu,
- c) základy vyšší matematiky,
- d) základní znalost některého světového jazyka.

Dále je nutné, aby uchazeči o studium byli informováni o elementární literatuře zvoleného oboru.

Vedle filosofických fakult bude patrně studium sociologie součástí speciální přípravy některých skupin absolventů vysokých škol ekonomických [zejména v oboru průmyslové a podnikové sociologie — např. na VŠE v Praze začne od září 1965 u posluchačů směru „ekonomika průmyslu“ nástavbová specializace „sociologie průmyslu“] a Fakulty osvěty a novinářství. Se studiem obecnějších sociologických problémů [zpra-

vidla v rámci výuky vědeckého komunismu] i některých speciálních sociologických disciplín v souladu s typem fakulty se do budoucna, *po náležité kvalifikační přípravě*, počítá i na řadě dalších škol. Tento typ výuky bude však nejdříve experimentálně vyzkoušen.

Iniciativa zainteresovaných pracovišť zatím naráží na řadu potíží materiálního charakteru. Sociologie je výrazně rozvojový obor a potřebovala by podstatně většího hmotného zabezpečení, než se jí dostává dosud. Například přístup k sociologické literatuře je ještě velmi omezený, knižní fondy v československých institucích jsou chudé. Pro studenty je tato literatura prakticky nedostupná. Bylo by účelné, aby Státní knihovna ČSSR z devizových fondů zakoupila urychleně pro studijní účely základní knižní fond sociologické literatury, aby jej distribuovala vedle univerzitních knihoven i na nejdůležitější společenskovědní pracoviště vysokoškolských center v ČSSR.

Současné konstituování studia sociologie vyžaduje i dlouhodobější studijní pobyty pracovníků vysokých škol v socialistických zemích (zvláště v Polsku nebo Jugoslávii) i v kapitalistických státech, jejich vyslání na mezinárodní kongresy. Za úvahu stojí i eventuální vyslání československých studentů ke studiu sociologie do zahraničí, např. do Polské lidové republiky.

Současné stadium ukazuje, že sociologii bude třeba věnovat prvotradou pozornost, vytvářet jí maximálně příznivé podmínky k rozvoji a doplňovat ji nejkvalifikovanějšími pracovníky.

Augustin Knesl

Výzkum III. CS z pozic sociologie

Celostátní spartakiády zasahují jako společenský jev výrazně nejen do života tělovýchovného hnutí, ale i do jiných oblastí našeho kulturního dění. III. CS se stává svým rozsahem důležitou společenskou akcí. Její hodnocení, postoj k ní jsou různé. Protože je časově jasně vymezena, a to jak zahájením, tak i do jisté míry ukončením příprav, nácviu a provedení, může poskytnout zhodnocení její společenské problematiky cenný materiál.

Sociologický výzkum III. CS se zaměřuje na poznání základních demografických údajů o účastnících III. CS (věk, účast příslušníků ženského a mužského pohlaví, zaměstnání, aktivní tělovýchovná činnost, typy obcí, v nichž většinu času bydlí a v nichž se tělovýchovně vyžívají), sleduje, jaké motivy přivedly cvičence k nácviu a k účasti na vystoupení (cvičitelé, učitelé, rodiče, sourozenci, spolužáci, kamarádi, dřívější účast na hromadných gymnastických vystoupeních, různé druhy zájmů, případně jiné formy „nátlaku“ v durkheimovském smyslu). Zaměřuje se na poznání základních vzájemných vztahů mezi cvičenci (spolupráce, konfliktní situace apod.), na to, jak se vytvářejí vztahy a názory těchto cvičenců k ostat-

ním sportovcům, kteří nenavícují, a opačné vztahy těchto sportovců k aktivní účasti na III. CS. Obdobné systémy vztahů se sledují u příslušníků odborů turistiky a zejména ZTV. Chceme zachytit postoj cvičitelů a trenérů jak k nácviku, tak i ke všem ostatním akcím spojeným s realizací okresních spartakiádních vystoupení a III. CS, registrovat a vyložit odezvu těchto vystoupení u diváků.

Chceme aspoň rámcově zachytit vliv tisku, rozhlasu a televizních programů, případně i odraz v literatuře a ve výtvarném umění. Metodologické otázky jsou postaveny na požadavcích výzkumu a na možnostech organizačních a hlavně personálních. Z technik výzkumu se vzájemně doplňují pozorování, dotazníky, rozhovory, rozborů zpráv kompetenčních institutů, závěry z hodnocení vystoupení a soutěží, zpracování zpráv tisku, rozhlasu a televize, zpracování dosavadních výsledků odborné literatury pojednávající zejména z historického hlediska o funkci masových vystoupení.

Projekt časového a materiálního zajištění opírá se o plán práce komise PK 10, HPK 4 (Výzkum III. CS), Vědecké rady ČSTV, který zahrnuje vedle sledování společenské odezvy III. CS i hloubkový rozbor jednotlivých skladeb, estetické hodnocení, organizační zajištění, problémy výstavby a hygienických opatření i antropometrická a fyziologická měření.

Zajištění sociologického výzkumu prošlo několika etapami. Po stanovení základního výzkumného úkolu a materiálního a kádrového zabezpečení se sešli v únoru 1965 všichni spolupracovníci na úvodní instruktáži pro pracovníky v terénu. Ti si vyzkoušeli v březnu práci s jednotlivými technikami výzkumu, což bylo druhou fází předvýzkumu. V dubnu až v květnu probíhá první fáze výzkumu, kdy jsou zachycovány situace v době příprav, nácviku, zkoušek a prověrek, kdy se analyzuje nejen organizační zajištění, ale i dodržování pedagogických zásad.

V červnu se zjišťuje, jak se vytváří a formuje situace v průběhu a těsně po vystoupení na okresních spartakiádách, což je druhá fáze výzkumu, a třetí fáze zachycuje problematiku utvářející se při vyvrcholení III. CS v Praze a při celostátních soutěžích. Časově nejdelší trvání bude mít fáze poslední — čtvrtá, kdy se bude sledovat „dopad“, ohlas III. CS nejen v tělovýchovném hnutí, ale i v ostatních oblastech našeho společenského života, jakož i ohlas v cizině.

Proto je třeba si všimnout i účasti našich krajanů, žijících v cizině, na těchto celonárodních akcích. Tím se zachytí i základní znaky, kterými se vyznačují současná masová gymnastická vystoupení a velké sportovní soutěže proti dřívějším akcím podobného charakteru, ať již se konaly ve formě sletů, dělnických spartakiád či olympiád nebo mistrovských sportovních soutěží.

V souvislosti s tím se nabízí i srovnání s obdobnými slavnostmi v cizině a zejména rozbor těch tělovýchovných podniků, které jsou přímo inspirovány obrazem našich tělo-

výchovných slavností, zvláště v rozvojových zemích.

Tak je možno učinit i pokus o to, vysledovat trend dynamiky tohoto společenského jevu nejen u nás, ale vůbec v tělovýchovném životě ve světě, tohoto společenského jevu nazíraného jako důležitá subkultura každého společenského prostředí naší doby.

Bořivoj Petrák, CSc.

Z činnosti Čs. sociologické společnosti

Čs. sociologická společnost pokračovala ve své činnosti dalšími přednáškami, především v jednotlivých sekcích.

V sekci sociologie politiky a práva přednášel 7. 5. 1965 dr. M. Svoboda na téma *Sociologie byrokracie v systému Maxe Webera* a 28. 5. doc. dr. J. Boguszak na téma *Informace o jugoslávské sociologii politiky a práva*. Obě schůzky řídil předseda sekce Fr. Šamalik, CSc.

Sekce obecné sociologie, vedená prof. V. Tlustým, se sešla 17. 5. 1965 na diskusním večeru na téma *Problémy systému marxistické sociologie*. Přednášel CSc. D. Slejška.

Sekce kultury — vedoucí M. Disman — uspořádala 27. 5. 1965 přednášku doc. J. Kádlece *Evropský přístup ke vzdáleným kulturám, kulturní antropologie a polynéské plastiky v kulturním kontextu*.

Sekce sociologie rodiny a mládeže se sešla v této době rovněž dvakrát. 31. 5. 1965 přednášela dr. M. Kubičková o *Teoretické přípravě výzkumu vysokoškolského studentstva, zvláště zkušenostech ze západoněmeckého sociologického výzkumu mládeže* a 28. 6. referovala pro skupinu sociologie rodiny V. Fischerová na téma *Rodina v sociální struktuře společnosti*. Skupinu sociologie rodiny vede doc. MUDr. František Janda, DrSc., z lékařské fakulty hygienické UK.

Na besedě, kterou pořádala sekce sociologie venkova o izraelském družstevnictví a zemědělské výrobě, promluvil dr. J. Tauber a prof. František Lom, účastníci nedávného zájezdu do Izraele.

V sekci sociologických metod a technik (vede doc. V. Lamser) byl ukončen seminář o kvantitativních metodách v sociologii. V jeho rámci bylo uspořádáno osm přednášek. Pozornost se soustřeďovala na tyto problémy: zásady výzkumu, vztah výzkumu a sociologické teorie, otázky kvantifikace, zvláště sestavování stupnic, vztahy mezi sociologií a statistikou, strojové zpracování a sociometrické techniky.

I nadále se výbor Společnosti snažil zajistit přednášky zahraničních sociologů, kteří navštívili ČSSR. Tak sekce sociologie průmyslu uspořádala 15. 6. 1965 přednášku polského sociologa Alexandra Matejko *Poslední výzkumy polské průmyslové sociologie*.

Sekce sociologie města uspořádala přednášku předního anglického sociologa, docenta university v Glasgowě, J. B. Cullingwortha: *Použití sociologie v plánování a výstavbě měst ve Velké Británii*.

Při Čs. sociologické společnosti pracuje terminologická komise vedená prof. J. L. Fischerem. Členy této komise jsou: dr. Z. Sirmiska, M. Disman, Mir. Petrušek, doc. V. Juřík, doc. J. Klofáč, prof. V. Tlustý, DrSc., V. Horská, doc. dr. inž. J. Tauber, dr. M. Hájek, dr. J. Solař, V. Wagner, prof. dr. K. Galla. Terminologická komise připravuje k vydání — počátkem roku 1966 — *Stručný sociologický slovník* (populárně vědecký — asi 900 strojových stran) za součinnosti 25 až 30 spoluautorů. V současné době je vypracován návrh tematické struktury slovníku.

2. června 1965 se konalo první valné shromáždění Čs. sociologické společnosti. Za přítomnosti asi 250 členů zahájil zasedání předseda Společnosti J. Klofáč. V úvodním referátu mimo jiné řekl: „Myslím, že mohu bez nadsázky říci, že Čs. sociologická společnost v prvním roce své činnosti přispěla ke společenskému rozvoji sociologie jako potřebného vědního oboru. O tom svědčí jak morální podpora stranických a státních orgánů, tak i značný tlak z některých krajů na zřízení místních poboček, a konečně i značný zájem o členství v Sociologické společnosti, která již dnes, po roce činnosti, patří k početné největším na světě. O negativních stránkách této skutečnosti budu mluvit později.“

Čs. sociologická společnost přispěla i k jistému mezinárodnímu uznání čs. sociologie. Zvláště se sociology socialistických zemí, především sovětskými a polskými, jsme navázali velmi intenzivní styky. Ale Čs. sociologická společnost jako člen Mezinárodní sociologické asociace je v kontaktu i se sociology a sociologickými společnostmi kapitalistických zemí. Jde především o vzájemnou výměnu materiálů, která se již ještě zlepšila, až vyjde první číslo *anglického překladu* našich „Zpráv“. Pro členy Společnosti přednášelo již několik zahraničních sociologů a také někteří naši sociologové byli pozváni do zahraničí. O mezinárodním uznání čs. sociologie také svědčí, že z podnětu UNESCO a z jeho finančních prostředků bude příští rok uspořádána v CSSR mezinárodní konference o matematických metodách ve společenských vědách.

Chtěl bych otevřeně říci, že Čs. sociologická společnost pracuje ve značně obtížných materiálních podmínkách. Uvažme, že Společnost má dnes na 1200 přihlášených členů, 12 sekcí, pět místních poboček. Máme rozsáhlou korespondenci nejen s členy, sekcemi a odbočkami, ale i se zahraničními sociologickými společnostmi. Vydáváme „Zprávy“, které sami píšeme a rozmnožujeme. A veškerá tato činnost se uskutečňuje v jedné místnosti, v níž nyní zároveň pracuje sekretariát nově založeného Sociologického ústavu, a má zde být i pracovna jeho ředitele. Přitom jde de facto o místnost vědeckých pracovníků Filosofického ústavu ČSAV, kde jsme vlastně jen trpěni.

Tím jsem u prvního problému, jehož řešení považují za nutné, má-li naše sociologie dosáhnout úspěchů, které by měly význam

pro praxi. Žádná věda se nemůže rozvíjet bez vybavení, které odpovídá moderní úrovni metod a technik práce.

A nyní k dalšímu problému, jehož řešení podle mého názoru stojí před naší sociologií. Na začátku jsem dokumentoval rozmach čs. sociologie v posledním roce mimo jiné i kvantitativním růstem sociologických pracovišť a členů Sociologické společnosti. Je ovšem zcela zřejmé, že úroveň vědy se nedá měřit pouze počtem pracovišť, resp. počtem lidí, kteří se do příslušné vědecké společnosti hlásí. Bude třeba pomýšlet na stanovení určitých kritérií pro přijetí za řádného člena a zavést dvě kategorie členů Společnosti, jako je tomu u jiných vědeckých společností. Je to nutné, má-li Čs. sociologická společnost nabýt vážnosti a uznání i u jiných vědeckých společností a v celé naší veřejnosti.

Nakonec ještě k jednomu problému, který v nynější situaci považují rovněž za důležitý. Bylo by jistě užitečné, kdyby kontakty se zahraničními sociology a sociologickými institucemi byly intenzivnější než dosud. Ve stycích se sociology socialistických zemí je to potřebné jednak proto, že se tím stmeluje fronta marxistické sociologie, že na tomto základě možno docházet k hlubšímu vzájemnému poznávání, že se v mnohém můžeme vzájemně učit a vyměňovat si zkušenosti. Kontakty se sociologickými institucemi kapitalistických zemí nám umožní vědeckější poznání tamějších poměrů, což pro sociologa je velmi důležité. Tím bude i naše ideologické působení účinnější, protože sociologie nesporně patří k vysoce ideologicky a politicky angažovaným oborům. Nelze popřít, že se mnohému, hlavně v metodách a technických výzkumů, můžeme učit, ať již v pozitivním nebo negativním smyslu. Tyto styky se mohou uskutečňovat po třech liniích: 1. Výměna materiálů, publikací, výsledků výzkumů apod. 2. Vzájemné návštěvy, včetně mezinárodních konferencí. 3. Společné srovnávací výzkumy.“

C tradicích československé sociologie promluvil s. Macků. Hlavní pozornost věnoval empiricko-teoretickému proudu v čs. sociologii. Zmínil se o hlavních postavách české sociologie: „Vlastní sociologie u nás vzniká v době, kdy k nám pronikl pozitivismus, jehož nejvýznamnějším představitelem byl František Krejčí. Za zakladatele naší sociologie je pokládán T. G. Masaryk. Nemůžeme se zde podrobněji zabývat rozбором jeho názorů, ani problematikou jeho politických koncepcí. Odkazujeme proto na naši celkem bohatou literaturu.“

Přímým nástupcem Masarykovým na filosofické fakultě Karlovy university byl Břetislav Foustka (1862—1947). Jeho hlavní zásluhou je vytvoření prvního sociologického semináře na území Československa a velmi aktivní činnost v oboru překladů základních děl světové sociologie.

K nejvýznamnějším žákům B. Foustky patří nepochybně Karel Galla, z jehož prací připomínám *Pokrok jako idea a společenská skutečnost* (Praha 1930), který se v posled-

ních letech věnoval ovšem více problémům pedagogiky.

Z profesorů sociologie na filosofické fakultě Karlovy university je nepochybně i v zahraničí nejznámější *Josef Král* (1882). Jeho vědecká činnost se soustřeďovala především na obor filosofie, a to zejména na její historii. Filosofii pojímá jako „jednotný výklad světa a života na základě jednotlivých věd“. Jeho nejvýznamnější dílo *Ceskoslovenská filosofie* (Praha 1937, str. 338) přináší nejobsáhlejší bibliografické údaje o naší filosofii a jí příbuzných vědách. Je dodnes po faktografické stránce velmi cennou prací.

K rozvoji čs. sociologie přispěl i tím, že založil časopis *Sociální problémy*, jehož prvé číslo vyšlo v květnu 1931. Kolem časopisu byli semknuti jeho žáci.

Při zemědělské akademii věd v Praze byl vybudován Ústav sociologie venkova, který vedle vědecky problematických prací, jež měly posílit ideologii agrarismu (např. Holečková *Filosofie selství*), shromáždil i cenné empirické údaje o postavení našeho venkovského obyvatelstva. S Ústavem spolupracoval i profesor sociologie na Vysoké škole zemědělské v Brně *Tomáš Čep* a přední slovenský sociolog *Anton Štefánek* (1877–1964), autor *Základů sociografie Slovenska*, 1946.

Z hlediska pokusu o vytvoření marxistické sociologie jsou ovšem nejpodnětější ty práce čs. sociologů, kteří vytvářeli určité ucelené systémy. K nejvýznamnějším systematickým patří *Emanuel Chalupný* (1879–1958), mimořádný profesor sociologie v Brně. Sociologii pojímá jako *vědu o civilizaci čili kultuře*, tedy jako jednu z věd vysloveně humanitních, jako jedno z odvětví antropologie v nejširším slova smyslu.

Pro koncepci dnešní marxistické sociologie je — dle našeho názoru — nejpodnětější ten směr naší nemarxistické sociologie, který vycházel ze *strukturálně funkčního pojetí společnosti*. K němu možno počítat *J. L. Fischera* (1894), který se habilitoval jako docent sociologie u prof. Bláhy. Byl však a je znám především jako filosof.

Prakticky ve všech domácích i zahraničních přehledech naší sociologie je pokládán za nejvýznamnějšího jejího představitele *Arnošt Bláha* (1879–1960), hlavní představitel brněnské sociologické školy. U Bláhy je nutné vyzvednout, že již od roku 1910 prováděl

sociologické průzkumy. K nejvýznamnějším z nich patří průzkum obce Velká nad Veličkou. Z jeho prací připomínám alespoň *Sociologii sedláka a dělníka* (1925) a zejména *Sociologii inteligence* (1937), která při svém výtání byla jedinečným dílem ve světové literatuře vůbec a bývá dodnes zahraničními sociology citována. V roce 1930 založil Bláha *Sociologickou revui*, jejímž byl hlavním redaktorem. Poznamenejme, že zde byla pravidelná rubrika „Teorie socialismu“, kterou vedl marxista *Ludvík Svoboda*, redaktorem pro sociologii umění byl v ní *Bedřich Václarek*, o pedagogických problémech do ní psával učitel-komunista *Oldřich Blažek* atd.

Znalost tradic naší sociologie může nám pomáhat v těchto směrech:

1. Lze využít bohatého *faktického materiálu*, tj. výsledků empirických výzkumů. V tomto smyslu by bylo jistě zajímavé srovnat tehdejší stav různých úseků našeho společenského života se stavem současným. Jako příklad uvádím možnost srovnat výsledky předválečného průzkumu obce Velká nad Veličkou s obdobným průzkumem, který by se uskutečnil (při použití srovnatelných metod) v současné době. Není nutné rozvádět, že obdobné studie by mohly v mnohém přispět k objasnění otázek sociální mobility a k postižení revolučních změn naší společnosti.

2. Ve vědeckých publikacích, zejména *monografických*, našich nemarxistických sociologů najdeme četné podněty i mnohé cenné poznatky. Tak například Bláhova *Sociologie inteligence* má dodnes význam i pro studium současné problematiky naší inteligence.

3. Také pokud jde o *celkovou koncepci* může současná sociologie čerpat některé podněty ze strukturálně funkčního chápání společnosti, jak se vyvíjelo v naší sociologii. V tomto smyslu by bylo nepochybně poučné srovnat názory našich předválečných sociologů s názory strukturálně funkcionalistické školy, jak je rozvádí *Zygmunt Bauman* ve své *Sociologii* (Praha 1965).“

Podrobnou zprávu o činnosti Čs. sociologické společnosti za uplynulý rok podal tajemník Čs. sociologické společnosti *D. Slejška*.

O činnosti Slovenské sociologické společnosti podal zprávu její tajemník *O. Bakoš*.

Pro diskusi se hlasovalo o návrhu výboru na rozdělení nových členů na dvě kategorie a kritériích pro přijímání členů.

A. Gabalová

Z domova...

O československé sociologii, jejích úkolech a poslání

v současné etapě vývoje naší společnosti pojednal v rozhovoru s redaktorem „Rudého práva“ (27. 5. 1965) ředitel Sociologického ústavu Čs. akademie věd prof. dr. Miloš Kaláb: „Jestliže chápeme sociologii jako vědu o sociálním vývoji celku (uvedl), pak je zřejmé, že marxismus má výrazný sociologický charakter, že osudy rozvoje sociologie u nás jsou úzce spjaty s rozvojem celého marxismu.“ Je nutno rozvíjet marxistickou sociologii pro dnešní potřeby, analyzovat současnou společnost v celé její složitosti, kriticky zhodnotit i soudobou buržoazní sociologii, „která, abstrahuje-li od chybných ideologických koncepcí, přináší řadu důležitých objevů a cenných podnětů, zejména v oblasti techniky empirických sociologických průzkumů.“ — Na další otázku, jak bude Sociologický ústav pomáhat při zvědečnění sociologických výzkumů, odpověděl prof. Kaláb: Sociologie se u nás stává téměř módou, je o ni veliký, a často i povrchní zájem. Četné dosavadní výzkumy jsou roztržité a často na nízké teoretické úrovni. Sociologický ústav proto zřídí zvláštní metodologické oddělení, které by poskytovalo konzultace i jiným institucím provádějícím sociologický výzkum a posuzovalo by projekty takových výzkumů. —

K otázce o soudobém poslání a úkolech naší sociologie řekl prof. Kaláb, že SÚ ČSAV se bude zabývat především základním výzkumem sociální struktury naší společnosti, empirické sociologické výzkumy bude zaměřovat především k rozvoji obecné teorie společnosti. Uvedl dále, že se počítá „s postupným vytvořením celé sítě speciálních sociologických pracovišť, která budou využívat základního výzkumu a zaměřit se k praktickému řešení problémů na svém úseku. Tak např. má vzniknout speciální pracoviště pro sociologii rodiny při sekretariátu Státní populační komise; sociologií města a bydlení se má zabývat Výzkumný ústav výstavby a architektury v Praze; sociologií venkova resortní Ústav pro sociologii a historii zemědělství, sociologií průmyslu Institut národohospodářského plánování Vysoké školy ekonomické v Praze atd. Sociologická pracoviště mají postupně vznikat v rámci jednotlivých resortů i na větších závodech. Významnou úlohu v celkovém rozvoji sociologie bude mít i sociologické pracoviště Vysoké školy stranické, které se mimo jiné soustřeďuje na problematiku řízení společnosti.“ — V zá-

věru rozhovoru prof. Kaláb ještě dodal, že samy empirické sociologické průzkumy jsou jen složkou vědecké analýzy sociální skutečnosti, a je proto nutné spojovat je s intenzivní prací teoretickou. „Nestačí abstraktně popsat určitý sociální jev; je nutno znát i jeho příčiny a podmínky, jeho funkci v celku společnosti, jeho vývojové tendence. Teprve takovéto poznání může být základem cílevědomé lidské činnosti. Aby sociologie dospívala k takovému poznání, musí na jedné straně úzce spolupracovat s filosofií a historií, na druhé straně pak se všemi teoretickými společenskovědními disciplínami. Není tedy náhražkou ostatních společenských věd, ani „zěračným lékem“ na všechny společenské neduhy.“

Sociologie v urbanistice

Útvar hlavního architekta v Ostravě vypsal soutěž pro tamní urbanistické pracoviště. Mezi pracovníky, které útvar hledá, jsou nejen inženýři — projektanti, urbanisté a vodošopodáři, ale také sociolog-demograf. (Hospod. noviny 1965, č. 22.) — Opravdu, sociologie může a má pomáhat řešit nejen jeden složitý problém velkoměst. Ve světovém měřítku není ukončen proces neustálého růstu velkých průmyslových a politických středisk; poslední statistická data např. zjišťují, že počet obyvatel Tokia překročil 10 miliónů osob. Již z tohoto a řady podobných faktorů je zřejmé, že technické, dopravní, pracovní, zdravotní, kulturní atd. předpoklady optimálních vztahů obyvatel velkých měst jsou samy o sobě nesnadným problémem architektonickým, ale také sociologickým.

Sociolog v předmanželské poradně

V listopadu r. 1964 byla na psychiatrické klinice na Karlově v Praze zahájena činnost „linky důvěry“: lidé, kteří stojí před zoufalým rozhodnutím, občané propadlí nejhlubší krizi, mohou zavolat na telefonní číslo 237900. Každý den se hlásí asi 20 nešťastných lidí. Po tomto prvním úspěchu „linka důvěry“ rozšířila svou činnost, vytvořila širší poradní sbor, a tak vznikla poradna pro konfliktní vztahy, která funguje každou středu na psychiatrické klinice a poskytuje i právní, sociální a jinou pomoc. „Více než 65 % případů, které „linka důvěry“ zaznamenává, charakterizují psychiatři jako těžké manželské konflikty“, zjišťuje B. Vrabcová ve své zprávě v časopisu *Nová Praha* (1965, 11). Proto se klade — pokračuje autorka — velký důraz na předman-

želské poradny, v nichž spojují své znalosti o předpokladech a vytváření harmonického manželského života psycholog, psychiatr, sociolog a právník. První předmanželská poradna vzniká v Praze, a prozatím bude sloužit všem snoubeneckým a manželským páům z Prahy, které vyhledají její radu a pomoc. Postupně by se měly předmanželské poradny rozšiřovat v celé republice tak, aby byla alespoň jedna v každém krajském městě. Na psychiatrické klinice profesora Vondráčka na Karlově zahájí v nejbližší době činnost také nové výzkumné pracoviště nazvané „mentálně hygienické středisko“. Bude zkoumat poruchy lidských vztahů a na základě konkrétních případů odhalovat obecné příčiny těchto jevů i cestu k nápravě. „Linka důvěry“ bude s novým střediskem úzce spolupracovat.

O sociologii a psychologii průmyslu

píše M. Bauer v *Práci* (1965, č. 132): Tyto pojmy se nyní houně vyskytují v odborném i denním tisku, ale i na pracovních poradách a schůzích. Někteří lidé v sociologii a psychologii vidí jakýsi univerzální všelék na neduhy v řízení a ve výchově pracujících. Avšak sociolog (pokračuje autor) může objevit řadu negativních jevů, pokusit se odpovědět na příčiny, ale změna stavu není v jeho silách ani kompetenci. Proto musí naši hospodářští pracovníci, straničtí a odboroví funkcionáři především pochopit, že jenom tehdy bude sociologie a psychologie průmyslu něco platná, „když všechno, co objeví a prozkoumá, dostane v praxi uplatnění. Proto také hlasy některých hospodářských pracovníků, jako: dejte mi jednoho sociologa, psychologa, a já vám ukáži za půl roku nový závod apod., jsou neoprávněné a přinejmenším nerealistické. Sociologie a psychologie jsou jedním z prostředků vědeckého řízení společnosti i výroby. Málo však pomohou tam, kde se vyrábí na starých nemoderních strojích, kde existuje chaos v řízení a organizaci“ — dodává M. Bauer. Správně také uzavírá: Sociologie a psychologie mohou ke vzrůstu pracovního výkonu, k dobrým sdružským vztahům, spravedlivému odměňování a růstu iniciativy lidí přispět tím, že budou „objektivním poznáním stavu, podmínek i výrobních vztahů působit na kvalitativní změny v řízení, organizaci i výchově.“

Sociologie a hamletovský motiv

Podle šetření ministerstva zdravotnictví bylo u nás v roce 1963 z celkového počtu sebevražděných pokusů 3627 žen a 2066 mužů. Z tohoto počtu pokusů o sebevraždu bylo plných 27,5% vyslovené demonstrativní povahy. Sebevraždou zemřelo v r. 1964 celkem 2008 osob, méně o 63 osoby než v r. 1963. Převládajícím motivem v 57% všech případů jsou rodinné a erotické konflikty. Mohli bychom konstatovat se zadostiučiněním, že to nejsou motivy hmotné existence, praví *Rudé právo* (1965, 160), ale to už dnes nestáčí. Je to také otázka smyslu existence

člověka, symptom skutečnosti, že tito lidé nejsou pro život dostatečně připraveni v mládí. — Což kdyby si těchto otázek všímali nejen psychiatři a sociologové (pokračuje list), ale i pedagogové? Nelze se ubránit pocitu, že by to byla užitečná prevence proti hamletovským konfliktům

Sociologie byrokracie

Na pozvání Sociologického ústavu SAV navštívil Slovensko prof. Jože Goričar, ředitel Ústavu pro sociologii a filosofii při universitě v Lublani. Při této příležitosti přednášel o byrokracii jako zvláštní vrstvě v soudobé společnosti a o této otázce mluvil i v rozhovoru s časopisem *Kulturný život* (1965, 24). Prof. Goričar poukázal na ohromný vzrůst státního úřednického aparátu v kapitalistických státech (např. ve Francii a USA). Domnívá se, že pro sociologickou analýzu byrokracie jako zvláštní společenské vrstvy základní kritérium je pojem moci, pomocí něhož lze rozšiřovat mezi státním úřednictvem jako sociální kategorií a byrokracií, kterou vyznačuje právo a možnost rozhodovat aspoň relativně samostatně a mít možnost společenského přinucování. Dalším znakem byrokracie je její osamostatnění od toho, kdo jí moc svěruje, např. od lidu (ve státně politické oblasti), nebo od vlastníků výrobních prostředků (v ekonomice). Řečeno slovy Engelsovými: Státní moc, sloužící svým vlastním zájmům, přeměňuje se ze sluhů společnosti na její pány. Takto vykládá prof. Goričar i podstatu stalinismu: Stalin byl vrcholem pyramidy, která — rozšiřujíc se směrem dolů — se skládala z mnoha „malých Stalinů“, kteří při pohledu zhora byli objekty, při pohledu zdola tvůrci a záruka kultu osobnosti. „Bez regulérního a bezpodmínečného fungování tohoto mechanismu byl by „kult osobnosti“ zůstal subjektivním snem, patologickým faktem, a nikdy by nebyl mohl dosáhnout toho společenského efektu, který trval desetiletí“. — Pěkně jde o byrokratické zjevy v socialistických státech, soudí prof. Goričar, že je třeba tento byrokratismus vysvětlovat jako vlastnost společenských vztahů v přechodném období: Tak jako mladá socialistická společnost nemůže přes noc likvidovat všechny zbytky kapitalismu, nemůže přes noc zlikvidovat ani projevy byrokratismu.

Výchova sociologů

Život strany (1965, 11) se zabývá růstem sociologických pracovišť u nás, růstem počtu přednášek a kursů, budováním systému výuky sociologie na vysokých školách, což vše klade rostoucí nároky na potřebu odborných kádrů. „To je hlavní podnět k tomu (pokračuje časopis), že ve školním roce 1965—66 se bude na Vysoké škole stranické — Institutu společenských věd při ÚV KSČ opakovat jednoletý kurs sociologie. Tento kurs sociologie samozřejmě nemůže uspokojit všechny potřeby. Avšak náročnost osnov a dobrý výběr posluchačů umožní vyškolit odborníky, kteří by mohli jednak sociologii

učit, jednak seriózně vést a řídit sociologické výzkumy. Přijetí do kursu je podmíněno politickou praxí a členstvím ve straně, znalostí základů marxismu-leninismu, znalostí základů středoškolské matematiky, aspoň pasivní znalostí ruštiny a doporučením základní stranické organizace a příslušného okresního výboru KSČ. A pochopitelně úspěšným složením přijímacích zkoušek.“

Sociologický průzkum v podnicích vnitřního obchodu

Při Výzkumném ústavu obchodu existuje pracoviště, které se nyní přejmenovává na „oddělení ekonomiky práce“. Podle zprávy *Novin vnitřního obchodu* [1965, 21] provedlo toto oddělení již několik sociologických průzkumů v podnicích vnitřního obchodu. První se zabýval dosavadním vývojem a formami zvyšování kvalifikace pracujících v obchodech, další dva jsou součástí rozsáhlého průzkumu v prodejnách elektrozboží. V nejbližší době chce toto oddělení dokončit sociálně psychologický průzkum v domácích potřebách v Č. Budějovicích a opět se zabývat vývojem kvalifikace zaměstnanců obchodu. Za pomoci sociologických metod chce pak analyzovat problém fluktuace v podnicích vnitřního obchodu.

Nápravně výchovné ústavy a poradní sbory

Nově projednáváný a v červnu t.r. Národním shromážděním schválený vládní návrh zákona o výkonu trestu odnětí svobody má proti dřívější praxi řadu kladných novinek. Posoudit je a zhodnotit přísluší především kriminalistům, přece však chceme i zde upozornit na tzv. poradní sbory, které nový zákon zřizuje. Rozváděje ustanovení § 1. zákona, podle něhož „výkonem trestu odnětí svobody nesmí být ponižena lidská důstojnost“, zavádí nový zákon (ve 3. paragrafu) poradní sbory při nápravně výchovných ústavěch a při ministerstvu vnitra vědeckou radu. Poradní sbor má být složen z pedagogů, psychologů a „jiných odborníků“. Při ministerstvu vnitra je jako poradní orgán k prohloubení vědeckosti a zvýšení účinnosti nápravně výchovné činnosti zřízena vědecká rada, „složená ze zástupců vědeckých a společenských organizací a státních orgánů“. Souhlasíme proto, že termín „jiní odborníci“ má na mysli i sociology, z nichž především ti, kdož se věnují sociologii mládeže, mohou pomoci pokrokové tendenci tohoto zákona i ve vědecké radě ministerstva vnitra.

Pouhá zkušenost už nestačí

Pod tímto titulem uveřejnil *dr. R. Šimeček* v *Práci* (č. 125 z 26. V. 1965) zajímavý článek o mikrosociologii ve stavebnické praxi. Vzpomíná, že před lety ve stavebnictví vznikaly jaksi samy drobné pracovní kolektivy, zednické party. Dnes „vytváříme sice také specializované čety, ale jejich soudružnost zdaleka není taková jako kdysi“; soudružnosti kolektivu škodí přerušovaná výstavba na etapy.

Problematika lidských vztahů je zvláště naléhavá v Průmstavu, který zaměstnává na 10 tisíc lidí. „Proto se dostává mistrům a stavbyvedoucím na školení, které probíhá na Orliku, kromě povšechné orientace o makrosociologii i cenných informací o podnikové sociologii. Z průzkumných metod věnuje školení pozornost především kvalifikaci, tj. vyjadřování sledovaného jevu v početních jednotkách“. — V Průmstavu se sledují také předpoklady soudružnosti kolektivů jednotlivých mistrů a vlivy, které party upevňují nebo naopak rozleptávají. Takovouto empirickou mikrosociologii však považujeme za interní podnikovou záležitost, jejíž výsledky bude teprve třeba ověřit v praxi, dodává autor.

Než založíme rodinu

Mladá fronta [1965, č. 119 z 19. V.] otiskla některé předběžné závěry ze sociologického průzkumu mezi snoubenci, který zahájila v listopadu 1963 Státní populační komise. První etapa výzkumu provedla šetření u 1886 snoubenců z Prahy, Brna, Bratislavy a dalších 24 českých i slovenských měst. Na dotazy odpovědělo 90% snoubeneckých dvojic, které v době průzkumu uzavíraly poprvé sňatek. To je ovšem malé procento získaných odpovědí, a proto podle našeho soudu lze i první závěry přijímat s opatrností: Jen 12% novomanželů prohlásilo, že budou bydlet ve vlastním bytě, většina zůstane u rodičů, každá pátá dvojice bude bydlet odděleně. Na každého desátého novomanžela čekala teprve základní vojenská služba, více než čtvrtina nevěst byla těhotná. Na otázku, co snoubenci vlastní ze základních potřeb rodiny (aspoň pro jednu místnost nábytek, práčku atd.), odpovědělo 43% dotazovaných: „Nic“. — Státní populační komise nyní zpracovává výsledky průzkumu na venkově. Na celkové výsledky jsme právem zvědaví, protože budou jedním z prvních objektivních příspěvků k otázce, jaká je naše mládež, zejména v otázce pro další život z nejdůležitějších, jak přistupuje k uzavírání manželství.

Sociologický průzkum vesnice

Kolektiv pracovníků odboru sociálního zabezpečení Východočeského KNV uskutečňuje od počátku roku sociologický průzkum v několika desítkách JZD, a to ve všech okresech kraje. Podle zprávy *Rudého práva* průzkum zjišťuje, co nový zákon o sociálním zabezpečení přináší vesnici z hlediska jednotlivce i společnosti, jak se projeví v příštích letech a jak bude vypadat celkový vývoj důchodců na vesnici do roku 1970.

Proč tak malé náklady sociologických knih?

V *Kulturní tvorbě* [1965, 19] píše *Anton Hykisch* o Pietraňského knize *Psychologická vedoucí pracovníků*. Velmi kladně oceňuje, že kniha polského autora je napsaná inteligentně, vtipně a poutavě, bez zbytečného teoretizování. Neobyčejně zajímavé —

pokračuje Hykisch — sů state o skladbe kolektivu, dočítate sa o existenci „neformálních“ skupin, o ich vodcoch. Naučíte sa, ako za pomoci sociometrickéj metody odhalit „neformálne“ vzťahy v spoločenskej skupine. Pietrasiński uvádza najnovšie zahraničné výskumy o existencii a metódach klik. — A nakoniec: slovenský preklad této knihy vyšel v nákladu — 2000 exemplárů!

V *Literárních novinách* (1965, 15) píše Miroslav Jodl o dvou knihách předního polského sociologa Z. Bauman *Sociologie a Sociologie pro každý den*, jež obě vyšly v českém překladě. Recenzent zdůrazňuje, že prvá kniha je určena pro zájemce, který chce hlouběji vniknout do světa sociologie, kdežto druhá se obrací především k mladému čtenáři a snaží se dát mu první lekce sociologického myšlení. — Mladá fronta [uzavírá Jodl] nabídla čtenářům — v nákladu bohužel trapně nepatrném (2500 výtisků) — knížečku již dlouho potřebnou, užitečnou „pro každý den“, a inteligentní. — Na Slovensku i v Čechách tedy stejně macešský nakladatelský zájem o sociologické publikace, ač obě byly v krátké době zcela rozebrané a zájem naší veřejnosti, zejména mládeže, o sociologii a její studium neustále vzrůstá.

Mladi a Seneca

je nadpis další úvahy o naší mládeži, kterou napsal Zdeněk Ráiman do *Literárních novin* (1965, 20). Po nepřehledné řadě úvah, schůzí a konferencí o tváři naší mládeže právem autor doporučuje, aby nastal konec všem náladovým a subjektivním analýzám, který by současně znamenal počátek solidního, diferencovaného, vědecky založeného výzkumu mládeže. Nebezpečí je i v tom, že nám nyní jako houby po dešti rostou různé ankety, jež nejsou prosty diletantismu, povrchnosti a nedomyšlenosti. Projevuje se nedostatek řízení, plánovitosti, koncepce a koordinovanosti výzkumu. Další nedostatek dosa-
vadiích výzkumu vidí autor v jejich přílišném: empirismu a utilitarismu; skoro vůbec chybí úsilí o průzkum motivační, kauzální. Správně pak uzavírá: „Jedině diferencovaný, analytický, dobře organizovaný průzkum mládeže může být zdrojem zobecnění týkajících se celé mládeže, základem reálných opatření, jak zlepšit naši výchovnou práci.“

... i ze světa

Nová sociologická revue „Co-existence“ byla založena R. J. A. Schlesingerem, profesorem na universitě v Glasgowě. Informace o této zajímavé novince v sociologické publicistice uveřejnil doc. dr. M. Stádník v *Hospodářských novinách* (1965, č. 21) v článku „V zemi klasické politické ekonomie“, z něhož citujeme: Na universitě v Glasgowě působí R. J. A. Schlesinger, který o sobě prohlašuje, že je bezpartijním bolševikem. Přispívá do levicových časopisů a založil nyní

revue „Co-existence“, věnovanou srovnávacímu studiu ekonomiky, sociologie a politiky v měnícím se světě. Ve vydavatelské radě je kromě R. Frische, O. Lange, G. Myrdala, J. Tinbergena a dalších i Joan Robinsonová, jmenovaná nyní profesorkou v King's College v Cambridgi. — Britští ekonomové nepředstavují jednotnou frontu, která jde určitým směrem, ať již správným či nesprávným. Vysoké školy tam představují výběr osobností, individualit různého teoretického zaměření. Bylo by nesprávné představovat si je jako zatvrzelé obhájce přežitků a odcházejících řádů.

Sociologický průzkum zahraničně politických názorů

přednikl v USA a ve Francii dr. Gallup, zakladatel známého ústavu pro studium a výzkum veřejného mínění; zjišťoval v těchto zemích poměr tamního obyvatelstva k Němcům. Podle jeho rozsáhlého průzkumu považují v USA za nejbližší své přátele Anglii a Kanadu, po nich však hned následuje NSR. Ve Francii (pokračuje zpráva *Lit. novin*, 1965, 23) je zjištění ještě podivnější: NSR tu získává prvenství před Anglií i Spojenými státy.

Sociologický průzkum Studentské zdravotní služby v Londýně

zjistil (podle zprávy *L. N.* ze 3. června t. r.), že anglická mládež dává přednost omamným drogám před sexem. Problém není jen v tom, že nadměrným užíváním drog chce anglická mládež rebelovat proti běžnému způsobu života, ale především v tom, že v nich vidí možnost dostat se do stavu intelektuálního vzrušení, v němž prý citlivěji vnímá a snáze překonává deprese dospívání. — Ačkoliv ve zmiňované zprávě chybí podrobnější statistické údaje o procentu mládeže, která používá omamných drog (a jakých), závěr je bezpochyby správný: Nepomůže zákaz dlouhých vlasů, určitého oblečení, vyhlášení uzavírací hodiny apod. Je třeba nalézt (a to nejen v Anglii) výchovné prostředky, umět podchytnout zájem mladých lidí, dát jim perspektivu činnorodého života.

Polský sociologický průzkum o životě venkovských žen

Na konferenci věnované problémům pracujících žen na vesnici přednesly D. Galajová a B. Tryfanová výsledky svých sociologických studií o změnách v životě vesnických žen v Polsku. Obě pracovnice se zaměřily na soubor změn, které nastaly v životě polských vesničanek, podle tohoto schématu: venkovská žena jako manželka, matka a hospodyně. Podle podrobného referátu varšavské *Trybuny* (1965, 102) lze výsledky výzkumu polských socioložek shrnout ve zkratce takto:

Starý konflikt — láska a velikost pozemkového majetku — ještě tíží mladé lidi,

zvláště v zaostalých oblastech, ale je na trvalém ústupu. Instituce manželství spočívajícího na majetkových předpokladech prožívá krizi: Při 37 manželstvích uzavřených v r. 1938 (na jedné ze zkoumaných vesnic) 22 jich bylo motivováno hospodářsky, ale v roce 1963 majetkové poměry hrály rozhodující úlohu už jen ve třech ze 34 nových manželství. V dalším životě ženy-manželky nastupují změny volněji. Rozvod není neznámým zjevem ani na polské vesnici, ale u žen pracujících výlučně v zemědělství je velmi řídký: Na 80 rozvodů ve dvou okresech bylo 24 venkovských rozvodů, ale pouze dva u manželů, kteří pracují výhradně v zemědělství.

Největší změny nastaly v životě polské venkovské ženy v její funkci jako matky. Roste její zájem o vědomé (kontrolované) mateřství, stále větší počet porodů se koná v ústavech, pod kontrolou odborných síl, děti venkovských žen mají nyní větší možnost sociálního vzestupu, značně vzrostla péče o zdraví dětí. Leckde na venkově však trvá starý konflikt mezi hospodářem, který potřebuje k práci i mladé ruce, a školou, knihou či sportem; v období intenzivních zemědělských prací klesá dále frekvence ve školách. Daleko větší vliv než dříve vykonává nyní město. Venkovské ženy si přisvojují městskou módu, poslouchají rozhlas, chodí do kina, jezdí do města do divadla apod.

Pokud jde o venkovskou ženu jako hospodyně zjistil výzkum, že postupuje feminizace polského rolnictva: Během posledního desetiletí vzrostl počet žen pracujících v zemědělství o 1,4 %, přičemž počet mužů pracujících v zemědělství poklesl o 10 %. Muži, nacházející zaměstnání mimo toto odvětví, stávají se nezávislejšími na něm, jejich ženy však právě naopak. Přejímajíce na sebe hlavní péči o hospodářství, jsou s ním ještě více spojeny než dříve; s tím souvisí i rostoucí vliv žen na rozhodnutí hospodářského rázu. Technický postup, modernizace a mechanizace zemědělských prací dosud však zasáhly především tzv. mužské práce, s pracemi tradičně ženskými je to horší. Největší výsledky vykazuje polské zemědělství právě v oněch oblastech, v nichž převážně pracují ženy. Tíha všech povinností venkovských žen je nejednou nad jejich síly; proto je třeba ulehčit jejich práci rozvojem technických prostředků u prací typicky ženských, zmnožit služby, provádět specializaci apod. — Výsledky opravdu podnětné, které by měly být prověřeny odbornými sociologickými studii i u nás!

O mladé generaci v politickém životě

Také do politického života zasahují stále více úvahy a rozborů orientované sociologicky, zvláště pak jde-li o zkoumání ideového profilu mladé generace a jejích politických snah. Velmi podstatným přínosem v otázce ideového formování mladé generace je kniha *Ernesta Fischera Problémy mladé generace*, která klade nejednu naléhavou otázku a má odvahu k nekonformním pohledům,

čímž přinejmenším nutí k hlubšímu přemýšlení a k překonání povrchních, laciných a libivých frází o „naší mládeži“ (*Mladé leta*, 1964). Její aktuálnost potvrzují a doplňují i četné výzkumy či prognózy, které se vztahují na konkrétní politický význam a úlohu mladé generace, jež postupně přichází ke slovu ve všech státech. Ve *francouzském tisku* v úvahách o nadcházející volbě presidenta republiky se zvláště zdůrazňuje, že volební výsledky silně ovlivní hlasy mladých ročníků, které půjdou poprvé k volbám. — *Cervnový XI. sjezd Komunistické strany Rakouska* dal podnět k tomu, aby se strana snažila proniknout do řad dělnické mládeže a mladé inteligence. Největší počet diskusních příspěvků na tomto sjezdu (podle *Rudeho práva* ze 4. června) se zabýval právě touto otázkou. — *O španělské mládeži* říká *Pasionaria*, že žije v permanentní opozici proti režimu a hledá zdroje jednání a cest, po kterých by dospěla k plnému lidskému a společenskému sebeuskutečnění. Zamýšlí se nad mrtvými a reakčními formami života, cítí se oklamána, povstává obrazoborecky s touhou po změně, hledá nové cesty pro naplnění svých představ a nadějí, uchovávající si důvěru v člověka, v život (*Kultúrný život* 1965, 17). — V *Polsku* se připravuje na léta 1966—1970 nová pětiletka, kterou nazývají „pětiletkou polské mládeže“. Bude to první pětiletka mladého pokolení (píše *Przekrój* 1965, 1048), narozeného a vychovaného již v lidovém Polsku a počínajícího nyní samostatný život. V tomto pětiletí se postaví na vlastní nohy tři milióny mladých lidí, přibude 115 tisíc mladých specialistů s vysokoškolským vzděláním, studia ukončí 520 tisíc techniků a 900 tisíc absolventů odborných škol; do zemědělství nastoupí 40 tisíc vysokoškoláků a 340 tisíc mládeže z technických škol.

Sociologie mládeže v socialistických státech si musí všimnout také účasti a přínosu mladé generace ve výstavbě státu, protože polská data i vše další jsou svědectvím rychle postupující generační změny a výměny, která dříve či později zasáhne všechny oblasti společenského života, samozřejmě i u nás.

Akademická mládež v USA

Sociologické sondy ověřující její názory a ideovou podobu, zkoumání názorů, kterými se řídí při posuzování politického života své země, to vše je předmětem vzrůstajícího zájmu v Americe i u nás. (Srovnej např. článek o opozičních náladách na amerických univerzitách a o intelektuální opozici proti zahraniční politice vlády — *Rudé právo* z 8. VI. 1965.) Počet vysokoškoláků v USA rychle roste, takže dosahuje 5,25 miliónu osob a do roku 1970 má stoupnout na 8,5 miliónu. Tato „Mladá Amerika“ zřejmě prochází, jak ukazují četné a stále pokračující sociologické průzkumy, velmi složitým a mnohostanně komplikovaným myšlenkovým vývojem, jež nelze zjednodušovat, ani měřit a registrovat podle evropských měřítek. Sami američtí autoři mluví o „ztracené generaci“, majíce na

myslí mládež, která prošla válkou, jindy o „mlčící či ubité generaci“ a zaznamenávají jako převládající psychologický rys mladé intelektuální vrstvy její vzor, výbušnou dynamičnost, její kritický a protestující postoj proti nestojalostem veřejného či akademického života. Zdůrazňuje se dále střízlivost jejich názorů, rozhodný odpor proti frázím, dokonce přímá nenávisť k planým řečem. Politicky je akademická mládež jako celek pokrokovější (v americkém měřítku), než je průměr země; 71 % volí demokracii, zatímco průměr všech voličů je 61 % pro demokracii. Pokud jde o politickou příslušnost, největší část (35 %) si zakládá na své nezávislosti (mezi nimi i marxisté), 33 % se hlásí k demokracii, 24 % k republikánům. Značný vliv na akademickou mládež měl prezident Kennedy: mnozí ho pokládali přímo za symbol svých názorů a snah, tříz pěti studentů za nejlepšího prezidenta USA. Pokud jde o religiozitu, 40 % vysokoškoláků je zachvácené skepsí v prvním roce studia: „theismus“ (u tří ze čtyř) převažuje nad oddaností k církvi. Typicky americký je sociální původ akademické mládeže: 60 % jejich otců a 40 % matek má vysokoškolské vzdělání. Mezi hlavní problémy vnitřního života patří problém odcizení, protest proti neosobní době komplexní mechanizace a automatizace, v níž se ztrácí člověk a je drcena jeho osobnost; s tím zřejmě souvisí, že 60 % americké mládeže chce studovat na malých univerzitách, aby aspoň zde takovým způsobem unikla stroje mechanizace a „velkovýrobním“ formám života, i vysokoškolského.

Volby a sociologie v Anglii

Po své letošní volební porážce utekli se angličtí konzervativci o pomoc k sociologii. Zřídili totiž zvláštní komisi, která má analyzovat příčiny jejich volebního neúspěchu a stanovit cesty k vítězství v příštím volebním utkání. V této komisi jsou představitelé strany, kapitáni hospodářského života — a také sociologové; i do volebních zápasů, analýzy hospodářského a politického života země se prosazuje metoda objektivního zkoumání skutečnosti, aby na tomto základě bylo možno dělat prognózy, plány a konec konců i volební programy do budoucnosti, jak ukazuje právě tento anglický příklad.

Rozmach světové televize

je v našem století základním faktem a podnětem k sociologickým průzkumům o jejím politickém, kulturním a propagačním vlivu na milióny posluchačů po celém světě. Podle posledních dat varšavské *Trybuny* jsou dvě skutečnosti rozhodující, pokud jde o televizaci dnešního světa: Zprvu se zvětšuje televizní hustota, tj. roste počet vysílacích televizních stanic i počet televizorů. Koncem roku 1963 vysílalo na celém světě celkem 3957 televizních stanic a počet televizorů dosáhl 141 miliónů; v dalších letech tento počet ovšem dále i rychle stoupal. Z druhé te-

levizní hustota se přesunula z Ameriky do Evropy, která Nový svět i zde už předstihuje. V Evropě bylo totiž (k uvedenému datu) 2489 vysílacích televizních stanic, v obou Amerikách, Severní i Jižní, však pouze 934; v Asii jich bylo 407, v Africe a Oceánii po 66. Převaha evropského kontinentu nad americkým povstala až v posledním desetiletí, protože předtím 90 % všech televizních vysílaček bylo na území USA a soiva 7 % v Evropě. — Pokud jde o vliv televize na život a názory člověka, zkoumal u nás tuto otázku mj. prof. Anton Jurovský. V právě vyšlé knize *Duševný život v společenských podmínkách* (2. dopl. vyd., Bratislava, Osveta 1965) na základě výzkumu u mládeže z let 1960-61 uzavírá, že v dnešním stadiu má televize jako oznamovací prostředek účinnost hlavně „ako náhrada skúsenosti, skutočného zážitku {priame prenosy športových udalostí, divadelných a javiskových vysielaní}, a čo je veľmi pozoruhodné, aj ako prostriedok na sprístupnenie filmov {ako domáce kino}; naproti tomu ako zpravodajský a informatívno-náučný prostriedok sa dosiaľ uplatňuje pomerne málo, podstatne menej ako rozhlas“. — V zahraniční literatuře jsou ovšem význam a působení televize mnohostranně zkoumány metodou sociologického průzkumu. Pozoruhodná je např. polská práce Flemingova o školní televizi, která vyšla ve slovenském překladu.

Na pomoc podnikovým sociologům

Z bohaté sociologické literatury, původní i přeložené, která vychází v Polsku, dvě knihy z poslední doby jsou určeny jako přímá pomoc podnikovým sociologům a vedoucím závodů, z nichž se můžeme poučit i u nás. (Obě by ostatně bylo vhodné přeložit do češtiny, jen kdyby se našlo nakladatelství, které by bylo dosti pohotové.) První z těchto kvalitních pomůcek je 250stránková kniha od Bera Hausa *Formy organizací práce v průmysle*. Je založena na analýze různých forem a efektivnosti práce v polských průmyslových závodech, na analýze vlivu těchto faktorů na vztahy mezi dělníky, na rozdělení práce a systémů odměn. V podstatě tedy kniha z pomezí ekonomie, sociologie, vědy o organizaci práce a psychologie práce. Recenzent „Trybuny Ludu“ (1965, 138) zvlášť kladně oceňuje, že autor opřel své názory o přímý výzkum, který prováděl ve stu podnicích strojího průmyslu, v hutních, chemických i jiných závodech, že mnoho pozornosti věnoval problému rozdělení práce v podnicích i zásadě změnitelnosti, rotace práce, a konečně že teoreticky i prakticky kladně zhodnotil kolektivní formy dělnické práce. Protože pak kniha obsahuje i mnoho praktických rad, doporučuje ji recenzent především organizátorům práce v průmyslových podnicích a podnikovým sociologům. — Vedoucím závodů je zvlášť určena druhá publikace, Z. Pietrasinského *Praktická psychologie práce*, 210stránkový populárně vědecký výklad o psychologii práce a jejím použití v průmyslových podnicích.

Kniha je doplněna seznamem více než sta konkrétních opatření a změn, jimiž lze dosáhnout lepšího plánování a organizování práce, zlepšení celkového klimatu mezi pracujícími atd., a přispívat tak celkovému pocitu uspokojení i radosti z práce.

Prostituce pod lupou sociologa

„Zdá se, že jsme příliš předčasně prohlásili problém prostituce za vyřešený; počet prostitutek roste a mezi nimi zvláště počet mladistvých“ — toto neradostné konstatování skutečnosti neplatí (myslím) jen na Polsko. Než se však budeme moci opřít i u nás o přesná statistická data a sociologický rozbor této společensko-morální choroby, a tím objektivně pohledět na podstatu a formy tohoto složitějšího společenského zjevu, bude vhodné seznámit se aspoň se závěry, které shromáždila M. Jasińska ve své studii o mladých prostitutkách, v níž analyzuje metodou sociologického průzkumu proces společenského vykojení u 100 děvčat. Jasińska činí své závěry na základě seriózního studia: v obvodu Varšavy studovala tento proces u děvčat do 25 let plných pět let, konzultovala lékaře, pedagogy, milici, sama prováděla konzultace se zadrženými prostitutkami. Z jejich zjištění vyplývá mj., že rozhodující úlohu v životě děvčat hraje řádná rodinná výchova; 84 % všech prostitutek, jejichž osudy autorka zkoumala, postrádalo normální rodinnou výchovu před ukončením 18. roku, většina už před svým 14. rokem; 30 % je jich z rozbitých manželství. Děvčata, jejichž vývoj byl zkoumán, ve 42 % změnila 2krát či 3krát výchovné středisko, ve 26 % 4–5krát, v 15 % 6–10krát. 35 % těchto děvčat pobývalo v dětských domovech. V 67 % případů u rodin mladistvých prostitutek byl zjištěn alkoholismus přinejmenším jednoho z rodičů či pěstounů. Do kategorie nejvíce zdegradované patří děvčata ze středisk varšavského lumpenproletariátu a venkovských rodin, nejčastěji sirotci či polosirotky, posláni ze vsí na práci do města. Analfabetismus aspoň jednoho z rodičů zjištěn u 60 procent těchto děvčat. Obzvláště rozhodujícím činitelem (zjišťuje Jasińska), který ovlivňuje morální a společenské vykojení děvčat, jež byla podrobena zkoumání, je neatraktivnost rodinného prostředí, napjatá atmosféra v rodině, nadměrný liberalismus ve výchově, nejednou i úplný nedostatek kontroly nad životem dětí, často i brutalita v poměru k nim. Celkem 3/4 těchto děvčat bylo vychováno při malé účasti rodičů. — A tak pod problémem prostituce se objevil problém ještě hlubší, otázka rodiny a řádné a rozumné rodinné výchovy dívčí mládeže. — Práce Jasińskiej vyšla ve sborníku *Archivum Kryminologii*, kdež jsou i další studie věnované mládeži, která sešla na scestí. Snad i toto upozornění přispěje, aby také u nás jsme začali o mládeži publikovat více faktického materiálu a sociologických studií než náladových a subjektivistických úvah.

Sociologie v Jugoslávii

Orgánem Jugoslávské sociologické společnosti je časopis *Sociologia*, který vychází čtvrtletně jako víc než 200stránková revue. V minulém ročníku (1964, 2–4) otiskoval *Ante Fiamengo* studii o sociologických koncepcích v díle Saint-Simona a M. Durič pojednání o filosofických základech sociologie. Hojně místa je v jugoslávské sociologické revui věnováno i vědecké diskusi.

Sociologie závodů

„V závodě jako v čočce se sbíhají společenské procesy, a proto také historie závodů je v jistém stupni historií společnosti; vytváření závodů, jeho práv a povinností, jeho místo ve společnosti, je pak modelováním společnosti. Proto věda o závodech má významnou hodnotu poznávací i praktickou, je potřebná pro společenskou praxi i pro uvědomění si společenských přeměn.“ — Tento citát je vzat z úvodu knihy *Sociologia zakładów*, která vyšla ve varšavské sbírce „Książka i Wiedza“ redakcí A. Sarapaty (Warszawa 1965, stran 609). Je to vlastně sborník, který shrnuje referáty konference o sociologii závodů z roku 1963, a proto je značně pestrý i různorodý. Zofia Krzyżanowska ve své recenzi v *Trybuně Ludu* vytýká nedostatek nutného ekonomického aspektu jednotlivých studií a pokračuje: Dokonce i v referátu St. Dziecielské-Machnikowské na téma Vybrané problémy feminizace závodů farmaceutického, který vnáší do problému nejvíce nových elementů a zabývá se jím poměrně neúplně, je zřejmý nedostatek ekonomického pohledu a rozboru. Vytýká dále nedostatek koordinace celé látky, těžký sloh knihy a to, že se mnohých otázek mohla dotknout jen povrchně; přece však kladně oceňuje informativní význam publikace i její inspirující funkci, která povede k dalším výzkumům. Proto byla kniha také ihned rozebrána a „w błyskawicznym tempie“ zmizela z knihkupeckých pultů.

O religiozitě mládeže

otiskl J. Trybusziewicz z varšavské univerzity obsahlou studii v časopisu *Studia socjologiczne* (1964, 4, str. 165). Studie se opírá o materiál, který byl získán anketou, v níž odpovědělo 58 chlapců a 108 děvčat. Anketa byla anonymní, a přece 7,8 % hochů a až 32,8 % děvčat neodpovědělo vůbec. Množství dotázaných je ovšem nedostačující, aby mohly být z tak kusého materiálu činěny obecnější závěry; avšak i pro nás je poučná zkušenost, jak obtížné je právě zde zachytit anketou skutečné názory mladých, jistě také proto, že často nejsou ještě ustálené a mění se vlivem prostředí, výchovy atd. Trybusziewicz proto také činí opatrné závěry: Pozorování religiozity předválečné a dnešní polské mládeže ukazuje podstatný rozdíl v tónu a celé atmosféře. Ve výpovědích dnešní mládeže převládá střízlivost a racionalismus, jen sporadicky se projevuje

náboženská exaltovanost. Existuje také povrchní, zvyková či „deistická“ religiozita, která rozděluje život na dvě autonomní sféry, světskou a náboženskou. Pozorujeme tu též tendenci (uzavírá autor), která charakterizuje náboženský život např. v USA. Náboženství ztrácí svůj imperativní charakter, stává se „doplňkem“ života, který determinuje jeho obsah. Náboženství, které je odseparované od denního žití a které traktuje „zábavy“ (pleasures) mládeže jako nemorální, nachází u ní malý ohlas. V tomto směru stále rostoucí vliv světských činitelů na vytváření náboženských názorů se zdá určující vývojovou tendenci současné religiozity vůbec; religiozita mládeže není zde výjimkou. — V použité literatuře autor upozorňuje na dvě americké publikace z tohoto oboru: Elizabeth B. Hurllock, *Adolescent Development* (New York 1955, str. 301), a E. Fromm, *Psychoanalysis and Religion* (New Haven 1959, str. 58).

*

Další příspěvek, a to k religiozitě mládeže v Německé spolkové republice, otiskly *Frankfurter Hefte* (1965, 4) v úvaze B. Lehra „Der Anteil der Katholiken am akademischen Nachwuchs“. Autor uvádí v řadě tabulek přesná statistická data a všimá si zejména skutečnosti, že počet vysokoškolských studentů protestantského vyznání vzrůstá, zatímco počet příslušníků římskokatolické církve postupně klesá. Ve školním roce 1951 až 1952 podle úřední statistiky studovalo na vysokých školách v NSR 109 724 studentů, z nichž bylo 43 654 (39,8 %) katolíků, 61 550 (56,1 %) evangelíků a 4 520 (4,1 %) příslušníků jiných náboženských společností nebo bezkonfesních. Ve školním roce 1963/64 bylo v NSR již 232 429 vysokoškoláků, z nichž 34,2 % katolíků, 61,1 % evangelíků a 4,7 % jiných.

Úloha vědy v moderní společnosti neustále vzrůstá,

věda se stává materiální společenskou silou; také mocenská váha moderního státu i jeho obranyschopnost odvisí především od stupně jeho vědeckého rozvoje a výrobní potence po stránce kvalitativní i kvantitativní. Proto výdaje na vědecký rozvoj soustavně rostou a stávají se podstatnou součástí státních rozpočtů. Tento vývojový rys soudobé společnosti výmluvně ilustrují i údaje o rozpočtu předního kapitalistického státu — USA. V příštím fiskálním roce se prelinuje na vědeckovýzkumné práce o 2 % víc než

v předešlém rozpočtu. Celkem poskytuje federální rozpočet USA pro vědecké účely 15,6 miliardy dolarů. Z finančních prostředků průmyslu je dále na tento účel určeno na 6 miliard dolarů; v úhrnu tedy z veřejných i soukromých prostředků bude vynaloženo v jediném roce na vědeckovýzkumné práce přes 20 miliard dolarů. Více než 60 % z této sumy je určeno na všeobecný rozvoj vědy, dále pak je pamatováno na základní teoretický výzkum, stavbu nových laboratoří, ústavů atd.

Sociologické výzkumy o působení reklamy,

o jejich formách, způsobech i účinnosti jsou hojně prováděny v USA, zdá se, že více z praktických obchodních důvodů než z teoretického zájmu. Ať tak či onak, jde o zajímavý problém psychologického působení a účinnosti reklamy na kupující, který existuje i v socialistické společnosti; také u nás, jak nyní vidíme stále častěji, inzerují jednotlivci (nabídnutí k sňatku!) i národní podniky, lázně a turistická střediska, podniky zahraničního obchodu atd. v novinách, v letácích, biografech, na plakátech i v televizi. Proto jsou i pro nás zajímavé metodiky sociologického průzkumu této otázky, jeho výsledky i základní ekonomická fakta, z nichž vychází. Náklady na reklamu všeho druhu činily totiž v USA už v roce 1947 téměř 4 miliardy dolarů, nyní však dostupují opravdu rekordní výše, 14 miliard dolarů ročně! Jde tedy o ekonomický fakt takového rozsahu, že už sám o sobě stojí za sociologický rozbor. Pokud jde o výsledky zkoumání, je-nuž byly podrobeny reklamní a propagační způsoby amerického obchodu, zjišťuje se mimo jiné, že příliš nápadná, bombastická reklama obchodu nijak neslouží.

Památce Maxe Webera

je věnováno prvé číslo letošního ročníku *Revue internationale des sciences sociales* (1965, 1). Rozborem jeho díla se zabývají R. Bendix, W. Mommsen, T. Parson a P. Rossi. Obsáhlé číslo časopisu (přes 200 stran), který vydává UNESCO, je doplněno velkým množstvím poznámek, přehledů a zpráv o rozvoji sociologie v celém světě. Najdeme zde mimo jiné i příspěvek V. P. Jakimova, profesora etnografického institutu v Moskvě, nadepsaný „Les races dans le temps“. Pro českého čtenáře je velmi poučný i přehled nejnovější sociologické, filosofické, právní a jiné literatury z celého světa.

V. Osvald

Martin Katriak: K otázce modelu marxistického sociologického výzkumu

Bratislava 1965. Slovenský výbor Čs. společnosti pro šíření politických a vědeckých poznatků a Slovenská sociologická společnost pri Slovenskej akademii vied.

Rotaprintová brožura poněkud šíře zpracovává otázky z autorova článku, uveřejněného v Sociologickém časopise 3.1965. Vychází z logického modelu vědeckého výzkumu vůbec vytvořeného Filkorsem. Rozlišuje v něm čtyři pracovní fáze (teoreticko-metodická příprava, získávání vědeckých faktů, jejich zpracování se závěry a praktické ověření závěrů). Pro výzkum požaduje důslednost, přesnost, objektivitu a systematickosti. V sociologickém výzkumu vidí heuristickou složku sociologie. Nejzajímavější je v práci pokus o multilaterální klasifikaci výzkumů podle povahy předmětu, intenzity a cíle studia, rozsahu výzkumu a způsobu jeho provedení. Poslední kritérium poněkud neorganicky slučuje různorodé složky (subjekt výzkumu, reprezentativnost objektu a ráz bezprostředního podnětu k provedení výzkumu). Autor klade příliš ostré rozmezí mezi sociologií a historií, tvrdí-li, že sociologie je výhradně zaměřena na současnost. (Nejednou byla již provedena sociologická obsahová analýza dokumentů minulosti.) Sociologický výzkum koná funkci vědeckého informátora ve společnosti, pojaté jako složitý sebedířící organismus. Velmi lze diskutovat o okruzích problémů, které autor závěrem předkládá k pozornosti sociologům pro zaměření výzkumů.

D. S.

Martin Katriak: Dotazníková metoda, její druhy a možnosti použití v marxistickém sociologickém výzkumu

Bratislava 1965. Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých poznatků — Slovenský výbor a Slovenská sociologická společnost pri SAV

Rotaprintová publikace s přehledným a jasným výkladem problémů, které je třeba si ujasnit před přístupem k dotazníkovému výzkumu. Dotazníkovou metodu pojímá Katriak široce, kromě ankety probírá také (žel, příliš krátce) neprávem méně používané techniky záznamového archu, sociologického testu a volného popisu. Upoutají zejména přehledné klasifikace jednotlivých druhů ankety i otázek v dotaznících, a též soustavné výčty kladů i nedostatků probíraných technik i jejich druhů. Lze pochybovat

o některých příliš jednoznačných hodnotěních, např. o tom, že při anketě „sú subjektivistické deformácie výpovedi azda menšie než pri interview“. Je-li interview dobře psychologicky veden, bývá tomu spíše naopak. Autor zdůrazňuje, že u dotazníku jde o výzkum jevů subjektivního rázu, stranou ponechává okolnost, že dotazovaný podává také informace o sobě i o objektivních podmínkách svého života. Vzhledem k dnešnímu nadměrnému rozšíření dotazníkových výzkumů u nás je významné, že autor neustále zdůrazňuje nutnost všestranné teoretické a metodické přípravy každého výzkumu a obzvláštní pozornost věnuje chybám, kterých se začínající výzkumníci dopouštějí nejčastěji: špatně stavěné stupnice, obecná, sugestivní nebo nedostí srozumitelná formulace otázek, zbytečné přetěžování dotazníku otázkami, které se ukáží jako nezpracovatelné, nedostatečné předběžné vyzkoušení dotazníku atd.

D. S.

Crawford, Fred R. — James O. Smith:

Profile of the Man in the Middle: The Modern Research Sociologist

kap. v Proc. Southwest. Sociol. Assoc., 1963, 13, str. 23—28. Timberlawn Foundation, Inc., Dallas, a Texas State Dept. of Health, Austin. Je to výzva k sociologům, aby se věnovali čistému nebo aplikovanému výzkumu, jehož výsledky mají pomoci těm, kdo zaujmají rozhodující místa a uskutečňují změny. Je nutno urychleně extrahovat nejdůležitější body výzkumu, jejichž význam pro praktické rozhodování je podstatný. Příliš často zůstával sociologický výzkum na příliš „čisté“ úrovni, než aby měl jakékoli praktické důsledky, a prestiž sociologů provádějících výzkum proto trpěla. „My, ze všech skupin, jsme jasně selhali při studiu, definování a využívání role výzkumníka.“ Ty oblasti, v nichž sociálně vědecký výzkum byl plodný (vojenství, zdravotnictví, katastrofy atd.), měly úspěch, protože výsledky výzkumu byly převedeny do srozumitelných termínů, a podíleli se na nich vědci i veřejnost.

Čtyři body, charakterizující čistý výzkum, lze — v rozumné míře — najít také v užitém výzkumu. Jsou to:

1. Volba oblasti, kterou má sociální vědec zkoumat.
2. Není žádný jiný zájem kromě získání vědomostí.
3. Není žádná vnější kontrola.
4. Rozhodnutí, zda se získaných vědomostí použije, nebo zda se prostě „založí“ ad acta.

Szczepański, J.: Socjologiczne zagadnienia wyzszego wykształcenia

Warszawa, Państwowe wydawnictwo naukowe, 1963, 367 s.

Kniha je seriózním pokusem o komplexní obraz současného stavu vysokoškolského vzdělání v Polsku. Autor proklamativně postupuje metodou strukturalně funkcionální, i když často používá též metody typologické. Snaží se najít v oblasti vzdělání korelace mezi funkcí předpokládanou a funkcí skutečnou a naznačit možnosti jejich vzájemných modifikací a sblížení.

Téma je rozděleno na několik komplexů otázek: proces výběru a přijímání na vysokou školu, proces vzdělání a výchovy, organizace vysokých škol a problematika absolventů. Autor zkoumá řadu společenských jevů, jež vedou k tomu, že nápadně vysoký počet studentů studium nedokončí (např. malá informovanost o studiích, „practicistické“ tendence ve společnosti, rozdílné funkce střední a vysoké školy, výchovný vztah mezi učiteli a posluchači jako záruka zájmu o studium, úloha mimostudijního prostředí atd.). Dále se zabývá společenským a existenčním postavením vědeckých pracovníků [a jejich odbornou a politickou úrovní, růstem konfliktových situací apod.] i situací absolventů [analyzuje poměr školy k absolventům, rozpor mezi „ideálním studentem“ a „ideálním absolventem“, společenské a existenční důsledky rozmístovacího řízení ap.].

Kniha, potřebná jako východisko solidních úvah o společenské problematice vzdělání za socialismu, je aktuální zvláště otázkami, které klade, i když vždy neřeší.

—al—

Vnerabočeje vremja trudjaščichsja

Red. G. A. Prudenskij. Nakl. Sibiřského odd. AV SSSR, Novosibirsk 1961.

Sborník 21 statí, zpracovávajících materiály z výzkumů mimopracovního, zejména volného času pracujících na Sibiři a Urale. Většina z nich probírá daný předmět z hlediska možností, daných zkracováním pracovní doby, a uvádí řadu zkušeností se zlepšením využitím těchto možností. *Prudenskij* podává podrobnou klasifikaci struktury časového fondu pracovníka. Do volného času řadí jen tu část pracovní doby, kterou zaujímá vzdělávání, sebevýchova, veřejná práce a odpočinek. *Strumilin* srovnává výsledky svých výzkumů z r. 1924 se současnými. Nejprůzračnější je tendence k vyrovnávání rozdílů mezi muži a ženami. *Jovčuk* zdůrazňuje význam volného času pro rozvoj duchovní kultury sovětského člověka, dopouští se však idealizace objektivních podmínek a domnívá se, že využití volného času pro zvýšení kvalifikace a zvýšení duchovní úrovně závisí nejvíce na subjektivním faktoru. Ze statí, jež podávají výsledky výzkumů, upoutává pozornost zejména sdělení *Borodulina* a *Jašina* o svobodném čase kuzněckých metalurgů; dále stat *Golosova* a *Černova*, srovnávající údaje o hornících a ostatních průmyslových dělní-

cích Leninska (u horníků zjištěny zvláště vysoké ztráty mimopracovní doby, spjaté s výrobou); statí *Fjodorova* a *Rozova* jsou věnovány problematice využití volného času pro zvyšování kulturní technické úrovně pracujících. *Šein* sleduje zejména vliv velikosti rodiny na trvání domácí práce. *Kolobov* podává výsledky výzkumu časových výdajů textilních dělnic, *Fomin* totéž u vědeckých pracovníků. Ke sborníku je přiložena podrobná metodika výzkumu časových výdajů pracujících.

D. S.

Sarapata A., Doktor K.: Elementy socjologii przemyslu

Warszawa, 1963, 2. vyd., 332 s., Państwowe wydawnictwo naukowe.

Souhrnné dílo, opírající se o výsledky výzkumů polských sociologů i o práce mnoha západních autorů, je rozděleno do tří kapitelů: 1. Předmět a dějiny sociologie průmyslu, 2. Společenská organizace průmyslového podniku, 3. Povolání a práce. Těžištěm knihy je analýza průmyslového podniku jako společenské organizace, přičemž za organizaci autoři považují „systém vědomé zkoordinované činnosti dvou nebo více osob“. V tomto rámci se snaží vyložit problematiku formálních a neformálních vztahů mezi pracovníky, opírajíce se o kritický rozbor různých „teorií skupin“. Významné místo věnují objasnění charakteru „moci“ a „rozhodování“, v nichž se zkonkrétnují všechny vztahy na pracovišti, a pokoušejí se zjistit, nakolik skutečnost odpovídá socialistickým postulátům. Tento záměr sledují i v řadě jiných otázek, např. při rozboru společenských aspektů poměru k práci. Ukazují, jak se zvýšená citlivost lidí na spravedlnost promítá v socialismu do přístupu k hodnocení práce, a zkoumají, nakolik tendence po „zpeněžení“ hodnocení ovlivňuje pracovní výkon, uspokojení z práce, vztah ke vzdělání ap. Řada výsledků má přitom konkrétní praktický dosah.

Některé postupy a názory autorů, zvláště v obecně teoretické rovině, jsou však diskutabilní. Rozbor by si zasloužilo např. vymezení předmětu sociologie průmyslu (zabývá se „vlivem průmyslové produkce na motivy, průběh a výsledky práce a také společenskými důsledky průmyslové produkce“), nebo podřízení sociologie průmyslu sociologii práce ap.

—al—

G. Friedmann, P. Naville et al.: Traité de Sociologie du travail,

Colin, Paris, I. sv. 1961, II. sv. 1962.

Tvořivé encyklopedické dílo o sociologii práce, napsané 27 autory. Od podrobných rozborů předmětu a metod daného oboru i jeho souvztáznosti s nejrůznějšími jinými vědními obory přechází k demografickým předpokladům zaměstnanosti a dále k profesionálnímu, etnickému, pohlavnímu a věkovému rozdělení pracovních sil. Právem je mnoho místa věnováno sociologickým otázkám povolání. Cenné jsou kapitoly o vztahu pracoviště a bydliště a o vztahu práce a volného času. Vše-

stranně je rozebírána struktura a organizace podniku, poněkud stranou však zůstaly důležité otázky mikrostruktury pracovních skupin. Předmětem dalších analýz je práce jako společenská hodnota a problémy uspokojenosti prací. Jsou tu shrnuty výsledky významných výzkumů [zejména vztahů mezi technickým rozvojem, profesionální strukturou zaměstnanců a organizací podniku]. Významnější

kritické výhrady lze mít k oddílům o dělnickém hnutí, odborech a globální společnosti. V závěrečné kapitole o perspektivách práce podává Friedman podstatu své známé teorie, z níž mnohé je přínosné i pro marxismus. Je připravován slovenský překlad, který jistě dá podnět k tomu, aby Sociologický časopis přinesl prohloubenou analytickou recenzi celého díla.

D. S.

Bibliografie sociologie

Zaplnit mezery ve fondech i znalostech literatury, vzniklé patnáctiletým přerušením rozvoje naší sociologie, a rozvíjet vědeckou práci na žádoucí úrovni, nelze bez promyšlené organizace a bibliograficko-informační služby. Z tohoto důvodu Komise pro sociologii a vědecký komunismus kolegia filosofie a sociologie ČSAV vytvořila subkomisi pro bibliografii, která ve spolupráci s Bibliografickým střediskem společenských věd při Státní knihovně ČSSR připravila návrh organizace bibliografické práce a její výhledový plán do roku 1970. V subkomisi vedené s. Milanem Petruskem jsou zastoupeny sociologické ústavy ČSAV a SAV, resortní vědecké ústavy a vysoké školy. Zástupce Bibliografického střediska převzal funkci jednatele subkomise.

Cílem celé organizace je vytvořit dostatečně bohatý bibliograficko-informační fond využitím práce všech bibliografických a dokumentačních pracovišť v oblasti sociologie. Koordinaci a delimitaci práce těchto pracovišť a organizováním spolupráce mezi nimi vznikne jejich jednotná síť. Základem této sítě budou bibliografická a dokumentační oddělení těch sociologických pracovišť, která budou pověřena koordinací výzkumné činnosti na určitém úseku sociologie. V čele sítě jako centrální bibliografické pracoviště bude Bibliografické středisko společenských věd — redakce sociologie. Oborová bibliografická a dokumentační pracoviště, která budou sledovat a zpracovávat literaturu své specializace a připravovat dokumentaci k aktuálním úkolům vědecké práce ústavu, budou poskytovat kopie svých bibliografických záznamů centrálnímu pracovišti, aby z nich a z vlastních zpracovaných záznamů vytvořilo centrální bibliografickou kartotéku knižní a článkové sociologické literatury, disertací a kandidátských prací, sociologických bibliografií a časopisů. Kartotéka bude přístupná všem pracovníkům a bude sloužit k bibliograficko-informační službě, zpracování rešerší apod. Výběrově budou bibliografické záznamy publikovány průběžně v bibliografickém časopise *Novinky literatury — Společenské vědy*, který vyčlení počátkem roku 1966 zvláštní řadu pro sociologii. Časopis bude sloužit vědeckým a odborným pracovníkům k plynulé informaci o závažné literatuře ve všech oblastech sociologie. Kritéria a návrhy výběru literatury své specializace pro časopis připraví oborová pracoviště.

Při stanovení úkolů bibliografické činnosti přihlížela subkomise především k aktuálním potřebám rozvoje sociologické práce a výuky sociologie, i k potřebám plánovaných úkolů.

Průběžně bude bibliograficky zpracována veškerá knižní i časopisecká literatura domácí a výběrově literatura zahraniční. Kritéria výběru budou stanovena odborníky. Domácí literatura bude každoročně publikována jako zvláštní číslo bibliografického časopisu. Pro aktuální potřebu široké informovanosti o sociologické literatuře a výuky bude připravena výběrová bibliografie světové sociologické literatury ve dvou verzích. První verze o menším rozsahu (asi 2000 záznamů bude publikována ještě letos v řadě I. — Filosofie, vědecký komunismus, sociologie — časopisu *Novinky literatury — Společenské vědy*. Obsáhlejší výběr vyjde pravděpodobně v r. 1967. K dějinám československé sociologie bude do r. 1970 zpracována retrospektivně domácí literatura za období 1918—1965. Dále budou v tomto období připraveny 2—3 tematické bibliografie k nejzávažnějším problémům výzkumných prací. Subkomise nezapomněla ani na nutnost zapojit domácí literaturu do kontextu světové sociologické literatury a na její propagaci. Bude jednáno s redakcemi *Sociological Abstracts* a *Bibliography of Sociology* (vydávanou UNESCO) o publikování referátových záznamů naší nejvýznamnější literatury v těchto bibliografických periodikách. Podle možnosti bude jednou za rok připravena výběrová bibliografie naší literatury v ruské a anglické verzi.

Pracoviště jednotné sítě sociologické bibliografie a dokumentace budou usilovat o navázání styku s podobnými pracovišti v zahraničí a o vzájemnou výměnu zpracovaných záznamů, bibliografií a rešerší pro rozšíření bibliograficko-informačního fondu. Perspektivně lze uvažovat i o mezinárodní dělbě práce při průběžném zpracování literatury nebo tematických bibliografií, zejména s pracovišti socialistických zemí.

B. Šimáčková

Z nové marxistické literatury k sociologické problematice průmyslu

Bibliografie — informace

MATEJKO, A.: Rózwój literatury z socjologii pracy. — *Kultura i społeczeństwo* 1962, č. 4, s. 128—137.

SLEJŠKA D.: Základní problémy sovětských sociologických výzkumů na téma „technika, práce, člověk“. — *Filosofický časopis* 1964, č. 5, s. 725—733.

Obecné práce

- DERGANC, Jože: Industrijska sociologija. — Ljubljana 1963, 557 s.
- MATEJKO, A.: Socjologia przemysłu. — Warszawa, PWN 1962, 238 s.
- MATEJKO, A.: Socjologia przemysłu w Stanach Zjednoczonych Ameryki. — Warszawa, PWN 1962, 287 s.
- SARAPATA, A. — DOKTÓR, K.: Elementy socjologii przemysłu. — Warszawa, PWE 1963, 335 s.

Metodika

- KLOHR, O.: Methoden und Ergebnisse marxistischer Sozialforschung. — Deutsche Zeitschrift für Philosophie 1963, č. 8, s. 1019—1032.

Otázky dělnických profesí

Knihy

- MICHALKIEWICZ, Z.: Przydatność zawodowa robotników w starszym wieku. — Warszawa, PWN 1962, 295 s.

Články

- BLUCHA, J.: Příspěvek ke studiu kulturně technické úrovně dělníků v hutích. — Přehled vědecké a pedagogické práce kateder marxismu-leninismu 1964, č. 2, s. 7—31.
- DAUTOV, T. M.: Razvitije elementov naučného myšlení i racionalizatorskoj dejatel'nosti sovetskich rabočich. — Naučnyje doklady vysšej školy, filosofskije nauki 1963, č. 6, s. 37—55.
- JELFIMOVA, I. N.: Rost obrazovatel'nogo urovnja rabočich kadrov leningradskoj promyšlennosti. [1956—1962 gg.] — Vestnik Leningradskogo universiteta 1964, č. 14, s. 16—26.
- KIEŠČEVA, R. A.: Ob izmenenii professional'nogo oblika sovetskich rabočich. — Voprosy filosofii 1964, č. 7, s. 50—58.
- NAJDUCHOWSKA, H.: Awans zawodowy robotników. — Studia socjologiczne 1963, č. 3 10, s. 115—136.

Problematika práce v průmyslu

Knihy

- Analiza pracy. Zprac. A. Hansen. — Warszawa, Wydaw. zwiazkowe 1963, 128 s.
- Jak pracuje człowiek. Z badań polskich psychologów, socjologów i ekonomistów. — Warszawa, Książka i Wiedza 1961, 520 s.
- KOWALEWSKA, S.: Psychospołeczne warunki pracy w przedsiębiorstwie przemysłowym. — Warszawa, Wrocław, Kraków, Ossolineum 1962, 242 s.
- MATEJKO, A.: Praca i koleżeństwo. — Warszawa, Wiedza Powszechna 1963, 422 s.

Články

- ADAMSKI, F.: Z badań nad stosunkiem hutników do pracy i przywiązaniem do zawodu. — Studia socjologiczne 1964, č. 3, s. 197—215.
- FLEK, M.: Sociologický průzkum a stranická práce. — Život strany 1965, č. 2, s. 107—110.
- HAHN, T.: Probleme der Erforschung von Motiven der Arbeit. — Deutsche Zeitschrift für Philosophie 1964, č. 7, s. 829—845.

MACHONIN, P.: Socialistický charakter práce a poměr k práci. — Přehled vědecké a pedagogické práce kateder marx. len., příloha 1. — Díl 1.: O aktuálních otázkách socialismu 1963, s. 225—303.

MATEJKO, A.: Moralność pracownicza na tle jej społecznych uwarunkowań. — Kultura i społeczeństwo 1964, č. 2, s. 115—131.

MISSIURO, W.: „Ludzkie“ aspekty automatyzacji produkcji. — Kultura i społeczeństwo 1963, č. 1, s. 49—64.

SUFIN, Z.: Wartościowanie pracy i różnych jej aspektów. Wzór i model dobrego pracownika. — Kultura i społeczeństwo 1964, č. 3, s. 189—200.

SUFIN, Z.: Współzależności między technicznymi, organizacyjnymi i społecznymi warunkami pracy. — Studia socjologiczno-polityczne 1963, č. 15, s. 29—42.

VALENTINOVA, N. G.: Vlijaniye kolektiva na povyšeniye interesa k trudu. — Voprosy filosofii 1964, č. 6, s. 90—98.

WESOŁOWSKI, W.: Robotnicy o swej pracy i swoich zakładach. I. — Studia socjologiczno-polityczne 1962, č. 12, s. 92.

WESOŁOWSKI, W.: Robotnicy o swej pracy i swoich zakładach. II. — Studia socjologiczno-polityczne 1963, č. 15, s. 3—21.

ZDRAVOMYSLOV, A. G. — JADOV, V. A.: Opyt konkretnogo issledovaniya otnošenija k trudu. — Voprosy filosofii 1964, č. 4, s. 72—84.

Sociální účinky mechanizace a automatizace

Knihy

- ZVORIKINE, A. (ZVORYKIN, A. A.): Les conséquences sociales de la mécanisation et de l'automatisation en URSS. — UNESCO 1963, 207 s.

Články

MISSIURO, W.: „Ludzkie“ aspekty automatyzacji produkcji. — Kultura i społeczeństwo 1963, č. 1, s. 49—64.

Časový rozvrh pracujících

Metodika i nekotoryje rezultaty konkretnogo social'nogo issledovaniya bjudžeta vremeni trudjaščichsja. — Naučnyje doklady vysšej školy, filosof. nauki 1963, č. 1, s. 29—39.

Průmyslový podnik

Obecné otázky

Knihy

- Brigády socialistické práce a sociální přeměny v naší společnosti. — Praha, NPL 1963, 294 s.
- DOKTÓR, K.: Przedsiębiorstwo przemysłowe. — Warszawa, Książka i Wiedza 1964, 306 s.
- Jak pracuje człowiek. Z badań polskich psychologów, socjologów i ekonomistów. — Warszawa, Książka i Wiedza 1961, 520 s.

Články

BAUMAN, Z.: Członkowie partii i aktyw partyjny w zakładzie produkcyjnym. — Kultura i społeczeństwo 1962, č. 4, s. 55—69.

- DYONIZIAK, R.: Rozbiežnosť medzi bežacymi zadaniami a istotnymi celami przedsiębiorstwa produkcyjnego. — *Studia sociologiczne* 1964, č. 1, s. 109—132.
- JODL, M.: Vliv disfunkční pospolitosti na plnění pracovního úkolu. — *Sociologický časopis* 1965, č. 2, s. 148—151.
- KLOHR, O.: Methoden und Ergebnisse marxistischer Sozialforschung. — *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 1963, č. 8, s. 1019—1032.
- SICINSKI, A.: Informacja fachowa a różnicowanie ról w grupie. Na przykładzie jednego zakładu pracy. — *Studia sociologiczne* 1963, č. 2, s. 245—266.
- SOKOŁOWSKA, M.: Socjomedyczne problemy zakładu przemysłowego. — *Kultura i społeczeństwo* 1963, č. 2, s. 127—148.
- WACŁAWEK, J.: Z problematyki grup społecznych w zakładzie przemysłowym. — *Kultura i społeczeństwo* 1964, č. 1, s. 41—60.
- WEINER, B.: K některým problémům informace a zpětné vazby ve výrobních kolektivech. — *Sociologický časopis* 1965, č. 2, s. 124—134.
- WESOŁOWSKI, W.: Robotnicy o swej pracy i swoich zakładach I. — *Studia sociologiczno-polityczne* 1962, č. 12, s. 92.
- WESOŁOWSKI, W.: Robotnicy o swej pracy i swoich zakładach II. — *Studia sociologiczno-polityczne* 1963, č. 15, s. 3—21.

Rizeni

Knihy

- GLIŃSKI, B.: Problemy zarządzania przedsiębiorstwami przemysłowymi. — Warszawa, PWE 1961, 174 s.
- IZDEBSKI, Z. — TUDREJ, J.: Kierownicy przedsiębiorstw kapitalistycznych. Studium krytyczno-porównawcze z dziedziny teorii i praktyki szkolenia kadr kierowniczych. — Łódź, PWN 1963, 216 s.
- Radničko samoupravljanje — razvoj i problemi. — Beograd, Institut društvenih nauka 1963.
- Szkice o samorządzie robotniczym. Red. Z. Rybnicki. — Warszawa, 1962, 221 s.

Články

- DERGANC, J.: Delavsko samoupravljanje kot sredstvo dezalienacije človeka pri delu. — *Teorija in praksa* 1964, roč. 1, č. 2, s. 198—213.
- DERGANC, J.: Radna grupa u sistemu radničkog samoupravljanja. — *Sociologija* 1964, č. 3—4, s. 72—81.
- KOLAFKA, Š.: Účast pracujících na řízení strojírenského závodu. — *Přehled vědecké a pedagogické práce kateder marx. len.* 1963, č. 6, s. 71—88.
- SLEJŠKA, D.: Kolektivní ráz socialistických společenských vztahů. — *Přehled vě-*

decké a pedagogické práce kateder marx. len., příloha 1. — *Díl 1.: O aktuálních otázkách socialismu* 1963, s. 177—217.

- SLEJŠKA, D.: Podněty a překážky aktivity pracujících při účasti na hospodářském řízení. — *Přehled vědecké a pedagogické práce kateder marx. len.* 1963, č. 6, s. 5—19.
- SLEJŠKA, D.: Práce a řízení. — *Sociologický časopis* 1965, č. 2, s. 111—113.
- MATEJKO, A.: Styl kierownictwa a atmosfera pracy. — *Kultura i społeczeństwo* 1964, č. 4, s. 45—58.

Patologické jevy

Knihy

- CABAN, W.: Absencja w przemyśle włókienniczym na przykładzie Zakładów Przemysłu Bawełnianego im. Dzierżyńskiego w Łodzi. — Łódź, PWN 1963, 183 s.

Články

- MAJCHRZAK, I.: Grupa przestępcza w zakładzie pracy. — *Studia sociologiczne* 1964, č. 1, s. 133—160.

Průzkumy v jednotlivých podnicích

Knihy

- MALANOWSKI, J.: Robotnicy Warszawskiej Fabryki Motocykli. — Warszawa, PAN 1962, 98 s.

Články

- KLOHR, O.: Methoden und Ergebnisse marxistischer Sozialforschung. — *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 1963, č. 8, s. 1019—1032.
- MACHONIN, P.: Sociologičeskie issledovanija na pražskom zavode ČKD-Sokolovo. — *Naučnyje doklady vyššej školy, filosofičeskie nauki*, 1963, č. 3, s. 130—133.

Industrializace

Knihy

- KARPIŃSKI, A.: Problems of Socialist Industrialization in Poland. — Warszawa, PWE 1963, 255 s.
- MISIUNA, W. — PIOTROWSKI, J.: Badania nad społecznymi skutkami industrializacji. — *Kultura i społeczeństwo* 1964, č. 3, s. 235—239.
- Zeszyty badań rejonów uprzemysłowianych. — *Pracownia Badań Rejonów Uprzemysłowianych przy Wydziale I PAN* 1962, č. 1, 340 s., č. 2, 274 s.

Články

- MISIUNA, W.: O działalności Pracowni Badań Rejonów Uprzemysłowianych. — *Kultura i społeczeństwo* 1963, č. 2, s. 207—220.

J. Brůha
J. Vitoušová

Bedřich Weiner: Some Theoretical Problems of Industrial Sociology and Management of Production Collectives

The first part of this paper presents an analysis of three fundamental elements of a concern, i.e.:

1. Technique
2. System of management and system of organizations
3. Production collective.

The system of relations between these elements, as well as their significance, are being deduced in the article. The whole consisting of these elements must have the ability to organize itself dynamically with regard both to outside impulses and to inner developmental forces. The whole must be able to preserve stability in the process of development.

The following part contains an analysis of the self-regulating principle in production collectives and the fundamental characteristics of the relation between management and self-regulation. Primarily an analysis of the management structure in its relation to the production collective is performed.

Further the manipulation of people in the capitalist system is analyzed, and two types of manipulation of people in socialism are determined as objectively inevitable methods.

Self-administration is also defined in the article, as well as its relation to self-regulation. Finally there is a characteristic of self-administrative principles introduced in connection with the new system of management.

Dragoslav Slejška: Problems of Activity of Women's Participation in Managing an Industrial Plant

By means of the methodics explained in the Sociological Journal (1965 2, p. 189), an essential difference between the activity of men (Ia — 3.46) and that of women (Ia — 1.97) in participation in management was ascertained in a Prague engineering plant having a majority of female personnel. The correlation between the proportion of women in workshops and of Ia workshop staff — 0.67 — is significant, but by far not absolute. Out of five workshops with a substantial predominance of women only three showed an activity below the average, one an average activity and one even an above-the-average activity of women taking part in managing. This confirms the fact that the difference between the activity of men and that of women is not dictated by fate, but has

deeper social causes. The first of these arises from the difference in the level of qualification of men and women among workers. In the main, women are not skilled workers, whereas men are highly qualified workers. Among workers of mean qualification the number of men and women is roughly equal. And precisely in this group the levels of activity manifested by either sex become significantly similar. An essential difference, however, is between male and female technicians. This is in connection with the fact that a great number of male — but not one female — technicians occupy leading positions. The second complex of reasons for a lower activity of women rests in family conditions and claims imposed upon the woman by her care for the family. The highest Ia is shown by women taking care of one child. With two children, the Ia decreases, with three children it is at its minimum. Only the care for one child does not encumber the woman to the effect of slowing down her social activity. With women having a greater number of children it is evident that the equality of rights of women in occupation, in public life, in work and management, although guaranteed by law, cannot be realized as far as these family cares operate to the given extent. In conformity with this the analysis of women's activity according to age groups revealed a critical decrease during the period of active maternity, i.e. at the age of 27 — 35 years, when even the number of working women strongly decreases. The situation of employed women — mothers, even if children's facilities are provided, is difficult with regard both to the lack of time and to the continual distraction of attention between employment and household. To a great extent, this fact prevents them from focussing their attention on public activity.

Jiří Musil: Contribution to the Theory of Social Organization of the Contemporary Family

On the basis of analyzed results obtained by a survey concerning women in family and employment, carried through by the State Population Commission in 8000 households all over the State, an analysis of the social organization of the contemporary family in Czechoslovakia was realized. It centered in two spheres of family life, in answers to the question who helps women in their household work, and in the distribution of the children's education among individual members of the household. The

analysis of the research results shows that nowadays there exist relatively great differences in the social organization of Czechoslovak families. A significant factor differentiating the social organization of families is, first of all, the economic activity of women. Data concerning the assistance given to women in household work reveal the fact that in families where the woman is not employed the traditional distribution of work, as well as the traditional "power structure", survive. The employment of woman leads to new forms of work distribution inside the inner circle of the family, and also to new relations to the so-called wider family, particularly to the older generation. It is generally accepted that the employment of woman leads to a more uniform distribution of household care among man and woman. Among the single social strata, however, there are differences in this respect. In the agriculturists' households, where women also work outside the household, the assistance of men in household work is substantially lower than in the households of workers and non-manual employees. The study of the data also reveals that, according to the structure of assistance of family members given to women, three types of families can be distinguished:

1. Families in which women are assisted more by men than by children.
2. Families in which the assistance of men and children is almost equally distributed.
3. Families in which women are assisted more by children than by men.

The research showed that the first group consists especially of workers' families, the second group of families of non-manual employees and the third group of agriculturists' families. The differences between families of these three social groups correspond to the differences in the social position of women and children in these social groups, and also to the views on education and socialization of children. The social organization of the family measured by the distribution of household work is not affected by the time régime of men or women of individual social groups to such a degree, as by the family type originating from the combination of husbands and wives coming from different social groups. The research also revealed that the social type of the family is more significantly formed by the social group of the man than by the social group of the woman.

The distribution of the children's education among the parents and other members of the household is also differentiated above all by the employment of women; this aspect of the social organization of the family is also influenced by the woman's income, by her education, and, to a lesser degree, also by the social group of the woman and the number of children. In the families of employed women a marked decrease in exclusive maternal education and an increase in the importance of the father and other persons can be perceived.

The employment of women without a simultaneous development of children's facilities and other forms of children's education lead, to some extent at least, to the strengthening of the traditional organization of the family, in which a more important role is played by the older generation and the wider family in general.

This applies chiefly to the families of non-manual employees, which, according to some older theories of family development, could be presumed to be most closely approximating the model of an isolated small family.

The analysis shows that the education of children is taken care of in the highest degree by women working in their households only, then in agriculturists' families, to a lesser degree by women in non-manual employees' families and least of all by women in workers' families. In these families the common care and education of children by both husband and wife is developed to the highest degree.

On the basis of this research it can be assumed that in Czechoslovakia there exists a continuum of social types of families, on the one extremity of which there are families characterized by an authoritative position of men and the surviving form of patriarchal relations, and, on the other extremity, families with a democratic organization. The first type is represented by the agriculturists' family, the other by the workers' family.

Jaroslav Janda: Youth as a Social Age-Group and as a Generation

Youth as a social age-group belong to the social structure of every modern society. They are characterized by common features — general properties: biological-psychological, social-economic and ideological-political. The biological-psychological properties are determined by a certain level of ontogenetic human development. The social-economic properties may be defined: — by the attitude of preparation for social life and for a position in the economic structure; — by one's becoming gradually an independent social-economic unit. Youth do not hold any social positions and any social role in society, which is their essential social-economic property. This property together with the biological-psychological properties is decisive for the general characteristic of youth as a social age-group. The ideological-political properties are only deduced, they can be defined: — by the attitude of evaluation and investigation of the existing system of ideas and political opinions; — by the necessity to form one's own world conception as well as by that of the sense and perspective of human life. The general properties are of universal validity for all social age-groups of youth in different societies and historical periods. They help to define the position of every such social group in society. They differentiate it from the other social age-groups and express its relation to others. Youth is a social age-group which has an

important function in the social structure of society. It is not only a biological, but also a social category.

The conception of youth as a social age-group cannot be identified with the conception of a generation. The origin and the formation of the young generation are determined by the specific historical situation. The young generation arises only in the historical periods characterized by an extraordinary social dynamism, by an increased activity of people. That means, in revolutionary or transitional periods on the cross-road of two epochs. The common experiences of this historical period form the specific properties characterising the generation and give it its unique character. Only a certain progressive part of youth, their élite, is the

bearer of these specific properties. The aims and efforts of the generation are in close harmony with the objective development of society. A generation can therefore be understood as an objective tendency in the development of youth. The young generation is not only a component of the present, but of the future as well. A generation is already an exclusively social category.

The general properties of youth are commonly known. It is less easy to discover the specific ones, because they are the product of a concrete historical situation and of the perspectives of its development. Perfect knowledge of and respect for the general properties as well as of the specific ones is the first condition of a successful education of every young generation.

! Autorům příspěvků pro Sociologický časopis!

Maximální rozsah příspěvků pro náš časopis byl určen takto:

Stati — 25 stran strojopisu

Recenze — 10 stran

Anotace — $\frac{1}{2}$ stránky

Résumé — 2–3 stránky (je nutné, aby bylo dodáno zároveň se statí, k níž patří, jinak nebude v angličtině otištěno).

Příspěvky se píšou na psacím stroji, jen po jedné straně normalizovaného formátu. Norma: píše se ob řádek, 30 řádků na stránku, 60 písmen na řádek. Všechn text (tj. včetně textu, určeného pro přetištění petitem, včetně poznámek apod.) se píše stejně hustě, tj. podle uvedené normy. Poznámky se číslují průběžně. Je-li jich mnoho a jsou-li rozsáhlé, zařazují se na závěr statí; jsou-li ojedinělé a krátké, lze je zařadit na příslušné stránky. Celý text se stránkuje průběžně.

Autor posílá redakci čistý strojopis s konečnou verzí textu, bez poznámek, vpisovaných rukou, bez nepřehledných škrtnutí apod. Případné změny v textu je možno vlepít, je však nepřipustné užívat sešívacích drátků. Nutné úpravy textu (přepis textu, který neodpovídá normě, jazykové úpravy atd.) jdou na úkor autorského honoráře. Zvláštní sazba se označuje takto: *Kurziva*: podtržení vlnovkou; *proložená slova*: podtrhují se čárkovaně; *petit* se označuje svislou čarou na okraji rukopisu s poznámkou „petit“. Úprava matematických vzorců se řídí normou ČSN 01 1001 a ČSN 88 0220. Případné obrázky musí být průběžně číslovány. Rýsují se tuší na kladívkový nebo pauzovací papír. Popisují se buď na stroji nebo šablonou č. 5; velikost obrázků 2 : 1. Odkazy v textu na obrázky musí být provedeny již při odevzdání rukopisu.

Redakce žádá, aby jí byly všechny příspěvky zasílány v 1 originále a 2 kopiích. Upozorňujeme naléhavě, že všechny rukopisy, které nebudou vyhovovat těmto směrnicím, budou buď opraveny na účet autora, nebo mu budou vráceny.

Redakce SC